

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM
1914-1916. CYCLUS

PULSZKY FERENCZ
KISEBB DOLGOZATAI

DR. LÁBÁN ANTAL

AZ 1914-İK EVI ILLETMÉNY MÁSODIK KÖTETE

PULSZKY FERENCZ KISEBB DOLGOZATAI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

DR. LÁBÁN ANTAL

BEVEZETÉSEL ELLÁTTA

MARCZALI HENRIK

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1914.

BEVEZETÉS.

Pulszky Ferencz a tudományban és a közéletben.

A M. T. Akadémia büszkeségei közé sorolta Pulszky Ferenczet, míg őlt és működött és kegyelettel őrizte volt tiszteleti tagjának és másodelnökének emlékét, elhunytá után. Akadémiánk elnöke 1888 szeptember 7-én e szavakkal üdvözölte őt megválasztása félszázados évfordulóján: „Ifjú éveiben, mint a nyugoti cultura eszméinek hirdetője lépve a közélet küzd-terére és alighogy első irodalmi dolgozatai, az ‚Uti Vázlatok‘ és az ‚Eszmék Magyarország történeti philosophiájához‘, megjelentek, magára vonta Méltóságod a Tudós társaság figyelmét és az 1838-iki nagygyűlés, mint Toldy Ferencz és Szemere Pál ajánlóiratában olvassuk, az újabban feltűnt íróknak egyik leggenialisabbikát, világot látott, alapos szakismeretekkel és kiváló ítélettel felruházott férfit választotta meg. Három évvel később, midőn tiszteleti tagságának telt le ötvenedik fordulója az Akadémia elnöke, az előbbieket ismételve, e szavakkal fordult hozzá: „Engedje az Ég, hogy Méltóságod, ki az évek és viszontagságok súlya által meg nem törve, ma is fiatal lelkesedéssel s lankadatlan erővel működik, körünkben még sok évig maradjon tényezője Akadémiánk munkásságának, fejlődésének és sikereinek.”

II

Hat évvel halála után, az 1903. évi nagygyűlésen, a II. osztály mostani elnöke tartott fölötte emlékbeszédet.¹ Most pedig ugyancsak az Akadémia Pulszky műveinek válogatott részeit bocsátja sajtó alá.

Ma, midőn száz év telt el Pulszky Ferencz születése óta és a M. T. Akadémia engem tisztelt meg emlékezetének méltatásával, teljesen érzem feladatomban nagyságát és nehézségét. Oly férfiről kell szólnom és ítélnem, ki több mint egy félszázadon át összeforrott összes politikai és művelődési mozgalmainkkal és ki amellet hogy tevékeny tényezője volt átalakulásunknak, mindig és minden körülmények közt fenntartotta egyéniségét, akkor is, mikor másoknak, nagyobbaknak vezetése alatt szolgált a közt. Egy férfiről, kinek szellemessége és sokoldalúsága szinte mesegyánánt hatott kortársaira, kit egyaránt bálványoztak és gyűlötek, kinek jelleme azonban egyaránt állotta ki a forró szeretetnek és maró haragnak tűzpróbáját. Feladatomban megkönnyíti, hogy ily hosszú idő után nyugodtabban ítélnünk és mérlegelhetjük az apotheozisra való jogcímét, mint azt előttem teheték. Egyszerűsíti, hogy a M. T. Akadémia Pulszky tudományos működése egyik fontos terének, az archneologianak, méltatását, nálamnál illetékesebb szaktudósra bízta.

„Megnyílt előttem az élet és én az élet előtt.” E szavakat iktatja naplója elejére, midőn öt tizenkilenczéves korában nagybátyja, Fejérváry Gábor magával viszi olasz útjára. Mi ő maga; mi az az élet, mely megnyílt előtte?

¹ Megjelent az Akadémiai Értesítőben, 1903, 323-373. 1. és az „Olcso Könyvtárban”.

III

Az a közvetlen környezet, melyben született, gyermekkorát átélte s férfivá fejlődött, egy jómódú evangélikus vallású nemesi család volt Eperjesen. A cselfalvai és lubóczi Pulszky-család azáltal különbözött a többi egyenlő rangú s birtokú felvidéki családtól, hogy vagyonának alapja a kereskedés volt. Ezzel nagyobb utazási kedv; sűrűbb érintkezés különböző érdekű és műveltségű körökkel és ezek eredménye gyanánt szélesebb látókör járt együtt, mint mennyivel táblabíráink legnagyobb része dicsekedett. Az, hogy a családból több vitéz és nagyrangú katona került ki, bizonyos tekintetben ugyanazon következássel járt. A régi latinos műveltséget, melynek erős bástyái voltak az evangélikus kollégiumok, köztük az eperjesi is. már a XVIII. század vége felé kiszorította a német renaissance classikus műveltsége. Ez a hatás érlelt meg, ugyanazon vidéken, oly férfiakat, mint Schwartner Márton, Berzeviczy Gergely, kik nemcsak magokévá tették koruk tudományos műveltségét, hanem képesek voltak azt, honi vonatkozások felhasználásával, ki is egészíteni. A Voltaire és az angol felvilágosítók által uralkodóvá vált nyugoti műveltség, göttingai német alapossággal párosodva, így találta meg útját hazánkba. Ennek nyomába lépett a Kant, Schiller, Herder és Goethe által képviselt, kétségtelenül magasabban álló német-görög gondolkodás és érzés, mely szintén megtalálta útját az eperjesi főiskolába, a művelt családok könyvtáraiba és így a Pulszkyak házába is.

Mindé szellemi irányok ébresztőleg hatottak az értelemre, az észre, alapját nyújtották annak a világfelfogásnak, melyhez Pulszky holtáig hű maradt és melyben egyforma rész jutott a XVIII. század rationalismusának és a weimari nagy pogányok idealismusának.

IV

De a képzelet, a szép iránt való érzék ébresztése, táplálása sem maradt árván. Eperjes régi patrícius és főúri házai, köztük a Rákócziak palotája és saját családi házuk is egy elmúlt nagy korszakot örökítettek meg, oly stílusban, mely az építészetben az egyszerűségnek, a harmóniának és az előkelő, czikornyától mentes dísznek megtestesítése. Pulszky emlékirataiban olvassuk, hogy labdázás közben lejött házuk falának egy részéről a vakolat, alatta betűk látszottak, és nem volt nyugta, míg el nem olvasta a lépcsőajtó fölötti feliratot. Ez a felirat tanította meg arra, hogy házuk egyszer Zimmermanné volt, Carafa eperjesi mézárszékének leggazdagabb áldozatáé. Így nyúlt be egy nagy tragikus múlt minden rémületével és tanulságával a serdülő fiú játékaiba.

Ez a fiú testben, lélekben egészséges, gyors fel-fogású – iskolában mindig első – erősen családi érzelmű, minden szépért, jóért rajongó. Mohón szedi magába a tanítást, az ígét, de lelkéhez legjobban az a tanítója szólott, ki Schiller költeményeit magyarázta és a classikus hajdankor történeteit adta elő. Atyja szigorú, pedáns férfiú: az autoritás megtestesítője. Nagyobb szabadságnak örvendett nagyanyjánál, özvegy Fejérvárynénál, Komlóskeresztesen, hol a magyar szó dívott, majd Miskolczon, hova magyar szóra küldték és hol annyi német olvasmány után élvezni tudta Kisfaludy regéit és Katona Bánk-bán-ját is. Korán-érett – a methodikus paedagógiának most divatozó túlhajtásai még nem ölték el az egyéniséget. Tizen-négy-tizenöt éves korában már körülbelül mindent elolvasott, mit az akkori német és magyar irodalomban remeknek vagy úttörőnek ítétek.

A pályaválasztás réme akkor a birtokos nemesség

intellectualis részében sem kísértett. Pap protestáns úrfiból nem lett. A szent szövetség által biztosított világbéke unalmasnak, sivárnak mutatta a katonai pályát. Maradt tehát a gazdálkodás, vagy magában, vagy a politikai élettel kapcsolatban. A politikai élet hagyományos lehetőségei pedig a táblabírói tisztség, szolgabíróság, aztán követség. A követ pedig vagy megmarad ellenzéki hazafinak és aztán holtá napjáig a megyénél marad, vagy pedig a kellő pillanatban átvedlik helytartótanácsi vagy cancellariai tanácsossá, esetleg királyi táblai bíróvá, udvari szolgálatban emelkedik, főispánságig, sőt báróságig és grófságig viheti.

Pulszky Ferencz erős egyénisége már fiatal korában is megnyilvánul. Megnyilvánul abban, hogy e hagyományos életpályák egyike sem bírja őt lekötni. Megszerzi az ügyvédi oklevelet, megyéje még követnek is megválasztja. Nem is hagyja el holtig a politikai életet, melyre az a törekvés vitte, hogy érvényesülésével a hazát is szolgálja. De amellet más életpályát is választ: a tudományt. Különösen azt a tudományt, mely a régiségtan és a művészettörténet közös gyökeréből vonva táplálékát, a szép eszméjének fejlődését és átalakulásait veszi tárgyául.

Úrnak, a tekintetes haza szabad nemes tagjának született a magyar táblabíró. Természetes, hogy mindenhez kell értenie. Hiszen a közigazgatás még nincs elválasztva az igazságszolgáltatástól, a politika szinte mindennapi kenyere, azonfelül meg, mint insurgens, született katona. A kezdetleges cultural fokoknak ez a sokoldalúsága termőföldje a dilettantismusnak és a polyhistsorságnak egyaránt. A józan észnek, a gyakorlatnak kell pótolnia az elmélet, a tanulás hiányát. Hiszen a mai napig él, e korszak emléke gyanánt,

VI

az a babona, hogy a jogász mindenhez egyaránt ért, mindenre egyaránt használható. De tudománnyal, az igazságnak minden elfogultság nélkül való keresésével tüzetesen foglalkozni, minden gyakorlati haszon és alkalmazás nélkül, éppen nem tartozott a tanult és birtokos nemesség programjához. Hisz: „a tudósok mind szegények”, id est nem urak. Rhetor, poéta akadt köztük, nagyon kiváló is. De tudományos megértés, filozofiai összefoglalás és átgondolás színvonalára az a társadalom még nem emelkedett.

Pulszky Ferencz ebben úttörő, úttörő, anélkül, hogy tisztában lett volna a szerepével. Fellépése, élete azt mutatja, hogy a magyar nemesség a kutatás és gondolkodás szabad terein is nemes versenyre kél a művelt nemzetekkel. És ki más tehetne volna ezt nagyobb sikerrel, mint a született úr? A szegény protestáns pap vagy tanár, vagy a tudós jezsuita csak a szószéken és az iskolában érvényesülhetett, az életben, a társadalomban soha. Egyeseket taníthatott: a nemzet igazi nevelésére és vezetésére csak egészen hozzátartozó lehet hivatott.

Goethe egyszer úgy nyilatkozott, hogy jelentékeny sikerhez két dolog szükséges. Először, hogy az illetőnek esze legyen, másodsor, hogy örökség várjon reá.

A fiatal Pulszkyban megvolt a koránérettnek minden tehetsége. Befogadó- és felfogóképessége épp úgy kitűnt, mint emlékezése, melyet még aggkorában is bámultunk. 18 éves volt, mikor nagybátyja, Fejérváry Gábor kijelentette, hogy elvinné őt Olaszországba, hová annyira vágyott, ha eleget tudna görögül „mert e nélkül mindig dilettáns maradsz, tudós nem lesz belőled”. Pulszky ekkor jogot tanult, ügyvédi vizsgára készült, de mégis megtanult görögül, úgy hogy Homért

VII

– bárhol lapozta fel nagybátyja – folyékonyan tudta olvasni – németül. Mikor Münchenbe értek, az öreg Thiersch, ekkor Németország első régésze, egy márvány relief töredékét mutatta neki, melyről csak azt jegyezte meg: homéri tárgy. Találja ki, mi ez, mutassa meg, lesz-e belőle archaeologus. Pulszky kitalálta, mire az öreg úr megölelte és ráadta archaeologiai áldását az első tanulmányi útjára induló ifjúra.

A Goethe követelte első feltétel megvolt tehát bőven. De az örökségben sem volt hiány. Ez kettős: pozitív és negatív. Az első családi viszonyaiból folyt. Már anyai nagyatyja, Fejérváry Károly híres gyűjtő volt, nagybátyja, Fejérváry Gábor pedig nemcsak a gyűjtést folytatta nagy eredménnyel és szakértelemmel, hanem valóban tudós régésszé is fejlődött. A Pulszkyak családi házának első emeletét múzeumná alakította át. De nem csupán anyagot nyújtott öcscsének e gyűjteményével és olasz, angol, francia utazásaival hová őt magával vitte, hanem tapasztalásaival és ízlésével Mentorává vált ebben a nehéz és annyi megtevesztésnek kitett stúdióban. Neki köszönhető, hogy Pulszky aránylag könnyen hidalta át azt a mély örvényt, mely a műkedvelést a komoly, kutató tudománytól mindenkor el fogja választani.

Negatív öröksége a tudománynak és különösen a történetinek ekkori állapota Magyarországon.

Senki nem kicsinyelheti és nem ronthatja le azt a bámulatos munkát, melyet magyar kutatók: Bél Mátyás, Pray és Katona, a régészetben Schönwisner végeztek a XVIII. században. Összehordtak, bizonyos tekintetben meg is rostálták az anyagot. De sem az általános történeti fejlődésre nem voltak tekintettel, sem ennek folyománya gyanánt a művelődés terjedé-

VIII

séről, haladásáról nem nyújtottak képet. Még csak politikai történetet sem írtak: inkább egyházpolitikait. Fessier aztán nagy szeretettel gyűjtötte a művelődés-történeti adatokat is, de inkább curiosum gyanánt függesztette azokat a politikai történetek elbeszélése mögé. Szerves összefüggésről, úgy az európai, mint a nemzeti szellem megismeréséről alig lehet szó. A fiatal Pulszky keresve keres igaz hazai történetet, de nem talál különbet, mint Virág Benedek „Magyar Század”-ait, mely minden szépsége és érdeme mellett csak töredék, inkább lelkesítő elbeszélés, mint igazi történelem.

Még tovább mehetünk. Régi történetírásunk, már valláspolitikai irányánál fogva is, főképen ethikai szempontokból ítél. Nem a dolgok belsejébe hatolás, a megértés és átérés lebeg előtte, hanem bizonyos vallás-erkölcsi szabályoknak érvényesítése. A múlttal való rokonszenves együttérzés a felvilágosodással és a régi hittel egyaránt ellentétben álló romanticismusknak gyümölcse. Ennél érvényesül először az esztetikai szempont. Ennek az iskolának Pulszky Ferencz volt nálunk első apostola.

A paradicsomi embert a jó és rossz tudása ejtette meg, vitte bűnbe. Ez a tudás pedig szükségkép csak az utilitarismushoz vihet. A modern embert a szép cultusa bűvöli el: az szerez neki paradicsomi gyönyört, az viszi kárhozatba.

Ne higyjük azonban, hogy ez mind egyszerre történjék felé. Eleinte tapogatódzást találunk sokfelé, inkább érdeklődést, mint beható munkát. Szinte látjuk, mint keresi a friss szellem azt a talajt, melyben legerősebben verhet gyökeret, melyen legtöbb virágot, legjobb gyümölcsöt teremhet. Még minden egyaránt érdekli:

tudomány és politika, költészet és nemzetgazdaság, régiségtan és nyelvészet. Ekkori jegyzetei egyaránt mutatják sokoldalúságát és dilettantizmusát. Talán érdekes megmondani, hogy egyik nemzetgazdasági elmefuttatásában előfordul a „takaréék” szó kérdőjellel (Sparkasse). Lehet, hogy tőle származik az a jelentése. De a történeti és műtörténeti tanulmányok egyre túlnyomóbbá válnak. Már a nyilvánosság előtt is megjelenik. Érezte tehetségét, készültségét, de hivatásával még nincs tisztában, csak azzal, hogy cselekednie kell. „Ha Bécsbe megyek, archaeolog válik belőlem, Pesten magyar költő, Eperjesen német költő, legjobb esetben oppositionalis táblabíró.” Úgy látszik, a nyilvánosság előtt aratott sikerei döntöttek. A Tudóstársaság tagjául választotta és székfoglalója: „Az ókor emlékeinek befolyása művészetünkre” volt az első műtörténelmi felolvasás Magyarországon.¹

Már előbb megjelent „Eszmék Magyarország története philosophiájához” című értekezése. Talán többet ígér a cím, mint a mennyit ma az essayben találunk, de ez nem sokat von le akkori értékéből. Akkor, mikor Péczeli Históriáját tartották jóformán az egyetlen olvasható magyar történelmi munkának, nagy sor volt, nemcsak egyes eseményeket beszólni el, hanem belső összeköttetésükre is reámutatni. Még jelentősebb az a kísérlete, az egymást követő különböző keleti és nyugati kulturhatások jelentőségét méltatni. A külső keret a régi megszokott, a dynastiák szerint való hármasság felosztás, de a tartalom már lényegesen más. A külföldi hatást az egyetemes történetből vett általános jellemzések magyarázzák meg. A keresz-

¹ Pulszky Ferencz. Életem és korom I. 195 1.

tesháborúk és a magna charta először szerepelnek mint II. Endre korának magyarázói, Mátyás királyt nagyon szigorúan megbírálja, noha korát megelőző nagyságát elismeri. A Habsburgokról már nem ír – fél a censurától.

Ki nem adott értekezései közül egy Rákócziról szól. Ez bizonyos világosságot derít felfogására a mohácsi részt követő korszak és a szabadságharczok felől. Azt fejtegeti benne, hogy az előző felkelések vezérei nemzeti és vallásos érdekek mellett saját személyes és dynastikus céljaikért is küzdöttek. Rákóczi ellenben, teljes önzetlenséggel, csak hazájáért harczolt, annak rendelte alá minden más érdekét. Ennek köszönheti, hogy ő az egyetlen, ki valóban népszerű, kinek emléke összeforrott a magyar legnemesebb érzéseivel.

Látjuk ebből, hogy bár aránylag kevés adattal dolgozott, kritikája résen van, ítélete biztos, és ha szigorúan ítéli meg az udvar politikáját, nemzeti tekintetben sem az elfogultság, hanem az igazság a vezetője.

Az igazi történeti szellem megnyilatkozása mellett, mely akkori dolgozatait most is becsesekké teszi, megtalálta a szellemének legjobban megfelelő formát is, az essayt. A forrásokba elmerülés nem az ő dolga. De igenis kevés anyagból sok tanulságot tudott levonni és a maga széleskörű olvasottságával, a külföldi irodalomnak és az általános történeti fejlődésnek ismeretével oly módon világítani meg tárgyát, mint ez eddig Magyarországon nem történt meg.

Mindezen tulajdonságai tán legragyogóbban nyilvánultak meg mindjárt első művében, angol utazása leírásában, mely német nyelven jelent meg 1837-ben. Útjában Fejérváryval főképen a gyűjteményeket tanulmányozta, de fiatal szívvel élvezte az angol vidék

báját, parkjainak, rétjeinek kies zöldje épp úgy lelkesíti, mint a sziklás Skóczia és Fingal barlangjának komor fensége. Meg akarja ismerni a világnak akkor első nemzetét is: a jelen csak úgy érdeklí, mint a múltnak romba dülő emlékei és mint az örök természet. Ez, szerintem, legtökéletesebb munkája és nem tudom, mit bámuljak benne inkább, a fiatal elmének rohanó szellemességét, mely földet, társadalmat, épületet és képet egyaránt megvilágít egymást érő szikráival, vagy pedig a több mint férfias ítéletet, mely úgy a történeti, mint a jelen alkotásaiban megtalálja a lényegét, az igazat.

Mi volt Anglia akkor a magyarnak és nemcsak a magyarnak, hanem a szárazföld minden szabadságra, haladásra sóvár nemzetének! A szellemi, anyagi, erkölcsi fejlődésnek, a politikai hatalomnak és szabadságnak utolérhetetlen megtestesítése, az a nép, mely Róma erejét egyesíteni tudta Görögország irodalmi és tudományos hegemóniájával. És Pulszky mégis szinte rideg kritikával áll vele szemben. Elriasztja őt a kereskedelemnek minden széptől idegen szelleme. Csak a tapasztalás győzhette meg arról, hogy a rideg, önzőnek látszó külszín mellett meleg szív dobog az angolban is, hogy a „business” nem fojtta el benne az emberi érzést, hogy élvezni akarja, tudja az életet is.

Minden egyes, bárminő ötletes és kedves megjegyzésnél értékesebb az egészen átlengő, valóban történelmi felfogás és világnézet. Mintha Ranke-t olvasnók, pedig semmi nyoma annak, hogy Pulszky ismerte a német tudomány e nagymestere első, friss műveit. A British Museum nagyszerű gyűjteményeinek megtekintése azt az eszmét kelti benne, hogy az emlékek egész sorozatát kellene létesíteni, hogy az emberi nem

culturájának és művészeti fejlődésének teljes történetét bírjuk. „A művészre nézve ki sem számítható az ily gyűjtemény eredménye, haszna, belátva, hogy a művészetben csak a nemzeti életképes és az idegennek, bármily kitűnő, el kell buknia. Festőink még mindig Rafaelek és Fra Angelicók akarnának lenni. Szobrászaink pedig mindig Pheidiasra és Michel Angelóra gondolnak. Mily hatást gyakorolhatna, ha emlékekben kifejezésre jutna az egyes népek nemzeti iránya s ha fel lehetne tüntetni, mikép fogta fel minden nemzet szobrait. A művészinél is nagyobb volna az ilyen gyűjteménynek tisztán emberi érdeke.” Következik aztán az egyes nemzetek művészetének rövid, rriesteri jellemzése az indusoktól a modernekig, mindig azon elvből ítélve meg az egyes jelenségeket, hogy a művészet csak az egyes korok, társadalmak és nemzetek productuma és tükre, és csak ezen történeti alapon érthető meg valóban.

Még meglepőbb az az elfogulatlanság, melylyel a keresztyénség emlékeiről ítél. Nyugoti Angliában látja romba dőlve Tintern Abbey gyönyörű gothikus monostorát. „Sem a veronai arena, sem Róma fóruma, sem Paestum templomának romjai nem szomorítottak el annyira, mint ez az omladék. Mert ott a régmúlt emlékeinek pusztulását látjuk, itt ellenben egy keresztyén egyház maradványait taposta lábunk. Keresztyén egyház, mint egy elenyészett korszak emléke! Mintha rózsabokrok közt kedvesünknek, ki még egy óra előtt forrón csüngött keblünkön, találnók meg holttetemét.”

Ez a szép munka egy „Anglia és Magyarország” című fejezettel végződik. Az akkor az angol parlamentben megvitatott helyhatósági reformból indulva ki, azt ajánlja, hogy a britt vegye mintául a magyar megyét. Egyúttal ismerteti Magyarország helyzetét,

XIII

reformtörekvéseit is és e szavakkal végzi: Lassan ment eddig előre ez ország a tökéletesedés útján, hasonlóan Angliához és még mindig megvan minden okunk és alapunk azon szilárd meggyőződéshez, hogy e biztos és törvényes úttól soha egy pillanatra sem fog eltérni.”

Az az ifjú, ki a nemzetiséget, a műveltségét, a történeti fejlődést írta zászlajára, ki oly lelkes és mély szavakkal fejezte ki hódolatát a keresztyén vallás iránt, jutott aztán az internationalis, vallástagadó radicalis felforgatónak hírébe.

Mindez, a történetünkkel való foglalkozás, a historiai világnézet azt mutatja, hogy a magyar nemzeti érzés akkor már teljes erővel uralkodott lelkén.

Pulszky maga, emlékirataiban úgy tünteti fel fejlődése menetét, mintha kezdetben egészen internationalis érzelmű, német műveltségű lett volna és csakis Kölcsey személyes hatása az 1832-ben kezdődő országgyűlésen avatta volna őt a hazafiság és a magyar nyelv ihletett bajnokává.

Nem vétünk a történeti kritika és elfogulatlanság apostolának emléke ellen, ha ezt a vallomását legalább is megszorítjuk. Pulszky szülőházában nem uralkodott a magyar nyelv, az iskolában latin volt az oktatás, olvasmányai, utazásai pedig inkább a classikus nyelvek felé vonták. Vallomása tehát állhat annyiban, a mennyiben Kölcsey fennkölt személyiségének hatása nélkül nehezen gondolt volna arra, hogy magyar író, vagy éppen magyar költő legyen.

De hazafiságot nem kellett tanulnia sem Kölcseytől, sem mástól. Az idegen, különösen a német nyelv annak sohasem volt akadálya; az idegen műveltség még kevésbbé. Ne feledjük, hogy még latin volt a hivatalos Magyarország és igen sokan, kik magukat

jó magyaroknak tarthatták, még később is ellentmondottak a mindenáron való magyarosításnak, sőt sokan hazánk pusztulásától remegtek miatta. A felvidéki magyar nemesnek idegennyelvű szolganépszerűség közt a magyarság volt palládiuma. A művelt társalgás nyelve a német, sokan megtanultak francziául is, de a haza szeretetében nem állottak mögötte az alföldi vagy dunántúli nemesnek, ki a magyaron kívül legföljebb deákul tudott. Ez az érzés nemcsak a felvidéki nemeséget hatotta át, hanem a németnyelvű polgárságot is. Éppen a szepesi és sárosi városok története, köztük különösen Eperjesé, teljesen bizonyítja ezt az állítást,

Az internationalis műveltség még nem kosmopolitismus, sőt azzal homlokegyenest szemben áll. A nemzetközi műveltség Pulszkynál, ezt egész élete tanúsítja, azt jelentette: tudományban, művészetben, az élet nemes fel fogásában ne legyünk alábbvalók semmi más nemzetnél.

Csak akkor látszik nemzeti veszedelemnek egyesek magasabb, általánosabb műveltsége, ha a nemzet lelke megelégedve azzal, mit addig elért, vagy éppen régibb, alacsonyabb színvonalra vágyva vissza, letér a haladás az emelkedés útjáról. Az a reactio, mely II. József és Leopold korát követte, magyarázza, hogy oly férfiakat, mint Berzeviczy Gergelyt és Schwartnert, kik már csak a külföldön találták meg ideáljaikat, a visszamaradt sokaság nemzetietlennek tartotta.

De ha a magasműveltségű itthon is megleli eszmenyét és körét, melyben annak megvalósításáért küzdhet, szellemi fegyverének teljes túlsúlyával erősíti a nemzetünkért küzdők táborát és biztosíthatja annak diadalát]

Hát Széchenyi nem arra gondolt-e előbb, hogy Ausztriának vagy Észak-Amerikának szenteli tétlenségre kárhozottat lángelméjét? Csak midőn 1821 óta

életjeleit észlelte a szerinte agonizáló nemzetnek, vált igazán magyarrá.

Pulszkyt is az országgyűléseken, az irodalomban és a megyékben is megnyilvánuló nemzeti és szabadelvű szellem ragadta magával, a haza szolgálatában. Már 1838-ban, galicziai útjában, Jablonovszky hercegnél meglepi őt, „hogy a szabadság és a nemzeti önállóság vágya nem mindig párosul a modern szabadelvűség eszméivel”. Büszkén mondhatta emlékirataiban 1880-ban, hogy eszményeihez mindvégig hű maradt. „Politikai pályám végén ugyanazon alapon állok, melyet első kezdetén elfoglaltam.”

E politikai pályának irodalmi tekintetben is jelentékeny és szintén élete végéig folytatott része Magyarország ismertetése külföldön.

Mint a nagy német philosophus, a magyar is elmondhatja magáról, hogy Nyugat-Európában senki sem érti és a ki érti is félreérti. Ezért éppen átalakulásunknak, mely annyi régi érdekbe s hagyományba ütközött, elfogulatlan és komoly ismertetése nevezetes szolgálatot tett a nemzetiség és haladás ügyének. Minél erősebb támadásnak volt kitéve belső reformunk osztrák és szláv részről, annál inkább szükség volt Pulszkynek finom, de ha kellett, ugyancsak szűrő tollára. A harcot az ellenség területére vitte át. Az Augsburgi Allgemeine Zeitungba írt, melynek Börne és Heine is dolgozótársai voltak és melynek hasábjain megvívott báró Zedlitz-czel, az osztrák centralistáknak és gr. Thun Leóval, a cseheknek legerősebb képviselőjével. Különös említést érdemelnek azon cikkei, melyekben a nyugaton annyira ignorált irodalmi és tudományos törekvéseinket méltatja. E cikkeinek volt jutalma, hogy Kollár nagy hősköteményében, a Slávy

Deérában őt is beletaszítja, mint apostatát, a nagy pánszláv pokolba. Ez időbe esik Petőfi költeményeinek bírálata; tán ő sem fogta fel mindjárt e tünemény egész nagyságát, de bizonyos, hogy kora kritikusai közül ő volt a legigazabb és legbelátóbb ebben is.

Boldog, ki a külfölddel szemben akkor képviselheti Magyarországot, midőn hazánk halad és jövőjének új, biztosabb, szélesebb alapjait készül lerakni. Pulszkynek nemcsak ez a szerencse jutott, hanem az a még nagyobb is, hogy ennek az átalakulásnak tevékeny és számbajövő tényezője lehetett.

Politikai pályája teljesen összeesik modern állammá fejlődésünk korával. Az első reformországgyűléssel kezdődik, melyen mint gr. Haller Ferencz képviselője vett részt és eltart a kiegyezés teljes megerősödéséig Tisza Kálmán alatt és az egyházpolitikai reformok keresztülviteléig. Több mint hatvan éven át épp *úgy* tényezője volt közéletünknek, mint tudományunknak és irodalmunknak. Sohasem játszotta közéletünkben az első szerepet, de mint a hazafias és szabadelvű törekvések törhetetlen és világszerte ismert és elismert bajnoka nagy érdemeket szerzett ezen a téren is.

Ez átalakulás egyes mozzanatai kimagasló nagy férfiak vezetéséhez fűződnek. Széchenyi, Kossuth, Deák és Andrássy végre Tisza Kálmán táborában egyaránt küzdött. Mindegyiket becsületesen követte; Deáktól kivéve mindegyiket elhagyta, így közléte bizonyos tekintetben tükre, mikrokosmosa politikai életünknek 1834-90 közt. Ez a kor sokkal ismeretesebb, semhogy ez emlékbeszéd szűk körében kiterjeszkedhetnénk részleteire. Azonfelül Pulszky Ferencz maga is megírta érdekesen, tartalmán, mémoire-okban alig szokott őszinteséggel „Életem ‘s korom” című, 1866-ig nyúló emlékiratai-

ban. Tehetségét, munkáját leginkább azon időszakokból ismerhetjük meg, melyekben vezéreit szolgálta.

Egyénisége akkor tűnik elénk legtisztábban, mikor az addig híven követett úttól eltér és más irányhoz, más vezérhez csatlakozik.

„Nyitva áll előttem a világ, és én a világ előtt”, írta volt 1833-ban. És minő világ! Nemcsak a művészet varázsa, a tudománynak vonzó, elfátyolozott Saisi-képe; nemcsak a társaság és a szép nők bűvölő köre, hanem mindenekfelett a jövő Magyarországnak az a lelkesítő és hevítő, minden ideget megrázó és minden izmot munkára keltő rajza, mely Széchenyi műveiből világolt ki. A kisszerű, philistrosus, cliques környezet helyett, oly nemzet, mely az emberiség magaslatán foglal büszkén állást. Már 1833-ban, még németül, írja naplójában Széchenyiről szólva: Törvényeink lélektelen szavak; holtak és gyilkosok. Majd 1834 elején: „Nevezetes és jó jele a kornak a Széchenyi tisztelete. Neve a legnépszerűbb Magyarországon.” Őt bámulja, őt követi. Ekkori kísérletei a nemzetgazdaság terén legjobban mutatják a nagy gróf hatását. Reformot óhajt és 1834-ben összeállított 12 pontja – a Stadium mintájára – máris egyéni. Első: a magyar nyelv terjedése, mi Széchenyinél csak a végére marad. Az 5. és 6. pont pedig a rendes közjogi és liberális chab-lontól elütően az egyház és a nevelés reformját foglalja magában. De az Ausztriával összetűzést, a változás gyorsítását máris hibának, veszélynek tartja. Pedig él-hal a szabadságért, tanulmányozza a francia forradalmat és mint ifjú társai a pozsonyi társalgási körben, meghalni is kész a szabadságért. „Egy daemon lánggal írta be az ifjú szívébe a szabadság nevét. Elpusztult bele” – mondja egy akkori német versében.

XVIII

Mégis Széchenyi politikáját tartja az egyedül helyesnek, azt védi meg az Augsb. Alig. Zeitungban a feudális rebellió vádja, itthon a túlzók ellen.

Mikor 1839-ben a conservativ Sáros megválasztja követének, első beszédében a városok követelése ellen szól. „Az ország alkotmánya aristokratiai, ők pedig, mint a mozgékony kereskedésnek és munkásságnak emberei, demokratikus elvűek valának. – Majd egykor dicső lesz azon törvényhozás hivatása, mely őket hosszú álmukból fel fogja ébresztetni.”¹ Ne feledjük, hogy Széchenyi a nyárspolgárságtól is féltette alkotmányunkat. De a legfontosabb kérdésben, a szólásszabadság ügyében utasítását követve, a kormányval szavazott. „Korunknak úgy is sok árnyéklati közé tartozik”, így szölt, hogy minden nagyot le akar dönten. Legalább a bírói függetlenséget kell megmenteni.² Ő a történeti fejlődés alapján áll itt. Széchenyi nem.

Egyrészt Széchenyi személyes hatását, másrészt Pulszky éleslátását a legfontosabb nemzetközi kérdésekben is bizonyítja egy 1840-ben megjelent röpirata a keleti kérdéstről.³ Történeti és geographiai alapon fejtegeti, hogy az Alduna Magyarország természetes terjeszkedési vonala. Ott most a török birodalom romjain új élet kel. Az oláh és szerb fejedelemségek fejlődését mindenkép elő kell mozdítanunk. A mint a művelés ott terjed, azok természetes versenytársai lesznek a szintén gabonát és marhát exportáló Oroszországnak, nekünk pedig szükségkép barátaink és

¹ 1839 jún. 18. országgyűlés. Országgyűlési tudósító I. k., 62. levél.

² U. ott. 78. 1. v. kerületi ülés jún. 24-én.

³ Pulszky Ferencz töredékes észrevételei a Dunaszabályozás és a keleti kérdés iránt. Pozsonyban 1840.

szövetségeseink. Figyelmeztet a moldvai magyar telepekre, melyeket fenn kell tartanunk. Európa mostani feladata a *kelet polgárosítása*, azon régi terv, mely egykor Nagy Sándort perzsiai győzelmeire hívta. Ezen nagyszerű feladat kivitelének nagy részét az ausztriai birodalomnak s nemzetünknek látszik fenntartani a gondviselés, ha az oroszok által magunkat megelőztetni nem hagyjuk.

Az Árpádok és Anjouk nagy hagyománya e szavakban nyújt kezét Andrássy Gyula és Kállay Béni nemzetbiztosító törekvéseinek.

Pulszkyt az országgyűlés beválasztotta a büntető-törvénykönyv javaslatát készítő bizottságba. Ott annak az albizottságnak volt jegyzője, mely Deák vezetése alatt az anyagi részt dolgozta ki. Pulszkynek az is jutott feladatul, hogy munkájuk minden egyes mozzanatáról értesítse Mittermayert, a híres heidelbergai jogtudóst és ennek nézeteit viszont a bizottság előtt tolmácsolja. Érdemei e téren általánosan ismeretesek.¹ Csak annyiban terjeszkedünk ki e működésére, a mennyiben kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy Széchenyitől eltérően az ellenzékhez közeledjék. Már az 1839-iki országgyűlésen kezdődött e fordulata. Egy nevezetes szavazásnál ő döntötte el az ellenzék győzelmét. Addig azt mondták: „lakatot a szájára, tollat a kezébe.” Most már „senkinek sem volt kifogása ellene”.

Íme a közhangulat, a népszerűség hatása.

Midőn Széchenyi a „Pesti Hírlap” miatt szembe szállott Kossuth-tal, majd, midőn az Akadémiában tartott beszédében a túlságos magyarosításnak oda-

¹ Életem és korom I. 195-200. Fayer László. I. k. 87.

vetette kesztyűjét, ez az eltérés tőle és az ellenzékhez csatlakozás még élesebbé vált. Az akadémiai beszédet megtámadta, gyanúsítást, általánosítást vetett a nagy gróf szemére, kinek érdemeit azonban most is elismeri és fényes szavakkal méltatja,

Mindamellett a személyes érintkezés Széchenyi-vel, melynek” Pulszky annyit köszönt és melynek egyes részleteiről később is szívesen beszélt, tovább is fennmaradt. Hisz „Széchenyi ebédjei s estély ei voltak az egyedüliek, melyeknél fel nem tűnt a kasztszellem, hol az ország minden rendű kitünőségei időről időre találkoztak”.

Ennek az érintkezésnek s annak, mennyire méltatta Pulszkyt akkor is, mikor az már ellene fordult, érdekes emléke Széchenyi egy levele, mely 1842 nov. 1-én kelt, tehát az akadémiai beszéd után, és bizalmasnak van jelezve. így szól: Szeretetreméltó rebellis! Gróf Bombelles, *könnyen érthetően*, különös vonzódást érez Ön iránt. Kár, mondja, hogy ilyen csinos ember, oly sokat ígérő ember, nem csak „feketeharisnyás,” hanem valószínűleg a Herrengasse-ban (a titkos rendőrségnél) is feketén van megjelezve.

„Úgy látszik, *valami szándéka* van Önnel, természetesen becsületes. De tréfán kívül. Azt hiszem, az Ön fiatal állásában (korában, akartam mondani) nem való visszautasítani vagy elhanyagolni olyan ismeretiséget, melynek révén talán egyszer igen szoros érintkezésbe léphet azzal, a ki *uralkodik* (uralkodni fog).”

Ha ez a nézet nem ellenkezik az Önével és a Pesti Hírlap infallibilitásával, nagyon lekötelezne (mert én csak a jót akarom), ha ma három órára eljönne¹ hozzám ebédre.

¹ Liebenswürdiger Rebell!

Sehr leicht erklärlich hat Graf Bombelles eine besondere

Bombelles Ferencz József főherczegnek volt nevelője. De már néhány év múlva Széchenyi éppen nem tartja oly szeretetreméltónak a „rebellis”-t. Pulszkyt naplójában Kossuth és Deák társaságában azok közé sorozza, kiknek ellenére is lehet tán még valami a magyarból.

Pulszky, kiindulásakor, kétségtelenül sokkal conservativabb volt Széchenyinél. Ezt már történeti felfogása is bizonyossá teszi. Ha mégis ellenzéki lett, ha Kossuth emelkedő csillaga mind nagyobb vonzóerőt gyakorolt reá, azt nem tulajdoníthatjuk sem a népszerűség hajhászásának, sem a nagyravágyásnak. Már Kölcsey megtanította arra, hogy a demokratia hálátlan, hogy a nagy embereknek meg kell szenvedniük nagyságukért. Ezt a tanítást soha el nem feledte, későbbi beszédeiben is gyakran ismétli.

Az eltérés valóban elvi és általános. Az oly radikálisan megindult Széchenyi. 1840 után már csak az aristokratikus földbirtok képviselőjének látszott. Óhajtott ugyan a jobbgáság megszüntetését, de éppen

Neigung für Sie gefasst. Schade, sagt er, dass ein so hübscher Mann, mit so viel versprechenden Extramitäten nicht nur ein Schwarzrümpfler, sondern höchst wahrscheinlich auch in der Herrengasse schwarz angeschrieben ist.

Er scheint etwas mit Ihnen *vorzuhaben*, natürlich ganz in Ehren.

Nun aber ohne Spass. Mir kommt es vor, dass man in Ihrer jungen Stellung (Alter wollte ich sagen) eine solche Bekanntschaft nicht zurückweisen, „noch negligiren sollte, durch welche man einst vielleicht in engsten Kontakt mit dem kommen dürfte, *der da regiert* (regieren wird).

Sollte diese Ansicht nicht gegen die Ihrigen und die Infallibilität des „Pesti Hírlap” seyn, so würden Sie mich verbinden (denn ich will nur das Gute) heute um 3 Uhr bei uns zu essen, to meet Count Bombelles.

nem tartotta sietősnek. Már csak az Ausztriával való jó viszony fenntartása végett is óvakodott attól, hogy nemzetét a kereskedés és különösen az ipar mezejére terelje, hol az összeütközés az osztrák érdekekkel el nem kerülhető. De lehető e szabad nemzet független parasztság és jómódú, számos polgárság nélkül? Nyugat-Európa államainak példája mást mutat. Iparossá, kereskedővé, gazdaggá kell tehát tenni Magyarországot, hogy a reformnak csakugyan legyen fogantja és hogy a nemzet, megújnodva, megerősödve, százezrekből sok milliókra emelkedve, daczolhasson újabb századok viharával.

Kossuthnak szózata: Veletek, ha lehet, Nélkületek, Ellenetek, ha kell – épp úgy szólt Ausztriának, mint a birtokos nemességnek.

Forradalomra senki sem gondolt, Kossuth sem. Az új erőre kapott nemzeti érzés lehetőnek tartotta minden lehető akadály legyőzését, békés, komoly munkával.

Pulszky 1840-ben írott értekezése máris mutatja, minő nagy szerepet tulajdonít a nemzetek életében a kereskedésnek. Így a hazai ipar fejlesztésére irányuló törekvések, különösen a védegyelet, képzett jól felfegyverezett bajnokra találtak benne. Ezt az ügyet nemcsak a védegyeletben való tevékeny részvételével szolgálta, hanem főképen az egész mozgalom beható ismertetésével, német nyelven.¹

Gr. Batthyány Kázmér és Kossuth Lajos e tárgyhoz szóló beszédeihez előszót írt, melyben Magyarország akkori állását ismerteti és a védegyeletet az

¹ Aktenstücke zur Geschichte des Ungarischen Schutzvereins, Leipzig 1847.

osztrák sajtó támadásai ellen megvédi. Az osztrák publicisták felségsértőknek mondták a védegyelet vezetőit és még azzal is gyanúsították őket, hogy aljas pénzbeli érdeket hajhásznak. Pedig, úgy mond Pulszky, arról van szó, hogy e magyar nemzet egyenlő jogon foglaljon helyet Európa népei közt. Most dől el, lesz-e jövője vagy sem, hogy már a legközelebbi években együtthangzó húrja lesz-e a nagy világlantnak, vagy pedig elszakad-e, mint az összhangot zavaró dissonantia. „Az a meggyőződésünk, hogy Magyarország megerősödése nem hogy megszakítaná Ausztriához való kapcsolátát, inkább az egész monarchia megerősödéséhez vezet. Arról van szó, megmásíthatatlan végzete-e a kisebb nemzeteknek, hogy a nagyobbak elnyomják és beolvaszszák őket, vagy nem.”

Széchenyi hangját halljuk erős és szép változatban, midőn azt írja, hogy csak kevesen fogják fel, mit jelent egy sajtóságos népet a civilisációnak megtartani, lehetővé tenni az emberiség legfőbb érdekeinek új felfogását és le nem rombolni azt az új erőt, mely a legmagasabb feladatok megoldását is megkísérti. De midőn azt fejtegeti, hogy az ellenzék az adót teszi napirendre „hogy mindenki vagyona arányában járuljon a közkiadásokhoz”, míg túl a dohánymonopoliumot firtatják, hogy az eladósodott nagybirtokos e közterhekhez ne fizessen többet a „pipázó napszámosnál”, az elszakadás Széchenyitől végleges és gyökeres. Hisz Széchenyinek a dohánymonopolium volt akkor kedvenc eszméje.

Ily viszonyok közt következett be a senkitől sem óhajtott forradalom, melyet Széchenyi előre látott, de nem olyan formában, mint valóban megnyilatkozott. Pulszky, ki 1846-ban nősült, házassága által össze-

kötetésbe lépett a bécsi pénzügyi és irodalmi körökkel, már 1848 márczius 1-én tisztában volt azzal, hogy a francia köztársaság nálunk is megszünteti a feudalizmust. Az ellenzéknek tett szolgálatai - Kossuthal és Szentkirályival együtt ő szerkesztette az ellenzéki programot, melylyel az a választásokon győzött – még inkább erős egyénisége és európai híre lehetetlenné tették mellőzését e nagy átalakulásnál. Ő maga legszívesebben Deák mellett szolgált volna, de az Kossuthhoz küldte, végre az „érintkezési miniszternek”, herceg Eszterházy Pálnak lett államtitkára. Úgy hitte, legtöbbet Bécsben használhat a hazának.

Közben, mint a közcsendbizottság tagja, nagy érdemeket szerzett Pesten és Székesfejerváron, hol a zsidók ellen irányuló lázongást nagyon ügyesen lecsillapította.

Megmutatta, hogy nemcsak emberekkel tud bánni, hanem tömegekkel is.

Eszterházy reábizta az ügyek vezetését. Az alapjában conservatív nagyúr nem óhajtott az udvarnak már akkor valószínű ellenzésével szembeszállni. Pulszky pedig, tisztán látva e viszonyokat és nem tartva lehetetlennek a reactio győzelmét, készségesen magára vállalta a veszedelemmel járó felelősséget.

Itt tehát valóban önálló volt hatásköre, annál is inkább, mert Eszterházy május 15-ike után Innsbruckba követte a királyt. Bécsben sajnálkozással észlelte, hogy az utca győz a ministerek fölött: a forradalom jut újra uralomra.

De azért ez a forradalom őt is magával ragadta. Midőn értesült arról, hogy a főherceg nádor éppen Jellasics betörése idején eltávozott az országból és az

udvar gróf Lambergét akarja teljes hatalmú biztosul küldeni Magyarországra, audientiát kért Ferencz Károly főhercegtől és figyelmeztette őt, minő szerencsétlenséget vonhat maga után a törvényes formák mellőzése. A főherceg megnyugtatta őt. Ezután gróf Latour osztrák hadügyministerhez ment, kinek összejátszása Jellasics-csal már ismeretes volt, de az nem ért reá őt fogadni. Erre a Lamberg kinevezéséről szóló kiáltványt Szontágh Páltól elküldte Batthyáynak és Kossuthnak.

Tudjuk, mi következett ebből. Most már nem volt lehető alku e reakcióval. Pulszky kiadja Bécsben Jellasics levelezését is a bécsi kormánykörökkel és így hathatósan hozzájárult a bécsi október 6-iki forradalom kitöréséhez.

Ez két nagy érdeme a magyar ügy körül. Ezeknek köszönte, hogy in effigie felakasztották és hogy sokkal később is, 1866-ban, a bécsi udvari körökben őt tartották a legveszedelmesebb pártütőnek. Egyénisége ekkor nyilatkozik meg leghatározottabban. Elszánt, gyors cselekvés, semmi bajtól vissza nem rettenés, ha hazájának használhat. És nála ez a cselekvés morális szempontból annál magasabban álló, mert ő nem a lelkesedés, hanem a megfontolás embere és mert úgy mint Széchenyi, teljesen tisztában volt azzal, hová vezethet az udvar rosszakarata. Hiszen már tavaszszál megmondta volt Duscheknek: „örüljünk, ha egy év múlva nem leszünk még felakasztva!”

Érdemeit még egy harmadikkal, a legnagyobbal tetézte. Nagy része volt abban, hogy Bem a magyar ügynek lett koszorús bajnoka.

Mindez visszavonhatatlanul Kossuthhoz és a forradalomhoz kötötte őt. Még egyszer megnézi Szé-

csényt, melyet házassága után szerzett meg és azon érzéssel hagyja el, hogy ezt a gyönyörű helyet többé nem látja. Deczemberben Kossuth őt elküldte Angliába, hogy ott Magyarországot a kormánynál, Lord Palmerston külügyministernél képviselje.

Ezzel kezdődik életének második, kalandos szaka. A magyar táblabírónak, ki lemond otthonáról, családjáról, a megszokott kényelemeiről és jómódról, kinek hazafias feladatai mellett az a feladat is jut, hogy a legsúlyosabb viszonyok közt: kenyeret szerezzen idegen földön, a világpolitika és műveltség e nagy központjában kell megmutatnia életrevalóságát, valóban illetékes bírák előtt bizonyítania, mit ér.

Életének és működésének ezt a szakaszát részletesen megvilágítják emlékiratai és Kossuthtal, valamint magyar és angol barátaival, köztük Cobden Rikárdal és Newmannel váltott nagyszámú és becses levelei. Az európai szabadelvű s forradalmi emigrációnak akkor London volt főfészke: csak Albion szabad intézményei és szelleme védelmezhetette meg a menekülteket a szárazföldi hatalmasok üldözései ellen. Ez emigrációnak egy nagy és megérdemelt irodalmi hírre jutott német tagja, Meysenbug Malvida kisasszony, szép lapokat szentel Pulszky családi életének és nagyon kiemeli azt a kiváltságos állást, melyet annyi kiváló ember közt foglalt el, kik a balsorsban társai voltak. *Memoiren einer Idealistin. II. k.*

Kettős feladatot kellett megoldania. Először is élnie kellett egyre szaporodó családjával. Szécsényt lefoglalta az osztrák kormány, apósa is csak ritkán segíthette, nem maradt más, mint az irodalom: idegen, angol vagy német nyelven. Olyan irodalom, melynek értéke abban áll, hogy megfizetik. Ezt a gondot,

munkát megosztotta vele nagyműveltségű neje. De így is szegények voltak, nagyon szegények. Hétről-hétre fizették a mészárosot – Angliában nagy szegénység jele. Pulszky egyszer, jelenlétében e napokról szólott bujdosó társával és barátjával Lothar Bucherrel. Elmondta, hogy Angliában szokott el a boritaltól, mely ott drága élvezet. Azóta sem szokta meg újra, a mint hogy ételben-italban mintaképe volt a mértékletességnek.

Második feladata a magyar ügy szolgálata. Szolgálni a hazát künn, a legsúlyosabb viszonyok közt, oly országban, melynek kormánya osztrákbarát és melynek társadalma, egy akkori híres író, Sidney Smith szerint, csak egy átkot ismer: a szegénységet. Egyéniségével, tudományával, szellemével, önzetlen becsületességével barátokat, tisztelőket kellett szereznie, hogy előbb a sajtóban-, majd az angol közéletben is megívhasson Magyarország jogáért.

Bátran mondhatjuk, hogy az egész évtized alatt, mely Világostól Villafrancáig lefolyt, ő volt Kossuth jobb keze. Ezt senki Kossuthnál jobban el nem ismerte. Kiutahiiból, 1850 április 18-án „öleli testvéri barátsággal”. Ugyanazon év november 8-án: „Isten áldjon, vagyok oly hű barátod, mint híve a hazának örökre”. Végre ugyanonnan év december 21-én: „Reméli, hogy lesz még karácsony, a mikor Pulszkyné készítette mákosmácsikot fogyaszt el Szécsényben”. Pulszky készítette elő fogadtatását, nagy diadalát Angliában, ő kísérte amerikai diadalútjára és éveken át tartó londoni tartózkodása alatt mindig kezére járt, ha cikkről vagy előadásokról volt szó. Pulszky volt bizalmasa, midőn 1859 május elején megkezdette tárgyalásait Napoleon császárral. Villafranca után

Kossuth így ír: „Nődet tisztetem . . . Legyen anyja leányunknak, míg itt kóvályog hontalan atyja, kinek most igazán nincs hová hajtania fejét. Lajos fiamat segítsd útjára. Segítsd passushoz. Először indul útjára a hontalan .fiú.” Majd 1860 elején Kossuth kívánságára költözik Pulszky Turinba, hogy megbízható ember legyen Cavour közelében, vele érintkezésben.

De nem is nézve ezt a személyes, törhetetlennek látszó kapcsot, bizonyos, hogy ezen egész korszak alatt senki sem tett többet az angol és az egész európai közvélemény tájékoztatására és megnyerésére Pulszkyknál. E téren mostoha viszonyok közt is sikerrel folytatta, mit a nemzeti ébredés boldog, reménydús korában oly dicsőn kezdett meg.

Mi vetett hát véget a személyes viszonynak, az örökösnek látszó barátságnak? Mi idézte elő a Pulszky politikai állásának újabb fordulatát?

Ezt a sokat vitatott kérdést az előttünk fekvő adatok alapján könnyű megoldani. Itt sem személyes, hanem tárgyi, elvi a meghasonlás oka. Az a nagy fordulat, mely egyrészt Magyarország helyzetében, másrészt III. Napoleon politikájában beállott.

Az októberi diploma és az országgyűlés egybehívása óta lehetőnek látszott hazánk jogát az 1848-iki alapon az uralkodóval való megegyezés által biztosítani. Ezt az irányt, az emigrációval és hazai híveivel szemben Deák Ferencz képviselte.

Kossuth III. Napóleonba és Cavourba vetette még mindig bizalmát. Ezek majd megdöntik Ausztria katonai hatalmát és diadalaik utat nyitnak egy mindent elseprő magyar forradalomnak. Úgyde a francia császár a zürichi béke óta határozottan közeledik Ausztriához. Nélküle pedig az új Itália nem remélhet

sikert. Nem remélheti még Cavour vezetése alatt sem, ki legalább eleinte biztos támasznak ígérkezett.

Pulszky a maga gyors felfogásával egyszerre levonja a változott helyzet consequential! 1861 jan. 8-án kifejti, hogy a magyarországi forradalmi organiszációnak nem bízunk. „Ha az országgyűlés rövid idő alatt csakugyan összejő, ha a diplomácia a háborút elhalasztja, ha Te, a mint ismételve írod, megakadályozod Garibaldit, hogy hazánkba diversiót csináljon, akkor kibékül a magyar az osztrákkal, erről meglehetsz győződve. A magyar ügyek nem az organiszációnak fejeitől, hanem Deák Ferencztől veszik irányukat.”

„Képviselem a haza ügyeit s érdekeit, teljesítvén utasításaidat, teljesítettem híven, nem gépszerűleg, s úgy hiszem, jó szolgálatot tettem a hazának. Most azonban, hol a választóponton állunk, nyíltan kimondom, hogy egyéniségemet ezentúl nem enyésztetem el.”

A nagy számúzótt nem tartotta lehetőnek, hogy 1849 után Magyarország ismét törvényesen Habsburg uralom alá álljon. Örvendett Deák nagy sikereinek, annak a magas polcznak, melyre a magyar jogot egész Európa előtt helyette, de tartós eredményt nem várhatott tőlük. Másrészt egy nagyon kockáztatott Garibaldi-féle kísérlettel nem akarta hiába pazarolni Magyarország erejét. Ott állott, mint 1849 óta, mint 1859-ben. Várt egy oly európai constellatiót, mely a független Magyarországot vezetése alatt visszaállítja.

Pulszky előtt a cselekvés lebegett. Akár Deák, akár Garibaldi, de tenni kell. Kossuth még várt. Mint Pulszky élesen mondta: nem tett, hanem akadályozni akart, egy jobb jövő reményében.

Mert ne vegyük phrasisnak, ha Pulszky egy sorban említi Deákot Garibaldival. A marsalai ezer vezérét,

kihez szoros barátság fűzte, akkor egyenesen ellenállhatatlannak, győzhetetlennek tartotta. Bízott abban, hogy ha Garibaldi, bárminő sereggel, kiszállhat a magyar vagy horvát tengerparton, lángba borul Európa és ezen általános tűzvészből megtisztulva, megifjodva, fenségesen kel ki, mint phoenix a független magyar haza.

El is ment Caprerába, hogy barátját fegyverfogásra bírja. A hős azt felelte: őt puskaropogással hívják. Mihelyt Magyarországon eldördül az első puska, ott terem. Előbb nem.

Ebben a circulus vitiosusban akadt meg az emigratio politikája,

A személyes meghasonlás kérdésében ki merne dönteni? Mert Kossuth nemcsak politikai, hanem személyes sérelemnek nézte Pulszky eljárását. 1861 jan. 23-án túl többé nem írt régi barátjának, hívének. De szabad ide iktatni. Pulszky barátjának, Newman Francisnek ez őt nagyon bántó ügyre vonatkozó kijelentéseit: Április 27-én: Elöttem kétségtelen, hogy Teleki viselkedése tette őt oly gyanakodóvá. Nem mintha képes volnék rosszat tenni fel Telekiről, de nagyon aggaszt, hogy Kossuth éppen akkor szakad el barátjaitól, mikor legnagyobb szüksége lehet reájuk. Aug. 24-én pedig reméli Kossuth nemes lelkéből, hogy bevallja Deák páratlan sikerét. „Ha ez megtörténik, ön irányában is megváltoztatja viselkedését, megszűnik önök közt minden keserűség és az otthoni hazafiakkal együtt dolgozhatnak a nemzet jogai és szükségletei érdekében. „

Deák harcza még csak morális győzelmet aratott. A centralista osztrák hagyomány némi alkotmányos köntösbe öltöztetve, újabb erőre ébredt, sőt egy ideig

abban az álomban ringathatta magát, hogy Németországot egyesíti és Lengyelországot felszabadítani segíti. Pulszky Kemény Zsigmondhoz írott és a Pesti Napló-ban megjelent leveleiben a nemzetet felvilágosítja a külső helyzetről és óva inti, ne bízzék túlságosan a külföld rokonszenvébe s ne bocsátkozzék kalandos vállalatba, mert Olaszország e pillanatban támadó háborúra képtelen. A száműzöttek feladata jelenleg: megmondani a hazának az igazságot egész terjedelmében. Meg volt választva az országgyűlésre, haza is jött volna, de az osztrák kormány csak Magyarországon biztosította *salvus conductus*-ról, Ausztriában, melyen át kellett volna utaznia, nem.

Így egyelőre csak Garibaldi maradt. A két politikát ő nem tartotta egymással ellenkezőnek. Ha Deák vezérlete alatt nem lehet helyreállítani Magyarország önállóságát békésen, marad a harc Garibaldi zászlaja alatt, kinél népszerűbb név akkor nem volt hazánkban. El is kísérte őt Sziciliába, táborkari ezredese lett, de aztán Nápolyban, hová a magyar légióért küldötte őt a vezér, az olasz királyi csapatok fogságára került. Ez az a vállalata, mely Aspremontenál ért véget és melynek szerencsétlen kimenetele jó időre megfosztotta Magyarországot is akkori legfőbb reményétől.

Garibaldival való belső érintkezésének irodalmi emléke a „csillagíi regéje”, melyet ő maga legkülönb írói művének tartott.

Pulszky, ki Londonban minden szíves, sőt baráti viszony mellett is távol tartotta magát politikai tekintetben az internationalis forradalom londoni vezetőitől, Hiost a türelmetlen várakozás e nyugtalan éveiben közelebb jut hozzájuk. Ezt különben Mazzini levelei

bizonyítják. Összeköttetésben állott Caninivalis, a dunai confederatio egyik első tervezőjével, üe az 1863-iki lengyel felkelés első sikerei után mégis csak újabb és nagyobb rabságot vont maga után. Ausztria szövetségre lép a poroszsal, ki területét garantálja és az olasz támadás még reménytelenebbé válik, mint előbb. Az emigratio mindkét politikája, úgy a Kossuthé, mint a Pulszkyé; zátonyra jutott.

A kényszerű nyugalom ez éveit még Flórenczben töltötte Pulszky, hol családjával nagyon előkelő társadalmi állást foglalt el. Háza találkozója volt az előkelő idegeneknek és a művelt olaszoknak. Hogy mit jelentett reá nézve a tartózkodás e városban, mely annyira congenialis volt vele, műtörténeti tekintetben, azt ő maga emlékirataiban jobban fejtegeti, mint a hogy én tudnám.

Egyáltalában száműzetésének éveit még jelentősebbek tudományos is irodalmi fejlődésére, mint politikai szereplésére. Londoni és flórenczi éveit avatták a volt kitűnő dilettáns tudóssá, az archaeologra és a műtörténeti tanulmányoknak egész Európában elismert mesterévé.

Igaz, hogy Londonban eleinte megélhetéseért kellett írnia. De még ez sem szállította le színvonalát: neje mémoires-jai, melyhez ő bevezetést írt Magyarország történetéről, majd közösen írt munkájuk a magyar mesékről és mondákról, valamint regénye: „A jakobinusok Magyarországon” még ma is érdemesek az elolvasásra, könnyedségük és szépen folyó elbeszélésük miatt. Eleinte sok időbe került az angol nyelvnek és kiejtésnek elsajátítása is. De már azon munkáról, mely amerikai útjai eredményét foglalja magában és különösen Pulszkyké feljegyzései alapján készült, el-

ismerte egy angol szemle. „E kötetek stílusa nagyon meglepett. Nem tudunk más. példát arra, hogy idegenek ily könnyedséggel, szabatossággal és eleganciával „írták” volna nem igen könnyen kezelhető nyelvünkön.” White Red Black. Sketches of American Society. By Francis and Thérèse Pulszky. Three volumes, London 1853. A bíráló megjelent az „Ecclectic Review” 1853 májusi számában 530-548. 1. A bíráló a munka tartalmáról is a legnagyobb elismeréssel szól.

Amerikai tartózkodásának nemcsak azt köszönte, hogy egy elsőrangú newyorki hírlapnak lett rendes, jól fizetett levelezője, hanem azt is, hogy egy nagy tudományos munkának, mely az eredeti emberfajokat tárgyalta és melyben a legkiválóbb ethnologusok dolgozatai jelentek meg, egyik főmunkatársa lett.¹ Pulszky az emberi fajokra és művészetükre vonatkozó ikonographikus kutatásokról szóló igen terjedelmes fejezetet írta. Ebben a művészet emlékeit és fejlődését ismerteti az egiptomiaknál, a sémi népeknél, az assyroknál és perzsáknál, a classikus népeknél; az amerikai őslakosokról, a hindukról, a kínaiakról. Megemlékezik a nem artistikus fajokról is: a török-tatár, magyar, finn, kelta, szláv és skandináv népcsaládokat sorolva hozzájuk. De bárminő magasra helyezi a képzőművészetet, azért e népeket éppen nem veti meg e hiányért. Vannak más kvalitásaik, melyek e hiányt nagyon is pótolják.

A mint a haza hű magzatja, szülőföldjét még Kalypso ölén is siratja, úgy Pulszky még a művészet-történeti tudós értekezést is arra használja fel, hogy

¹ Indigenous Races of the Earth. Philadelphia 1857. Pulszky cikke a nagy octavban nyomtatott mű 87-202. lapját foglalja el és számos rajz is ékesíti.

Magyarország részére nyerje meg a közvéleményt. Már az is sokat mond, hogy a jelmondat Berzsenyi egy verséből van véve, melyet magyarul és angol fordításban idéz czikke élén. A nem artistikus nemzetekről így ír: Vajjon a magyar, ha kényszeríteni lehetne hazája elfeledésére és a német megtanulására, vagy a lengyel, ha befullasztanák az oroszba, nagyobb hasznot hajtana az emberiségnek? Nyelvük változásával megváltoznék-e nemzeti sajátosságuk? Jobban fejlődnének-e elnyomás alatt, idegen alapon, mint szabadon, nemzeti egyéniségükben? Ezekre a kérdésekre, bárminő a nemzetek eredete és képessége, csak egy lehet a válasz. Mindnyájan *emberek*, azaz értelemmel, lelkiismerettel felruházott, teremtőjüknek, az emberiségnek és önmaguknak felelős lények. Mindnyájan megismerhetik az igazságot és különbséget tehetnek jó és rossz közt. Ennélfogva mindannyinak van joga élethez, szabadsághoz és boldogságuk kereséséhez.”¹

Még forradalmunkat is sikerült megemlítenie. Trajan oszlopáról szólva megemlékszik a dákok szobrairól, melyek nagyon hasonlítanak a mostani oláhokhoz. „Ez a hasonlóság nem szorítkozik az arcvonásokra és ruházatra, megtalálható erkölcsükben is. A rómaiak nagyon megütköztek a dákok barbárságán, melylyel foglyaikkal bántak, és azért megörökítették a dáknőket is, a mim szörnyű, kegyetlenül kínozzák a római foglyokat. Ugyanez történt az 1849-iki magyar háborúban. Az oláh szolganép megkínozta és megölte a magyar foglyokat és mindig a nők voltak köztük a legkegyetlenebbek.”²

¹ I. h. 192. 1.

² U. o. 177 1.

E dolgozatán, melynek több kritikai megjegyzése állandó érdekű, már nagyon érezhető a British Museum gyűjteményeinek módszeres felhasználása. Ez a nagy gyűjtemény, mely már akkor legközelebb állott a Pulszky-álmodta múzeumideálhoz, nemcsak anyagot nyújtott neki, hanem folytonos ösztönt újabb tanulmányra s rendkívüli észlelő és ítélő tehetségének folytonos gyakorlására. A múzeum igazgatósága nem egyszer kérte ki szakvéleményét, különösen vésett drágakövek vételénél. Ebben már elismert tekintély Európaszerte. Louis Blanc egy levelében kéri őt, nézze át egy honfitársa gyűjteményét. Úgy tudja, hogy itt, Londonban, senki sem illetékesebb ilyenekben.

Természetes, hogy nemcsak az anyag érdekelte, hanem a múzeum elrendezése is. Egyszer az iránta mindig legnagyobb szívességgel viseltető tisztviselőknak előadást tartott intézetük fogvatkozásairól. Bátran mondhatjuk, nem volt még magyar ember, kinek annyira kisujjában lett volna minden, mi e nagy és fontos hivatáshoz tartozik s kinek tekintélye annyira el lett volna világszerte ismerve.

Flórencz maga is egy nagy élő múzeum. Az ott töltött évek a renaissancera nézve kiegészítették Pulszky előbbi tanulmányait és az olasz művészet fénykorára nézve épp oly élessé csiszolták szemét és oly biztossá ítéletét, mint az már előbb volt a classikus hajdankor emlékeire nézve. Csak az, kinek az a gyönyörűség jutott, hogy Pulszkyval nézhessen meg olasz várost vagy gyűjteményt, tudhatja, mennyire tisztában volt ezen színes, pompás virágzás minden részletével és mennyire be bírta illeszteni ezen részleteket, úgy a nemzeti, mint az általános művészeti fejlődésnek mindent felölelő képébe.

Mint a közéletben, a tudományban is egyöntetű, következetes az élete. Már 1837-ben örvend Nemzeti Múzeumunk emelkedésének. „A mű- és régiséggyűjtemények gyönyörködtetnek és a szépség érzését ápolják”, írja akkor naplójába. Később, az országgyűlésen: Mindig történetről szólunk, arra vagyunk büszkék. Kell, hogy emlékek kössék népünket e különben pusztán theoretikus elmélkedéshez. Lehet-e rómaint nevelni Berzsényi szittyájából? Midőn az emigratio politikája úgyszólván megszűnt, itthon pedig mindjobban kibontakozik Deák Ferencz hatalmas egyénisége és törekvéseinek sikere, abban a feladatban, a régészeti és műtörténeti tanulmányok megalapításában és vezetésében, központjuknak, a Nemzeti Múzeumnak e célra való szervezésében és emelésében leli fel élete tartalmát. A végzet megengedte neki és nekünk, hogy még egy teljes emberöltőn át élhessen e magasztos hivatásának. Hazatérése is épp úgy összefügg e vágyával, mint közéletünk átalakulásával.

Schmerling bukásával a conservativok jutottak ugyan kormányra, de az igazi diadal Deáké volt, ki már akkor formulázta a lehető kiegyezés feltételeit. Pulszky már 1859-ben érintkezésbe lépett Deákkal, kihez régi, próbált barátság fűzte. Most, hogy Deák állott az előtérben, bízhatott hazája jövőjében, abban hagyhatta a száműzetési politika Sisyphus-sziklájának oly nagy kitartással és önfeláldozással folytatott gördítését, termékeny munkának óhajtotta szentelni annyi küzdelemben és tanulmányban edzett szellemi erejét. Kilátás volt arra, hogy Szécsényt visszaszerezze, kilátás arra, hogy az Új-Magyarországnak félbenmaradt szervezéséhez teljes ereje szerint hozzájáruljon. Szakítani akart tehát addigi kényszerű, kisszerű életével;

szakítani, de úgy, hogy ebből egyéniségére, politikai megbízhatóságára, jellemére a legkisebb folt se háramuljon.

Fia, Ágost, már a pesti egyetemet látogatta. Pulszkyné Bécsbe s Pestre utazott Szécsény ügyében s hogy érintkezésbe lépjen úgy a kormány férfjaival, mint Deákkal s férje többi régi barátaival. De ő ismerve a kiegyezés nehézségeit, még mindig arra számított, hogy Flórenczben telepedjék meg véglegesen. „Hazafiúi büszkeségünk nem engedte, hogy mi is folyamodjunk bűnbocsánatért.”* Annál inkább számot kellett vetnie mindennel, mert valószínű, hogy Szécsény őt újra megválasztja követének az 1865 deczemberére összehívott kiegyező és koronázó országgyűlésére.

Aggodalmait és reményeit régi barátja és ügyvédje, Zsivora György útján közölte Somssich Pállal, ki körülbelül közvetítő állást foglalt el a kormány és Deák közt. Somssich 1865 okt. 2-án kelt válaszában kifejti, hogy az, ki amnestiáért folyamodik, ezzel nem hazudtolja meg múltját. „Ha te ezt teszed, csak kettőt tanúsítanál: 1. hogy desavuálnád a debreczeni határozatot, 2. hogy a jelen kormány jó szándékát elismered s kész vagy közreműködni a kiengesztelés nagy munkájában. Ez a meghazudtolás csak megerősítése volna politikai hitednek, hisz sohase voltál forradalmi, csak mindig törvényszerűleg alkotmányos.” Így folyamodott Puky is. „A múzeumban mily szép tered nyílna.”

„Hát igaza volna elleneiteknek, hogy egy kis rész hazafiság mellett száz annyi hiúság zaklatja kebleiteket! Nem, ezt nem hiszem, rólad legalább nem! „*Kérlek legyen erőd* s ne akadályozzon semmi

¹ Életem és korom. IV. 260. lap.

XXXVIII

álszemérem. Kedvencz eszmém a múzeumnál látni tégedet. Hiszem, hogy sikerülni fog, ha folyamodol – máskép nem.”

Pulszky pedig úgy akart hazajönni, amnestia kérése nélkül, hogy meghívják a múzeumhoz s megválasztják követnek. Ezt a nézetét teljesen helyeselte Deák is, kivel Pulszkyné okt. 7-én tanácskozott s ki ekkor, mint máskor is „testvér gyanánt” viselkedett.¹ Somssich okt. 20-án megújítja a támadást. „Fortior est qui se, quam qui fortissima moenia vincit. Hozd fel folyamodásodban a múzeumot, hogy ne látszass önérdékből kunyorálni.” De Deák és Klauzál – soha becsületűgyben különb bírák nem ítékeztek – más véleményen voltak. Pulszky jelleme országos érték, ahhoz legkisebb gyanúnak sem szabad férnie. Klauzál szerint ne kérjen amnestiát, de ha feltétel nélkül felajánlják, fogadja el. Deák pedig nagyon örülne hazatérésének, de nem specialis, hanem általános amnestiával, állása tisztaságának érdekében. Nem kell soká várni.

Somssich még egyszer iparkodott rábeszélni Pulszkynét, férjének épp oly hű, mint ügyes tolmácsát. Azt kérdezte: miért nem kéri Feri az ítélet törlését a császártól? Válasz: mert az osztrák császártól mit sem kérhet. Somssich: de a magyar királytól igen. – Még nem az.

A múzeum igazgatóságának eszméje még sem volt elég erős ahhoz, hogy oly hazatérésre bírja, mely múltját megczáfolja és jellemére árnyékot vethetne. Az 1866-iki háborúban még Olaszország győzelmében reménykedett, Gábor fia mint önkéntes beállott Garibaldi veresingesei közé.

¹ „Wahrhaft brüderlich”. Pulszkyné levele 1865. okt. 7.

Mire nem volt képes sem tudományos, sem politikai ambitio, elvégezte azt egy szívetrázó családi tragodia. 1866 szeptember 2-án értesült a hollandus követtől, hogy Harrier leánya typhusbeteg, őt látni óhajtja s hogy ő Felsége – mint később megtudta B. Eötvös József közbenjárására – megengedte hazatérését. Hazajött, de már útközben híret vette leánya s neje halálának. „A világ meg volt halva számomra.” Nem sokkal később elvesztette Gábor fiát is, ki vele jött haza és ki, többi még élő gyermekeivel Pátyon régi barátja, Várady József vendégszeretetét élvezte. „Midőn tizenhatsz évű számkivetésem véget ért, irigyletem ama boldogabb múltomat, mely nekem azelőtt oly gyakran túrhetetlennek látszott.”¹

Így megtörtén fogott új élethez a régi hazában. Ő Felsége, kinek kegyét megköszönte, megengedte ugyan neki az itthonmaradást, de a politikában egyelőre nem vehetett részt, sőt még újságba sem írhatott, míg a kiegyezés műve be nem volt fejezve. Közben nagy vállalatok foglalkoztatták, különösen a kassai vasút. Deák követői közül azok, kik nagyon is óhajtották a kiegyezést, sanda szemmel nézték, feltették róla, hogy ha a tárgyalások az addigi alapon, tovább folynak, magát tartja fenn lehető miniszterelnöknek,² de ezt a feltevést semmi adat sem bizonyítja. Különben sem volt valami nagy véleménynyel a miniszerségről. Megírta, hogy még Angliában, a mintaországban, sem a lángész kerül kormányra, hanem a közepszerűség.

Hogy itthon ismét oly gyorsan gyökeret verhetett, azt természetes szívósságán és életphilosófiáján kívül,

¹ Az „Életem és Korom” zárószavai.

² Kónyi Manó: Deák Ferencz beszédei. IV. k.

mely abban kulminált, hogy „a mit megváltoztatni nem lehet, azt elkeli túrni”, különösen Deák és báró Eötvös barátságának köszönte. Egyszerre elfoglalta ismét azt a polczot, úgy a tudományos, mint a közéletben, mely őt fajsúlyja szerint megillette. A politikában Deák Ferencznek lett hű követője. A tudományban és művelődésben, bámulatos sokoldalúságához s munkarejéhez képest a legkülönbözőbb irányú társulatoknak s egyesületeknek lett vezetője, vagy oszlopos tagja. Akadémiánk, a történeti és régészeti s képzőművészeti társaság egyaránt hálásan övezték babérral homlokát. Mondhatjuk, hogy lényeges kiegészítője volt b. Eötvös József magas szárnyalású culturpolitikájának. A mit nagynevű barátja az állam eszközeivel akart elérni, arra fegyelmezte ő a társadalom szabad, eleven erejét.

1869-ben mintegy természetes örökség gyanánt szállott reá a múzeum igazgatósága. Ezen a téren végzett munkájáról más részletesebben szól. Elég, ha azt, mit elért, e szóval fejezzük ki: „si monumentum vis, circumspice”.

Már a koronázás előtt tagja az országgyűlésnek. Szentes városa küldte oda.¹ Először jún. 1-én szólalt fel a kir. hitlevél ügyében. Indítványát, hogy a választmány folytassa munkálatait s készítsen törvényjavaslatot, mely az ország javait biztosítsa, „ennyit esnem többet”, a ház felállással elfogadta. Ezentúl csaknem minden fontos kérdéshez hozzászól. Előadója a központi bizottságnak a vám- és kereskedelmi szövetség tárgyalásánál. Minden kérdésnél a szóbanforgó részlet mögött ki tudja fejteni és fejezni az alapul szolgáló erkölcsi vagy államtudományi igazságot.

¹ Országgyűlési napló 1865-68. IV. k. 171. 1. 1867. máj. 7.

Az osztrák államadóssághoz való hozzájárulást partolja 1867. december 12-iki beszédében. Az 1848-iki törvényhozásban Magyarország megegyezett a fejedelemmel, de kevesebb tekintettel volt azon kapcsokon, melyek nem a jogból, hanem a tényekből fejlődtek, melyeket 300 éves együttlét szőtt. Kiegyeztünk a felséggel, de ki nem egyeztünk a többi tartományokkal, s ez volt a hiba. Hivatkozik arra, hogy Cobden Rikhard, az angol liberális és szabadkereskedő pártnak világhírű vezére, kit megnyert a magyar ügynek, szintén végzetes hibának tartotta az államadósság egy részének el nem vállalását.

„Sereg soha sem biztosítója a nemzeti szabadságnak; az a főhatalomnak biztosítója.” „Azt kívánom, tudja meg a világ, hogy ha vitéz volt a magyar ama időben, midőn a vitézségen fordult meg a nemzetek sorsa, most, a demokratia korában, munkás is tud lenni. Kívánom, hogy az egész világ tudja, hogy a mint egykor kétségbe vonhatatlan volt lovagiasságunk, úgy most szent előttünk a becsület, melylyel az adott szót sértetlenül megtartjuk”. Így érvel az akkor sokaknál népszerű részletes állami bankrott, vagy devaluatio ellen.

„Előbb kell a jövedelmeket megvizsgálni és megszavazni és ahhoz kell a kiadásokat alkalmazni”, mondja 1868 július 4-én, a költségvetési vitánál, mikor már világos volt előtte, hová vezethet a nagyúri és fényűző állami gazdálkodás. Magánéletében, tudjuk nem követte azt a helyes elvet. Meg is mondta egy későbbi beszédében, hogy a zsidók nemcsak megszerezni tudják a pénzt, hanem megtartani is, mire ő nem képes.

Egyáltalában a nagy elvi igazságok pontos meg-

állapításában állott igazi ereje, miben ítélő tehetségén kívül nagy segítségére volt történeti készülsége, tapasztalása és a külföldnek, különösen Angliának annyira beható ismerete. Parlamenti állását mutatja, hogy 1869 és 1872-ben ő volt a válaszfelirat szerkesztője és előadója, tehát Deák örökébe lépett. Kifejti, hogy a felirat ott fontos, hol nincs parlamenti kormány. Fontos volt 1861 és 1865-ben. Most nem az. Minden párt loyális és reformot óhajt. Nincs köztünk követője sem a syllabusnak, sem a forradalomnak, mert mihelyt reform van, nincs sem reactio, sem forradalom. Törvényeinkben annyi a fogyatkozás, hogy akárhol nyúlunk hozzá, találunk három esztendőre elég munkát. (1869. május 20-án.)

Majd: „A válaszfelirati vita nem per, s válaszfelirati vita harcz a hatalom felett. Minden nemzet annyi szabadsággal bír, mennyit önerejével akár megszerezni, akár megtartani képes és a függetlenségnek nincs nagyobb akadály, mintha mástól és nem önrönktől várjuk a jövőt.” (1869. június 2-án.)

A 48-as honvédek segélyezéséről szólva nagy vonásokban képét rajzolja a forradalomnak. „Sok érdeket sértettünk, nem törődve magunkéval sem. A monarchia és az aristokratia hálás, a demokratia hálátlan és éppen azért teremnek kebelében a nagy férfiak. Mert csak azok, kik nem számítanak semmiféle hálára, csak azok tesznek olyanokat, melyek a történelemben megélnek. „

„Én részemről szívesen feladok valamit a magam világos jogából, ha általa oly alapot szerzek a nemzetnek, hogy rajta megmaradhasson.”

Így közjogi tekintetben egészen az orthodox Deák-párthoz tartozik, melynek hitvallása és kormányá-

nak viselkedése nagyon megfelelt szabadelvű, sőt radicalis meggyőződéseinek is. Az 1848. társadalmi átalakulást minden ízében fenn akarta tartani s fejleszteni. Midőn a hétszemélyes tábla egy ítéletében az ősiségnek Széchenyi által annyira megtámadott alapjára helyezkedett, Pulszky interpellatióban figyelmeztette a kormányt e tényre.¹ Horváth Boldizsár kijelentette, hogy a törvény világos s folyik a perújítás.²

Egyénisége a parlamentben abban áll, hogy éppen a társadalmi viszonyokat tartja főképen szem előtt és a reformkorszak legfőbb tradícióját követve, erős hazafias polgári elemben látja Új-Magyarország igazi alapját. Különösen a megyei kérdés ismételt tárgyalása nyújtott neki alkalmat erre vonatkozó, még nagy ellenállásba ütköző nézeteinek előadására.

Még 1867. november 4-én, mikor a hevesi kir. biztos eljárása keltett szenvedélyes vitát, így szól: A rend és a szabadság kérdése ez. Ipar és kereskedés nem maradhattak meg a resistentialis jog mellett. A jus resistentiae helyébe a vis inertiae lépett nálunk a megyében. 1825-48. aranykora volt a megyének, még sem voltunk megelégedve vele. Nagyobb hazát akartunk, országgyűlést. A megye nem lehet a haladás vezére. Másképen mint parlamentalis úton a ministerium nem lehet felelős. 1848-as a nép, nem a hatóságok képviselte. Nem tartozik azokhoz, kik azt kiáltják „veszszén az ország, maradjon a paragraphus”.

Mikor a megye rendezése volt szőnyegen, így szólott: „Országos dolgokat csak az ország végezhet jól, törvényhatósági dolgokat pedig a törvényhatósá-

¹ Szentiványi Ferencz 1821. évi végrendeletéről volt szó.

² 1869. július 10 és 14-iki ülés.

gok. A nagy politika nem a törvényhatóságok feladata. A megyeház ablakából nem látnak az országon végig. A kormány viszont a maga magaslatából nem tudja megítélni, mi történjék e megyében. Nem akarom, hogy a kormány a megye administratiójába vegyüljön. Ez a factum, melyből kiindulok. A főispán csak ellenőrző legyen.

Ha a kormány erős volt, a megyének nem igen volt hatásköre, de ha az országos ügyeket nem végezte az országgyűlés, a megye lépett előtérbe.

„A bátyák kora a középkorba való. Most a nagy nyílt csaták döntenek.”

Nem ért egyet azzal, hogy a várost egy kaptára húzták a megyével. „A megyénél az ingatlan, a városnál az ingó vagyon az alap.”

„Ez lesz azon polgári elem, melytől Magyarország jövője függ, mert elmúlt már a nagyságosok és méltóságosok ideje, most jő a prudenseké és circumspectusoké. Mert már nem lehet az országot nagygyá tenni generosus impulsusokkal, hanem becsületos polgári munkával. Csak ebben rejlik jövőnk és nem egyes fellobbanásokban, melyek időről időre előre viszik az országot, hogy aztán megint évtizedekre viszaszüljön (1870. július 7.)

Eleinte külön törvényt követelt a városok részére, de mikor a francia-német háború kitört, büszkén állott ettől. Most erős kormány kell. Nagy háború készül és mindenesetre a civilisatio lesz a vesztes.

Meg is szavazza a városi főispánt azon feltétellel, hogy ne az aristokrátiát, hanem a polgári elemet vegyék tekintetbe. „Ebben az elemben látom az ország jövődjét.” (1871. január 17.)

Visszatér e kérdésre parlamentarizmus pályája végén,

1886-ban. „A megye autonómiáját nem 1870-ben ölték meg, hanem 1848-ban temették el. A sírkövet reátették, midőn azt mondták: ezek voltak a szabadság bástyái. Mióta nem küldött követet és nem adott utasítást, a megye nem volt önczél, hanem adminisztratív közeg.”

Régen lehetett választani a megye intelligentiájából. Most itt van az országgyűlésen, sőt miután az országgyűlés leszedte a tejfelt, következett a judicatura. S ezenkívül megkezdődött s most is tart a nagy népvándorlás a megyékből a ministeriumba. Itt látjuk mindazokat, kikben van ambitio és önérzet. Meddő lett a megyei élet.¹

Már előbb kifejezte azt a nagy, az előbbiekkal összefüggő igazságot, hogy az administratio nem választás vagy kinevezés, hanem az anyag kérdése.² De minden előszeretete a polgári elem irányában nem tette őt vakká a való, a tények iránt. Kimondja, hogy Magyarországon most a gentry uralkodik és még soká fog uralkodni.³

Még a szorosan vett közjogi kérdést is kapcsolatba hozza a társadalmi és gazdasági viszonyokkal. A kiegyezés következése szerinte az, hogy a fővárosban a házak, telkek értéke 30-100-200 százalékkal emelkedett. A külföldnek s tőkénének bizalma felénk fordul. Régi időkben a gyáralapító társaságok nem voltak képesek az ipart meghonosítani, most attól félek, piacunk nem lesz képes megemészteni azt a sok vállalatot, melyek mindennap keletkeznek. Ott sok fiatal ember talál alkalmazást és nem növeli az intel-

¹ 1876. márczius 4-iki ülés.

² 1875. május 5-én

³ 1885. február 19.

ligens proletariátus veszedelmes erejét. A napszám csaknem amerikai arányban növekedett, nincsen széles e hazában munkáskéz, mely munka hiánya miatt helyélni volna kénytelen.¹

A közjog a nemzet külső formája, a társadalom felosztása a belülről működő erőknek külső kerete: de a lényeg maga a szellemi és anyagi munka s annak emelése. Mint igazi sociális politikusnak, ezekre az igazi erőkre és azok fejlesztésére kellett a fősúlyt helyeznie. Hiszen maga az tény, hogy polgári Magyarországot óhajtott, mutatja, hogy nem külső, hanem valóban belső és lényeges átalakulásról álmodott s olyan cultura teremtésén fáradozott, mely ezt az ideálját meg is valósítja.

Ezért igazán elemében akkor van, mikor culturalis, népnevelési eszméit fejtegetheti.

Programját először 1870 elején, a közoktatásügyi budget tárgyalásakor terjeszti a ház elé. Amerika haladását főképp annak tulajdonítja, hogy ott államvallás nincs, hogy vallásos ügyekben nem intézkedhetik a törvényhozás, s hogy ott felekezeti iskolák sincsenek, hanem minden iskola kizárólag az állam, a kormány alá tartozik.

„A vallásnak oktatása mindenféle felekezetre magára bízván, az tehát azon álláspont, melyre kívánom, hogy a mi nemzetünk is vallahára eljusson. Igen jól tudom, hogy a felekezetek – mindenféle felekezetek – az elv ellen vannak.”

„Kifejezem most is azon erős meggyőződésemet, hogy a nemzet előbb nem fog felvirulni, míg el nem jő az az idő, midőn e teremben vallásról és feleke-

¹ 1869. május 20-án.

zetről többé szó sem lesz, addig míg a vallásszabadság egész terjedelmében nem lesz kimondva, addig míg a kath. egyház emancipálva nem lesz, mert hisz e vallás még csak várja emancipatióját, addig míg az iskola és pedig minden iskola nem lesz azon gyülekezet és azon ministerek felügyelete alatt, kik akkor itt fognak ülni. Ha mindez bekövetkezik, akkor hiszem, ez az ország fel fog virulni, akkor hiszem, hogy ez az állam boldog lesz.” Fölsleges megjegyezni, hogy az egész ház, pártkülönbség nélkül, nagy helyesléssel s tapssal hódolt ez eszméknek. A szélsőbal kath. pap tagja, Bobory Károly, külön is megmondta, mennyire egyetért mindenben Pulszkyval.

A további tárgyalásnál Kállay Ödön indítványt tett, hogy a népnevelésre szánt 200,000 frtnyi összeget emeljék fel 1 millióra. Pulszky Ferenc: „A népnevelés legfontosabb kérdésünk. Ez a Sibylla könyve. Ha a magyar nemzet megadóztatni engedte volna magát, akkor megmagyarosítottuk volna e nemzetet. Akkor elutasítottuk a Sibylla könyveit. Most újra előttünk vannak. Most azonban már nem az a feladatunk, hogy magyart neveljünk, hanem a mi még nemesebb, hogy embert neveljünk.”

„Félek, hogy ha most elmulasztjuk az alkalmat, eljő az idő, a midőn communistikus törekvések elnyomása céljából kellene azon Sibylla-könyvet elfogadtunk, de meglehet, hogy ez csak akkor fog történni, mikor máikéső lesz.”

Fél évvel később, midőn báró Eötvös József pót-hitelt kért a legrövidebben, nagyon élesen így fejezi ki hitvallását: A mi közös ellenségünk pedig, jól tudjuk, a tudatlanság. Addig nem lesz Magyarországon biztosságban sem a parlamentarismus, sem a munic-

piumok, sem semmiféle intézmény, míg népünk nevelését nem emeljük.¹

Igen élesen szólt akkor is, midőn néhányan azon az alapon érveltek a kolozsvári új egyetem költsége ellen, hogy előbb a népnevelést kell jobb karba hozni. „Elhiszem, ignoti nulla cupido. Hogy a felsőbb nevelést nem kívánják, azt igen természetesnek tartom azoktól, kik azt hiszik, hogy a könyvek arra valók, hogy bekötve álljanak.”²

Mindebben az egész ház helyeslésével találkozhattott, míg a Deák-párt állott és az ellenzéknek a kormánypártnál is szabadelvűbbnek kellett lennie. Radicalis volt, de igazságos tudott lenni az ellenféllel szemben is. Történeti tudományát bizonyítja, hogy midőn az államvallás ellen szólva, a felekezeteknek teljes jogát elismeri alapítványai kezelésében, egyúttal ki mondja, hogy a tanulmányi alap egészen az országé, az államé. Történeti érzéke vitte arra, hogy ugyanakkor a kath. egyházzól ily szavakkal emlékezett meg: Ör vend az autonómia létesítésének, a mely lehetővé teszi, „hogy azon egyház, melyet én nagyon tisztetek, mert a művészetnek s tudománynak anyja volt századokon keresztül, de mely a tridenti zsinat óta megkövesedett, ezáltal új életre keljen.”³

Még sokkal később is, midőn már elmérgesedtek az egyházpolitikai viszonyok, a párbér kérdésénél kijelentette: „Igen jól tudom, hogy a papok, bármely vallásúak legyenek is, ezen országban egyenesen a cultura harczosai és pedig a legszegényebbek leg-

¹ 1870 július 28.

² 1875 márczius

³ 1870 február 17.

inkább. Fizessék a párbért az urak is, ne akarjunk ingyen üdvözölni.”¹

Igazi ünnepe volt a háznak és a közönségnek, ha a Nemzeti Múzeumról szólhatott, rendesen a budgetvita keretében. 1871-ben, két évi igazgatósága után, örömmel mondhatja, hogy az intézetet sokan látogatják. „Büszkén mondhatom, hogy mint Olaszországban, még az alsóbb néposztály is szívesen jár oda és ott jól viseli magát. Voltak napok, hogy 40,000 ember volt ott és semmi rendetlenség nem történt.² De a múzeum nincs fűtve, vízvezetéke sincs és gyakran alig megközelíthető a sár miatt. Ezért kór nagyobb dotatiót. A Ház még többet is hajlandó megszavazni, mint a mennyit kór. Hisz a képtárt rendezik, a régiségtár halad, a természetrajzi tár kincseit kezdik feldolgozni. Elhiszik neki, hogy az ország művelődése ez úton, kevés költséggel is nagy mértékben előmozdítatik.”³

Egy évvel később kijelenti, hogy nem az igazgató feladata a rendezés, neki az a feladata, hogy olyan embereket találjon, kik a rendezésre képesek. A múzeumi gyűjtemények ne legyenek rejtett kincsek, mint a bank aranya; legyen azokból bankó is, mely közforgalomba jó.⁴ Hivatkozhatott arra is, hogy ha valahol hiány, szükség van, melyről a budget nem gondoskodott, azt a magáéból pótolja. Munkáját nemcsak Európaszerte elismerték, hanem itthon is. De a dotatiót

¹ 1886 február 15.

² Ezt még a Neue Freie Presse egy akkori tárczája is elismerte. „Öntudatos, szabadságára büszke nemzet fiai lepik el a termeket s folyosókat.”

³ 1871 február 22.

⁴ 1872 június 25.

L

nem igen emelték, sőt az első kövér évek után meg is nyirbálták. „A múzeum úgy van, mint az egészséges gyermek a családban. Senki se törődik vele. Pedig nemcsak anyagában, hanem szellemében is fenn kell tartanunk azon fokon, melyet eddig el tudtunk érni.”¹

Egy évvel később a miniszter a legnagyobb dicséretekkel halmozta el a múzeumot és az igazgatóját, de a dotatiót még megszorítja. „A régi táblabíró világ egyik maradványa vagyok és nem finanszgenie, mint a miniszter úr álmodja.” De azért a dotatiót nem emelték fel.

Akkor már a pártokon kívül állott. A kiegyezéshez és Deákhhoz való törhetetlen hűségét hét éven át nem szűnt meg bizonyítani. Mint a felirat szerkesztője 1869-1872-ben neki jutott a feladat a közjogi alapot megvédeni. Megvédte azt Kossuth ellen is, válaszolva Cassandra levelére. Deáknak jellemrajzában az egyetlen, melyet írt, gyönyörű emléket állított. A haza bölcsének állását, midőn nem vette át a kormányt, így jellemezte: „A nemzetnek nemcsak ügyes kormányzóra van szüksége, ki a hajót a zajló habok között vezesse, hanem még inkább egy világítótoronyra a sötétben, melynek fénye jelezze az irányt s kimutassa a sziklák helyét.”²

Nézzük, mikép alakult helyzete a közéletben a Deák-párt bomlása és Tisza Kálmán kormányrajutása idejében.

Pnlszky, mint a párt oszlopos tagja, mint Deáknak

¹ 1885 január 27.

² Deák Ferencz jellemrajza. írta: Pulszky Ferencz. Felolvasatott a Történelmi Társaság 1876 márczius havi ülésében. Budapest, 1876.

igazi tisztelője, csak fájdalommal nézhette azt a felbomlási feladatot, mely Andrássy távozásával és az „öreg úr” betegeskedése által mindjobban előrehaladt és melyet a gyorsan egymás- után következő kormányok tehetetlensége szembetűnővé tett. Batthyány kormányának sorsáról szólva megjegyzi: „nálunk a bizalmi kérdés mindig annak részére dől el, ki azt kéri s mindig búcsút jelent tőle.” Ez volt Lónyay, Szlávy, Bittó sorsa. Az egyre súlyosbodó pénzügyi helyzet, a deficit és az államadósság ijesztő növekedése gyors orvoslást követelt. A kormány nem bírt segíteni: az országgyűlés 21-es bizottságának kellett a mentés útjának felfedezéséről tanácskoznia. Pulszky, kinek egészséges alkotmányos érzéke fellázadt az ellen, hogy a törvényhozó testület egyenesen beavatkozzék a végrehajtásba és ezáltal árnyékká aljasítsa a miniszteri felelősséget, ebben már a vég kezdetét látta. De azért kitart régi helyén. A költségvetési vitánál a legnagyobb őszinteséggel szól az ország és a pártok helyzetéről. Most nem vért kell áldozni, hanem pénzt. Tudunk-e rendesen és takarékosan élni s fizetni adósságainkat? A hősiesség mai időben nem számít annyit, mint rendes gazdálkodás.

Az ország erős kormányt kíván; annak kezébe kész áldozni!

Jó, ha mindenki megmarad ott, a hol áll.¹ „Én örülnék, ha nemcsak barátságosan, de politikailag is kezet nyújthatnék az ellenzék kitűnő vezérének.” De ha az ellenzék folytatja a támadást, a Deák-párt ellenében tovább is össze fog tartani.

„Erős pártok közt coalitio nem lehet. A coalitio azt mutatja, hogy a pártok szétbomlanak.”

¹ Sennyey, Lónyay s Tiszáról szól.

A harmadik választással az a szakadás, melyet a kiegyezés bevitt a Házba, meg fog szűnni.

Erre a felajánlásra szolgált válaszul Tisza Kálmán 1875 február 3-iki híres beszéde, melynek a pártok fusiója és a szabadelvű-párt alakulása volt egyenes következése. A költségvetési vitánál Pulszky beszámol az új helyzetről. „Eddig a közjogi kérdés választott el. Szét voltak választva azok, kik különben együvé tartoztak. Mi, a régi párt emberei, kifáradtunk. – És én lelkemből örülök, hogy vannak mások, a kik még meg nem tört erővel beülhetnek a vörös székekbe, a hol idővel szintén le fogják magukat járni.”

„Most nem idea kell, hanem férfiú, ki tud akarni, ki tudja a gyeplőt kezébe venni, a ki erélyesen tudja kormányozni az országot s én azt hiszem, hogy azt megtaláltuk: azért ragaszkodunk hozzá, ragaszkodik hozzá az egész ország.”

„A kormányzás nem lehetséges máskép, mint folytonos compromissumok alapján s azért én azt hiszem, hogy e kormány utoljára nem lesz sem egészen fekete, sem egészen fehér, hanem lesz szürke.”¹

A parlamentarizmus anarchia, melybe a Deák-párt felbomlása az országot sodorta és mely annyitól nyitott személyes törekvéseknek és torzalkodásoknak nem lehetett Pulszky ínye szerint való, ki maga részére nem kívánt semmit és mint láttuk, mindig annak pártján volt, ki cselekszik. Neki olyan férfiú kellett a kormány élén, ki cselekszik. Ezt megtalálta Tisza Kálmánban. Még sokkal később is, midőn már utaik rég elváltak és ő kívül állott a pártokon, így szól róla: „A miniszterelnök úrnak vannak fogyatkozásai

¹ 1875 május 5.

is, de van egy jó tulajdona is: tud parancsolni. A magyar nemzet pedig, ha valaki tud neki parancsolni, engedelmeskedik. Raisoniroz, nincs megelégedve, de engedelmeskedik. „

Különválásának, mely több ízben erős oppositíóhoz is vezetett, kettős az oka.

Először is a Tisza-kormány, neki legalább, nem volt elég szürke. A szabadelvű párt, véleménye szerint, nagyon is letért a 48 előtt oly dicsőn követett úttól, még a Deák- és Eötvös-féle kor hagyományait is elhagyta. Meg is írja, hogy most már régi pecsovicok is szabadelvűeknek vallják magukat, Bármily engedelkeny volt egyebekben, Liberalismus dolgában holtig intransigens maradt.

A másik ok Bosznia megszállása. Ez a tény, mely annyira ellenmondóit az 1876-77-iki nagy háborúban oly hangosan hirdetett török sympathiáknak nemcsak a közvéleményben és a hírlapokban keltett nagy meglepetést, hanem még a képviselőházban is megingatta, a minimumra szállította alá a kormánypárti többséget. A mérsékelt ellenzékkel, melyet gróf Apponyi Albert és Szilágyi Dezső vezettek és melyhez fia, Ágost is tartozott, lehetőnek látszott egy nemzeti és valóban szabadelvű kormány megalapítása.

Pulszky sok beszédben és cikkben foglalkozott a bosnyák kérdéssel. Legjelentékenyebb ezek közül „Krisis” című röpirata, melyet még az okkupáció lefolyása közben írt és szeptember 25-én, a Bandin-Odzaak-nál vívott véres csata után fejezett be.¹

Az occupatiót annak tulajdonítja, hogy Bismarck

¹ Die Krise von Franz v. Pulszky. Budapest, 1878

Andrássyt megnyerte az orosz pártnak. Andrássy, ki a törököt ismerte és becsülte, nem bírta elhinni, hogy minő züllés és felbomlás állott be Konstantinápolyban. Azt hitte, lehet segíteni a raján, a nélkül, hogy a török birodalomra veszélyt hoznának. Az occupatio eredménye szláv politika lesz, melynek költségeit a német és a magyar viseli. A dualismus így nem állhat meg, de alkotmányunk is meginog. Hová tartozék Bosznia? Az occupatio a bosnyák görög-keletieket is az omladina aklába tereli, pedig úgyis elég bajunk volt vele.

Ebből a labyrinthusból, bárhová tekintsünk, nem találunk más kivezető utat, mint vagy a kivonulást Boszniából s a dualismus megmaradását, vagy Bosznia megtartását és a personaluniót, mely megengedi, hogy állami háztartásunkat magunk rendezzük és készüljünk arra a döntő küzdelemre magyar és szláv közt, a melyet Bosznia hódítása elkerülhetetlenné tett. Ideiglenes occupatióval megfér a dualismus, de az annexióval csak a personalis unió fér meg.¹

A történelem eddig megczáfolta az oly logikusan kifejtett és oly lelkesen előadott aggodalmak egy részét. De viszont bizonyos, hogy e sorokban kifejezést nyer az osztrák-német s a magyar idegenkedés oly politika ellen, mely a monarchia kipróbált alapjai mellőzésével, új, kalandos tervekbe bocsátkoznék. Mind e külső s belső nehézségek egyetlen-hathatós ellensúlyát, a német szövetséget, akkor még senki sem látta előre.

Az ellenzéki Pulszky a hírlapirodalomban és az 1884-87 közt ismét a képviselőházban is, meg nem

¹ I. m. 76. lap.

szűnő harcztot folytatott a mind erősebben előtörő reactio ellen, mely az antisemitaság jegyében indult meg. Valóban bámulatos akkor kifejtett munkássága újságokban és szemlékben. Megújult az a szellemi rugékonysága, mely őt a száműzetés éveiben fenntartotta. Ugyanazon elvet szolgálta mint a magyarországi szabadkőművesek nagymestere. A német páholyok is elismerték, hogy ebben a tisztségében mindig a legszabadelvűbb módon járt el.¹

Előtte mindig az egész erős nemzeti állam ideális képe áll. Nem szabad, hogy ezt az erőt helyi felekezeti, vagy osztályérdekek megbontsák.

Mint a pénzügyi bizottság előadója 1870 jan. 28-án kijelenti: „Legyen szabad egyszersmindenkorra megemlítenem, hogy talán sok praecedens lesz, ha mi provinciális érdekeket e házban előhozunk és azokra szavazunk, mert mindenkinek lehet egy külön útja, melyet pártolni kíván. Kérem a t. házat, ne méltóztassék e hínárba belelépni.”¹

Az osztályokról így szól: én nem szeretem a nemzetet törvényesen osztályokra elválasztani, mert nagyon félek, hogy ott, hol mindenki arra van utalva, hogy a maga és kartársai érdekeit védelmezze, senki sem lesz, ki az összes haza közös érdekeit tartsa szem előtt.

Láttuk már, minő radicalis és következetes egyházpolitikája. Már 1871 szept. 16-án csatlakozik Horn Ede határozati javaslatához, mely a kormányt oly törvényjavaslat benyújtására utasítja, mely a polgári házasság kizárólagos érvényességét mondja ki.

¹ In der freisinnigsten Weise. Dr. Bakonyi helyettes nagymester úr szíves közlése.

² Képviselő házi napló 1869-72. V. k. 46. 1.

1884 óta annál erélyesebben és támadóbban lép fel, minél közelebbinek látja a veszélyt. Nála a zsidók iránti barátság egész politikai és társadalmi lényének kiegészítő vonása, még pedig kora ifjúsága óta. Atyja nem bírta felfogni, hogy egy zsidó ifjú társaságában indult első olasz útjára és bizony még egy félszázaddal később is sokan akadtak, kik úgy gondolkoztak, mint az öreg Pulszky Károly.

Később, midőn a polgári Magyarország megteremtésére fordította minden erejét, annak első alkotó elemeiül a megmagyarosítandó városi németiség és a bácskai ós bánági sváb telepek mellett, a szintén terjesen a nemzetbe olvasztandó zsidóságot akarta felhasználni. Már 1874 július 4-én nagy és nemes nemzetségnek mondja a zsidóságot. 1887 január 22-én pedig, egyik utolsó képviselőházi beszédében e szavakra fakad: Az uzsora nem zsidó intézmény. Az a faj, melyet én nagyon tudok becsülni, mert ezen fajnak köszönjük az alphabetumot. Ők az a faj, melyből Péter, Pál és minden apostol származott. Már előbb így válaszolt az antisemita támadásokra: semper ego auditor tantum, nunquam me reponam? Hát mi itt tűrjük-e, hogy néhány képviselőtársunk másfél év óta egy vallásfelekezethez tartozó polgárokat, a nemzet egy részét piszkolja? Ne hagyjuk magunkat terrorizálni.¹ Szenvedélyes is tud lenni, mint mikor kimondja: „Kiabálhatnak akár mennyit, az igazság és a szabadság mindig győzni fog s az egyenlőség szelleme túl fogja élni önöket mindnyájukat, kik most az antisemitasággal kokettíroznak. E törekvések a magyar szellemmel egyáltalában ellenkezesnek”. Viszont a zsidókat ő figyel-

¹ 1886 febr. 12.

meztette azon kötelességükre, hogy gymnasiumot állítsanak.

Nem sorolhatjuk el végig gazdag parlamenti pályájának minden mozzanatát. Játszi könnyűséggel, mely legbiztosabb módja a közönség megnyerésének s mely annak jele, hogy a szónok fölötté áll s uralkodik tárgyán, szokta ott fejtegetni a politikai és társadalmi élet legbonyolultabb problémáit. Csak még kettőt emelek ki.

Először is Pulszky mindig küzd a corruptio, különösen a választási visszaélések ellen. Az incompatibilitásról azt vallja, hogy az a választók jogának megszorítása. Ezért túlzásba vinni nem szabad. Hanem a ki szerződési viszonyban áll a kormánnyal, az eo ipso ne lehessen képviselő, vagy megszűnjék az lenni, mint Angliában.¹ De midőn Ghyczy azt követeli, hogy a szerződéseket előzetesen kellene a kormánynak a házban bemutatni, ellene szól.² A ház nem adminisztrálhat, az a minister dolga, ki felelős. Senki sem köt majd szerződést a kormánnyal, ha tudja, hogy a ház előzetesen hosszasan megvitatja. „Vagy azt akarják-e, hogy azon corruptiót, mely néhány nap óta az ellenzéknek oly kedves themája, hogy mondom azt a corruptiót belehozzák ide a házba s azt kívánják-e, hogy ily kérdésekben informálni járjanak minden egyes képviselőhöz, ha valaki a kormánnyal szerződni akar?”³

A választási visszaéléseket illetőleg csatlakozik az ellenzék vezérének Tiszának ama javaslatához, hogy

¹ 1868 decz. 7.

² 1871 decz. 13-án Chorin Ferencz interpellatiója, melyet a pénzügyminiszternek a zsilvölgyi kőszénbányák ügyében kötött szerződése megsemmisítését követeli, szolgáltatta a vita alapját.

³ 1874 júl. 30.

az etetést, itatást épp úgy kell büntetni, mint a pénzzel vesztegetést. Ez nemzeti bűn, ezt meg kell semmisíteni. Tíz évvel később, mikor az országgyűlés tartamának meghosszabbításáról van szó, megjegyzi, hogy a választási vesztegetés minden egyes cyklus végén 4-5 millió forintra tehető. Tönkreteszi a gentryt, inkább mint az adó. Ma nem is tudunk választást vesztegetés nélkül elképzelni. A vesztegetést a mi részünkről a közös ügy megvédése okozta. Naivok voltunk, költöttünk.

A vesztegetés nem politikai, hanem morális kérdés. Ebben a kormányelnök úr (szintén Tisza), csak ne függesse fel elveit.

A másik kiemelkedő mozzanat a béke és a lefegyverezés folytonos hangoztatása. „A deficit igaz oka nem a közös ügy, hanem a fegyveres béke. Az teszi tönkre Európát és a monarchiát, az teszi nagygyá Amerikát és a republikát”, mondja, mint a pénzügyi bizottság előadója.¹ 1884 október 15-iki beszédében pedig a lefegyverezést követeli.

Nagy beszédei közül tán legjellemzőbb egyéniségére nézve az melyet 1885 február 19-én mondott a főrendiház reformjáról. Abból indul ki, hogy a felsőház hivatása correctivumául szolgálni az alsóház esetleges tévedéseinek és elsietéseinek. A magyar felsőház 19 év óta egyetlenegyszer tette magát ellentétbe a képviselőházzal, akkor is oly ügyben, a melynél a ‘ papok és az aristokrata nők kezét fogtak. Ez olyan veszedelmes szövetség, melynek gavallér ember nehezen bír ellenállani.

Oly Háznak természetesen nincs súlya, melynek

¹ 1870 jan. 18.

legnagyobb része nem bír azon önérzettel, hogy azon előjogokkal éljen, melyekkel őt az alkotmány felruházta.

Minek erősítsük mi természetes ellenfelünket? A főrendiház ma nem képvisel mást, mint a negyed-félszázad óta iránta kimutatott fejedelmi kegyet. Elismerjük, hogy voltak köztük mindig hazafiak. De általában az aristokratia csak demokratikus phrasisokkal adózik a kor szellemének.

Az új törvényjavaslat szerint lesznek ott egész, fél és fertály mágnások.

Hiába akarjuk a múmiákat galvanizálni, midőn magunk is elhatározzuk, hogy 3000 forint évi adó többet ér minden királyi kegyelemnél és a legrégibb adománylevélnél.¹

Szellemes, csípős mondások váltakoznak komoly történeti reflexiókkal és politikai eszmékkal, úgy mint az angol parkban egyaránt legeltethetjük szemünket színes virágon, buja pázsiton és terebélyes fák lombján.

Egyik nagyon jellemző tulajdonsága, mely igen népszerűvé tette pártjában, de rettegetté, majd gyűlöltté is az ellenfélnél, a gyors, csípős visszavágás és nagyképű phrasisoknak humoros tönkretétele.

Midőn Böszörményi László a régi megyét dicsőítve azt állította, hogy az a privilégiumok alapján állott ugyan, de azért azokat is, kik nem bírtak azon kiváltságokkal, megóvta a nagyobb méltatlanságoktól. Pulszky közbeszól: a 25-től.”

Máskor a szélsőbalnak egy igen népszerű indít-

¹ 1885 február 19-én.

³ 1867 december 10-én. Napló. Toldalék 300. lap.

ványát azzal végzi ki, hogy az olcsó dohányfüst még sem lehet a szabadság zászlaja.

A szélsőbal egyik kérvényére megjegyezte: utána kell nézni, hány az aláírás közt a kereszt és hány aláírást írta ugyanegy kéz.

Ghyczy egy beszéde után nagyon szerényen elmondja, hogy a velencei signoriánál mindig volt egy rettiicatore, ki a szónokok hibáit nyomban helyreigazította. Ilyennek ajánlkozik mint tapasztalt, régi parlamentarius.¹

Népgyűlési beszédben 1877-ben mondotta, hogy olyan, mint a vén csataló, mely elősiet, mihelyt a trombita szavát hallja. Ez tán legtöbbször idézett mondása.

A mint a parlamentben, a tudományban és a hírlapirodalomban megvédte a Deák és Eötvös halálával reászakadt nagy örökséget: a reformkorszak nemzeti és liberális eszméit, úgy folytatta, változott körülmények közt ifjan elvállalt és a száműzetésben oly nagy sikerrel gyakorolt hivatását: Magyarországot a műveit külfölddel szemben képviselni. Hazatérte után mintha érezte volna azt a hiányt, mely az internationalis szellemi előkelőségekkel való mindennapos társalgásának megszűnéséből következett. Eleinte, mint egy leveléből látjuk, főkép Deák Ferencz és báró Eötvös igaz barátságában talált kárpótlást. Majd felnövekvő és érvényesülő gyermekeit és tanítványait láthatta maga körül. De a külfölddel való érintkezése sem szűnt meg. Régi barátai meglátogatták, azokhoz újak is csatlakoztak, olyanok, mint Virchow és Mommsen, kiket tanulmányuk vont múzeumunkhoz és directorá-

¹ 1872 december 17.

hoz. Pulszky salonja egyetlen volt a maga nemében. Nem járt nálunk szellemileg kiváló idegen, ki ott emlékezetes órákat ne töltött volna, mert ott találkozhatott a magyar társaság színe-javával. Mint Széchenyinél, itt sem volt kasztszellem. Egyszerű volt ott minden, csak az emberek voltak előkelők és a társalgás magas színvonalú. Lelke pedig a mindenben jártas, csudálatos emlékező tehetségű, a mellett kedves és beszédes házigazda, ki szállását valóban értékes nemzeti intézményé birta varázsolni.

Mindezek és ha még többet is mondanánk arról, mit beszélt, írt és tett, csak egyes lapjai egy számtalan irányban csillogó, művésziesen csiszolt drágakövek. Talán sikerül e lapokon át közelebb jutnunk e ritka példány lényegéhez, lelkéhez.

Irodalmunkban, Kemény Zsigmond óta, szokássá vált nagy embereink lelki életét analizálni, s különösen az értelem és a szív közti viszonyt tenni vizsgálat tárgyává, Mi a lelki élet egységének alapján állunk, noha készségesen elismerjük, hogy a lelki élet különböző irányban való nyilvánulásai, éppen nem arányosak vagy egyenlő erejűek. Mert az olyan belső összhangzat, érzés és gondolat, jellem és cselekvés között, minőre nálunk csak Deák mutatott példát, egyenesen kivétel. De, ha Kemény Zsigmond Széchenyiről bebizonyította, hogy szíve, melyet senki sem ismert, épp oly nagy volt, mint értelme, melyet mindenki ismert; mi is bebizonyíthatjuk ugyanazt Pulszky Ferenczről, kit életében és holta után is sokan úgy fogtak fel, mint kinél az intelligencia sokkal inkább van kifejlődve az érzelemnél.

Paradoxonnak látszik, de bizonyításomat épp azon kezdem, mit sokan, igen komoly férfiak is – csak

Gyulai Pált említem, kivel erről gyakran vitatkoztunk - hibának tekintettek és a mi a közönségnél sem növelte tekintélyét, úgynevezett cynismusán.

Ehhez a híréhez igen fiatalon jutott. 1840 tavaszán Metternich herceg fogadta őt. „Amint távoztam, Dessewffy Aurél ment be hozzá s kérdezte, mit tart felőlem. Azt találta, hogy annyi értelmesség mellett oly kevés a szívem és pietásom.”

Ez a cynismus kétféleképp nyilvánult meg benne. Először, hogy apró, kicsinyesnek látszó vonásokból meg tudta alkotni magának egy ember képét. István főherczeggel a pozsonyi bálokon találkozott Hallotta hogy Bécsben gyanúval nézik, mintha elszakadási hajlamoktól nem volna egészen idegen. „A mint azonban láttam, hogy egy választási figurában oly soká haboz, míg a szép tánczosnőket mind elvitték előle s reá csak éppen a legkevésbbé kívánatos maradt meg, megnyugtattam magamat, hogy ettől ugyan hiába féltik az osztrák kapcsolatot.”

Másik formája az volt, hogy társalgásban, de a parlamentben és az akadémiában is gyakran használt oly kifejezéseket, komoly, sőt magasan álló személyekről vagy intézményekről szólva, melyek másnak szájából bizony köznapiasan, vagy póriásán hatnának. Ezen mondásai közül tán legismertebb az, melyet Akadémiánkra és támadóira alkalmazott: A kutya ugat, a karaván halad. Néha goromba is tud lenni, mint mikor az országgyűlésen felkiált: az előttem szólott képviselő tudja, hogy antiszemitikus szenvedélyének lángja hideg megvetésünk jegét nem fogja elolvasztani.”² Vagy mikor egy többször is ismételt megjegyzését ily

¹ Életem s korom, I. 179. 1.

² 1886 jan. 27.

szavakba foglalja: Igen jól tudjuk, hogy mennél kevesebb eszméje van valakinek, annál jobban lármáz. Hiába, az emberek még a szellemi túlsúlyt is csak úgy bírják elviselni, ha az személyes hiúságukat nem sérti.

Ennek a cynismusnak, mely annyi ellenséget szerzett Pulszkynak, kettős a lelki forrása is. Az egyik a művészi ízlésű ember természetes megvetése a közönséges, az aljas iránt; oly megvetés, mely dühhé fajulhat, mikor ez az aljasság még nagyképű tudományosságának vagy éppen erkölcsbíróságának palástjába burkolózik. Ilyenkor a cynismus, a gorombaság, a sinúlia similibus egy természetes antidotum azon lelki fájdalom ellen, melyet a hazugság kelt. Le kell szállni egy pillanatig a megbotránkoztatónak színvonalára, hogy megszabadulva a fájó képzettől, ismét magasra lehessen emelkedni.

Másik forrása még rejtettebb, még magasabbrendű. Mennél finomabb az érzelem, annál jobban beburkolózik, annál jobban tart attól, hogy felismerik és így sérthetik. Mennél forróbb a szív, annál vastagabb jégpáncéllal veszi körül a meggondolás, hogy senki se tudhassa, mi nyilallik ott benne, hogy senki ne férközhessen avatatlan kézzel Énünk oltárához, melyben a szeretet kultuszát ápoljuk.

Tények bizonyítják, hogy az a fagyosnak látszó, hideg közönyösség, mely Pulszky külső megjelenésének jellemző vonása volt, mélyen érző szívet rejtett. Kartársai a múzeumban, akadémiában, az élet minden pályáján tudják, hogy e szívnek legalább is annyit köszönnek, mint a hideg agynak. Tisztelői szép emléket emeltek neki ötvenéves írói jubileuma alkalmából, 1834-ben és talán szabad az én koszorúmat is oda-

tenni azoké közé, kiknek, mikor még névtelen ifjak valának, atyai barátjuk volt az a magát hidegnek tettető ember.

Úgy a mint volt, egyike volt városunk, országunk legmarkánsabb személyiségeinek. Kevésről írtak és beszéltek annyit, mint róla. És ha Széchenyinek 1840-ben nem tetszett, hogy fiatal barátját egyhangúlag választották az országgyűlés büntetőjogi bizottságába, mert kell, hogy jóra való embernek barátai legyenek, de ellenségei is, úgy közpályája derekán és végén voltak barátai és ellenségei, de közömbös vele szemben alig maradhatott valaki.

Azok, kik saját szakmájuk művelésében sem tűnnek ki, műbotránkozást szoktak mutatni azon, ha valaki több irányban is kiválik.

A képviselőházban 1872 jan. 13-án P. Szathmáry Károly ily szavakkal támadta meg: „Pulszky, ki előtt a tudomány terén nagy tisztelettel hajlok meg, országos képviselő is, a mellett több pénzügyi társaság elnöke és igazgató tagja – nem numismatikát értek. Nekem mindez ellen észrevételem nincs, ez csak az igazgató úrnak sokoldalúságát és fényes képességeit mutatja, de mégis azt hiszem, hogy ha a nemzeti múzeum ezen sok fényes képességet egyedül bírná, mihamarabb elérünk az intézetnek felvirágzásához, melyet mindnyájan óhajtunk „.

Pulszky nyomban felelt: „Azt mondta a képviselőúr, hogy igen sok helyen vagyok elfoglalva. Méltóztassék állásomat felfogni, úgy mint azt fel kell fogni. Én felelős vagyok a miniszternek, nekem pedig felelősök az örök. A kérdés nem az, hogy én több helyen vagyok-e elfoglalva, hanem hogy ezen a helyen megteszem-e kötelességemet. Én a legboldogabb ember

volnék, ha a múzeumnak élhetnék egészen s ha önök adhatnának annyi pénzt, hogy ott munkásságomat teljesen kifejthetném/

Néhány nappal később Szathmáry azt indítványozza, küldessék ki egy képviselőkből álló bizottság az országos gyűjtemények czélszerűbb elrendezésére és szervezésére. Pulszky örül ugyan az érdeklődésnek, de az országgyűlést ebben nem tartja illetékesnek.¹ A bizottság gr. Mikó Imre elnöklete alatt mégis Összeült és tanácskozásaiiban s határozataiban csaknem kivétel nélkül Pulszky felfogása jutott érvényre, ki azután az akkor megállapított programot lépésről lépésre végre is hajtotta.

A közélet férfiainak közgazdasági tevékenységét illetőleg megállapíthatjuk, hogy az a táblabíró mindentudásának volt egyik legkésőbb hajtása. Nemcsak Széchenyi, ki ezt a mozgalmat megindította, hanem, Kossuthról nem is szólva, Deák és Eötvös is ott ültek nagy társaságok igazgatóságában. Oly időben, midőn a kereskedőt megvetették s benne nem bíztak, kellettek nagynevű intéző férfiak, nemcsak azért, hogy a közönség bizalmát megnyerjék a vállalat részére, hanem azért is, hogy a gazdasági tekintetben teljesen járatlan és tudatlan magyarnak példájukkal megmutassák, hogy az anyagi érdekek felkarolása épp úgy hazafias cselekedet, mint az erkölcsi és szellemi javak gyarapítása.

Széchenyi egy hasonló támadással szemben nyíltan megmondta, hogy e működésében igenis számít polgári haszonra. Pulszky erre sem hivatkozhatott. Az 1873-iki pénzügyi krízis véget vetett e téren való tevékenységének.

¹ 1872 jan. 25.

Ugyanez év jún. 29-én az egész ház éljenzésével mondta, hogy a hol a dotatióból nem telik a múzeum céljaira, a maga zsebéből teszi, „mert nem tartozom azok közé, kik azt hiszik, hogy a superintendensen kívül senkinek sem kell adni semmit. A meddig teheti, meg is teszi”.

Ez alkalomból monda Deák Ferencz: alig van intézetünk, mely aránylagos költség mellett akkora haladást tett volna. Ezt pedig nagyrészből a múzeumi igazgató szakértelmének köszönjük.

Ily munkásság, ekkora eredmény mellett el kellett némulnia a becsületes kritikának. Maga Szatmáry Károly írja a Pulszky-Alumba 1884-ben: alig van férfiú műveltségünk történetében, ki magát jobban tudta volna érvényesíteni, mert jelenben úgyszólván összes tudományos működésünknek élén áll. Elnöke az akadémia archaeologiai bizottságának, a régészeti társulatnak, a képzőművészeti tanácsnak; tagja az akadémia igazgató-tanácsának, a műemlékek országos tanácsának s legújabbban kineveztetett a múzeumok s könyvtárak országos főfelügyelőjévé.

„Pulszky Ferencz most 70 éves s háta mögött 50 évi tudományos működés és eseményekben gazdag múlt áll: mindez igen kevés nyomot hagyott a rendíthetetlen egészségű férfiú alakján. Gazdag haja csaknem egészen barna még, szemeinek tüze élénk, homlokán a kiállott szenvedések sem hagytak barázdát, léptei ruganyosak, könnyedek, mint egy húsz éves ifjúé.”

„A hazának még hosszú időnkig nagy szüksége van reá.”

Ugyanazon Albumban Henszlmann Imre, régi barátja, de politikai ellenfele, így szól: „A múzeum har-

madik korszakát Te inauguráltad, kedves barátom! Itt egyedül a régiségi osztályt tekintve, gondoskodásodnak köszönhetni, hogy a praehistoricumok tárlata Európában első rangú lett, hogy a római feliratos köemlékek tára, s azok magyarázata a többi európaival versenyre lépett. Fejérvárytól örökölt jeles régészeti könyvtáradat nagylelkűen az akadémiának és múzeumnak ajándékozván, megvetted könyvtáraink azóta tetemesen megszaporodott szakosztályának alapját.”

A Magyar Tudományos Akadémia pedig 1891 szeptember 3-án e szavakkal üdvözölte: A kiváló állást, melyet tudományos ismereteinek és tapasztalatainak bámulatos gazdagságával, szellemének sokoldalúságával Méltóságod Akadémiánk tagjai sorában elfoglal, nem úgy lassanként, lépésről lépésre és az évek hosszú sorával járó tekintélytől is támogatva szerezte meg magának, hanem úgy szólva már az első rohamra hódította meg.¹

Akkor már régi kívánsága szerint, egészen a tudománynak és a múzeumnak szentelhette idejét. Lankadatlan tevékenységgel gyűjtötte össze és dolgozta fel hosszú éven át folytatott tanulmányainak és gyakorlatának eredményeit. Az a műve, melylyel az Akadémia Semsey-díjára pályázott, ez utolsó éveinek volt érett gyümölcse.

Régi bajtársai már elhullottak, elragadta őket a halál, megőrölte a politika. Őt fenntartotta ép egyénisége és maradandó értékű tudományos működése. Úgy állott, mint egy nagy epochának egyedüli, de megingathatatlan oszlopa. Homlokát nem csupán a maga szerzetté babér övezte, besugározta nemzetünk legszebb emberöltőjének soha el nem halványuló napsugara is.

¹ Aláírva B. Eötvös Lóránt elnök, Szily Kálmán főtítkár.

Lessing egy meséjét idézzük. A Szentjánosbogárka röpköd. Egyszerre a varangy reálövellí mérget. Miért bántasz? Miért tündökölsz?

Maga a szellemi túlsúly is elviselhetetlen sokaknak. Ha ehhez még önzetlen, szilárd jellem és általános elismerés járul, biztos veszedelem. Pulszkyval együtt a sárba kellett rántani e reformkorszak minden szabad-
elvű hagyományát is.

A párthoz tartozót, bármily silány, megvédi az érdekszövetkezet. Ki magában áll, erejét a maga munkájából, a maga lelkéből meríti, az könnyű zsákmánynak látszik azok előtt, kik a más becsületéből akarnak megélni. Kik a Samassa József szavai szerint: gyanúsítanak, hogy vádolhassanak, vádolnak, hogy ítélhessenek, ítélnek, hogy gyilkolhassanak.

Aztán „Calumniari audacter”. Talán még akad olyan is, ki elhiszi.

Pulszkyt éppen a Nemzeti Múzeum kárára elkövetett visszaélésekkel vádolták be az országgyűlésen. A kiküldött bizottság beható munkálattal kimutatta e vádak teljes alaptalanságát. Pulszky maga kijelentette, hogy ez a reactio támadása, mely most Európaszerte uralkodik és mely egy emberben egy egész társaságot akar tönkretenni. Ő tovább is dolgozik az emberiség haladásán.¹

Irataiból látjuk, hogy ez a probléma őt gyakran foglalkoztatta. Még egyetlen vígjátékában, a „Felsülés”-ben is kitér rá.² Egy beszédében is mondja, hogy a

¹ Orient. Freimaurerische Zeitschrift. No. 20. 1887 december 28. 161-163. lap.

² Felsülés. Vígjáték öt felvonásban. írta: Pulszky Ferencz. Budapest, 1882.

képviselőnek vastag bőrre van szüksége, a miniszternek még vastagabb bőrre. Nem ismert az ilyen támadások ellen mást, mint a megvetést. Az 1903-ban tartott akadémiai emlékbeszéd is ugyanazt a nézetet vallja.

Nem akarunk vitába bocsátkozni. De tán szabad megjegyezni, hogy a maga személyes becsületét mindenki úgy védje meg, a hogy legjobbnak tartja. De ki egy elvet, egy igazságot is képvisel, nem kötelessége-e annak a vád teljes alaptalanságának kimutatása mellett megtorlással is élni? A megvetés csak azon fog, kiben még van becsület, de nem azon, ki mindent, mi felette áll, magához akar lerántani. Az aljasság nem irtható ki könnyen, csirái könnyen fogamzanak meg ezekben.

Das Rechte, das Gute führt ewig Streit,
 Nie wird der Feind ihm erliegen.
 Und erstickt du ihn nicht in den Lüften frei
 Stets wächst ihm die Kraft auf der Erde neu.

Pulszky meg nem tört erővel folytatta munkáját. Megérte még eszméi diadalát az egyházpolitikai küzdelemben. Azon évek megérésétől, melyekben romba látszott dőlni minden, mit Széchenyi, Kossuth, Deák és társaik a nemzet egysége és ereje érdekében építettek, megmentette őt a kegyes gondviselés.

A politika napról napra változik. A tudományos kutatás eredményei, a tudomány haladásával elévülnek és csak mint újabb igazságok kiindulópontjai élnek lappangva tovább. De egy a hazának, az igazságnak, az emberiségnek szentelt hosszú élet nyom nélkül el nem tűnhet.

Azon tudósok közül való volt, kiknek nem termé-

ketlen a szelleme, hanem, kik a reájuk bízott kincset úgy hagyják örökösseikre, hogy azt dúsan kamatoztassák. Mit az archaeologia terén, mit a múzeumban megkezdett, folytathatja azt szorgalmas, részben máris nagynevű növendékeinek egész sorozata.

Azokról, kik még élnek és vér az ő véréből, ideg az idegéből, nem szólhatunk. De hogy mit köszön a politikai tudomány Pulszky Ágostnak, mivel tartozik a műtörténet Pulszky Károlynak, azt a T. Akadémián kívül jól tudja nemcsak Magyarország, hanem az egész művelt világ is.

Íme, az igazi fejlődés: mi nála, ki holtig megmaradt régi táblabírónak, még egyesítve volt: a közélet és a történeti emlékek művészeti és aesthetikai tanulmánya és felfogása, azt fiai külön művelték nagy sikerrel.

Boldog volt, mert a legjobbak elismerése kísérte, buzdította, mert örvendhetett művének. Optimismusa, mely azon alapult, hogy magában bízott és bízhatott, sohasem hagyta el. Boldog volt, mert növendékei buzgó csapatja, mint patriarchát vette körül. Nem a sentimentalismusnak, hanem a belső mély érzésnek volt embere. Boldog volt, mert szeretett. Szerette családját, hazáját, az emberiséget. Boldog volt, mert mint ifjúságát és férfikorát a szerelem, úgy még hanyatló aggkorát is megaranyozta nevének őszinte, hű szeretete.

Művein és közvetett szellemi hatásán kívül két nagy örökséget hagyott reánk. Az egyiket első önálló magyar munkájában találtam és a mai nap válságos viszonyai közt sokszorosán becsesnek ítélem.

„A legpositivebb s legempirikusabb tudomány a história, legjobban bizonyítja a morális érdekek hatalmát az anyagiak felett s legbiztosabb tanúja az eszmék győzelmének. Országok s birodalmak nagy

létének nem annyira gyakorlott nagy seregek, nem jól elrendezett belkormány okai, mint azon fatalistikus közvélemény, mely a nemzetben él s őt képzelt rendeltetésére buzdítja, ragadja. Azon. büszkeség, mely a polgárok eszméiben a nemzetet a többiek fölébe emelte, sokszor ugyan tespedésbe vezetett, de eltiprása és Megszüntetése a győzelem legbiztosabb rugóját, a bizodalmat s reményt mindig megtörte.

Európa jövőjére is könnyen nagy befolyást nyerhet egy ilyen eszme: minden szlávok egyesülése.

Nekünk ezen ideának ellenében mást kell nevelnünk, hacsak kereskedésünk jövő életerétől, a Dunától s tengertől megfosztatni nem akarunk: azt, hogy Nagy Lajos öröksége visszazálland nemzetünkre s Magyarország még egyszer azzá lesz, mivé ezen király és Corvin Mátyás emelték, Európa középpontjában, a havasoktól körzött, Dunától átszelt, tengertől kétfelől mosott szép ország – legyen az, mivé a természet alkotta, Európa szíve, mely minden jóért és nagyért dobogni soha meg nem szűnik.”¹

A másik egy rövid mondat, szinte hattyúdala.

„Bizony, itten az idejét a hazának szenteli, mikor a munkának szenteli. Ez legyen a magyar génus.”²

¹Pulszky Ferencz, Töredékes észrevételei 64-65. 1.

² „Képviselőház 1887 febr. 19-én.

Úti vázlatok 1836-ból.¹

Bevezetés.

Nem tudom igaz-e, de beszélnek, hogy Napoleon sokszor csata alatt elszenderedett, felelni szokván az e' felett csudálkozóknak, hogy időt kell hagyni a' történeteknek kifejlődésükre, 's úgy Játszik az emberi nem' életében is vannak, olly pillanatok, mellyek egészen magokra hagyatva csak a' történetek' kifejlődésére léteznek, mellyekben a csata mindig, határozatlan, a' folyt vér terméketlen. Illyen idők az átment időszakok, nagy idők kis lelkek' számára, a cselszövényeknek 's csüggedésnek időszakai, melyekben csak ki remélni tud, örülhet, s' a' tette vágyó, várakozni nem szokott ifjúság kétségbeesve elvész. Már sokszor élt a' világ illy időket, mindig midőn egy nagy idea, melly egy ideig az emberi nemet áthatotta, rendeltetését elvégezte, 's a' lassan elhalónak helyét a' következő csak lassan serdülő, bé nem töltheté. Hlyen idő volt, midőn a' görög 's római köztársaságok, a' peloponnesi 's sullai belháborúk után, szabadságra alkalmatlanok, egyesnek uralkodásától borzadtak; illyen idő, midőn a' régi hitet a' neo-platonismus' mély tudományá' vizsgálódásai sem támogathatták és a' kereszténység még csak kised szikra volt 's gyaníthatatlan

¹ Budapesti Árvízkönyv 1839, 69-169. 1.

azon hő fénye, melyet az ó világ' romlott szemei el nem tűrhettek, de melly erősebb 's egészségesebb ivadékok által az agg világot még egyszer megifjúsítá; ilyen időt élünk mi is. Charactere az illy átmenet-időszakoknak, mellyek különösen philosophusnak érdekesek, ki azon árnyékot ismeri, mellyet a' jövő történetek vetnek, hogy középpontjuk nincs, hogy az ivadék' párfele szélyeloszolva, minden fellengést nélkülöz, áldozatra nem képes, keblében a' vallás' híját hideg philosophia pótolja, 's az önzés uralkodik határtalanul, korlátlanul. Jelszava az illyen időknek azon normán' felelete, ki Olaf Trygvason kérdésére „'s kiben hiszesz te” azt felelé „magamban”. Materiális javítások a' practicus tudományok' haladása, azon lepel ilyenkor, mellyel a' socialis élet' sebei eltakartatok, 's vannak mindig' emberek, kik ezt eléglik, bár Mindenki érzi azon fájdalmat, mellyet szellemi haladás gyógyíthat. Tekintsük közelebből mostani időnket, milly különös ellentétben van a' mestersegek' 's ipar haladása, 's a' képző művészet' elaljasodott veszteglése a' mindén távult elenyésző, embert emberhez közelebb csatló vasutak' 's gőzönyök, 's azon felekezetesség, azon meghasonlás, melly a' természet legerősebb kötelékeit összeszaggatva, a' világból két ellenséges tábornokot alkotott; a' kényelem 's materiális jólét mint alap-ideája 's főczélja időnknek, míg a' civilisait emberi nemnél csak egy érzet közös, a' megalégedetlenségé. Valóban úgy látszik, mintha az emberek elfutni kívánván ezen kényelmetlenség elől építenének vasutakat, 's röpülnének gőzönyökkel, mintha ezen mozgékonyaság, melly mindenütt mutatkozik, csak ingerült inakat 's belső betegséget jelentene. A' társas élet' alkotmánya már annyira mester-

séges, hogy a' régi idomok többé nem illenek reá, s mindenütt érezhető a' javítás szüksége.

De hol találni gyógyszert a' beteg' számára? az értelmesekek' egyik része vissza akarja vinni a' társaságot a' régi egyszerűséghez, vissza gondolja hozhatni a' régi tiszteletet, buzgóságot, szerénységet, 's hiszi hogy az anyatej ifjúsíthatja az öreget. A' másik felekezet új formákat keres az új szükségekhez, új törvényeket az új viszonyokra, míg a' gondolkozástól irtózó temérdek többség, az érzett kényelmetlenséget azoknak tulajdonítja, kik rajta segíteni kívánnak 's 'a tespedésben reméli találni felüdülését, mint a' beteg, ki olly gyakran az orvos szereinek tulajdonítja bajait.

A' szépség 's szabadság enyhíték a' görög' fájdalmait. Róma olly magosán állott, hogy a' köz nagyság elfelejteté az egyessel szerencsétlenségét, a' közép kor' éjjelét a' vallásos buzgóság deríté; – de hol van azon köz idea a' mai világban, mellyet mindig szeme előtt tartván nagygyá válhatna az ifjú, mellyért élni a' férfi tudna, melly az öregnek szívét erősebben dobogtatná? A' kételem uralkodik mindenütt, bizodalmatlanság tölti el a' kebleket, elszigetelve állnak a nemzetek, 's egyesek, 's az utolsó őket öszve-kapcsoló kötelék, a' politikus vélemény' egyformasága, csak a' jelszóhoz hasonló, melly a' csatában megismerteti azokat, kik egy zászló alatt vívnak, csatán kívül jelentése nincs. Nincs középpontja a' mostani európai életnek, 's ennek híját nem pótolják ki, mind azon nagy találmányok, mellyekkel az új kor annyira büszkélkedik. Mennyire tökélyesített a' mechanica; a márványt, a' legdurvább porphyrt, a' régiség előtt ismeretlen módokon, vágthatjuk kényünk szerint; 's hol Phidiászi, hol csak Michel Angeloi műve időnk-

nek, melly előtt minden érező térdét hajtáná, mellyet nem láthatni szerencsétlenségnek tartatnék, mint az olympiai Jupiterről olvassuk? Mennyire foglalatoskodott a' chemia a' színek 's festő anyagok' analizisával, 's hol van Raphaëlhoz közeledő festesz? Negyven évek alatt, négy századnál többet élt Európa, 's hol a' költő, kinek dala a' valónak nagyszerűségét elérné? Az új kor egészen új tudományt, a' státus-gazdaságot találta fel, 's a' szegények' száma nem kevésül, 's a' pénz természetlenül csak a' papiros vásáron kereng. Felvilágosodásról szól egész Európa, de csak az szól világról, ki sötétben ül: kire a' nap süt, az nem szól róla, de használja; – végre bizodalomról harsog minden azon időben, mellynek leghíresebb diplomatája, Talleyrand merte mondani, „hogy a' szavak csak a' gondolatok' elrejtésére léteznek”. – De nem akarok többet Európának ezen állapotjáról szólani, nehogy valaki azt higye, hogy időnkét rágalmazni akarom, ezen időt, melly a' múltért s' jövőért bűnhődik, ezen ivadékot, melly jobb rendeltetést érdemelne, mint holt anyagot gyűjteni, 's lélektelen alakokat formálni. De eljön talán még egy új Prométheusz, ki égi szikrával felélesztendi a' holtakat, 's derültebb kort hoz a' mostaninak helyére. Vagy talán nem bírják már a' nagyobb kifejlődést socialis életünk' alapjai, 's vissza kerülnek azon idők, midőn az ifjúságban olly szépen virított, annyi reményeket gerjesztett, az új kor' legnagyobb találmányaihoz olly közel álló¹ görög 's római

¹ Milly közel állnak a' könyvnyomtatáshoz a' régi tyáriumok, igazi stereotypek, a' rézmetszésre vezet Varró arczkép másolatja, opus Diis ipsis invidosum, Plinius szerint, a' nagy finantz-operatiókra az argentum aere solutum; szint olly közel voltak a' látesövekhez, villámhárítóhoz 's a' t.

civilisatio gyökereiben rothadva tovább nem haladhattott 's egészségesebb 's durvább néptörzsökök által elnyomatva, vesztével ezeket termékenyíté, 's előre szebb jövődőt készített. így a' természet nagy revolutiojiban a' feldúlt növény 's állat-fajok szebb 's tökéletesebb nemeknek csinálnak helyet.

Bevezetésül szolgáljon ezen sötét vázolat a' következőknek, hogy időnk' meghasonlottságáról mindegyikében újra emlékezni ne kelljen, mert csak azt akarám bennök kitüntetni, mi mindenütt különböző, érdekes, characterizáló, nem azt ami mindenütt közös, bár nem mindenütt első pillanatra látható. Időnk hasonló Lord Byron' hőseihez, kívülről csend, belülről vihar, a' folyó' felületének tiszta jege elrejtí a' habok' hatalmas torlódását.

Különös, hogy a' mostani időben olly számosok az utazási leírások, 's kritikák, úgy látszik, hogy az egész literatúra útnak indult, hogy ítéljen arról, mit látott 's nem látott. Ez is egy characterizáló jelenete időnknek, melly a' múltban nem létezett, a' megelégetlenség elhajtja most az embert a' honi tűzhelyről, áltfutják a' világot, szerencsét, boldogságot keresve, 's nem is sejdítik, hogy a' gond, mint már Horácz éneklé, velök utazik gyorskocsin és postán, gőzönyön és vasúton. 'S minthogy a' teremő lángész az embernek ezen legistenibb ajándéka áltmenetidőszakokban olly ritka, a' talentum a' létezőt méri, ítéli, alakítja; 's ez a' kritika. Főkép az angol és német literatúrában nyilatkozik ez, két harmada az úgy nevezett szépliteratúrának nálok ezen osztályokba vág, míg más oldalról a' productivitás 's a' feltaláló tehetség' híjánja hideg drámáikban 's unalmas irományaikban olly szomorúan mutatkozik. A' francziáknál ugyan kevesebb a' kritika

‘s útleírás, ‘s gyakrabban a’ teremtő szellem, de időnk itt sem maradt befolyás nélkül, még a’ költészetre is, mellynek, mint a’ napnak, ragyognia kellene a’ pártok’ vitája felett, mint a’ virágnak illatoznia, még a’ csatatéren is, – ‘s azon különös hajlam, melly az élet’ árnyoldalai felé vonja a’ költőket, rász jel, borzasztó képek; nem egy szerencsés képzelődésnek szüleményei.¹

A’ gyenge magyar literatúrában csak kevés útleírás jelent meg, de az olvasó közönség bebizonyítá részvétele által, hogy az európai társas étellel összeforva, annak ízlésében osztaozik, de költészetünkre még nem ragadott időnk’ mirigye ‘s bár mennyire vessék is meg azok, kik más nemzetek’ halhatatlan műveit esmérlik, még is nagyobb reményű, mint minden mostani nemzeteké, mert középpontja van, s’ ezen középpont: nemzetiség, hazafiság!

¹ A’ tudós Matthiae (Grundriss der Geschichte der griechischen und römischen Literatur, Jena, 1815) így characterizálja a’ latin literatúra’ aljasodását a’ császárok alatt: „a’ méltóságot dagály által majmolták, – azon vágy a’ nagyoktól elmésség miatt megkedveltetni, a’ kicsinységek’ szellemét szülte ‘s a’ vágyat mindenben újnak s’ elmésnek látszani; a’ nyelv ugyan a’ kifejezés sok új módjával gazdagodott; de hogy új lehessen, a’ költők’ nyelve raboltatott meg ‘s ezek kéuytelenítettek, hogy vissza ne maradjanak, nyelvöket egynehány fokkal feljebb hangolni. Legtöbb befolyása volt az ízlés’ rontására Senecának, kinél nagy talentumokkal azon vágy párosodott, elme, ellentételek, ‘s hegyesített rövid mondalmak által tündökölni” ‘s a’ t. Ez aligha nem a’ mostani francia literatúra’ képe.

II.

Prága.

Kényelem a' cseh tájaknak fő caractere, az erdőkoronázta dombok, 's hegyek által korlátolt bájos völgyek, 's a' Moldva' csendes habjai, mellyek nagy gombolyításokban jól mivelte szántóföldeket, gyümölcskerteket, csinos falukat 's városokat mosnak, nem is gyanítatják Csehország' szerencsétlen historicus nevezetességét, 's még is e' csendes völgyek, mind azon nagy vitáknak, mellyek egész Európát egymás ellen felfegyverkeztették, századok óta vérpiacza voltak. — A' történetek' sorában ezen ellentétel nem ritka, csatatérnek a' sors mintegy gúnyból felkeresi a' legvirágzóbb helyeket, 's hol egy nemzet megszűnt a világ történeteire befolyással lenni, földét teszi nevezetessé. Ez Cseh-országnak sorsa', innét jött ki Ottokár, a' Ghibellinek; követője Habsburgi Rudolf ellen, 's elvesztvén Morva' mezején magyar vitézség által életével a' győzedelmet is, véget vetett a' német császárság 's római szék közti százados véres visszálkodásnak. Más végetlen harcz kezdődött itten, midőn Húsz' máglyájának tüze a' csehek' vérét forrásba hozta, 's lecsillapulván ez, egy század után a' harmincz évi háború ismét itten gyulad ki: ezen borzasztó tragoe-dia itt találta leghatalmasabb hőst Wallensteint, 's itt érte utoljára végét is, midőn Prága rövid időre a' svédek' kezeibe került. 'S ismét Csehország volt, hol II-dik Fridrik szerencsecsillaga beborult, mint legújabb időben Napóleoné is, midőn 1813-ban a' dresdai csata után Vandamme, a' mély Kulmi völgyben meggyőzette Prágát 's Bécset tovább nem fenyegetheté. Mind ezen

történetek némi emléket hagytak magok után a' fővárosban, Prágában, mellyen számos századok' és ivadékok' bélyege látszik, 's a' történekről olly jól értekezik, mint egy német professor. –

A' város' fekvése gyönyörű, – két dombjait a' Moldva választja egymástól, a' vár 's uradalmi paloták alatt két békés zöldelő szigeteket formálván, mellyeknek fái a' tiszta habokban tükrödznek. Az utcák szélesek, olly aggodalmasan nem ragadnak egymáshoz, mint sok más régi fővárosokban, 's telvék palotákkal, mellyek nagy részint a' tizenhetedik század' stíljében épültek. Ritkán szakítják közbe ezen nyomasztó pompával czikornyásan emelt épületek' sorát régi, komoly goth tornyok, 's az új kor minden műstílt öszvekeverő lángelmű palotái. Úrilag tün fel a' város 's még a' szép híd is minden részleteiben olly an, a' széles kettős kociúton kívül, még elég hely maradt rajta öntött vasból készült emeltebb járdára a' gyaloglók' számára, 's a' XVII-dik század' ízetlen faragású szobrai bár közlelről utálatosak, 's messziről nyomasztók, még is a' nehéz fényű palotákkal 's a' sűrű kőszén füsttel, melly mindig a' házak' felett gomolyodik, teljes öszhangzásban állnak. A' királyi lak 's Hradsin szintén ezen stílben épültek, de nyomasztó nehézségök még inkább sért, mert a' vártemplom' bevezett csekély részének, a' goth izlés' egyik remekének, szomszédsága árt neki; a' könnyű hegyívek 's állttört karcsú tornyocskák mellett élhetetleneknek látszanak a' vár' czikornyái. A' templom' terve nagyszerű, mint egy fővároséhoz illik, de a' hosszas háborúk 's az ország' függetlenségének veszte lehetetlenné tették az egész' kivitelét, 's így a' goth izlés' ezen szép példánya is csonka maradt. Belseje

telve van emlékekkel, mellyek közt legszebb egy Berga von Gutta nevű fejedelelnő ércszobra a XVI-dik század' kezdetéből 's I-ső Ferdinánd 's II-dik Miksa császárok' nagy márvány emlékei, ámbár ezekben a' szobrászat' aljasodása már erősen látszik. A' híres oltár' a' négy ezüst egyházatyákkal 's szent János' ezüst emléke épen olly ízetlenek mint gazdagok. De az emlékek' nagyobb része olly csonka, mint a' templom maga, a' Svédok törték ezeket öszve, midőn a' vár a' harmincz évi háborúban kezökbe került, mert vad fanatismusok mindent üldözött, mi az érzékekhez szól 's a' művészetet csak a' babonaság' előmozdítójának tartották. Számtalan a' remek művek' sora, mellyeket ezen száraz nézet, a' poëzisnek e' legnagyobb ellensége Byzánczban a' képostromlók' idejében, keletben a' muhamedánusok által, Német-'s Angol-országban a' reformatio alatt elenyésztetett, 's im a' művészet még sem veszett ki a' világból, mert eredete mélyebb 's lénye szentebb, mintsem hogy emberi indulatok' siroccoja által, melly virágait néha elhervasztja, gyökerestől kiszáríthatatnék.

A' museumban a' kép-, pénz-, régiség- 's ásványgyűjtemény kevesebbet érdekelt, mert minden iparkodások 's a' csehek' számos hazafiai ajánlataiknál fogva is, különösen nevezetes tárgyakkal nem bír: de annál érdeklőbb a' könyvtár, melly a' cseh literatúrára nézve nagy kincseket rejt magában. Mint magyart köirat érdekelt főkép, melly a' lépcsők felett a' bemenetelnél falba helyeztetett, 's mellyben Zsigmond császár rendeli: hogy cseh, latin, német, magyar nyelven hirdettessék ki az egyezés, melly a' Calixtinusoknak megengedi, hogy a' szent vacsorát két alakban szolgáltatassák ki magoknak. A' régi kéziratok közt egy deák

Origenes' bekötésén mindjárt rá esmértem Zápolya' ezüst czímerére, kinek könyvtárához tartozott, itt Corvinusénak tartották. Az érdekes cseh kéziratok 's könyvek' száma, némellyek közzülök festéseik miatt érdekelték, mellyek nevezetesek az által, hogy a' festészek' nevei rajtok feljegyezzék, mi különben nagy ritkaság. így Erneszt első érsek' festésekkel ékes Materiáléjában: Hoc Ibisco de Trutina pinxit 1259, egy deák etymologicus szókönyvben 1202-ből, melly régi cseh glosszái miatt különös tekintetben áll a' Csehek előtt, egy idomtalan kép alatt, a' czikkely' kezdetén olvasható: Mater Jesu Xti ora pro sera vacedo ora P. illo Miroszlao MCII. Ezen kézirrattal egy cseh tudós épen foglalatostkodott, ki a' könyvtár' jelenségeivel szívesen megismerkedtete bennünket, 's látzott rajta, milly szeretettel vonzódott hazája' régi nyelvemlékeihez. Érzékenyítő valóban azon szorgalom, mellyel némelly tudósok itten a' cseh nyelv' 's literatura' csiráját őrzik s' ápolják, hogy egészen el ne vesszen, miután a' német nyelv által a' magosabb társasági körökből kiküszöböltetett – pedig a' cseh nyelv már egyszer virágzott, IV-dik Károly alatt arany idejét is érte, 's még is a' századok' folytában annyira elaljasodott, hogy csaknem veszendő vala. Ezen iparkodások a' nemzeti nyelv' felébb polczra emeltetésére épen olly szentek, mint nevetségesek azoknak törekedései, kik idegen országokba hervadt virágokat áltültetni törekednek.

A' városnál még sokkal szebb környéke, felfelé leírhatatlan bájos a' táj, de a' Moldva' mentében néhány közel fekvő meredek szőlődomb e' völgyet 's a' folyam' gombolyításait unalmasan zárják el. Prága legközelebbi körületét a' Wimmer 's Canáli kertalka-

tok 's fasorok díszesítik, 's a' város' bástyái, mellyek legközelebb szép terv szerint, fákkal beültetve, kecsesei teljes sétává váltak. Gyönyörű innét a' kinézés a' Zsizska-hegyre 's Karolina völgybe, míg általellenben Tyho de Brahé, a' híres astrolog' háza, sötét tornáczával kisértetkép' emelkedik a' dombról a' tiszta levegőbe. Merre csak néz az ember, mindenütt historicus helyek 's nevek tűnnek szemébe, de a' gyönyörű táj 's a' virágzó természet, melly a' vérrel öntözött helyeket rózsákkal fonja körüi, szelídíti 's csendesíti a' vad múltnak emlékét.

III.

Drezda.

A' cseh határtól egész Drezdáig a' táj nagyon kellemetes, a' jó út mindenütt fákkal van körülültetve, fenyő, bikk, hárs, topolya, eper, körtvély 's cseresnye tarka vegyületben váltják fel egymást, árnyékaikban források mellett lóczák 's faragott kövek nyugvással kínálják a' fáradt gyaloglót. A' faluk cseréppel fedvék, mellyeknek sötétlő színe különös öszhangban áll a' vetések' vidám zöldével, a' gyümölcsfák' fehérló virágával, 's néhány közbe vetett répamag ültetményeknek sárga árnyéklatával, a' természet a' tavasz' üdvezletére legtarkább ruhájába öltözött.

A' fővárosba megérkezvén mindjárt áltfutottam az utcákat, hogy egészszéről tiszta képet szerezzek magamnak. Az utolsó harmad fél század tükrödzik itt leginkább, 's bár mennyire különbözzenek is elveik, emlékeik itt békésen állnak egymás mellett. A' vár, a' templomok 's az úgy nevezett Zwinger számtalan

czikornyás díszítményeikkel, most szép angol kertalkatoktól, sűrű bokroktól 's terebélyes fáktól vétetnek körüi, mellyek legújabb időben a' város' öszverontott erősségein 's betöltött sánczain ültetettek. Ezen kertalkatok, 's a' számos fasorok, mellyek az Elbe' partjait, a' piaczkokat 's utczákat zöld lombjaikkal elevenítik, 's a' házak' unalmas szürke sorát félbeszakasztják, különös vidámságot szereznek a' városnak. Legszébb sétahelye a' Brühli terasz, egy királyi palota előtt, mellyet ezen a' múlt században fényűzése által elhíresedett miniszter épített, honnan a' fák' hűséből a' kilátás az Elbére 's a' szép hidra nyílik, 's remek könnyűséget 's szabadságát kitünteti. Kevés ember volt épen a' Dresdaiak' ezen kedvencz helyén, mikor először oda mentem, csak néhány szőke gyermek játszott a' fák alatt, de én késő estig el nem tudtam válni ezen bájos helytől, gyönyörködtetve a' sok hajók által mellyek a' Dunánknál sokkal csekélyebb Elbén, mint óriási hattyúk, az esti nap' sugarában aranyozott vitorlakkal vígan fel 's alá evezgettek.

Drezdának legnagyobb része a' pompa-szerető Augusztokra emlékeztet, kik bár a' lengyel korona miatt, szerencsétlen háborúba keverődve, a' kellemetes fővárost műkincsekkel gazdagíták, 's főkép' a' festészetet 's annak régi remekeit az életbajoknak ezen elfelejtető eszközeit, mellyek a' legjózanabb embert is ideál világba ragadják, megszeretek – általa lett Drezda német Florenczczé. Temérdek költséggel gyűjték ők a' gyönyörű képtárt, melly még most is legelső Németországban, s' ismeretes, hogy egy kép, Raphaël' Madonnája, 80,000 aranyba 's egy másolatba került. Idejők' ízlésében ezen fejedelmek gazdagságukat' s műszeretetőket öszvekötvé akarták kitüntetni, 's

nem létező művészek, kik a' nemtelenebb anyagból is fizethetetlen remekeket teremtenének, az anyag' drágasága által kipótolhatni gondolták az érzés' és lángész' híját. Ez leginkább az úgy nevezett zöld boltban (grürteg Gemölbe) látszik, a' kincstárban, melly a' pompás Zwinger' egyik részét foglalja el, 's mindennap hat személyből álló társaságoknak, két tallér' lefizetése mellett, minden részleteiben mutattatik. Milly nagy az összehangzásnak ereje, milly nevezetes a' műkincesknél a' jó felállítás, ez itten legjobban látható; mert a' pompás, de terhelt, mesterséges, de nem mesteri, drága, de nem nemes művek' körülete olly szerencsésen alkottatott, hogy az egész azon meglepő kellemetes érzést gerjeszti, mintha az ember egyszerre valami phantasticus keleti tündérvárba vitetnék ált. A' falak nagy tükrökből alkotvák, mellyek előtt bizarr alapokon temérdek sokaságban mind azon czikornyás, drága kőből alakított díszedények fénylenek, mellyeknek különböző idomaikban, költséges anyagukban, nehéz kidolgozásukban 's kápráztató színjátékukban a' 17 és 18 század' buja képzelődése olly nagyon gyönyörködött. Itt állnak mind azon arany, zománcz 's drága kőből képűit szobrok, billikomok és serlegek, mellyeket nagyobb részint Dinglinger alkotott 's csak az akkori fejedelmek' szeszélye 's kincsei fizethettek. Temérdek a' kristály, agát, jáspis, gránát, amethyst, keleti serpentin, borostyánkő, nephryt 's korallból vésett díszedények, szelenczék, toboszok' száma, köztök ezüst 's aranyozott nagy medenczék fénylenek, Limousinek, Smalták 's a' zománcz' minden nemei, kiűtött s vésett ezüst munkák, strucz-tojás, szarvorrú 's elefánt-csont poharak 's kürtök, de művészeti tekintetben csak a' nagy Augustus' domború mellképe onyxon,

‘s két elefánt-csont szintén domború lófő, az egyik római, a másik középkori, kitűnök. A’ kincsek’ ilyféle halmozása ‘s a’ bájos felállítás egészen keletre emlékeztetnek, hol gondatlan Kalifák ‘s Sahok századok óta ily szemfényvesztő pompában mulatságot találtak ‘s üres idejüket ily en fénynek mutatásával betöltvén, a’ hatalom’ nimbuszát magok körüi hasztalanul vélték terjeszteni. Neveli még ezen nézetet a’ sok keleti alak, melly aranyból ‘s drága kövekből alkottatt, így többek közt a’ nagy Mogul ‘s udvara közel száz kis szobrokkal, melly 2-dik Auguszt alatt Tavernier’ keleti utazása szerint, a’ legdrágább anyagokból készült. Ezen mű az akkori ‘s kevéssel későbbi románnokkal (Diderot, Voisenon, Crebillon, Voltairétől), melyek telvék chinai ‘s ázsiai mesékkel ‘s beszélyekkel, mutatja milly nagy volt azon időben Ázsia’ befolyása európai phantasiára ‘s általa kifejlődésére. A’ nagy teremben, hol a’ kitűnő szépségű darabokból álló drága kincs őriztetik, a’ kíváncsi főkép’ a’ nagy színes gyémántokra figyelmeztetik, mellyek közt a’ híres zöld nagysága miatt nevezetes. Gyönyörű smaragdokkal, meglepő nagyságú saphirokkal, sehol nem látott nagyságú keleti gránátokkal, ‘s az esméretes nagy onyxxel, itt tarttatnak a’ pompa-szerető Augusztok’ kardjai, aranynyal ‘s drága kövekkel gazdagon ékesített markolatokkal ‘s hüvelyekkel, szép arany lánczaik, drága diszjeleik ‘s ékes parancs-botjaik. Más szobában azon cseresnye-magot mutatják, mellyen nagyító üveg által száz emberi arcznál több bevésvé látható, ‘s mestersegesen faragott kis fa szentek, mellyeket Konstantinápoly’ eleste után a’ Törökök előtt futó szerzetesek, orosz kolostorokban ízlés nélkül, de megfoghatatlan technicus tökélyvel, dolgoztak. Milly’ kár, hogy az

Augusztok' ideje már terhelt, pompás és Ízetlen volt, 's a' mesterségesnek ideáját a' mesterivel öszveza-varta, mennyit tehettek volna illy adakozó fejedelmek a' 15 és 16 században.

Drezda' gyűjteményeit főkép' a' tárgyak' elrende-lésének 's felállításának czélszerűsége különbözteti meg, melly a' múlt kor' emlékeit igazán közhasznúakká teszi, 's így a' nemzet' pallérozódására különös be-folyással bírván, az életre hat: míg más helyeken, illy gyűjtemények csak haszontalan báméskodás' vagy terméketlen fényűzés' tárgyai. Ezen czélirányos elren-delést a' történeti museumban csudáltam, ott a' tudós Quandt' érdemét. Az első teremben, mellynek ablakai régi üveg-festésekkel ragyognak, a' szász ház' tagjai-nak arczképeit, életnagyságban, Kranach Lukácstól festve látjuk. Czímeres ivó poharak, kürtök, fegyverek, mellyek itten mintegy címül 's bevezetésül fel vannak állítva, mutatják mit lehessen várni a' gyűjteménytől, hol minden mi a' lovag-korhoz tartozik, 's annak fog-lalatosságait, állását, 's életét magyarázza, gyönyörű rendben elrakatott. Ezen termék olly becsesek, a' közép kor' históriájára nézve, mint Nápolyban a' pompeji gyűjtemény a' régire, 's elevenebb ideát adnak ezen regényes időszakról 's mélyebb tekintetet engednek belsejébe, mint sok könyvek, már azért is, hogy az idő' szelleme minden csekélységben tükrödzvén, néhány óra alatt két század' lelkét látjuk magunk előtt meg-jelenni, mellyeket különben csak huzamosabb olvasás idézhet élönkbe. Az első oldal-szobában felállítatott mind, mi a' lovag' házi éleiéhez tartozott, az ács-bárdtól egész a' kertész-gereblyéig; legnagyobb helyt foglalnak itt természetesen a' vadász-szerek, könnyű fegyverek és íjak, vadászkések 's kürtök, tarisznyák

‘s kulacsok, sólyomfőkötők ‘s kutya-nyakra-valók. – Díszfegyverek, hosszú lándsák, a’ vitézjátéki szép pánczélók, tournamentokban használtak, töltik a’ hosszú csarnok’ felét; köztök két ezüst pánczél ‘s más három kivert aczél-alakokkal, ‘s aranyozott érczcel ékes, mellyekben Christian herczeg vívott lovagjátékokban, első helyet foglalnak. Csatában hordott nehezebb fegyverek ‘s pánczélók következnek; a’ hátfalakat csatarkardok ‘s harcskalapácsok, csákányok ‘s buzogányok, flambergok ‘s hajnal-csillagok, szép csoportozatokban fedik; paizsok ‘s vasingek, kis pánczélók, mellyekben már a’ hét évű gyermekek vasruhához szoktattak, ‘s díszes lószerszám nevelik a’ nézet tarkaságát ‘s gazdagságát.

A’ mint az erő’ ‘s személyes bátorság’ idejére a’ pompa’ időszaka következett, úgy itt is nehezebb csatavértek ‘s tournamentpánczélók’ helyébe gazdag lószerszám ‘s fényes öltözetek lépnek, Carrousselekben hordottak, vagy idegen királyoktól ajándékozottak, ‘s a’ lengyel koronázások’ fényes ékei. Különösen szép ezek közt első Auguszt’ koronázási lószerszáma, melly egészen aranyzott ezüstműl készült ‘s zománcczal ‘s csillogó kövekkel fényes. Egy Bécs előtt elfoglalt török sátor vonja bé a’ következő szobát, mellyben keleti nemzetek’ fegyverei elrakattak, ívek, nyilak, görbe kardok, mellyek közt sok magyar fegyver, chinai ‘s japáni kardlándsák, idegen alakú kelevézek, tegezok, ‘s drágalátos markolatú török ékesítik a’ falakat; ‘s a’ legrégebb lószerszámok’, puskák ‘s pisztolyok’ sora, velők szép ellentétben áll. Természetes, hogy itt minden teremben sok a’ históriai emlék, főképp’ a’ százházból leginkább érdekelt engem. Tilly a’ híres logisticus vezérnek, gyöngy házzal csillogó parancsbotja ‘s

Gustáv Adolf nehéz vaspánczéla, melyet a' lüzeni csata előtt kényelmetlensége miatt levett, – 's a' halálos golyó csak hamar megtalálta őt a' börmellényben, melly még most a' bécsi fegyvertárban látszik. Itt van továbbá a' golyó, melly Móricz választót ölte, a' rós kalap 's bőrfüggönyű kard, melyet a' lengyel király Nagy Pétertől drága fegyveréért cserébe barátság' jeléül kapott, 's halálos ellensége XII-ik Károly svéd király' kardja; Bátor Zsigmondé, melly a' fejedelem' arany arczképével meg van jegyezve, 's ízletes, egyszerű, 's még is drága tokja által magát megkülönbözteti; Sobiesky számtalan keresztel jegyzett pikkelypánczéla, jégre a' nyereg mellyen Napoleon a' drezdai csatában ült, 's csizmái, melyek akkor megáztatva a' királyi palotában felejtettek.

Ide is, mint a' zöld boltba, mindig csak hat személy eresztetik egyszerre, ne hogy többek közt az emlékek megkárosodjanak. Kétezer hetenként nyitva e' gyűjtemény, de a' többi papokon is, két tallérért felnyílik mindig ajtaja, hogy a' megszorítás mellett is célját elérje. Millyenek sokszor az illy gyűjtemények' látogatóji, azon társaságnál is látszott, melly velünk itt mulatott; egy fiatal berlini uracs, mindenhez meztelen ujjakkal ért, ironicus gúnynyal, bár tudhatta, hogy aczél 's fényes érez sötét foltot kap, hol megórintetik; egy kevély orosz pedig csak a' ritkaságok' ára érdekelt, 's vezetőknek kérdésével, jófélék-e a' kövek, 's valódi arany-e ez, 's mennyibe kerülhetett a tárgy, alkalmatlankodni meg nem szűnt.

A' város' Elbén túli részében az úgy nevezett japáni palotában a' régiségek tartatnak, a' könyvtár 's a' porcellán-gyűjtemény. A' palota romlott paróka ízlésben épült egy század előtt, de belseje a' legújabb

időben a' tárgyakkal, mellyeket rejt, öszhangba hozott 's főleg a' régiségek' termei jól elrendeltettek. Azon egyszerű szép ízléssel, mellyet Pompejiben a' falak' festésein csudálunk, festettek ki ezen termek eleven színekkel s' víg díszítményekkel, 's az utolsó szoba, hol főkép' azon díszedények állítottak fel, mellyek, hol Rómaiak táboroztak, olly gyakran találtnak a' sírokban, Columbáriumma, vagy Római nemzetség' sírboltjává változtatott, mellyben számos rejtekben a' hamvvedrek , felállítva 's felírásokkal megjegyezve találtnak s' így ízlés és tanítás köttetett öszve, míg máshol a' múzeum' fazékraktárrá válik.

A' könyvtár" főkép' azon szabadályosság miatt érdeklett, mellyel közhasznúvá tétetik. Az olvasó-szoba nagy, de a' könyvek, főkép' nagyobb munkák, még azon kívül házba is adatnak, sőt' otthoni használatásuk még az idegennek is megengedtetik, ha csak házi ura, orvosa, banquierje, vágy a' követ jót áll érette. Illy formán készülnenek csak azon számos, mély tudományú munkák, az élettől 's fővárosuktól elszakadott szegény tudósok által, kik az élet, mindennapi csekélyességét tudományos foglalatosságaiknál elfelejtetik 's a' fővárosból lelki tápot könnyen kaphatnak. F. úr az udvarias könyvtárnok, ki a' tár' elrendeléseit 's ritkaságait, szép középkori 's persa miniatúr festéseit, mexikói kéziratait, Dürer' rajzait, Fauszt' bűvész-könyvét 's. a' t. maga mutogatta, említe, hogy az ismeretes berlini professor Raumer Poroszországban is használja a' könyvtár' kincseit. Milly ellentétel ez, egy hazánkhoz közel eső főváros' tárával, hol a' könyvek királyi palotában fényesen felállítva még reálmutatóval sem bírnak, hol az olvasó-szobában csak 36 hely van, 's ha történetből 300,000

ember közt 37 olvasni akarna, a' tár' használata, a' mint velem igazán történt, hely' szúke miatt utolsó-tól megtagadtatik.

A' porcellán-gyűjtemény a' földszinti termekben a' gazdag Augusztok' chinai asztalszereit 's díszedényeit rejti magába, mellyek akkor az európai porcellán' feltaláltatása előtt kirekesztőleg a' királyok' tábláin jelentek meg. A' gyűjtemény nevezetesebb, mint első tekintetre látszik, mert nem csak a' chinai 's japáni művészet' históriáját mutatja, de reánk is a' legnagyobb hatással volt, 's XIV 's XV Lajos' czikornyás ízlését nagy részint okozta. Milly nagy a' mindennapi bútorok' idomainak befolyása az ízlésre 's életre, azt érezte még a' szellemire kevesebbet figyelmező angol Parliament is, melly Hamilton görög díszedényeinek megvétele, az ízlés' javítása végett elhatározta, 's az ország' pénzét gazdagon látja kamatolni, mert a' mindenütt elterjedt Wedgewood edény csak tiszta formáinak köszöni hírét. A' tálak, mellyek európai rajzok szerint Chinában gyárattak, 's ellentételül Beckernek első merényletei meissenai agyaggal, Európában chinai formákat, mellyekhez az urak' szemei szoktak, utánzóik különös érdekléssel bírnak, mert minden szorgalom mellett ezeknél a' nyugoti, azoknál a' keleti elem el nem rejtőzhetik. Becker tudós chemicus volt, 's róla azon hír szárnyalt, hogy aranyat csinál; a' fejedelem híven, hogy csak előtte titkolja tudományát az alchymista, a' szerencsétlent fogságba viteté, hol neki meissenai agyagból porcellánt égetni, unalmában elsült 's találmánya' jutalmául szabadságát nyerte a' fejedelemtől, ki 12 chinai díszedényért, a' porosz királynak, vetélkedő társának, egy drago-nyos ezeredet adott. — Midőn a' japáni palotából

gróf St**el a' város' Elbén inneni részébe visszautasítottatnánk, csónakon mentünk által a' folyón; kiszállásnál a'¹ gróf az evezőnek egy kis ezüst pénzt adott, mellyel' a' becsületes német meg nem elégedett, de hallván hogy a' gróf drezdai, engedelmet kért, hogy idegeneknek tartott. A' jelenet csekély, de fővárosra emlékeztető.

Míg Drezdában mulattunk, a' múlt kor' emlékei közt gyönyörködtem leginkább, 's mintha rendeltetésem lenne csak múlt időszakokban élni, egy esmerősre találtunk itten, K. grófnőre, a' Napóleoni udvar egyik romjára, kinél több estvéket kellemesen töltvén, azon nem régen eltűnt, de nagysága miatt már mesés időnek részletéről folyt a' beszélgetés, egy olasz ízlésű pusztá palotában, a' távol külváros' végén, azon szobában, hol a' császár 1813-ban lakott. Pückler herczeg a' híres utazó 's író a' grófnő' atyafia is jött többszer szoba, 's azon dicsvágy, melly őt ifjúságában a' legkülönösebb tettekre ösztönöze; így Drezdában mint testőrhadnagy, egy új Alcibiad, angol paripája' farkát leborotváltatta 's veresre festeté, hogy az emberek róla szóljanak.

A' hét' napjaiban megismerkedvén a' város' nevezetességeivel, vasárnap a' protentantismus' hazájában a' protestáns templomba mentem. Nevezetes, hogy itt a' helyek fel vannak osztva 's eladatnak, van itt első 's másod emeletű páholy, vánkosos és csóri zártszék, mint a' színházban, sőt a' két karzat sem hibázik. Ezen intézet neveli talán a' templom' jövedelmeit, de a' kereszténység' szellemével még is öszveütközik, mert az új vallás' leghatalmasabb terjesztője, a' római 's görög világban azon Isten előtti egyenlőség volt, melly az apostolok által hirdettetett,

mely kiváltságokat nem ismert, sem elsőbbségeket a templomban, mert a 'szegények' számára hirdettetett az evangélium, nem a 'gazdagokéra. Nem is használ mondani, hogy a' hely még is egyenlő, mert az előítéleteket le nem vethetjük mint a' ruhát, 's főképp a' műveletlenebb azt hiszi, hogy ha az oltárhoz nem közeledhetik, az istentől is távolabb marad, hiszen még az ó testamentom is csak a' főpapaengedte a' közeledést a' legszentebbhez, a' frigy' ládájához.

IV.

Lipcse.

A' gyorskocsin, mellyről a' Drezda 's Lipcse közötti historicus tájékat láttam, több kereskedő, tudós 's egy szép leányka ült, 's ennél fogva literatura, historia 's ipar volt beszélgetésünk' tárgya. A' kereskedő füstölő gőzkéményekre figyelmeztetett, a' leány szép ujjával enyelegve mutatá a' kolostor' romjait, mellyből Bóra Katalin, később Luther Márton hitvese, erővel megszabadított, egy rógiségbúvár Gustáv Adolf 's Tilly' csatamezejére ismert, 's a' komoly tudós az 1813-iki vérpiaczon némelly jeleneteket említett azon ütközetből, mellyben ő is ifjonti fellengéssel vívott. Lehetetlen volt akkor nem emlékezmem azon hatalmas különbségről, a' mostani 's régi idők között. A' reformatio' időszaka, mellynek classicus helyeit láttuk épen, mint egy végtelen tenger választá el őket, a' múlt kort, mellyben a' rangokat elválasztó vonalak a' köz élet' minden ereibe hatottak, midőn a' birtok 's tudomány csak különös osztályok', a' nemes 's egyházi rend' kirekesztő tulajdona volt, a'

jelentől, mellyben tudomány köz birtokká lett, 's a' pénz uralkodik, hol ennek megnyerése minden embernek elérhető lévén, a' sokszor álomnak kikiáltott egyenlőség, az emberek közt már igazán létezik.

Időnk' kettős irányának képviselői a' tudós és a' kereskedő, 's mintha éreznék hatalmok' közös eredetét, most jobban férnek meg egymással mint az előtt még 50 esztendővel is. A' tudós már nem veti a' kereskedőt 's gyártót, hogy a' tudomány' szellemibb részét elhanyagolva az égi sugárnál, csak aranyat keres; a' kereskedő becsüli a tudóst, 's bár milly idegenek is előtte a' fellengő eszmék, még is tudja hogy gépelyei nem mozognának, kereskedése csökkenne, ha a' chemia' törvényeit föl nem fedezi, a' kereskedés-szabadság' hasznait bé nem bizonyítja, csendes szobájában a' tudós. – Lipcse egészen az új kor' városa, benne csak tudós 's kereskedő lakik 's ezen két rend, a' születési aristokratia' örököse, épen olly kirekesztő, mint az volt, 's hatalmát más-sal felosztani, féltékenyen vonakodik: 's ezért Lipcsében csak tudós vagy kereskedő élhet, 's megvetés üldözi azt, ki sem pénzt, sem tudományt nem keres, de mulat 's él, 's azért a társaság itten egyszínű, bár elmés férfiak nem ritkák. A' lakosok' két osztályát a' könyvkereskedő köti öszve, 's bár milly nehezen tűrje is a' tudós, a' felette gyakorlott suprematiát, a' könyvárosok még sem olly szükkeblűek, minőknek kikiáltatnak, már a' közös költségökön épült szép kereskedő csarnok is, mindig díszökre fog válni.

Csak rövid ideig mulattunk mi ezen városban, de mennél nyájasabban fogadtak a' tudósok, mennél szeretetre méltóbb alakban tűnt élönkbe az élettől többé el nem szigetelt tudomány: annál visszaszází-

többnek látszott Lipcse' kereskedő szelleme; olly prózai az, olly józan, hogy az ember kétségbe-esnék, ha nem tudná, hogy a' nemesebb végre még is győz. A' baj nem a' pénzben, nem a' kereskedésben fekszik, a' pénz-aristokratia sokszor nagyszerű, Medicis Cosmus 's a' Fuggerek, Velencze' nemesei 's a' genuai családok kereskedők voltak, míg a' mai aristokratia' nagy része, épen olly csekélyes, oly szűkkeblű, nagytól borzadó 's kicsinységekkel bíbelődő, mint a' pénzemberek. A' szatócs-szellem 's a' rendkórság időnk' nyavalyái, mellyek az élet' legszebb virágait kiszárítják, hogy herbáriumuk' bibulája közé rendszeresen eltehessék.

Lipcse'hez közeledvén, mingyárt látja az ember azon szerencsétlen szűkkeblűség' befolyását, melly irtózik egyszerre valami nagyszerűbbre áldozni, ízetlen kéjházacskák, csekélyes templomok 's pavillonokkal megterhelt kertecskék, már messzéről hirdetik a' szatócs-szellemet. Nagyszerűbbek ugyan a' kertalkatok a' város körül, leromlott erősegeinek helyén, mellyek angol ízlésben alkotva, a' várost élénken díszesítik, de a' szomszéd Elster' habjain túl, a' szerencsétlen kéjházikók elnyésztetik a' kellemes benyomást, 's az egésznek karácson sátor tekintetet adnak. Az ízetlenség' tetőpontja azonban Gerhard' kertje, mellyet még is egy utazó sem mulasztana el meglátogatni, mert Ponyatowszky' halál- 's temető' helye. Személytől négy garas a' bemenet' ára, de ezért sokat lát ám az ember a' nem nagy kertben, doriai templomokat fővénykőből, 's chinai tornyokat téglából, köztök goth épületeket arabs kúpokkal, egyenes nyirbált fasorokat, 's angol tekervényes utakat, 's ízetlen szobrokat, 's isten tudja még mit.

A' helyet, hol Ponyatowszky' súlyosan sebesítve vízbe fült, alacsony köb jegyzi, egyszerű felírással, lengyel 's latin nyelven; koporsója felett szintén kő-koczká áll, mellyen a' szerencsétlennek neve, születése 's halála' napja jegyeztetett föl; a' lengyel sereg emelte mind a' kettőt. Esmeretes azon monda, melly szerint egy vén jósló cigánynő, a' herceget intette, hogy szarka által veszendő, szarkától óvakodjék: a' herczeg nevetett, de a' jóslás beteljesedett, 's a' szép hős az Elster' vizébe fült, midőn a' visszavonuló francia sereg' védelmére hív lengyelével a' frigyos seregek' rohanásának ellenszegülne. Nem messze sírkövétől egy kerek kertházban szép márvány mellszobra áll, 's a' nagy lovagszobor' mintája, mellyet Thorwaldson a' vásárpiaczra készített; mind kettő a' művész ajándéka. Általellenben egy mellék-szobában a' halottnak több arczképei láthatók, a' pisztoly mellyet halálában sem ereszte el kezéből, az idegek' könyve lengyel nevekkal megtelve, 's mellette más, mellybe mind azon versezetek feljegyezték, mellyek a' herceget 's halálát érdeklik. Számuk évenként szaporodik, mert minden költő mint egy halál-áldozatul ír ide egy pár sort, azon koszorú helyett, mellyet a' régiek szeretteik' emlékére tettek. Egy lengyel epigramm tetszett nekem leginkább, mely 1831dik év' vége felé íratott ide, 's fordítva illyformán hangzik:

Vándor, mondd, hol hon, melly száraz lenne hazátlan
Lengyel' vérétől, vagy szeme' könyjeitől.

V.

Potsdam.

Kereskedő 's tudós lakja Lipschét, katona és tisztviselő Potsdamot. Fekvése csinos, a' széles Havel' lassú folyása, 's a' sok szélmalomok' lomhán forduló szárnyai, különös nyugodalmi characteret adnak a' dombos vidéknek. A' város symmetricus; első tekintetre látszik, hogy az úgy nevezett felvilágosodás' időszakában, a' múlt philosophicus században épült. Utczái hosszúak, egyenesek, szélesek, a' házak mind egyaránt magasak, a' szekérzörgés' elmellőzésére deszka kerékvágások tarkítják a' kövezetet, egyenes csatornák 's sorfák egyformán elevenítik az egész várost, melly mindenütt forma-ruhába öltözöttnek látszik. Legszebb épülete az új templom, mely a' híres Schenkel' terve szerint corinthetai szép oszloppal épül. Kár hogy characterere nem határozottabb, 's tánczterem ép' olly jól lehetne, vagy gyűlésház, mint templom. Ez mostani épületeink' legközönségesebb hibája, hihetőleg mivel egész időszakunk' határozatlansága 's habozása a' művész' eszméire hat, 's az ingadozó elvek, a' hit' hiánya nem is érlelhetik azon erős öneszméletű meggyőződést, melly a' régi világ s' középkor' minden műveire letörölhetetlen bélyegét ütötte 's a' célirányost a' művészetivel öszveköttötte. Fő törvénye volt, hogy a' műnek alapeszméje rendeltetéséből az eleven 's mélyen felfogó érzetnek természetesen kitűnjék, de az újaknál a' szép ritkán célszerű, a' célszerű ritkán szép. A' világ' ifjúságában szépség volt a' kormányzó eszme, 's „szépen a' jót” főszabály; nálunk a' hasznos uralkodik, 's szabá-

lyunk: „hasznosan a' szépet”. – A' most épülő potsdami templom a' régibb, néhány év előtt elégettnek helyébe emeltetik, mellyett II-dik Fridrik épített, de valamely hiba által belseje sötét volt, a' potsdámiaiak' legnagyobb bosszúságára, panaszukra pedig a' király a' szentírás' szavaival felelt: „Boldogok, kik nem látnak, 's még is hisznek.”

Minden lépés Potsdamban Fridrikre emlékeztet, a' város felett áll Sanssoucci, mulatóvára, hol Voltairrel philosophait, hadi terveit készíté, munkáit francziául írta, kutyáit temette, 's meghalt. A' vár a' drezdai Zwinger' további folytatása, 's a' múlt század' második felének ízlését mutatja, melly a' czikornyákat, a' classicus időt 's a' keleti alakokat öszveforrasztván, az egészét francia ízlésnek nevezte, melly olly tarka 's határozatlan karakterű volt, mint XV-dik Lajos' francziái. Kit Fridrik érdekel, annak Sanssoucci kincs. Itt vannak meg a' szűk székek, mellyeken ült, a' kopott bársonnyal bevont asztalok mellyeken írt, a' szobák mellyekben fuvolázott, 's kutyáival játszott; a' kis könyvtár francia történetírókkal 's stragetikus munkákkal, az egész azon rendben, a' mint halálánál találtatott. Mint ez bennem különös érzést nem gerjesztett, a' hazája' nemzetiségét megvetőt soha sem szerettem, őt ki annyira bizonyítá, hogy philosophus királyi székén despota. Nem felejtettem el Dippold' szavait, hő panegyricusa' végén: „Fridrik' uralkodása autokratia volt, 's következményei károsan hatottak a' kormányra, melly egészen gépellyé vált.” – Birodalma' erejét, melly a' nemzetben 's kormányban fekszik, Fridrik csak seregében 's kincsében látta, 's azért polgár 's katona sehol annyira egymástól el nem vált, mint Porosz-

országban, mi a' közbizodalom' erejét gyöngíté. Fridrik nemzetével nem olvadt össze, csak az uralkodó volt ezé, a' férjfi idegen körbe tartozott, 's ezen elválás' következményei fontosak voltak, sötét árnyéket vete ez a' nemzetre, megszorítá láthatárát 's veszedelmesen táplálá a' németek' utánzásí vonzódását, annyira, hogy következményeit még most is sérelmesen érezteti. Mind e' mellett Sanssouccit semmi esetre meglátogatni el nem mulasztanám, mert a' föld szent, mellyen nagy férjfinak nyoma látszik.

Egyenes fasorok, mellyek közt temérdek sok márvány szobrok fejezlenek, vezetnek az új palota felé, melly még czikornyásabb, 's minden ízléseket egybeolvasztva egészen ízetlen; a' rász szobrok' száma, melly a' palota ormán áll, legio. – Az első teremben kitűnő nagyságú porcellán díszedény látszik, a' pétervári agyagból, Miklós czár' ajándéka; a' másik az úgy nevezett csiga-palota, ízetlenül csigákkal 's csillámló kövekkel kirakott falakkal, melly főkép' azért érdekes, hogy a' boltozatlan felett egy 100 láb hosszú, 6 láb széles 's 40 láb magas terem, nehéz márvány kövezettel emelkedik. A' királyi család most is sokszor mulat ezen várban, melynek szobái képekkel, de nem kitűnőkkel, ékesítvék. – Nagy Fridriknek más kis könyvtára őriztetik itten, melly ismét történetírókat 's hadi tárgyakról szólókat foglal magában, legnevezetesebb darab benne, francia verseinek azon híres példánya, mellynek széleire Voltaire hízelgő jegyzeteit írta, 's a' francia beütéskor elveszvéen, csak néhány évek előtt találtatott fel, a' Basanói herczegnő' tárában.

A' vitéz-szalaggal díszesített kastélynagy innét bennünket egy közel épületbe vezetett, hol Rauch-

nak mesterműve Louise királyné' szobra felállított, a' szép férjfilelkű fejedelmű nő nyugágyon fekvé alkottatott, hó feje márványból, lágy álomba merülve, kezeit keblén keresztbe vetve, arcza a' mint mondatik hasonló, a' nyugalom' kifejezése jó, a' redőzet nemes, a' szobor az újabbak, közt a' legjelesebbekhez tartozik. A művész különös szeretettel dolgozá, a' hálaadat vezette kezeit, mert a' királyné volt az, ki fiatal inasában a' művészet ébredését sejdítve, neki lehetségessé tette, hogy azon polczra emelkedhessek, mellyen most, mint Német-ország' első szobrásza áll. Távozni akaránk, zavarba jöttünk, nem tudván a' borraalónak adatása vagy nem adatása által megsértjük-e még inkább a' kastély-nagyot, végre az adást próbáltuk, 's imé a' veres szalagú hős mély meghajtással köszöné a' tallért. Távolabb az úgynevezett barátság' templomában, a' Bayreuthi markgrófné' szobrát néztük, melly bár rász modoros Ízlésben készült, mint 2 Fridrik satyrikus epének tanúja, különös bájjal hat a' nézőre. A' grófné, Fridrik' legkedvesebb testvére, lőcslábú volt, bár jobb lába igen szép, ezt a' szobrász által fedetlenül parancsolta alakítatni, ruha-redőzete a' másikat eltakarja, de Fridrik úgy faragtatá, hogy a' leplezeten ált is látszik az idomtalan forma.

Csatorna választja Sanssouccit 's a' királyi kertet a' korona-örökösétől, melly kisebb, de szebb. Különösen meglepő a' ház benne, pompeji ízlésben, belülről 's kívülről viaszfestésekkel, vitor, határozott színekkel ékesítve; a' ház körül díszedények állnak, szökőkutak csergedeznek, érczháromlábúk fénylenek, 's az olasz módra borággal körülfontt csarnok, egészen elfelejteti az éjszaki égaljt. Közel ezen régi

ízletű lakhoz, mert palotának kicsinysége miatt nem nevezhetem, egy új olasz épület fekszik, alacsony fedéllel, víztől körülfolyla, borágtól körülfonva, csinos rendtelenséggel az unalmas éjszakai részarányosságot elkerülő, terrasokkal ékesítve, melyeken virágok illatoznak csergedező patak által elevenítve, melly régi tört márvány koporsóba hullatja tiszta cseppjeit. Itt lakik a 'korona-örökös' kísérete.

Potsdam' körözetének a' szélesen folyó, tó-alakú Havel, 's a' fenyű-fákkal kevert haraszt facsoporzatok, messziről nagy kellemet adnak. Az új híd a' Havel en ált nagy könnyűséggel olly jól égetett téglából épült, hogy a' régiekkal is kiállják az öszvehasználtást. A' híd megett balra, Károly herceg' szép kertalkatja, jobbra a' Vilmoséi ékesítik a' tájéket, melly viruló oasisként kitűnván a' marki homok-tengerben, háladosabb érzelmeket gerjeszt, mint más helyütt sokkal szebb tájékok; mert csak állandó szorgalom teremhet itt valamit, a' terméketlen homokban, mellyben még a' fű is kiszárad. Vilmos herceg, kertének, közepében a' dombon, mellyről a' kinézés legszebb, régi vár formára építetett mulató házat, a' lovagkori ízlést mostani kényelemmel párosítva. Feladata szerencsésen fejtetett meg, 's nem maradott ízetlen játék, bár kisebb mint a laxenburgi lovagvár, 's bútorai újak.

Még szebb pont Potsdam' környékében a' pávasziget a' Havelben. A' múlt század kezdetével, üveggyár volt itt, később kietlen erdő, végre a' király faházat építetett itten, körulte több emeltetett, míg az egész sziget szép kertté lett, mellyben szabadon 's rekeszek megett számtalan külföldi állatok tartatnak. A' sziget több festői helyekkel bír, 's a' gyep zöld-

jenek megtartására nagy gőzmozgony által nyáron naponként megöntetik, csak kár, hogy az egész nem egyszerre, nagyobb-szerű terv szerint készült, mert így a' mint áll, időnk' bélyegét viseli, részletesen szép, egészében nem öszvehangzó. Különösen csinos az úgy nevezett danczigi ház, mellyet a' német lovagrend Danczigban szép góth-ízlésben épített, később kalmár kezekbe kerülve, már szélyel kezdődött bontatni; de a' korona-örökös megvette, a' négyszeg kövekből épült homlokfalat, szétvitte 's itt újra öszverakatta. Még nevezetesebb a' gyönyörű üvegház hol a tropikus növények festői csoportozatokban, az aequatori éghajlatot varázsolják élönkbe; széles levelű pisangok állnak itten 's hegyes lombú pálmák, kövér kaktusok, 's csudálatos aloëk, körülfonva a' buja tropicus repkónytől, mellyen csillogó lepkékként tarka virágok ülnek. „Angyalok alkották őket – így szól egy francia író – beléjük fűjtak, hogy kerekítsék alakjokat, illatos lehelletök benmaradt.” A csalódás' kiegészítésére egy indus pagóda áлтtört márvány falakkal rejtőzik ezen tropicus liget alatt, mellyet a' forró égalj' csillámló madarai körülrepdeznek.

VI.

Berlin.

Berlini mulatásom alatt is a' régiségek 's műgyűjtemények vonták leginkább magokra figyelmemet, nem mintha a' jelen kor' küzdéseivel nem gondolva, a' múlt ezredkekhez visszavonulva, a' forró élet' öléből a' hideg holtakhoz kívánkoznám; mert nem vagyok sem olly gyáva, sem olly erős, hogy a' jelen'

viharában részt nem véve, megállhassak: de midőn a' felekezetedűh, mindent örvényébe ragad, 's a' peresz' minden szenvedélyei még a' theológiára, philosophiára 's költészetre is erősen hatnak, milly kívánatos akkor menedékhelyet találni, mellyet a' pártok' szélvésze el nem ért. Illy menedékhely a' régiség 's művésze, melly nem csak a tudósnak, de minden műveltnek nyitva áll. Szenvedelem nélkül jár itten barátja, mert lába régen bedőlt 's újra viruló sírhalmokat tapos, azon szent földön jár, mellyből a' jelennek terebélyes fája felnőtt, 's a' közös törzsök-nél elfelejtve a' felekezetiiséget, a' radical és tory kezét fognak. így megszűnik a' harc az amerikai indusoknál, a' veres pipaszikla' közelében, mellyből a' régi monda szerint a' törzsökök szedtek, 's a' pipa szent békejellé lett. De különben is nem híjába élte az emberi nem ifjúságát, 's négy ezred' öszve halmozott tapasztalása nem haszontalan századunknak. Nemünk' ezen ezredekről szóló oklevelei a' fenmaradt irók 's emlékek; de midőn az író mindig tulajdon szemüvegét tolja olvasójának orrára, 's mindent egyedsége' színében mutat: akkor az emlékek, mellyeknek tömegében az individualitás elenyészik, tisztán adják korunk' szellemét és könnyítik azon közhasznú, jelenre ható, általános nézeteket a' régi világról, mellyek könyvekből olly nehezen szerezhetők. Könyvtárakat ált kell olvasnunk, míg az időszakok' szellemét megismerjük, míg az, az emlékekből hamar 's gyönyörködtetően érzékeink által értelmi ereinkhez szól. De mi Magyarok áltáljában el szoktuk feledni, hogy nem vagyunk tegnap szült nemzet, mint Amerika; az ifjúság déli bábja kápráztatja szemeinket, 's a' régiekre vissza nem tekintünk, felszabadult rab-

szolgái a' diák nyelvnek, a' latint is megvetni hajlandók. De ki ne tartaná megbocsáthatónak, hogy inkább előre nézünk, mint hátra. – Illy gondolatokba merülve a' museumba menék, Berlinben, azon ország' fővárosában, mellynek utolsó honja' nyelvét irtó szolgája a' múlt század' második felében megholt. Gyönyörű épület a' museum, Schinkel híres építész' remeke, az új kor' építményeinek könnyen legjelesebbike, mellyet lángeszű műnek mindjárt eredetisége bélyegez. Nem hasonlít régi görög templomhoz, sem Palladio' műveihez, de első tekintetre azon sejdídeést szüli, hogy a' művészet' temploma. Szép ioniai oszlop-csarnoka előtt óriási gránit serleg csillog a. déli nap' sugarában, melly a' piac' közepén, hol a' museum emelkedik, egy hatalmas szökőkút gözmozgony-hajtotta vizében számos szivárványokra oszlik; – a' szép tér a' homok-körözte Berlinben megkövesült fata morgana a' homok-pusztában. Szint' oily meglepő, mint a' museum' külseje, a' műkincsek' elrendelése benne. Az első terem nagyszerű rotunda, mellynek sárga oszlopai közt a' régi istenek' márvány alakjai állanak. Hosszú terembe jön az ember innét, mellyet két sötétlő veres porphyrt utánzó oszlopsor ékesít. Közepében áll a' híres imádó fiú, érczből a' görög művészet' legszebb idejéből, Nagy Fridrik által 10,000 tallérért vásárolva. A' többi szobrok csoportozatokban állják körül az oszlopot, halvány alakjaikkal ezekének sötétlő színe előtt kimondhatatlan nagyszerű benyomást szülvén. Az istenek' terméhez egy oldalról a' mellékszobrok' csarnoka, a' másíkról a' császároké csatlakozik, mind a' kettő szép oszlopsorokkal. Gondolkodva jártam itt a' római császárok' mellszobrai között, 's Tibér' alattomos arczkifejzésében, Claudius'

bárgyú vonásaiban, Titus' jószívű szemeiben, Lucius Veras' keresett hajfodraiban 's süttöt göndör szakállában, Caracalla' zsványarczában, a' régi világ' egyes személyek lelkületétől függő gyásztörténetei előttem feléledtek, midőn egyszerre Caesar' szikár, jelenetes szobra' általellenében egy új alakra akadtam – Napóleónéra. Harmincz év múlt csak a' jenai, húsz a' waterlói csata óta 's már elnémult a' felekezetek' gyűlölete 's a' császár' nagysága még a' berlini museumban is kivívta illendő helyét Caesarral általellenben. A' szobor-gyűjtemény alatt a' díszedények terra cották, ércalakok, 's vésett kövek' gyűjteménye rendeltetett el; felette a' képcsarnok áll, melly bár öszve nem hasonlítható a' dresdai kincsekkel, még is szinte olly érdekes annak, ki nem csak a' művészet csillogó virágát bámulni, de szerény bimbaját 's gyengéd csiráját is esmérni kívánja, 's azon pár-vonalt, mellyel a' művészet mindig a' nemzeti élet' áradó vagy apadó hullámit követte.

Nem messze a' museumtól az építő académiá emelkedik, melly Schinkeltől nemében egyetlen pontossággal vakolatlan téglákból építetve, a' régiekre emlékeztető agyagból szorgalmasan égett díszítményekkel rendeltetését mindjárt gyanítatja. A' szép palota' második emeletében Schinkel lakik, a' lángeszű építész, közel legfelségesebb művéhez, a' museumhoz. Itt láttuk milly nagy szerű ezen művész' phantasiája, midőn rajzaihoz vezettettünk, mellyek terve szerint viaszfestékekkel a' museum' oszlopcsarnokát ékesítendők valának. Ő maga nem volt otthon, mellének gyengesége a' cseh fürdőkben tartoztatta. Ezen rajzolatok a' legnagyobb szerűbb műemlékek időnkben, a' világ 's emberi nem' történeteit megtestesítik, 's mint a' természet egészben

oily jelenetek, mint egyes csoportozatokban szépek. Az első képen, mintegy bevezetésül az egész képsornak, Uranosz ül a királyi széken, körülvejtve a csillagzatok éjjeli tánczától. A másik hosszú képen Satura, 's a Titánok az élőkör sötétjébe visszavonulnak, élesztő tüzet terjesztve; a világ új folyamatát elkezdi Jupiter, előtte az első világosztogatók a Dioscurok; Prometheus a föld első lakói számára a tüzet elorozza. Saturn birodalmára emlékeztetve elnyúlik az éjjeli egén a hold fellegzet nyája. Selene ragyogóan hajtja szekerét, élete a Diánaiba ált-menvén vadászalakok jelennek meg, mint az íjász 's oroszlány' csillagalakjai. Serény égi hatalmak segítenek az éjnek sötét leple feltárásánál, mellyből az alakok kifejlődnek, gyermekei körulte nyugosznak. A meleg sötétben fekszik minden eredetnek csirája, a szerelem, serkenés, 's ébresztés' különféle képében. Sokszínű élet elemei fejlődnek ki a virradó nap eleibe menve. Egy álom, ébredéssé válik 's a még alvó anya szeretet munkás életbe vonatik különféle alakok által, mellyek munkára 's aratásra mutatnak. Még állva, gondosan bétakartatik a háború, mert hatása ideje még el nem kezdődött; előtte szüz másák vidám társaságában lebeg a béke, 's egy égi gyermek termékenyítő essőt önt a földre. Tudomány-elemek mutatkoznak, mélységek méretnek, háborgatva jönnek természet hatalmak közbe, a szélvészek által éjmadarak rezzentetnek fel az erdőkből, ég-gyermekek ezen Saturn országából felmaradott teremtésekkel vívnak 's előlök megfutamodnak; mag, himpor, 's termékenyítés gondosan lehintetik 'a földre, a felegzetből hűsítő éj-harmat öntetik le, kakas hirdeti a napot, mellyel a gond kezdődik. Éj-teremtények üldözései elől az anya gyermekét oltalmába

veszi. Földmunkálatra mutat egy kertészpár, a' vederből reggeli harmat csörgedez a' virányra, hárfakar hirdeti reggel felhőkben a' nap' keltét, harmatos búza-földekről éneklő pacsirták emelkednek; Venus, a' reggeli csillag, követi a' napot 's Erósznak jelenti földi rendeltetését, a' reggel fellegzetből a' remény' s' a' jövő nap' tiszteletének vidám képei emelődnek, a' nap' fénykörének felhőzetében a' G-ráczia'k' hirdetőji vezetik a' napisten' szent hatyúit, ki négy lován kilép a' tengerből, fényt osztandó a' világnak, vele lebegnek a' Grácia'k, azt szépítendők. A' kép ezen utolsó része csaknem egészen világ kevés alakokkal úgy hogy az ellentét' szándéka érezhető. Milly gyönyörű költészet rejtezik ezen képben 's még is gazdagabb a' harmadik. Pásztor nemzetek, csendes természet-édeletben látszanak kezdetén; – a' reggel sybilla' tengerparti barlangja előtt a' kelet' természetének teljében magához vonja az ifjú ivadékat, a' jövőnek magyarázata által, mellyet levelekre jegyez föl. Durva vadász népek lépnek le az erdős hegyekből, megatva a' sibyllinus a' költői ihletés' magasabb kecsseitől; Psyche a' másával húrokat vonnak lyrájokra a' költő' kunyhójában; a' nép részt vesz az erős ügyesség' versenyében; a' költő ifjú génusza ihletést hangoztat ajkairól, köröztetve ifjaktól, kik szeretően körulte foglalatoskodnak, legyeznek, forrásokkal játszanak. Itt látjuk az első merényt a' természet' szépét művészet által megtartani, midőn egy ifjú szeretője árnyát szénnel körülvonja a' sziklán. Az élet' nyarában 's delében az aratóst találjuk 's örömeit; a' búzaföldön gyermekek 's nyulacsák játszanak. A' Helikon' tetején Pegasus' dobogása alól a' képzelet' forrása ered, 's ártatlan nymphák édelgései közt lecsörgedez a' kútba, mellyből

a' szerencsételtett ember az ihletés' italát meríti, 's jóltevő lényektől veszi, hogy földi léte szépüljön 's az ég' sejdítései elő elvei kísérik, kifejlődésében az előhaladás' törvényei alatt. Egy fiatal hőst az ihletés' forrása szép merész tettekre hevíti; – hanga élv, ártatlan pajkosság a' phantasia' elemével. A' költészet' patakjának leomló fátyola alatt a' föld' mély gyomrában feltűnnek a' párkák, mellyek a' földi élet' törvényei felett kérlelhetetlenül örködnek. – A' költői lepel nekik is nyájasabb alakot kölcsönöz; emberszerető nemtők játszanak körülök, boldog lények a' szépség' elemében úszva 's azt másoknak osztogatva. A' távolban az erdő' hangája, megilletik a' szárnyas lónak örülve; a' szép özönt jóltevő nymfák kútba öntik, honnét egy fiatal költő merít; meglepve közelít egy törvényhozó a' szép forráshoz, melly őt is hűsítendi. Ezt követi az emberiség ősze 's estéje; a' művész' műhelye régi emlékekhez csatlakozik; művészi kéz által ered a' szobor, a' génusz' befolyása alatt, kellemesen vezet maga a' természet diszitményekre, az acanthus körülfonja a' corinthy oszlopfő' formáját; 'a műhelyben segédek 's tanítványok dolgoznak. A' szünet' ünnepe a' tél' kezdetét már a' tűzhely házi lángját megkívánja; az anya melengeti a' tűz fényének örülő gyermekét. Győzedelmesen térnek vissza a' hősök, az öregség a' másák' szép tánca által mulattatik, mellyek estragyogásban 's holdfényben az öregséget meglátogatják. A' képnek hidegebb 's sötétebb árnyék-latai mind inkább 's inkább éreztetik az éj' 's tél' közeledését; gondokba merülve néz Psyche a' bölcs' házából kedvence felé, ki magas sziklaszékről az éjjeli eget vizsgálja, 's a' csillagzatok' lejtéseit kutatja. Luna lelép a' tenger felé; egy ősz elmerül az elem' szem-

lélgetésében, melly áradva jó eleibe; a' merész hajós magával viszi a' múzsa' köszöntését, 's kievez a' távol holdvilágította tengerbe. – 'S így el van végezve a' körfutás, a' reggelből éj, kikeletből tél, pásztorból kereskedő lett, 's azért az utolsó táblán a' bú képeztetik egy sírhalom körül, melly felett új reggel emelkedik. – Ez azon nagy költészet' tartalma, mellyet Schinkel, Fichtének egykor legkedvesebb tanítványa, a' museum' képdiszévé terveze, 's előlegesen aquarelben kivivé: ez azon compositio, melly a' művészet' újra születésére mutat, 's régi álláspontjára visszahozza, hol eszméket alakokban fejezte ki, 's mutatja hogy a' valódi költészet 's festészetnek egy az irányok, a' philosophia.

A' museum 's Schinkel' rajzai Berlin' legköltőibb oldalai; 's ezért bővebben említettem; mert Berlint különben a' takarékoság 's pedant csekélyes rendszerkor bélyegezi. Az új városban az utcák oly egyenesek mint a' potsdamiak, egy pillanattal álnézhetők, hogy mindjárt látszassék, hová ki jár. Még alkalmatlanabb szélességök, melly tisztán tartásukat lehetlenné teszi főkép, mivel föld-alatti csatornák' hijában csak fedetlen moslékárkok húzatnak a' házak előtt, 's a' szél az egyenes utcákban semmi ellentállásra nem akadva meg nem tört erővel hajtja maga előtt a' porfelleget. Bérkocsit ritkán lát az ember, az úgy nevezett droskék' száma 120, ezek a' rendőrségtől függenek. A' mint az ember a' könnyű, nyílt, fedetlen kocsira ül, mellybe egy ló fogatott, a' kocsis hosszú orosz ködmönének szóles övéből czedulát húz ki, mellyen droskéje' száma, az időjegyzet 's a' fertályóra, melly húsz perczcel számítatik, ára 7½ garas egy, – 10 két személyre ki van nyomva, 's óráján az időt meg-

nézi, ‘s a’ kocsizaj’ végén minden óráért három czédulát ad ált számadásként a’ fizető kocsikázónak. – Ezen rendszer az idegeneket zsarolástól ‘s csalatástól menti, ‘s a’ rendőrségnél a’ számvetés’ alapját teszi, mert a’ kocsis minden reggel kapja czéduláit, mennyi estve közülök hibázik, annyi fertályóra bértől számolni tartozik. Illyféle bérkocsi leggyakrabban a’ „hársfák alatt” nevű csinos utczában, melly nevét nagyszerű hársfa soraitól kapta, ‘s a’ dóriai oszlopszatú brandenburgi kapu által a’ Thiergarten név alatt ismeretes közkertről választatik el. Ez távolról sem hasonlítható a’ bécsi Prater’ nagyszerű kertalkatjaihoz, százados cserfáihoz ‘s buja vegetatiójához; vékony bikkfák, mellyek pusztá homokból emelkednek olly csekéiyesek, mint a’ kis Spréa a’ szőke Duna mellett; csak hogy a’ Spréát Berlin mellett vitorlás hajók elevenítik, mellyek Dunánk’ büszke hátán még eddig meg nem jelentek.

A francia herczegek’ tiszteletére seregszemle tartatott. Már jókor reggel kimentünk a’ fővény fény érre, melly a’ várost körülveszi, droske, bér – ‘s úri kocsi egymást érte, kutyák tejet vontak taligákban a’ város felé, porfellegek közt mentek ki az őrsereg-ezredek, előttök utánok egész Berlin. A’ szemlót leírni haszontalan, minden katona ünnepélyek hasonlítanak egymáshoz, csak részletei különböznek. Nálunk a’ zászlók’ víg lobogása, a’ muzsika’ szédítő hangja, a’ sereg’ gyors mozdulata, a’ segédnökök’ iramlása élénk ‘s víg képpé változtatják a’ seregek’ békés gyakorlatát; de itt szótlan léptettek, hallgattak, bevonva vitettek előre a’ zászlók, az egész szomorúan unalmas volt. De lelkiületére nézve is nagyon különbözik a’ porosz sereg a’ miénktől, a’ tisztek közt nincs azon testületi szellem, melly nálunk annyira uralkodik, mert ritkábban nőte-

lenek, feleségeik által különböző körökbe vonatnak, hol egymással öszve nem akadnak olly könnyen. De a' közkatonaság is különbözik a miénktől, műveltsége által, minek jeléül a' museum mindennap közkatonákkal telve volt, kik itt a' művészet' remekeit csodálták, míg a' francia seregek' jelenléte őket a fővárosban nagyobb számmal öszvegyűjté.

Berlinről szólván, lehetetlen nem említeni két intézetet, nemökben egyetleneket, a' királyi vasöntőgyárt 's az ipar-iskolát. Az első a' Spréa' partján épült, mellynek vize által a' mozgonyok' nagyobb része mozdíttatott, de bizonytalan lévén ezen erő 's a' kerek alól csapó, gőzerőmű hajtja most a' mozgonyokat. A' műhelyben a glaiczi Antal'- 's királyhutta durva vas, részint közönséges lángkemenczékben, részént kúpkemenczékben, mellyekből az olvadt vas részenkint is kivehető, olvasztatik, 's agyaggal minden izben körüitapasztott vasedényekből formákba öntetik. A' kemenczék' hengerfűvő műve 10 lóerejű gőzöny által hajtatik melly azonkívül még két henger esztergályt, csavarfűrót 's vágó erőművet mozdít. 'S minthogy az egyik kemencze a' hideg levegővel, mint nálunk mindenütt, a' másik az új találmány szerint meleggél fűvatik, legjobban látszik milly nagy az utóbbi mód' nyeresége, mellynél két mázsa vas' olvasztására csak annyi kőszén szükséges, mennyi amannak 125 fontra. – A' gyár kis tárgyak' öntésével nem bíbelődik, 's minden hónapban 1000 mázsát önt, öntvényei közt legnagyobb keleté van a' vas-harangoknak, mellyeknél ugyan a' tiszta érczhang hibázik, de mázsájok csak nyolcz tallérba kerül, míg az érczhangoké hatvanba. A' raktárban régiszerű díszedényeket, domború műveket, 's szobrokat lát-

tunk, díszítményeket 's ékesítéseket, mellyeknek finomságát 's tisztaságát még semmi más országi gyárak el nem érték, 's mellyeknek okai a' vas' jósága, a' homok' könnyűsége 's a' dolgozók ügyessége. De ezen munkák' tökélye mellett is előre látható, hogy az olcsó vas még is a' művészetben el nem foglalhatja az érez' helyét, 's hogy nagy művész nemes eszméjít soha illy nemtelen ásványban ki nem fejezendi, melly elébb utóbb az emésztő rozsdá' martalékjává lesz. Sőt kisebb ékességeknek, nyaklánczoknak, fülbevalóknak a' vas, csak a' józan Poroszországban használtatik; máshol jobban szeretik a' drágább ezüstöt 's aranyat művészet által nemesíteni, azért-e hogy a' vas olly sötét és fénytelen, vagy hogy illőnek nem tartják asszonyaink, hogy azon ásvány diszesítse őket, mellyből kard készül és bilincs.

Nagyobb befolyással bír az életre az ipar-iskola, mellynek látogatására csak nehezen kaphattunk engedelmet, nehogy a' tanulók a' mutogatással sok időt veszítsenek. Egy híres német író így írja le, midőn a' Görögöknek hasonló intézet' felállítását ajánlja:

Ezen csudálatos intézet minden mesterségekre terjed, mellyek fa- 's érczmunkával öszveköttetésben vannak. Célja a' természettudományok', a' chemia 's mechanica szülte módok' 's tökélyetesítések' életre hozatala, mellyek Francia- 's Angolhon', Németország' 's Amerika' bámulandó iparmunkásságát növesztetni meg nem szűnnek. 'S azért a' legjobb erőműveknek tökéletes gyűjteménye találtatik itten, minden legújabb találmányok' mintáival, 's számos gypszleöntvényekkel, lenyomatokkal 's rajzokkal, az ifjú művészek' ízlésinek képeztetésére 's a' szép' érzelmének felélesztésére. Hozzá vannak csatolva az asz-

talos-, lakatos- érczöntő-műhelyek, valódi mesterek' igazgatása alatt, el nem felejtve a' matematika' 's rajz tanítói, a' tanulók' oktatására. Mind a' mi ezen intézetből ered, úgymint fabútorok, új szerkezetű hidak 's molnák, házi eszközök 's érczsobrok, jó izlésök 's tökélyök által kitűnő. De mind ez csak mellékes eredmény, a' fő, a' fiatal művészek' képeztetése, mellyek itt neveztetnek, 's tanulások' végén 'a már létező intézetek' elnökével öszveköttetésbe lépnek, újakat alapítanak 's így az ipar' tökélyesedését az ország' minden részeiben terjesztik.

Az intézet' tanulóivá a' kézművesek' legjobb legényei választatnak. Minden tartomány' kormányzója köteleztetik kettőt esztendőként választani 's az ember biztos lehet, hogy a' választás helyes, mert ha középszerű lenne a' tanítvány, visszaküldetnék azon tisztviselő' szégyenére, ki őt Berlinbe küldötte. Az intézetben a' kormány' költségein tartatnak, sőt fizetésökből még némi takarításokat is tehetnek. A' műhelyekben gyakorlat, egyenlő léptekkel jár az oskolai tanulással, de ezen tanítás minden szigorúsága 's mélysége mellett, alá van vetve mindig a' kézimester-ségek' szükségeinek. Lehetetlen képzelni azon ipart 's buzgóságot, mellyet ezen érdekes ifjúság, úgy szólván Poroszország kézműveseinek választmánya, ezen igazán királyi intézetben mutat.

A' mint a' tanulásnak vége lett, sokaknak közülök még szükséges eszközök is adatnak, hogy Francia-honban, Angliában, Amerikában utazhassanak, 's tulajdon szemeikkel 's nagyobb számban láthassák azon rajzokat, mintákat 's műveket, mellyeket csak leírásból ismertek, 's tanulhassák az újat. Visszajövéen utazásaikból némellyek közülök visszalépnek az inté-

zetbe, hogy annak nyereségére fordítsák azt, mit az idegeneknél tanultak, 's csak a' háladatosság' ezen tette után folytatják tovább pályájokat.

Terjedtebbek valánk ezen mű- 's mesterség-oskola' érintésében, mert az ember példákból könnyebben tanúi mint tanákból. Utánozzátok azért ezen példát, mellyet Némethon' intelligentiájának 's magas civilizációjának középpontja ad, vagy ha eszközeitek e' pillanatban nem elegendők, tegyetek hasonlót kisebb mértékben, de kapcsoljatok hozzá egy hasonló intézetet azon kézművek iránt, mellyek gyapjúval, pamuttal, selyemmel foglalatoskodnak. Európa', 's az illy intézetek' emberszerető kormányai a' görögnek kivétel nélkül jóakarói, szívesen nyújtandanak segédkezet, 's ezen pillanattól fogva látandjátok az ipart 's mechanicus mesterségeket virágozni, azon országban, mellynek felsejkenése eddig csak régi urainak durvasága által tartóztatott vissza. „Fellépven egyszer ezen pályára és segítve egy bölcs kormány' gondoskodásai által, műhelyeitek' ipara rövid idő múlva a' régi Európáéival versenyezend.”

Így szól Thierisch a' görögökhöz, híres munkájának: „De l'état actuel de la G-réce”, második része' második cikkelyében.

VII.

Hamburg.

A' tenger' közele egy egész darab középkort egész a' jelenig épen tartott, 's ez Hamburg. A' város' minden részlete Hanzára emlékeztet, a' német városzabadságra, 's a' középkori patrícius kevélységre;

olly csekélyesen kényelmes, olly józanon száraz. Bár a' francia forradalom 's bevétel óta már nem második kereskedőhelye Európának', institutiójit még is megtartotta, 's a' régi hanzeaticus formákban maradt 's mi csuda, ha a' külső alak is a' múlt századokra emlékeztet: a' szoros utcák 's bennök itt ott egyes fák, a' magas házak csúcsaikkal, számos ablakaikkal, régiszerű kapuikkal 's kivésett diszitményeikkel; a' csatornák, mellyek helyenként a' házakat mossák, s' az utcák' helyét egészen elfoglalják, hogy az áruk' szállítása a' raktárakból a' kikötőbe könnyítessék. Csinos a' városnak újabb-szerű része, a' Jungfernsteg, hol a' szép házak előtt fasorok övedzik az Alster' tiszta vizét, mellynek öszvegyült habjai itt kellemes tavat képeznek. Elevenebb a' kikötő, hol a' hajók százanként csinos rendetlenségben állanak, hosszú árbóczokkal, öszszetekert vitorlákkal, 's a' kötelezet' szabályos hálójával, fáradozásaik után nyugodva, 's nyugalomban is az emelítő habok által lassudan mozgatva. A' város' lerontott erősegei mint majd mindenütt Németországban, szép kertalkatokká váltak, mellyeknek zöldé a' házak' hosszú falsorai által elfárasztott szemet olly kedvesen mulattatja. Az úgy nevezett „hamburgi hegy” elővárosba mentünk innét, melly a' szabad várost a' közvetlen szomszédságban fekvő dán Altonától elválasztja 's a' nép gyűlhelye. Alakosok ütik itt fel sátoraikat, marionettek tánczolnak, külföldi állatok ordítanak, muzsika szól, közbe-kiáltanak a' szerencse-játékokra meghívók, Gráspártheatrum 's műlovaslás zajlik, a' nép tolong, legalsóbb osztálya kicsapongó örömmel, 's idomtalan mozgásokkal ízetlenül piperézett, vastagon festett, nagy lábú, puha szívű leányokkal tánczol itt 's amott

az alsóbb polgári rend, mulatásában a' jó társaság' illedelmet nevetségesen utánozza. Az egész a' Prá-terre emlékeztet, csak hogy a' bécsi nép' szépsége, eleven vígsága 's könnyű mozgékonyasága sokkal élénkebb benyomást teszen, mint a' hamburgi hegyen a' közönséges arczvonatok 's tompa muzsikánál a' lassúdan élhetetlen táncz. Bérkocsin Altonán ált Ottenseebe mentünk innét ki, hol Klopstock el van temetve. Mint költőhöz illik, az út mellett nyugszik ő, az élők' közelében, terebélyes hársfák alatt, mellyek sírja felett vígan virulnak, mint a költő emlékezete.

Másnap reggel gőzhajóra ültünk, de ellenkező szél miatt, csak délután értünk a' tengerbe, hol gyorsan előre haladva, estve felé csak alig látszott alkonyuló távolban Némethon' partja. Milly különböző alakban tűnt fel előttem, a' német' élet másfél hónap alatt, ezen közép pontnélküli nemzetnél, melly mindenütt égalj öszveköttetések 's viszonyok által különbözően fejlődött ki a' különböző országokban: „faciès non omnibus una nee diversa tarnen, qualem decet esse suorum”. De található egy alapvonal az egész nemzetben, az, hogy az ideák' országában ól, mi még a' víg bécsinél is a' német' fő typusza, 's még is azt, mondja L'herminier „à Vienne on ne pense pas”.¹

Ezen csaknem mindenütt igaznak tartott idea főkép onnét ered, hogy a' bécsi keveset ír, hogy ő nem hírnöke tetteinek, mint a francia, hogy nála a' toll nem fegyver, mint az angoloknál. Nem is tudom honnét eredett azon balítélet, hogy ki írni, gondolni is tud; hiszen épen az írás az, mi a' forró gondolatot jegével megfagyasztja, mi az élőt koporsóba zárja,

¹ Bécsben nem gondolkoznak.

mint a' test a' lelket. A' szó a' gondolat' teste 's lebilincseli azt, melly szabad mint az ég, 's lehet-e fájdalmasabb érzet, mint midőn az égi gondolat púposán sántít élőkbe, vagy csörgő lánczot hordszol maga után 's piszkos foltok fedezik. De legjobb esetben is a' szó 's gondolat ellenségek maradnak, 's csendes béke a' fegyverek' zajából. A' szó letörli a' gondolat' lepkeszárnyairól az aranyport, elemésztí leggyöngédebb illatát, gyengíti legóriásibb erejét, 's ha szépségét meghagyja, jóságát elrabolja. A' gondolatnak csak egy fia van, a' tett, a' szó csak mostoha gyermeke; de néha még is elrabolja amannak gazdag örökségét, mint midőn Göthéből nagy férfi helyett nagy író lett. Erezte ezt Byron, ezen tettekre vágyó titán, 's ki lehetne olly durva, kiben szánakozást ne gerjesztene ő, mikor az életbe ki nem törhető szenvedélyei' belső vitájában felkiált: „Actions, actions said Demosthenes, actions, actions I say, and not writing, least at all rhyme.”¹

Szász-országban, a' reformatio' honában, most egy szűkmellű aljas szellem uralkodik a' népnél, melly constitutionalismus által palástoltatik, de mindekkoráig bizonyos, hogy két kamara-rendszerök csak annyiban volt hasznos, mennyiben a' nép látja, milly nehéz országot közmegelégedésre kormányozni.

Szerencsésebb e' tekintetben a' porosz nép, mellynek példája mutatja azoknak fonákságát, kik az egész világot egy minta szerint szeretnék elrendelni, bár látják, milly sokszínű ruhában jelen meg a' természet mindenütt különbözően, bár látják, hogy az egy-

¹ Tetteket, tetteket, monda Demosthenes, tetteket, tetteket mondom én, 's nem írni; legkevésbbé pedig rímeiket.

formaság halál. Porosz-országnak constitutiója nincs, de van két erősebb institutiója, melly a' népbe mélyen behat, 's a' jólétet biztosítja. Az első a' népiskolák, mellyek a' legalsóbb rendekig világot 's tudományt terjesztenek, miután az egész birodalomban a' kényszerített robot-megváltás által a' haszonbérelő parasztból valódi birtokos lett, 's így benne 's a' polgárban, ki a' híres városrendszer szerint maga választja felsőségét 's általa maga kormányozza magát, önézés gerjesztetett. A' másik a' Landwehr, a' kivétel nélküli katonáskodás három évre, melly az egész nemzetnek nemesebb, 's férfiasabb tartást adott, 's katona és polgár közt azon rettenetes hézagot elenyésztette, melly szerencsétlen helyzetekben 's időszakokban a' katonából hontalan rabszolgákat, 's a' polgárok rémképeit alkothatja.

Így elmélkedém a' haboktól ringatva, míg a' tengerkórság félbeszakasztá gondolatimat, 's a' legprózaibb módon érezteté velem Neptun' hatalmát.

VIII.

Angolhon.

Európának e' pillanatban legérdekesebb pontja Angolhon. Oda néz minden politikai felekezet' vezére, mint mágnestőre a' kormányos, 's Peel' vagy O'Connell' szavára egész világrész fülel, míg más oldalról angol szokás 's társadalmi csín, csaknem minden nemzethez utat tört magának, „s a' Westend' társas körei azon fokra hágtak, mellyen a' forradalom előtt a' francia udvar állt, önkényes törvényhozója azon szabályoknak, mellyek Europa' minden művelt társas köreiben szentül

tartatnak. – Hogy veszhették el a' francziák ezen felsőbbségöket, hogy mehetett által a' társasági formák' királyi pálczája az angolokhoz, kiknél a' radicalismus naponként terjed, míg a' ruha- 's divat-istenek még mindig a' Seine' partjáról parancsolgatnak a' világnak? Ezen kérdés' magasabb szempontbóli vizsgálataánál mindjárt szembe tűnik, hogy méltóság a' világ' történetei' minden időszakában mélyebben hatott, mint a' csillámló ész' mozgékonyasága, 's azért ezredek óta e' volt a' jó nevelésnek megismertető jele. – Ezredek óta le akarta dönteni királyi székéről a' csillogó lángész, de méltóság megmaradott az emberi dolgok' igazgatója, szűk társas körökben, mint világtörténetek' tágas mezején, sőt a' művészetben is. A' legrégibb szobrok a' görög szobrászat' szép idejében is a' legszébb művekkel egyformán vonták magokra a' figyelmet, minden fessességök 's tökélytelenségök mellett, 's még a' császáridőkben is megismertetett bennök az isteni. Csak addig maradt Athén Göröghon' vezetője, míg műveinek fő bélyege csendes méltóság, 's a' lélek' szenvedély nélküli béke volt. A' peloponnesi háború változtatá ezt. „Érzékiség 's szenvedélyesség léptek egy részről, a' másíkról az ész' 's szó' sophistikai kiművelése, a' régi időknek erős, 's megállapodott érzelmektől vezérlett gondolkozásmódja' helyébe, a' régi nemzeti elvek' korlátjai lerontattak, 's köz életben mint művészetben élvezetvágy, 's az érzelmek' erősebb megindításának szüksége jelent meg. Lelke' áltható erejével uralkodott olympi Perikies' helyét a' néphízelkedők' fajtája foglalta el, Kleón 's követői. A' privat életben nőttön nőtt a' hetaerek' befolyása. Euripides' indítóbb 's borzasztóbb modorja a' tragoediában mind inkább megnyeré a' nagy közönség' ízlését, 's a' lyrika

az új zabolátlan 's pompás dithyrambusba ment által, mellynek mesterei a' szigorúbbaktól a' hangászatnak, 's annak ethikus characterének rontóiként tekintettek. A' régi szónoklat a' szó' symmetriáján alapult 's a' legbékésebb szavallást kívánta, most szenvedélyes 's patlietikus szónoklat jelent meg. Különös megjegyzést érdemel még a' mindig növekedő szabadság 's tűz az indulatok' kifejezésében. Perikles megtartá még arcza' szilárd tartását, a' csendes járást, semmi szónoki indulatnál rendtelenségbe nem jutó redőzetét ruhájának, 's szava' egyforma hangját. Kleón által szokottabbak lettek az indulatos 's szabad mozgások, a' régi szónokok' eukosmiája eltűnt. De Athén' elsősége' helyébe Sparta lépett, hol Xenophon szerint az ifjú' szeme olly keveset mozdul mint az érczsoboré". Így írja le a' híres Müller Ottfried Görögországnak a' peloponnesi háború utáni állapotját, 's vele együtt talán Europa' mostani állását. Franciaország csak addig volt a' társalkodási csin' előképe, míg az etiquette a' francia szellem' mozgékonyágát egész a' túlságig bilincsekben tartá. Eleve-nebb 's ragyogóbb színekben áll most előttünk francia élet, 's francia litteratura, de az angol' csendes méltósága már régen kifogott rajta, mint a' szilárd akarat a' mozgékony észén. Parancsolj magadnak, 's másoknak ura vagy; ez főtörvény a' társas életben is, 's azért nélkülözhetetlen a' Gentleman' ideájánál a' függetlenség másoktól, függetlenség szokásoktól, indulatoktól, szenvedélyektől, mellyeknek nyoma az arczot mindig megjegyzi; mert akaratlanul is szól minden mozdulatunk, minden tagjárások, czélatlanul is mindig szellemi életet mutatunk. Ezen akaratlan előadás' szabályozása volt a' görög nevelés' fő feladatja; azt tartják ők, hogy a' megszokás külső méltósághoz 's nemes

Hiedelemhez, a' kedélyt is a' bölcs, szép, 's jó felé fordítandja, – Ez emeli a' keleti nemzeteket az európaiak' felébe, mit herczeg Pückler-Muskau érint 's Lamartine olly gyönyörűen karakterizál. „Előítélet-nélküli szem előtt, így szól ő, az arab, török, indiai 's persa szokások' nemessége, illedelme, 's komoly kecske a' mieinkkel összehasonlíthatatlan. Eajtunk lát-szik, hogy új nemzetek vagyunk, mellyek alig léptek ki a' durva élheterlen, tökéletlen polgárosodásból, rajtok meg lehet ismerni a' jó ház' gyermekeit, nemzeteken, mellyek régi bölcseséget 's erényt örökül kaptak. Nemességök, melly nem más eredeti erények' örökségénél, homlokaikra írott, 's minden szokásaikat bélyegzi. Pór náluk nem létezik.” E' tünemény' okainak fejtegetésbe Lamartine nem ereszkedik, – talán az a' leg-főbb, hogy keletben a' vallás még mindig a' köz 's társas élet' talpköve és zabolája, míg nálunk, hitetlen század, gyermekeinél, érzelmeinknek megszakadottsága külsőnkre is hat. Megjegyzésre méltó legalább minden esetre, hogy Europa' a legvallásosabb nemzeteinél, az angolok és spanyoloknál, legtöbb illedelem 's társasági csín uralkodik.

IX.

Angolhon.

(Folytatás).

Az első benyomás, mellyet Angolhon reám tett, nyomasztó volt: a' halvány ég, a' kőszénfüst, a' piszkos Themse, melly apadatkor csekély folyam áradva tengeréből, ahhoz London' végtelen utczái, ezen háztömkeleg, a' kocsik' sokasága, a' tolongó nép, most sebesen előre nyomulva a' Cityben 's a'

Stranden, most kényelmesen járdáivá a' négyszeg Squa-
rek körül, mellyek' közepében szobrok fejrlenek, tere-
bélyes fák' zöldjétől körözve, 's vas rostély által a'
piacztól elkülönözve, most azon négy kertekben mu-
latva, mellyek a' világváros' zajával olly békés ellen-
tétet formálnak; – valóban ez elég volt, egy tapaszt-
latlan magyar fő' elkábítására. Olly idegennek lát-
szott itt minden előttem, olly keveset öszvehangzónak
mind avval, mit eddig láttam, hogy egészen más világ-
ban találtam magamat. Azután a' szóttalan ebédek az
evőházakban, az iszonyú nagyságú újságlapok, mellye-
ket órákig a' legnagyobb pontossággal végtől végig
olvasgattam, a' játékszínek, mellyekben több darab
éjfélig 's tovább is adatik elő, a' parliament, melly
éjjel tanácskozik, hol a' követek, kényök szerint öltözve,
fedett fővel nyújtóznak; – az ítélőszékek' nyilvános-
sága, a' szóbeli védelem, a' prókátorok és bírák' haj-
poros parókái, a' lovagló házas püspökök, mind ez
olly erősen meglepett, bár könyvekből régen esmértem,
's olly váratlan érzelményeket 's gondolatokat támasz-
tott bennem, hogy első hétben mintegy lázban éltem.
Ollyan azomban az ember, – csak hamar hozzá szok-
tam mind ezekhez; – a' szóttalan ebéd jó volt, 's a'
szolgálat még pontosabb, mint hol zaj a' tálnokokat
elkábítja, – a' nagy újságokban megtanultam az érde-
kes cikkelyeket első pillanatra felkeresni, – ha a'
játékszín untatott, a' másik darab előtt haza mentem,
– örültem, hogy sok követ olly kényelmesen nyújtózik
a' parliamentben, 's hatszáz közt nem mindegyik hosz-
szú beszédekkel időt pazarol, – szóbeli védelem, mint
láttam rövidebb, 's szintolly hatékony mint az eszten-
dőkig tartó replikázás, – 's hogy a' hajporos parókák
alatt éles ész 's igazságszeretet lakik, abban talán az

ítélőszékek' kivételnélküli nyilvánosságának is némelly része vagyon; – a' mi végre a' lovagló házas püspököket illeti, azokat, megvallom, mindig szívesebben láttam nappal családjaikkal a' Hyde Parkban, mint éjjel a' lordok házában.

Három hétig mulattam csak a' világváros zajában, hol a' mindennapi is nagyszerűsége 's tökélye által érdekes, azután tovább mentem. Portsmouthban az arsenal' műhelyeiben Angolhon' ijjesztő tengeri hatalmának bölcsőjét csudáltam; itt kovácsolja Albion Neptun' szigonyát, mellyel a' tengereket uralja. Innét fél óra alatt Wight' szigetébe tett által a' gőzös, hol a' gyönyörű tájék Armida' bájkertjébe, vagy a' boldogok' békés szigeteibe varázsolja a' látogatót. Ellentételül Oxford a' középkornak egy meg kövesült darabja gyanánt benyúlik a' jelenbe, repkény-övedzte goth tornyaival, hegy-íves, festett ablakú templomaival, 's megmohosult penészes nevelési rendszerével. – Oxfordhoz közel esik Plenheim, Marlborough herczegek' lakja, hol Angolhon' egyik legbájosabb parkjában a' híres Churchill' utódja adósságai miatt bírói zár alatt él. Beh sokszor jut eszébe az embernek külföldön, a' kedves haza! A' legsötétebb előkornak tanúja, Salisbury' fényére, hol a' mesés Stonehenge' óriási sziklaköve a' Celták' vallásáról szól, kik most csaknem egészen a' nemzetek' sorából eltűntek. Halmok emelkednek körökörűi, millyenek közép Ázsia' fennsíkjától (Hochebene) kezdve, Orosz- 's Magyar-országon keresztül Europa' nyugoti széléig terjednek, óriási mutatói azon útnak, mellyen a' népek keletről nyugot felé torlódtak, torlatokkal a' római világbirodalmat öszvezúzván. Szorgalmazott gyönyörű kert gyanánt terül el a' vidék Báthtól, Bristolon ált Birmingham felé, hol az ember a'

gépelyek' országába lép 's a' gyárkerületbe. Angolhon itt más szint ölt magára; a' zöld rétek, terebélyes fák 's csendes falusi lakok helyett, mellyek rózsák közül fejezlenek, csak felforgatott salakos földet, toronyalakú magas gőzkéményeket, füstbe burkolt sötét gyarakat lát az ember, mozgonyok zúgnak, 's gyermekek forgolódnak körülök, 's két forintot p. p. kapván legalább hetenként, munkájukért magok tartják ki magokat, 's ha a' gyermekség' vidor örömeit nem is ízlelhetik, legalább jó eleve szoknak a' függetlenséghez 's komoly gondhoz. Miután Birminghamból még Warwickba kirándultunk 's az angol aristocratiának egyik legjelesebb kastélyát 's kertjét csudáltuk, mellyben a' legfinomabb ízléssel százados gazdagság párosul, Angolhont elhagyván, Walesbe mentünk, ezen a' természettől minden bájaival bőven megajándékozott tartományba, melly nemzetiségét az angolok' százados törekedései ellen is, bár századok óta Angolhonhoz csatolva, mind eddig épen megtartotta. Angol élet mindig el nem törlesztheté a' régi szokásokat, angol nyelv, literatúrája' minden kincsei mellett, el nem némíthatta a' gael beszédet, 's bár I-ső Eduard 500 költőt egyszerre levágatott, hogy a' nemzetet a' régi időkre emlékeztetve, forrásba ne hozzák, még most is minden pitvarban a' hárfa áll, mellyen a' vándor dalnok énekeit hangoztatja. Néhány gyönyörű napokat töltöttünk ezen érdekes tartomány' éjszaki részeiben, 's így Cheöteren ált Liverpoolba mentünk, Europa' második főkikötőjébe, hova a' világ' minden kincsei öszvegyűlnek, 's a' pénz uralkodik, korlátlanul. Villámsebességgel dörge innét vas úton a' gőzkocsi Manchesterbe egyenes vonalban, folyók felett hidakon, hegyeken ált keresztültört barlangokban sietve, szélvészszel versenyt

futva, mintegy szikra-okádó füstös sárkány negyven kocsit magával rántván. – Cumberland’ ezen földművelő ‘s marhatenyésztő megyének szép tavait látogattuk még meg, mellyeknek partjai Coleridge’ Wordsworth’ és Southey’, a’ tó-iskola’ (nem mint az Athenaeum németből fordítá a’ tengeriskola) énekeit viszhangozzák, ‘s így Whitehavenbe hajóra ültünk, azon városban, mellynek kőszénbányái, már messze a’ tenger’ feneke alá haladtak, úgy hogy csendes időben a’ hajókhoz a’ bányászok’ tengeralatti éneke felhangzik, kik ismét fejök felől szélvészkor a’ habok’ moraját, ‘s a’ küzdő hajósok’ veszedelemlövéseit hallják. Angolhon’ felét jártuk így be, ‘s a’ lakosokat mindenütt gazdagoknak, szabadoknak, boldogoknak találtuk. – Mi tehette őket azokká? – Némelleyek azt felelik, a’ kőszén; miután azonban Irlandot láttam, meggyőződtem, hogy nem a’ kőszén.

X.

Irland.

Ismeretes, hogy Siberia’ hósivatagjai közt a’ vándornak mindig valami sötét foltra kell szegezni szemét, hogy a’ világosság meg ne vakítsa; illy sötét folt a’ gyönyörű Britanniában Irland, Angolhon’ ezen kiegészítő ellenképe, ezen árnyék, melly a’ képnek kerekdedségét megadja, ezen ország, melly szerencsétlenségével szinte azt tanítja, mit Angolhon’ boldogsága. Az ír nép szorgalmatos, ügyes, pénzt nem pazarló, – Manchester’ ‘s Liverpool’ gyárai, mellyekben a’ dolgozók’ két harmada ír, bizonyítják. Az ír föld termékenyebb az angolnál, fekvése szerencsé-

sebb, mert közelebb esik Amerikához, partjai mindenütt természetes kikötőket formálnak, általellenben fekszik Whitehaven, kőszénbányaival. – A' természet' áldásában bőven osztozott a' zöldsziget, melly még is a' nyomorúság' legalsóbb fokán áll. Már a' szép Dublinban, félmeztelen alakok, mellyek a' legpompásabb utczában is láthatók, sértik a bámuló idgen' szemét, 's a' mint tovább megyén az ember, mindig szomorúbb jeleneteket lát, kunyhókat, mellyeknél hazánkban a' nyomorult cigánykunyhók sem rosszabbak, éhező népséget, nemzetet, mellynek negyedrésze koldus. – 'S ezen nemzet a' természet-től szerencsésebb sorsra rendeltetett, mert eleven vidorsága a' legnagyobb ínségben, könnyű fogalmu természetes esze, beszédes jószívűsége, az angol által is megismertetik, 's ha ez néki szemére veti könnyelműségét, elfelejti, hogy csak Angolhon' szerencsétlenségére lehetne Irland komolyabb, mert csak a' könnyelműség felejteti el a' százados sérelmeket. 'S mi tehetette az egyik testvérországot olly szerencsétlenné, míg a' másik olly virágzó? ezt kérdezi, ki, bár kevés időre is, mind a' kettőt látta, 's a' különbséget, melly köztük létezik. Toryk kormányzák századok óta, de lehetetlen, hogy annyi egymást felváltó helytartók közt, egy sem találkozott volna, ki minden személyétől kitelhető módon, az ország' javát előmozdítani nem törekedett volna. Ezen törekedések' haszontalanságát látván, lehetetlen a' gondolatot elmellőzni, hogy az elv, mellyből minden tory helytartó kiindult, hibás volt. Ezen elv pedig, melly Irland' számtalan százados sérelmeinek csíráit magában rejti, ezen pandóra-szelencze, mellyből még a' remény' szelíd sugara, is eltávozott, az volt, hogy vallás-

különbség irányzá az igazgatást. Az alkirályok nem voltak soha az ország' kormányzói, hanem csak egy felekezet' fejei csak az angol eredetű egy millió protestánsok voltak védenczeik, hat millió pópista elnyomatott. – A' törvény nem egyformán védte az egész nemzetet. Hivatalt nem viselhetett, ki a' protestáns esküt le nem tette, a' pópista csaknem a' múlt század' végéig még prókátor sem lehetett. Mi csuda hát, ha a' népet bizodalmatlanság fogta el a' bíró iránt, 's azon hiedelemben, hogy igazságot, hogy pártfogást sehol sem nyerend, maga szolgáltató ki magának azt, 's meggyilkolta sértőjét; hogy búját pálinkába fulasztotta, hogy ingerűit állapotjában a' legkisebb sértés miatt is egymásba kapott, hogy protestáns földes-urának kedvetlenül fizette a' haszonbért, 's ettől első alkalommal a' bérlett földről elhajtattva, mindig lejobb, 's lejobb sülyedett. Büszkén néze le akkor az angol a' szerencsétlenre, 's reá üte a' megvetés' bélyegét; sőt még most is azt hiszi, hogy az ír nem képes magát kormányozni, hogy még most sem bírja el az angol szabadságot! És ezt mondja ő azon népről, mellynek százezerjei közt, a' híres clarei választáskor, melly O'Connellt legelőször parlamentbe küldé, három napig az indulatok' legnagyobb viharában részeg nem találtatott, kicsapongás nem történt. Sőt az utolsó választás is Dublinban, Európa' legnagyobb népsége közt, midőn O'Connel' elválasztása csak egy hajszálon függött, a' legnagyobb renddel ment végbe: míg a' londoni választók dorongokkal kezdték az ellenféllel többséget éreztetni. Illyen példák többet bizonyítanak mint sok könyvek, mások közt az is, hogy a' szellemi erő még a' megrögzöttebb szokást is legyőzi,

‘s hogy Irland’ rongyos lakosai, épen nem rosszabbak Angolhon’ gazdag kereskedőinél. Egy francia barátom, ki Irlandot Aeolus’ barlangjához hasonlítja mellyben O’Connell’ erős keze alatt azon szélvészek zárva tartatnak, mellyek megszabadulva Európát keresztül-rombolandják, azon erős meggyőződésben volt, hogy a’ gondviselés csak azért hagyta Irlandot olly soká sínlódni, hogy a’ világ rettentő példában lássa, milly szerencsétlenséget okozzon a’ törvény, melly nem minden lakost egyforma pártfogásába fogta, ‘s hogy a’ legnagyobb érdem is csak meddő föld, míg azt a’ vallás vagy születés meg nem trágyázza. *Disciti justitiam moniti!*

De még is azt hiszik sokan, hogy materialis jólét, ‘s némi nevelés, elégségesek a’ nemzetek’ boldogságára, ‘s elfelejtik, hogy Chinában a’ tudományok mélyebben hatottak a’ legalsóbb osztályokig, mint nálunk, hogy ipar, csatornák, utak, óriási viszonyokban, századok óta kövesült, ‘s élete elfogyott, ‘s múmiává száradott. Még közelebbi példa, melly a’ materialis jólét’ ‘s felületes felvilágosodás’ elégtelenségét bizonyítja, a’ zsidó nemzet, melly nyomott állapotja mellett is, mindenütt a’ legszegényebb néposztály felett áll; koldus, vagy írni ‘s számolni nem tudó, közte ritkaság, az ipart a’ pénzkeresést, ‘s materialis emelkedést meg nem törhette a’ nyomás, de a’ nemzet lelkületét leacsonyítja Morális engedélyek nélkül a’ materiális jólét haszontalan.

XI.

Irland.

(Folytatás.)

Dublinban nem soká mulattam, az ország inkább érdekelt, mint a' város, bár ez is széles utczáival, mellyek közt a' nagyszerű Sackville Street, Nelson' doriai emlékoszlopával kitűnik, szép hidjával a Liffeyen ált, görög ízlésben emelt köz épületeivel, nagy piaczaival, 's a' lakosok' élénk, gondolatlan mozgékonyosságával délszaki égaljra emlékeztetve, erősen különbözik az angol városok' komolyabb 's csendesebb külsejétől. A' harsány kiabálás, a rongyokban jó kedvű pór nép, 's a' tisztatlanság valóban pillanatokra Nápolyba varázsoltak, de a' középületeknek hyperboreus esőzésektől megfeketült oszlopzatjai, 's a' némberek' angol szépsége, csak hamar emlékeztetett vissza Irland' nedves éghajlatára, melly a' gypnek 's néMBER arcznak olly élénk 's ifjonti kinézést ád, míg a' görög oszlopok' összehangzását fekete foltokkal elrontja A' csatornán túl csak a' góth épület' phantasticus gazdagsága egyezik meg az égaljjal.

Első kirándulásunk délfelé volt irányozva, Wicklow' regényes megyéjébe, mellynek bájvidéke egész Britanniában híres, mióta Avoca' völgyét Moore Tamás egy szép dallal dicsőíté. A' szünetlen eső' ezüst fátyola eltakarta előlünk a' távolabb kinézőseket, de nem takarható a' lakosok' sajnálásra méltó állapotját. Csak kétszer derűit ki az ég, midőn Lord Powerscourt' szép parkjában mulattunk, 's midőn Seven Churches nyomorult faluban a' régi Glendalough romjain sétáltunk. Magas szikláktul körülvelt sötét tó' végén áll-

nak itt hét templomok' maradványai, a sűrű repkény közt alig haladhat előre az ember' lába, a' romok közé, mellyek' legnagyobbika körüi régi temető terüi, egy régi ír királyi nemzetség' temetője. Közel hozzá találtatik egy azon Irlandnak sajátos kerék tornyai közül, melly 100 lábnál magasabb, néhány öllel a' föld felett emelt ajtóval, négy égsarok felé irányzott ablakkal, a' legrégebbs idők' emléke, hasonló azokhoz, mellyekről az utazók Persiában emlékeznek, 's bizonyosága azon népregónek, melly az íreket Ázsia közepéből származtatja.

Kedvezőbb volt az idő Irland' éjszaki részében, melly annál inkább érdekelt, mennél ritkábban látogatatik idegenektől. 'S még is ritka a tengerpart, melly a' látogatást annyira megérdemlené, mint Antirim 's Derry megyékben, hol a' sötét basalt formatio' merész phantasticus sziklái a' dühös tengertől csapkodtatnak. A' híres Giants Causeway volt kirándulásunk fő célja, azon basalt alkatú sziklasor, mellynek szabályszerűsége a' regét eredteté, hogy az óriások, Irland' első lakói, oszlopokból gyalog utat építettek tengeren ált a' közel Skócziába, de munkaközben a' bevándorlóit írektől meggyőzöztetve, kiirtattak. Utunk a' Boynei csatatéren az ír Mohácson ált vitt, hol a' Stuart házhoz hív írek meggyőzöztettek, azután Droghedán' 's Belfaston ált, Ballyecastlebe, hol a' basalt-oszlopok kezdődnek. A' vidék mindenütt szép, mivel, a' városokban sok egyenruhás katona tűnik szembe, mitől Angolhonban egészen elszoktunk; a' törvény' mostohasága, 's a' szabadság' hiánya szuronyokat tesz nélkülözhetetlenekké. A' postakocsin a' legkülönbözőbb emberekkel akadtunk öszve, most vastag anglikánussal, ki az írt, vallása miatt kárhoz-

tata, sőt neveltetését is lehetetlennek állítá mely t. i. bibliaolvasáson nem gyökereztetik, mint az angol; most sötéten villogó szemű repealerral, ki hazája' szerencsétlenségét mélyen érezve erősen O'Connellel tart, bár hibáit ismeri. Ezen izgató, így szóla, időnk Mirabeauja, merészsége 's erkölcstelensége nélkül, sőt külsejében is hasonlít a' nagy forradalmi férfhoz az érzéki száj 's erős nyakszirt. De el sem titkolható hogy az O'Connell által annyira követett testületi rendszer meg nem szüntetheti Irland' békétlen, törvénykivüli állását, százados nyomorúság egyszerre meg nem szűnik, 's ha meg is szűnnék, el nem felejtetik. – Larné megett, hol a' gyönyörű út kezdődik, mellyet a' parliament temérdek költséggel a' sziklaparton Londonderryig építetett, hogy akkori pillanatban az éhenhalóknak munkát 's kenyeret, a' kereskedésnek állandóul közlekedést szerezzen, egy orangistikus nyugalmazott ezredes szegődött hozzánk, ki O'Connelt minden repealerekkel együtt, mint hűteleket a' towerbe záratni kívánta, mert a' köz nyugalomnak beszédekkeli háborítása, 's a' felekezetesség' támasztása, melly annyira ment, hogy az egész szigetben nincs ember, ki neutrális maradhatna, legalább is ilyen büntetést érdemel, ítélete szerint. 'S a' mint így déclamalt, észre sem vette, hogy az út mellett nedves sziklaüregekben, ablak, ajtó, 's kémény nélkül, vadakként, emberek laktak, 's hogy az ólakhoz mint házakhoz hasonlóbb kunyhók sokkal erősebben izgatnak mint O'Connell minden beszédei.

A' mint előre haladtunk a' tenger' partján', hol a' basaltformáció mindig szabályosabban 's merészebben emelkedik, útítársaink elhagytak, 's a' természet' nagyszerű szépsége időt sem hagyott emlékezni a'

politikai villongásról, mely a' szerencsétlen országot szélyelszaggatja. Ballycastle megett mindig vadabb a' part 's a' fekete basaltszirtek szép ellentételben állnak a' csapkodó habok' fejr tájtékával. Különös, 's vadságában vonzó képet ad. – Carrié a Rede, egy fekete szirtsziget közel a' parthoz, mellyhez könnyű kötélhíd csatolja, széltől rázott, 's ingadozó, ha az ember lába tapodja, 80 lábbal a' zajgó habok felett, hol gyászhangú fejr sirályok a' tájtéket szárnyaikkal letörlik. A' part' regényessége méltó előjátéka Giants Causewaynek, hol a' basalt legszebb 's szabályosabb alakjában lepi meg az utazót.

Midőn e' természetcsuda' közelébe értünk, egy csoport ír vett körül szolgálait ajánló, 's helyben talált ásványokkal meg kínáló. Négyet választánk közülök, a' csólnakot evezendőket, mellyen nyugtalankodó tengeren a' szép Dunkerry barlangba úsztunk. Hatvan láb magasságra huszonhat láb széles üreg nyílik itt a' fekete sziklába, óriási kapuként, melly megett a' szirtek körülvonva zöldellő mohhal, míg alól tájtékozó habok a' barna hínárt ingatják, mind inkább öszszeszorulnak, 's a' barlang' végét eltakarják, de a' habok' zajlása még meszsze hallik.

Innét a' Causewayt magát látogattuk, harmincz-ezer alacsony basaltoszlop itt három tengerbe nyúló gátokat formál, a' középső 950. láb hosszú, a' többi kettő 500 láb. Az oszlopok különbfélék, 15 egész 36 láb magasak. 15-26 hüvely átmérőjök, a' háromszegtől a' kilencszegig változik felületök, 's olly szorosán egymáshoz ragasztvák, hogy a' késéi alig fér el köztök, csoportozatjaik különös alakokat képeznek, a' mint különböző magasságra a' habok 's kíváncsi utazók által eltördeltettek, 's a' néphitben

nagy szerepet játszanak. Itt van p. o. sós tenger' legközelebbi szomszédságában, egy kitört oszlop' helyén, azon édes vízforrás, mellyből éjjelenként a' lelkek, mellyeknek holt teste, ha két halott egyszerre temető felé vitetik, az ajtóhoz később ért, vizet meríteni kénytelenek, míg más lélek által fel nem váltattnak, 's ezért az illy esetet mindég kikerülik az írek, 's ha mind a' mellett nagyobb városban a' történet két holtat a' temető előtt öszszehoz, a' vérengzés atyjok fiai közt bizonyos. A' Causewayt elhagyva a' kitűnő szépségű Pleaskin öblbe eveztünk, melly szabályos félkörhöz hasonló. A' sötét sziklatalap felett, mellyet tajtékzó habok körülszegzenek, zöld pázsit húzódik fel, meredek emeléssel, közel kétszáz láb magasságra, hol veres éczmézréteg felett gyönyörű basaltoszlop-sor egyenesen emelkedik; szabálytalanul fekszenek rajta fekete szirtek, mellyek felett egy hatvan láb magasságú oszloptornác az egészet koronázza, egy fényes Amphitheatrumot. Szabálytalanabb a' kisebb Bengore Head' öble, de formái merészebbek, felhevült képzelődés itt különbféle alakokat lát, templomot 's férfit, koronás főt 's farkast, míg végre egy patkóforma öblben a' szabályos basaltformatio végződik. Míg ebben mulattunk, a' tenger nyugtalabb kezde lenni, 's a' habok, mellyek Amerika' partjaitól emmi akadályra nem találva, itt magasabbra torlód-tak, olly különösen zajogtak, hogy mindég hozzájuk lehajoltam, nem hoznak-e valami izenetet a' távol nyugotból, de nem értettem szavokat. Evezőink közül egy megértette, mert midőn a' palaczkot, mellyből távol kedveseinkért a' xeresi bort harsány kiáltással hörpentettük, nékie nyújtottuk, ő a' vallásszabadság' megnyerésére ürité, 's az ürest háromszor hármás örömríadásunk alatt a' habokba veté.

XII.

Skócia.

Már sokszor mutattatott meg, milly czéliránytalan Európában Amerikát utánozni; állások 's viszonyaik olly különbözők, hogy minden utánzás szerencsétlen, minden összehasonlítás béna. Mint a' természetvizsgálók' gyanítása szerint Amerika később emelkedett ki a' habokból mint az ó világ, úgy a' nemzet is, melly lakja fiatalabb. Különböző ott az egész természet' alakja, roppant heglánczok, végetlen fátalán fütengerek, óriási folyók, – de az erdőkben az ó világ' oroszánjai 's tigrisei helyett a' kígyók' sokféle nemei csúszkálnak, a' fényes tollú madarak' zengése komor 's rekedt, fűlmile 's szőlő az égájljt ki nem állják. Az élet is egészen különbözik a' miénktől, komolyabb az és egyszerűbb, férfiasabb, de nem oly mozgékony mint az európai, 's azért ritka, ki az újvilágba költözvén, vissza nem kívánkoznék. Ismeretes, hogy a' legszebb, 's legillatozóbb virágok' növést, a' legtisztátalanabb trágya mozdítja elő; 's mind a' kettő együtt jár Európában. De nem is lehet félni, hogy Amerika' példája erősebben hathasson Európára, nincs Herculesünk, ki az augiasi istálót kitisztítaná, 's a' história, a' múlt, olly varázsszal bír, mellynek erejét megtörni lehetetlen. – Ezt láttam leginkább Angolhonban, hol a' nép többsége kétségen kívül conservatív, 's csak nehezen nyúl változtató kezekkel azon alkotmányhoz, bár lássa hiányait, mellyhez olly dicső emlékezetek kötik. A' skót nép' roppant többsége ellenben reformer, az 1745-diki forradalom után megszakadott históriájok'

fonala, a' Ciánok' patriarchális szerkezete elenyész-
tetett, a' régi Skóczia Angolhonnal egy országgá
forrt öszve. A' skót érzi, hogy ez szerencséjére tör-
tént, hogy ez által jólléte növekedett, 's azért a'
múlt neki csak költői dicső emlék, mellytől álhág-
hatlan örvény elkülönözi. Innen magyarázható az is,
hogy a' múlttal kevesebbet gondol, hogy nála a'
regék 's népmondák lassan elenyésznek, 's a' hegyek-
ben Ossian' énekei kihalnak. Erős ellentétben áll
ez iránt a' gael Highlander, Wales' kymri lakójával,
ki nyelvéhez, 's szokásaihoz híven ragaszkodik, míg
az ősei' nyelvét mind inkább felejtí, 's angolosodik.
Könyvek 's újságok gael nyelven többé nem nyomat-
nak. Skóczia' legnagyobb része a' mai idők' színét
viseli, a' Clyde' regényes partjain gyárak kalapácsol-
nak, az esőbe 's ködbe burkolt Glasgow Britanniá-
nak egyik fővására, gőzhajók hasítják Loch Lomond'
's a' Scott románjaiból ismeretes tavak' habjait. Az
utazók, mellyek kényelmesen rajtok járkálnak, poli-
tikára ügyelnek, 's újságokra, nem a' gyönyörű
tájakra 's a' regékre, mellyek hozzájuk kapcsolvák.
A' partokon szigonyázó angolok ülnek, a' horogra
órákig mozdulatlanul vigyázók, mert Angolhonban a'
halászat szint olly tekintetben áll, mint nálunk a'
vadászat. Sőt hova juthatni még kevés évek előtt
merészség kívántatott, Staffa és Jóna, a' nyugoti fel-
föld, 's a' Hebridek, Obanból könnyen meglátogatha-
tók. Az utazás, melly még kevés esztendőök előtt ter-
hes sőt veszedelmes volt, most könnyű ós kényel-
mes, a' nagy caledoniai csatorna összeköti az alföl-
det, a' felföld' legszebb 's vadabb tájékaival, Obant
Juvernessel, honnét ismét két nap alatt a' postakocsi,
hazánkban példátlan sebességgel, Edinburghba ér.

Edinburgh fekvése a' legszebbek közé tartozik, mellyeket ismerek, 's azért Nápolyival szeretik összehasonlítani. Én e' hasonlatosságot nem találtam, 's olly hasonlításokat nem is kedvellek, mert a' világ nem olly systematicus, hogy a' szép csak egy alakban tűnhetnék fel; olly különböző az, mint a' természet maga. A' város characterekben egészen ellenkező két részre szakad, egykor mély széles árok által egymástól elválasztottakra, melly mostani időben virágzó kertalkattá vált. A' régi város első pillanatra óriási várként terül el a' tetőkön, sötét kéményeinek' sora pártázatot alkotván, de közelebből tekintve sem veszi el középkori kinézését. Dombon emelkedik mindjárt elől góth ízlésben a' híres Edinburghi fogház, Midlothian' szíve, felette magasabb tetőn a' királyi vár, melly a' városnak minden részeit uralja, megette fénylenek a' betegház' kúpjai, 's magas tornyai, a' harmadik tetőt koronázva. Az utcák mellyek e dombokat öszvekötik olyanok, mint a' középkor, mellyből származnak, sötétek és magasak, festőik távolról, közélről azonban kényelmetlenek. Az új város ellenben, világos, széles, hosszú utczáival pompás hasonlatos házaival, zöld gyepes 's fasoros piaczaival az új kor bélyegét viseli, 's Berlin' unalmas egyszínűségét szerencsésen kikerülte. Fő utcája, a' Princes Street, valóban gyönyörű, legnagyobb díszé azonban a' végén domborodott hegyecske Calton Hill, mellyre az Edinburghiak szerencsés pillanatban Athén' Parthenonjának mását nemzeti emlékül felakarták állítani, de a' költségek nem álltak a' jövedelmekkel arányban, 's nyolcz fényes oszlop gyánítatja, 's sajnáztatja az egésznek dicső lehetetlen kivitelét. Minthogy a' nagy nemzeti emlék nem sikerült,

a' domb lassan kisebb emlékekkel megrakatik. Nelson' nagy doriai oszlopa, mellyen az angol zászló vigan lobog, szilárd 's erőteljes, a' gymnasium, oszlopzatával, nemes stílusban épült, szint úgy a' többi kisebb emlékek, de kicsinységek 's sokaságuk a' nagyobb szerű benyomást elenyésztetik. Sokszor jártam Calton-Hillre, mert Edinburghra ez a' legszebb néző pont, 's ha az ember megfordul, ott látja keskeny házsor által a' várossal összefüggni Holywood-Palotát, 's a' távolabb tengerparton, merre a' Forth nagy kanyarodásokkal virágzó szántóföldek közt kígyózik, az esti naptól pirítva egy arannyal hímzett biborlepel, Leith fekszik, a' kikötőváros. – Legkülönösebben tűnik fel azonban Edinburgh éjjel, midőn a' világított ablakok 's a' sűrű légszeszlámpák a' különböző magasságon fekvő várost a' mély Princesgardenből egész a' várba, ezeregyéjszakai tündérkastélyként mutatják. – Edinburgh sokat veszített fényéből azóta, hogy Skóczia Angolhonhoz szorosabban kapcsolódott, a' nemesség az udvarral, később „ a' parlamenttal, Londonba ment ált, a' kereskedő Glasgowba vonult, 's Edinburgh' lakosai első osztályát most a' prókátorok 's törvénytudók alkotják. Többségek vallásban puritanus, politikában tory, literatúrában classicus. A' régieket ismerik 's művelődésüket csudálják, mert szükkeblűen csak a' végzetet látják benne, 's a' tökélyesedésnek többé alá nem vetetett, 's meg is kell vallani, hogy kényelmes egy dolog, ha minden tünemény egy röffel mérhetőnek. – Más nap reggel érkezünk után, Edinburgh' oroszánjait akartuk látni (ismeretes, hogy minden, mi nemében első Angolhonban „lion” úgy p. o. a' parlamentben O'Connel, a' divatvilágban lord Alvanley). Az első a'

vár volt, hol sötét szobában, gyertyavilágnál, a' meghalt skót nemzetiség' erekléiként mutattattak a' skót korona, 's a' két királyi pálcza, a' kard, melyet Julius pápa VI-dik Jakabnak küldé, egy gyönyörű nyakláncz, 's két szép vitézkereszt; engemet azonban a' szép kinézés még inkább érdekelt. – Innét a' régi város' sötét, szoros utczáin ált Holyroodba mentünk, Stuart Mária' 's X-dik Károly' palotájába. A szegény szép királyné veszedelmes időben kapta kezébe a' királyi pálczát, 's terhét el nem bírta. A' skótok vallási rajoskodásban a' királyi kápolnába rohantak, a' királyné házi oltárát összetörték; még most is mutatják a' kőre festett oltárkép töredékeit, – 's Mária sem a' néphez hajolni, sem azt megbüntetni képes nem vala. Borzadva láthatja most is ezen termék' látogatója, a' szép királyné' hálószobáját, az elhalaványodó bútorokkal, melyeket maga hímzett, a' függöny által rejtett lépcsőket, melyeken a' boldog Rizio bejött, 's más szobában az ajtó mellett a' vérfoltot, melyet kitisztítani nem lehetett, mert midőn Darnley a' király neje' karjai közül kifejlő énekest lassan meggyilkoltatta, a' holt test 's az ájult királyné reggelig a' zárt szobában hagyattak, 's a' vérnek elég ideje volt, a' bikkfadeszkázatba beszívódni.

Visszamentünkben az egyetemépületet néztük, melly eredetisége miatt szembe tűnik. Hátrésze Museum, 's itt a' gyűjtemények' izletes 's czélszerű felállítását gyönyörködtetve láttuk. Az oszlopos, felölről világított terem közepét, ásvány- 's csigagyűjtemény, három sor üveges asztalokon foglalja el, az oldalokat kitömött madarak ékesítik, egész a' boltozatig (a' fentebb felállítottakhoz karzaton közelit az ember) a' terem kisebb szobák körözik mindenféle termé-

szeti ritkaságokkal megteltek. – A’ régi Parliament-házban a’ jegyzők’ ‘s prókátorok’ könyvtárai érdemlik a’ látogatást, ‘s a’ főbíróságok’ szálai; legnevezetesebb köztök a’ sétáló terem, hol prókátorok ‘s felek, ítéletre várva vagy védelmet készítve fel ‘s alá járkálnak (azért illy előterem francziában: *salle des pas perdus*) mint a’ régi skót parliament’ ülés-terme, ‘s a’ 16-dik század ízlésének szép példája, főkép’ a’ padolat által ékesítve, melly tölgyfából készült, öt rend aranyzott csúcsokkal.

Vasút vitt Edinburghból Dakeithbe, kezdetén földalatti tunnellen ált, ló nélkül a’ vasút’ ferdeségén vilámsebességgel legörögve, később, hol az út hárántékos, egy lóval, melly a’ nehéz 26. személlyel megrakott kocsit egy óra alatt a’ tíz angol mértföldre eső Dalkeithig vitte. Eső nem engedé, hogy herczeg Buccleugh’ szép parkját megnézzük, ‘s azért Rosslynba mentünk, hol a’ gróf kertjében egész épségében áll egy góth kápolna, mellynek jó állapota mély benyomást okoz, keresztény templom, melly csak mint kertdiszitmény tartatik meg! Belseje különösen gazdag, a’ góth oszlopok az oldalcsarnokokban harántékosan kötötvek össze, az első oszlop balra, tekert, jobbról az első, négyszegű, mind ez mennyire emlékezem példátlan góth épületeknél. Kit a’ padolat gazdag ‘s finom munkája nem érdekel, annak tetszeni fog talán a’ felírás rajta: „*Forte est vinum, fortior est rex, fortiores sunt mulieres, fortissima est Veritas*”. Az egész kápolna phantasticus álomként áll a’ Rosslyni grófok díszkertjében.

Visszajövet a’ történet egy szép skót néember mellé ültetett, ‘s minthogy vasúton az idő még drágább mint máshol, már néhány pillanatok után élénken folyt köz-

tünk a' beszélgetés. Olly buzgó, mint szép, nem szivelheté ő, hogy vasárnap nem templomban, hanem a' tetőkön mulattam, honnét legszebb a' kilátás, 's engem bűnöst meg akart téríteni, mint ki elveivel sem ezen, sem a' más világon nem boldoguland. Miután azomban megmondtam, hogy istenem előtt boldog szív a' legkellemesebb imádság, 's legkedvesebb tisztelet, ha tökéletesebb teremtményeiben imádtatik, szelíd pír futa el a' térítő szép halvány arczát, 's mosolyogva elhívó, hogy e' világon még is boldogulhatok. – Csak kár hogy a' vasút olly rövid volt, – a' kocszi megállt, 's a' szép térítő eltűnt.

XIII.

Holland.

Egy óra volt délután, midőn a' gőzös, mellyel Hullban Angolországot elhagytuk, Rotterdamban megérkezett; a' harmmczadosak még elég szabadályosan bántak útipodgyászunkkat, de annál szigorúbb volt útileveleink vizsgálata; – szárazföldön voltunk, 's nem Angliában. Miután sem bennünk, sem pogyászunkban semmi rendőrségelleni nem találkozott, a' vendégfogadók' megbízottjai fogtak körül, Europa' minden nyelvén bennünket magukhoz csábítani akarván, míg a' zűrzavarban egyet közülök követvén, közel a' kikötőhöz a' vendége fogadóba értünk, 's mindjárt a' kész ebédhez ültünk. A' ház tiszta volt, 's az ebéd jóízű, de még is nem olyan, mint Angolhonban, hol a' vendégfogadók paloták, 's az ebéd, bár felváltva csak húsból 's halbul áll, ízletesb, mint a' szárazföld' konyháinak mesterkélt csinálmányai; még a' több hónap óta nélkülözött káposzta

‘s zöldelék sem felejteté el velem a’ tehénhús continentalis tekintetét, ‘s eszembe jutott Sir Francis Head’ ítélete, hogy egy grosvenorsqarei macska bajuszával sem akarná érinteni. – Délután Rotterdam’ nevezetessége nézegettük, a’ pénzcsarnokot, hol a’ gazdag-kereskedők a’ napnak épen legizzasztóbb óráiban délután gyűlnek össze a’ tágas épület’ forró udvarában; az arany’ szomja elfojtja a’ közönségest’ ‘s a’ templomokat^mellyek körüi Venus’ papnéi minden ablakbúi kaczerkodnak. Az ördög kápolnáját templomhoz szokta ragasztani; engem, mint óságbarátot, ez a’ phoenicziai hierodúlok’ s indiai bayaderek’ intézetére emlékeztetett. – Különös bájt nyer Rotterdam, ‘s általában véve a’ németalföldi városok a’ széles csatornák által, mellyek mindenütt az utcákat kettéhasítják; rajtok csendesen evező nagy csólnakok, felettük széles fahidak, mellyek’ közepe, a’ hajók álteresztésére, emeltyűvel nyitattik; a’ partokat zöldellő fasorok szegik körül, mellyek mögött csúcsos, sokablakú téglaházak vöröslenek. A’járdák, (trottoir) sőt az egész útca, téglákkal, keskenyebb oldallal fölfelé, van kirakva. A’ Főhídon Rotterdami Erasmus’ egyszerű ércz szobra érdekelt leginkább, középkori hosszú kabátban, nyitott könyvvel jobbujában, mellyben figyelmezve olvasni látszik. Kedves benyomást tón reám ezen férfi’ emléke, ki a’ reformatio’ komoly idejében nevetve tudott harczolni, mert nevetése éles volt, mint kard. És ezen hatalmas ész, időkorának egyik fénye, még is majd egészen feledésbe sülyedt. – Ki emlékeznék, tudóson kívül, az „Encomium Mariae” elmés szerzőjéről? de ez, az elmesség’ rendeltetése, legyen bár hatalmas mint a’ villám, múló is mint az. Rotterdamoto gyorskocsin hagytuk el, melly sem gyorsaságra, sem kényelemre az

angol stagecoachokkal nem mérkőzhetik; útitársaink angolok voltak, kik mint igazi turisták a' szárazföldre érvén mindjárt sipkát vettek, bajszaikat meghagyák, 's gorombák kezdenek lenni; – mert hazájában az angol kalapot visel, borotválkozik 's udvarias. – Delftben, a' városháznál, néhány jó régi képet néztünk – meg, innét a' templomba sietvén, mellynek küszöbén oraniai Vilmos, a' hollandi szabadság' szerzője orgyilkoskéz által elesett. Emléke a' templomban pompás, de egyszersmind a' művészet' elaljasultanak, 's természetőli eltértének emléke; bélyegét hordja azon dagályos és modoros, mesterkélts és hazug korszaknak, mellyet a' művészetben Bernini, a' históriában XIV-dik Lajos személyesítenek. Négy allegóriái modoros ércszobortul körülállva, alakoltatott itt a' hős, hercegi palástjában, holtan a' pamlagon fekvve, lábánál kutyája, mellynek ébersége egyszer életét megmenté. A' hercegnek egy régibb ülő fegyveres szobra, mellyen még a' művészet' élénkebb szelleme leng, áll az emlék előtt, melly compositiójára nézve, még némikép a' középkor' régibb, szép emlékre emlékeztet, hol a' halott koporsóján fekvve szokott ábrázoltatni, lábaival orozlánt és sárkányt taposva, célzással a' szentírás' ismeretes versére: „Et anibulabis super leone et dracone.” Különös, hogy a' művészet, melly a' múmiák festéséből 's a' halottak' utánzásából vévé eredetét, elvégezvén körfutását a' byzanczi időben, ismét a' halottnak alakoltatásával, a' feszülettel, szűnt meg, 's másodszor is, a' középkorban, a' síremlékekből kezdett kifejlődni, hogy sírokban gyökerezett azon virág, mellynek illata legélénkebben diszesíti az életet. – Estve a' csatornán egy úgynevezett Trecksujtra ülénk, könnyű hajóra, laposfedelű kabinnal, mellyet hosszú

kötélén a' ló ügetve húz. A' kormányos csöndesen pipázgat a' fedélen, hidakhoz érve eloldja a' kötelet, előre menvén a' hajón, áltveti a' hídon, 's míg alatta a' hajó sebesen elsuhan, ügyesen felfogja, 's a' földelzethez kapcsolja. Illy utazás lassú ugyan, de szép időben kimondhatatlanul kellemes, 's a' környék' characterével egészen megegyező. Messze terülő rétek közt, hol a' buján termő fű közül legelő nyájak fénylenek, és számos fasorok szabályos alakokban az egész tájéket kertté varázsolják, a' csöndes csatornán, tisztafejér mezeilakok előtt mozdult lassan a' sajka; a' leszálló nap' utolsó sugarai aranyozák a' kis habocskákat, melyek hajónk után vígan tánczolva, a' vízi növények' széles leveleit kis örvényekbe sodrák. Csend és béke nyugvók a' környéken, míg a' hajóban élénk asszonyi társaság enyelgett, 's a' Holland' szép leányinak ajkain is tompánhangzó félnémet nyelv az egész jelenetnek egységét nem háborítja. – Itt értem legelőször a' hollandi festészek' csendképeit (Still-leben). – Gyönyörű nyári éjjel volt, midőn Hágába értünk, melly csillámló csatornáival 's éjjeli világításnál phantastikaibb alakban feltűnő házaival Velenczére emlékeztetett. Ezen csatornák, mellyek a' belkereskedés' főrugói, a' közlekedés főeszközei, 's a' rétek' mesterséges öntöztetése által a' mezei gazdaság' fő előmozdítói, olly hatással vannak az egész nemzeti életre, hogy a' hollandiak, nélkülök nem lehetvén, még a' forró éghajlat alatt is, Jávaszigetén letelepülvén, Batáviát hazai módra csatornákkal szeldelék keresztül, de az álló víz döglletes kigőzölgései a' gyarmat' fővárosát máig a' hollandiak' temetőjévé tették, bizonyoságul, hogy ugyan azon szabály itt boldogíthat, amott öl.

Megjegyzésre méltó, hogy Holland', characteristicus

nemzetisége, 's a' némettől különböző kifejlődése, geographiai fekvésének szükséges következménye. Mint a' régi Aegyptus alkotmányával 's vallásával együtt, a' Nílus' szülöttje, úgy Holland' lelkületét a' Rajna és tenger képezték; már a' föld maga is vagy a' Rajna' ajándéka, vagy a' lakosok' fáradhatlan szorgalmának jutalma, melly a' tengert óriási gátok által századok óta visszataszítja. Ezen roppant munkálatok edzék a' hollandit szabad férfivá 's a' gátok' nyitásával berohanó tenger, fegyverül szolgált néki szabadsága' kivívására 's megtartására, Claudius Civilis óta oraniai Vilmosig. A' csatornák élénk belkereskedést ébresztenek, 's a' vizet a' németalföldiek' honjává tevén, őket tengeri nemzetté idomíták, annyira, hogy már a' köztársaság' kezdetekor szembeszálhattak ismeretlen tengereken halálos ellenségeikkel, a' spanyolokkal. Bosszúvágy készíté őket Keletindia' szigetei felé evezni, a' keleti kereskedés' kincsét hozták vissza, mi újra a' nemzeti lelkület' élénk kifejlődésére különös hatással bírt. Gazdagság 's férfiasb önállás volt közvetlen következménye; de azon elszigetelés, melly a' német császárságtól elszakadt 's a' francziáktól mindig irigy szemmel nézett polgárzatban egészen természetes, annál inkább, mivel mind köztársasági alkotmánya, mind az az ezen formához leginkább simuló református hitvallása által a' körülfekvő monarchikus 's katolikus országoktól élesen elkülönöztetett, az európai társas élet formáival 's kellemeivel nem ismerkedtethető a' nemzetet; míg más oldalról a' lakosok' csekély száma egy egészen új alapokon nyugvó 's némettűi független nemzeti élet' kifejlését művészetben, 's literatúrában nem engedte meg. Úgy látszott ugyan egyidőig, hogy Németalföld, önjere támaszkodva 's önállásúlag ki-

fejlődve, az emberiség vezérlésére, 's a' történetek' forgására mint anyagi mind szellemi hatalmával maradó befolyással bírand; de a' tengerek' királysága, 's a' művészeti tökély csak olly sokáig tartott, meddig azon fellengés, melly a' szabadságot kivítta, 's kivívása által új lángokban fellobogott, kisebb arányokban hasonlítható azon dicső időszakhoz, mellyben Görögország, a' persa győzelmek által felhevülve, minden tudomány' 's művészet' honjává lett. Midőn Holland később a' növekedő angol erőnek Neptun' szigonyát áltengedni kényteleníteték, 's XIV-dik Lajos' ellenséges hatalma a' kormány' 's uralkodás' centralisatióját szükségessé tévé, akkor lépett le ezen nemzet világhormányzó állásárul a' másodrangú birodalmak' sorába, s' a' hollandinak karaktere, mellyben szabadságszeretetet 's nemzeti érzelem, kereskedési pontosság és fényűzés középlik, két fővonással gazdagodott meg: megvető büszkeséggel t. i., melly sorsát nagy érdemivel meg nem egyezőnek véli, 's a' múltnak élénk visszakívánásával. De ezek egyszer'smind hátráltatják a' nemzet' haladását, mert, ki előre akar menni, annak előre is kell néznie, nem csak hátra. – Érzik ezt már a' nemzetben a' nemesebb férfiak, 's megismerik 'a nemzeti büszkeség' kártékonyságát. – így egy lelkes fiatal újságszerkesztő, néhány szavamból ismervén élénk részvéteket érdekes nemzetén, midőn nagyobb társaságban egykor délután a' „Busch” nevű csinos szabályzóit ligetben sétálgatnánk, „szívem fáj – így szólt –, ha állásunkat meggondolom; annyi szép tulajdon mellett is mindig hátramaradunk, a' könnyelmű, kövezetlen belga, nagy iparja által, úgyszólván magasbra emelkedett, mint a' pontos 's éretteszű hollandi, kinél sem pénz sem ész

nem hiányzik; semmikép nem szokhatunk azon gondolathoz, hogy megszűntünk már nagy nemzet lenni, 's ez főhibánk; – néha szerencsétlenség a' dicső múltkor; minket legalább arany lánczaival lebilincsel". Azalatt a' ligetházhoz értünk (maison de bois) az orániai' Stadthonderek villájához, melly nem nagy, hanem ízletes. Chinai papiroskárpitokkal van ékesítve az első terem, a' mennyasszony' 's vőlegény ünnepmenete látszik rajtok, 's az embert egészen különböző világba tesz által. A' másik terem' falait festvények díszesítik, mellyek mesterségesen bár, de nem mesterileg domború műveket a' legnagyobb csalódásig mutatnak. Érdekesbek a' billiardszobában a' családképek, mellyek nagyrészt híres művészek' munkái, koronájok I. Károly, angol király' gyermekei, van Dyktól. – Néhány Netschert, főkép két gyermeket a' ruházat' fényének szerencsés utánzata különbözteti meg. A' hallgató Vilmos' leánya Houthoustul, okos jelenetű szép arcza miatt jeles, melly fölött fekete fátyol lebeg. A' chinai nagy terem' pompás szőnyegei selyembül, tollakkal, papirossal 's aranynyal domborúan kihímzett madarakkal, feltűnő természeti hűségök 's élénkségök által mindent felülmúlnak, mit csak eddig a' művészet' e' nemében ismertem, a' vieux-lacból készült, selyemhímzetű bútorokkal, ezek a' chinai császár ajándékai. A' királyi mezeilak' fénypontja azonban az Oranjenzaal, Henrik Fridiik kormányzó' mausoleuma, mellyet neki özvegye, a' solmsi herczegnő, Amália készített. Nagy terem ez, felülről kép által világos, mellynek közepén a' dicsőítendőnek arczképe díszlik. Holland leg-híreseb két akkori festésze festé olajban a' falakat; a' bemeneti oldalon Achilles' fegyvereit kovácsolják

Rubens' cyclopsai, mellyekre életduzzadt nereidek várnak; áltellenben tanítványa Jordaens, Henrik Fridrik' diadalmenetét sok allegóriái alakokkal festé a' 27. lábnyi magas és 24. lábnyi széles homlokfalra. A' többi kép kevésbbé jeles, de az egésznek élénk színezete 's gazdag tömötsége, az akkori mozgalmas időnek olly életteljes képét adják, hogy még a' borús-kedélyű újságszerkesztő' szemei is kiderültek felette.

Hága' gyűjteményei érdekesek; a' képcsarnok a' német-alföldi mesterek' remekeivel díszlik; a' könyvtárban a' legrégebb nyomtatványok őriztetnek. Közük Koster' Donatusa, melly Guttenberg' zsoldárával a' régibbség iránt döntetlen vitában áll. A' rövid függönyök, mellyek a' könyveket portul óják 's nekik hasonlakúságot szereznek, különösen célszerűeknek látszanak. A' régiséggyűjtemény vésett drágakövekben gazdag, mellyek közt az ismeretes onyx, Claudius' istenítésével. Feleségével ül a' császár, diadaljeleket vivő két centaurtól vont diadal-szekéren; mögötte Roma, mellette Caligula, alatta két fogoly, fölötte Victoria a' diadal-koszorúval, gyönyörű emléke a' nagyszerű római sztylnak. E' szép követ a' mostani király báró Papstól 50,000 forinton vette meg, egy század előtt gazdagon aranyba foglalva a' chinai császárnak ajándéku ajánlatott, fejez elefántjának mellét diszesítendő, de a' közópország' fejedelmének nem tetszett a' római császár' kincse, melly így Európába visszakerült. – Másik gyűjtemény, (az úgynevezett Curiositäten-Zimmer) chinai művekkel díszlik, mellyek Hollandban, hol China' befolyása annyira kitűnő, különös figyelemre méltók, itt láttuk a' hollandi faczipők eredetijét; a' kölni pipák'

kicsinysége könnyen magyarázható annak, ki a' chinai ópiumpipákat látta; itt láthatni könyvokat, fametszvényeket, stereotypeket 's papirospénzt, mellyek Chinában már rég ismérve valának, mielőtt Europa illyekről álmódott volna. De úgy látszik, még a' művészetre is nagy a' chinai befolyás; XV-dik Lajos' sima képei 's a' XVIIIId. század' czikornyás építészete chinai elemeket mutatnak. A' japáni műgyűjtemény, melly fővonaliban az előbbivel megegyezik, még ritkább; különösen ezen szigetlakók' puskái, mellyeket még most is kanóczczal szokás elsütni, mert nem találtatván náluk kova, inkább élnek tökéletlenebb fegyverrel, mint hogy idegenektől, bár csekélyebb tárgy iránt is, függjenek.

Miután még gróf Steindrach és Verstolk van-Soelen' gazdag képgyűjteményeit megnéztük, kik a' hollandi oskola' remekeiben hazájok' dicsőségének szintannyi emlékeit látván, nagy pénzsommákat fordítanak folyvást megszerzésökre, 's a' schweningi híres tengerfürdőhöz 's annak pusztá homokfekvéséhez kirándultunk volna, hol a' szomorú kilátásnak csak a' habok' különféle színjátéka ad némi változatosságot, Hágát elhagyva, lassan Amsterdam felé evezünk. – Leydenben a' híres egyetem' gyűjteményét látogattuk meg; régiségtára gazdag, még karthágói 's indiai emlékekben is, miket azonban az ideigleni elrakás vagy inkább felhalmozás édelhetlenekké tesz. A' gazdag természettárban, mely hasonlóan elrendezve nincs, az ásványok közt egy kis geognostikai gyűjtemény, melly Magyarország' ásványi viszonyival minket megismékedtet, 's tudós hazánkfiának Zipsernek ajándéka, külön van felállítva: a' gyűjtemény földisze azonban, a' nagy tizenötfontos arabiai tiszta

aranyrögből csak kis darabka maradt meg, a' többit az egyetem a' belga háború alatt, a' királynak ajándékul küldé a' pénzverőházba. Érdekesb még a' híres Siebold' japáni gyűjteménye, ki mint orvos, hét év alatt az európaiaktól majd egészen elzárt szigeten mindent, mi a' japáni élet-, hit-, művészet- s' természetre nézve nevezetes, életveszély közt gyűjtött össze; mert a' gyanakodó szigetiek megtudván szándékát, egész évig fogságban tartották, mellyből csak nehezen szabadulhatott ki. Itt láttam legjobban a' japáni művészet szellemét; – náluk a' képzelődés korlátok közt tartatik, valamint a' chinaiaknál; idealitás hiányzik, typos uralkodik; azoknál a' rajz, ezeknél a' színezet jobb; mindketten a' mesterségesben, és finomban sokkal felülhaladják az európaiakat. Siebold ott több rajzot francia eredetiek szerint készített, így Napoleon' arczképét is, de a' keleti 's nyugoti művészet' alapjainak különbsége mind ezen merényletet természetlenül hagyja, 's a' viszonyt csak károsá teszi; csak a' nemzeti életben gyökerezett művészet rejti magában az élet' csiráit; az idegennek ki nem száradnia lehetetlen. – Harlemben lévén, a' templomban csudáltuk mennydörgő hangjait a' híres nagy orgonának, melly minden csütörtökön déltől egy óráig, isteni szolgálaton kívül, a' lakosok' hangászati kiművelésére ünnepélyesen játszatik; a' város különben hasonló a' többi hollandi városhoz, téglházai csinosak 's tiszták. Midőn az utcán sétálgatánk, egy ajtóra szegzett fejkötő tűnt szemünkbe, 's okát kérdezvén, egy lakos megismerteté azon gyöngéd, még mindig teljeserejű szabadítékkal, melly a' férfit, kinek gyermeke születik, hat hétig békafogástól 's perbeidézéstől felmenti,

nehogy beteg feleségét felüdülte előtt kedvetlenség érje, 's ezért függesztetik-ki óvaskép a' fejkötő, melly a férjnek *salvus conductusa*.

Amsterdam az ország' legnagyobb városa egyetlen a maga nemében; csatornákkal hasított, és sorfákkal ékes utczái középlőleg az Y öble körül futván, terjedt lapos félkört képeznek. A' németalföldi vízváros azonban, melly a' német Velence nevét kapta meg, csak azon arányban áll az olasz szigetvárossal, mellyben a' mocsár a' folyóval; a' tenger' árapálya hiányzik Amsterdammak, 's e' hiány lehetetlenné teszi a' vig velencei csatornaéletet, mert az Amstel vize, ritkán mozgatva, nyáron bűdös, télen jéggel fedett; egyébiránt is *quae immota quies semper premit, illa peribunt*, 's csak *quae continuo sunt agitata, manent*. A' házak magasbak Amsterdamban, mint a' többi németalföldi városban, azon különösséggel, hogy a' felsőbb emeletek az alsóbbaknál küljebb állnak, 's kihajlanak. A' tisztaság szüle ezen különös építészetet, hogy a' víz és fa a' felső emeletekbe felhúzat-hassék, 's a' lépcsők tiszták maradjanak. Ugyan azon tisztaság lehetlenné teszi szombaton az utczán sétálási, mert az olajjal festett házak' külseje nagy fecskendők által tetőtültalpig lemosatik akkor, mi igen csinos, de igen alkalmatlan. A' város' különösségéhez tartoznak még az úgy nevezett sleetsek, rúd nélküli nagy szánok, kocsik helyett; mert az igazi amsterdami a' kocsikat (itt Brummer) veszélyteljes újításnak tartja, 's faczölöpökön épült házeit megrendítéstől félti, de a' franczia uralkodás óta meghonosultak itt is a' fiakerek, 's a' nagy' alacsony 's fedett üveges szánok' száma ritkul. Nekem mindig rendkívül nevetségeseknek tetszenek, alig bírja azo-

kat két erős ló, 's a' kocsis majd egyik, majd másik szánja alá fagygyús rongyot vét, hogy könnyebben csúszszék; de zavarodása ott kezdődik, hol az eléggé emelt hidakhoz ér, fölfelé még a fagygyús rongy segíti, de lefelé tulajdon lábait kénytelen nagy pathoszszal a' lovakhoz megvetni, és széles hátával a' rúdnélkül aláéjtő szán sebességét mérsékelni. – A' város sőt egész ország' leghíresb épülete, a' fejér márványból épült régi tanácsház 's mostani királyi palota, nem felelt meg várakozásomnak. Földszint nem emelkedik eléggé a' földből, 's a' nagyszerű felsőrésznek nem felel meg; a¹ kapu hija nagyítja ezen hibát, helyét több ajtó foglalja el, kétségkívül a' republicanus egyenlőség miatt. Belseje azon téglafalak által rontatott el; mellyek az épület' rendeltetésének megváltoztatásakor a' márványcsarnokokat lakszobákra felosztották. A' 100 lábnyi magas, 's 60 lábnyi széles tanácsterem négy pompás ajtóval a' hosszoldalok' végén, most udvari táncmultságokra használtatik; fényes, sikamlós márvány kövezete ugyanazért deszkázattal takartatott el, 's a' halál' borzasztó szobra, melly a' homlokoldalon egy allegóriái csoportozatban áll gypszköpönyeget nyert. A' termek' 's csarnokok' fényes ékesítései sehol sem változtattak meg, még ott sem, hol a' szoba' rendeltetésére sokszor gúnyorral czéloztak; így a' megbukottak' szobája felett Icarust láthatni olvadó szárnyakkal, 's pénzládát rágó két patkányt; az árvaszoba felett két farkas és síró gyermekek, 's a' t. A kihallgatóteremben a' thrón felett van-Speyk' halálának képe függ, azon nagylelkű hajóhadnagyé, ki 1830ban, nehogy belgafogságba kerüljön, hajójával együtt magát levegőbe röpaté. Ő a' hollandiak' napi hőse,

annyira, hogy a nagy templomban kis kenotaphját előbb mutatták meg nekünk, mint a' híres tengeri hősét, Ruyderét.

Amsterdammal áttellenben, az öböl másik oldalán Zaardam fekszik, a' csinos falu, feszes kertekkel, hová az utazót azon ház hívja, mellyben a' nagy orosz czár Péter, mint ácslegény lakott. Mennyire változott azóta Europa' állapota, mikor egy fejdelem még évekig ismeretlen maradhatott! Ezen ház, mely azonban most sok márványfelírás, különféle díszítvény 's ékesítéssel van elborítva, 's így régi karakterét elveszte, nagy befolyású Oroszország, sőt Europa' históriájára; millyen lenne az éjszaki birodalom' állása, ha Péter Zaardam helyett Woolvichba megy, 's nem Holland' csekélyes rendszerességével, de Angolhon' nagyszerű intézeteivel barátkozik meg! Különböző érdekű a' másik falu, Amsterdam közelében, mellynek látogatását az utazó nem könnyen mulasztaná: – Brack; a' világ' leggazdagabb, legtisztább 's legízletlenebb faluja, hova Amsterdam' nyugalmazott millionerjei vissza szoktak vonulni. Kérésajkán (Raderboot) mentünk által a' Zuydersee túlszárjára, gépely által, mellyet hat ló hajt, a' gőzhajókerekék' módjára evező, 's a' nagy kör miatt, mellyben a' ló járt, élnetetlen teknősbéka idomún, két kormányzólapáttal, hogy a' fordulás kikerültethessék. Bootsloban reggeliztünk; a' fogadósnő sejtván, hogy nemzeti fejdíszre magára vonja figyelmünket, méltóságosan megmondá nekünk, hogy a' fejdísz szép ugyan, de drága. Mi ezen felelethez már szokva valánk, mert alig lehetett Hollandban közemberrel szólni, ki nem mondaná, hogy hazája szép ugyan, de külföldinek drága. A' fejdísz azonban igazán csinos és gazdag

volt, éjszakhollandi arany homlokkötő, négyszegű boglárokkal a' tomporán, felette szűk redőzetlen fejkötő, mellyen a' csipkefödrek csak fül mellett kezdődnek, alantabb a vállakhoz simulok. A' keletfrisiai fejdísz még kedvesebb, széles ezüst bonczokkal a' nyakszirten, mellyek aranyrózsákkal a' halántékon végződnek. Bruckba mintegy tíz órakor érkeztünk; a' falu egészen chinai karakterű, csinos tó körül épülve, melly hosszú csatorna által a' tengerrel összefügg, szekérutja nincs, 's utczái tiszták, mint lakszobák. A' házak fából építvék, mint Chinában, 's eleven színekkel befestvék – fejjel és zölddel, vagy feketével, 's aranyzásokkal rakattak ki, az ablakok az utcáféle fatáblákkal bezárvák, 's a' csatornák felé nyíltak. A' kertek, feszes puszpáng kerítésekkel, mellyek állatok' idomára nyirbáltattak, nyirkait hársfákkal, tekervényes utakkal, czikornyás templomokkal, mozgó remetékkel, kis tavacskákkal és szigetkékkel, és sok zsírnövénynyel, az íztelenség legfelsőbb fokát érték el. Legnagyobb kert B-* uré, kinek háza az egész faluban legszebb fekvésű; a' lócza, melly előtte áll, Brück' szellemét legjobban bélyegzi, mert nem a' szép vidék, hanem a' ház felé van fordítva, – a' háziúr csak tulajdonát akarja mindig látni. A' kép kiegészítéséhez tartozott még a' kertészlegény, ki gorombáskodva követelt tőlünk borralalót; de látván hogy erősebbek vagyunk, morogva elballagott. Az egész falu kitüntetvén a' hollandi character' néhány éles oldalt, a' németalföldről intuitívus ismeret' kiegészítésére különösen érdekes.

XIV.

Kölln.

Kölln nem főváros, udvar nem eleveníti, egyetem nem von falaiba idegent, 's még is a' rajnaparti számos város közt legélénkebb, leggazdagabb. Naponként huszonzét gyorskocsi jön 's megyén kapuiból; két gőzhajó látogatja naponként. Ezen élénkséget szerencsés fekvése okozza, ez adta kezébe a' rajnai kereskedést. Rómaiak építék azon éles pillantással, melly az ó világot a' városok' alkotásában kedvezően különbözteti az újkortól, mellyben sok nagyobb, sőt főváros is sokszor csak szeszélynek vagy esetnek köszöni eredetét, mint a' víznélküli Versailles, a' folyónélküli Stuttgart, a' kietlen vidékben fekvő München, melly az ismeretes hasonlat szerint, arany nyereg sovány ló hátán, ellenben Mainz még most is a' főerősség a' francziák ellen, Budapestet kedvező fekvése emelte fővárossá, Székes-Fejérvár helyébe; Alexandria még most is a' Levantei kereskedés kulcsa. – A' régiekhez vezet Kölln' fekvése, a' város maga a' középkorba, mellynek legnagyobb szerű remekje, a' művészi tökély' 's szépség' egyik fő emléke a' köllni székesegyház. Tervének készítője ismeretlen, mert készítése' igénytelen korában a' mester meg elégedett, ha neve helyett műve lett halhatatlan, művészi eszméinek kivitelére azon belső hajlam hajtá, melly magában az alkotásban találja bérét, 's szerényen más jutalmat nem keres, mint a' mesteri mű szülte megelégedést, – csak ilyen egyszerű, igénytelen elme szüli a' halhatatlan műveket. De a' nagyszerű épület

el nem végeztetett, áhítatosan adta által a' kalapácsot 's vakoló kanalat egy ivadék a' másiknak, míg a lelkesedés tüze lassan kialudott az utókor más eszméktöltötte kebléből, 's az épület, mellynek nagyszerűsége még az óvilág csudáit is elérendé, töredék maradt, mint az emberi ész minden merénylete. Hét millió tallérba kerülne a' kivitel, de ezen pénzsomma meghaladja a' mostani ivadék' hitét 's műszeretét. A' végzett rész azonban, a' kar, elegendő a' terv' hasonlíthatatlan nagyszerűségének megismertetésére. Szép viszonyú karcsú oszlopokon nyomulnak felfelé a' hegyívek, mint a' fohászkozó' imádsága; ízletes gazdag ékesítésökben mindig visszakerül kereszt és rózsza, változatosan összefonva, a' halál' és élet', a' szenvedés' és jutalom' jelképei: a' vakító napsugárok' világát a' festett ablakok' színei megtörik, a' vallásnak gyönyörű emblémái, melly a' tiszta fénynek tört színsugára, az ablakok' lóheridomú alakjai a' kereszténység' szentháromság' titkára emlékeztetnek, a' czikornyák' általános végzettsége, még olly helyeken is, hol az ember nem láthatja, mutatják a' keresztény buzgalmat, türelmet 's szerénységet, melly külfényt nem vadász. Kőbe fejeztetett ki itten a' kereszténység' szelleme, ez hatja ált minden részleteit az emberi lélek' ezen dicsőítő emlékének. Kívülről „kis házak ragasztattak a' templomhoz, mi a, hatalmas benyomást gyengíti, de az alacsony mindig a' nagyhoz szegül, hogy magához lehúzza, a' tölgyeken moh nő, 's a' föld' hatalmasait hízelkedők körözik. A' székesegyház a' szent három bölcsenek szenteltetett, mellyeknek koponyái itt őriztetnek. Majlandból kerültek ide, midőn Fridrik a' rőtszakái a' várost elpusztítván, bölcs tanácsnokának, a' köllni érseknek,

a' gazdag zsákmánybúi választást engedett. Bölcsen kiszemelte ezt az ereklyét, melly városának számos búcsú 's ezekkel összekötött nagy vásári által, századok óta kincseket szerzett. Az ezüst ereklyetartó aranyzással, zománczczal 's régi romai 's görög vésett kövekkel díszlik, 's számos szentek kis alakjaival a' német művészet' állapotját Barbarossa alatt tanúsítja. A' byzanczi typus' bilincsei látszanak rajta, az akkori idő ugyan nem volt képes szépet alkotni, de érezte legalább mi szép, mit a' régi köveknek érzéssel 's belátással történt foglalása mutatja. Középpontú választatott a' legszebb Cameé (domborúan vésett drága kő) becses onyx, mellyen Diana szobra előtt gyönyörű bacchánsnő lelkesedett tánczban gazdag leplébe burkolja magát, melléje foglaltatott a' nagy háromrétegű onyx (a' hely sötétsége nem engedé a' közelebbi vizsgálatot, melly a' drága követ talán üveggé, bár úgy is nagyon érdekessé változtatná), mellyen Tibér látszik domború alakban, Jupiter aegiochosként, lituussal kezében, királyi széken ülve, mely alatt a' sas áll 's telszarvat tartó nőtől koronázva (talán Nike Apteros vagy Oikumene) más oldalról a' nagy jáczintba vésett ülő Venus victrix, egyes karddal kezében, két Ámortól körözve, egyike koszorúval száll feléje, míg a' másik lotoslevéllel legyezi, előtte Aeneas. A' kő' munkája később császár-időkre mutat, 's szép eredetire, melly azonban Caesar-nál régibb nem lehet a' célzás miatt a' Júliai nemzetségre; a' többi kövek kisebb érdekűek. Annál meglepőbb a' híres oltárkép a' 15-dik századbúi, mellynek közepe a' bölcsék' imádását mutatja, oldalszárnyai szent Orsolyát szüzeivel, 's szent Grereont a' római katonákkal. A' csudálatos szépségű kép' fes-

tésze ismeretlen, de műve a' középkornak legtisztább, legártatlanabb, legkeresztényibb teremtése.

Különböző oldalról emlékeztet a' középkorra a' Gürzenich, nagy terem hegyíves oszlopsorral közepében, egykor kereskedőcsarnok, 's innepélyterem, most tánczterem, 's bizonyága, hogy a' régi szabadvárosi polgárszellem egész csintalan humorjával a Köllniekben megmaradt. A' hegyívoszlopok óriási pezsgőpoharakká alakítottak, mellyekből a' legdörébb álarczok kibuzognak, köztök jelenetek Gröthe' Faustjából. A' falakat díszesíti a' bohóskodás' diadalma, festett szójátékok fedik a' karzatot, pajkos czélzatúak a' berlini szóejtésre, 's összhangzásban ezen farsangi szilajsággal az ajtó felett régi álorczáskodás (Wlumenschanz) épen megmaradt a' közép korból.

A' templomok közt még a' Szent Péteré érdekes, szép üvegfestéseivel, 's hatalmas oltárképével, Péter' felfeszítésével. – Borzalmas ezen kép, nem csak élénksége, 's természetigazsága, de compositiója által is. A' szentet, kinek arczvonásaiban a' mennyboldogság' előízletével földi kínok küzdenek, csak vad hóhérlegények körözik, nincs szánakozó szív közel 's az elhagyottat csak hite tarthatja fel. A' csudálatos érzelemmel festett kép' művésze a' híres Rubens, ki e' templomban kereszteltetett, a' ház mellyben született két arany csillaggal jegyeztetett meg, mert ugyan ottan, hol a' művészet' ezen csillaga kikelt, a' világnak egy nagy hatalmasa halt meg, Medicis Katalin, háládatlan fiától számkivetve, francia királynő, három királynak anyja', a' Bertalanéj' okozója.

Az esküdtszék' (Assisen) üléseinek ideje levén épen, ezen keleti Európában szokatlan bíraskodásmódot látni kívánván, az ülés ház felé mentem. Utam

a' régi városház mellé vitt, mellyben a' régi góth 's új olasz építészet csinosan egyesül, mellette áll egy régi góth kápolna, szép könnyű toronnyal, előtte terül egy ritkán látogatott piac. Itt egy régiségtől szürkült ajtón melly felett két domború alakú angyal vésett mohos czímert tartott, benéztünk egy virágteljes kertecskébe, hol borággal körülfont fejér házacska előtt, egy gyönyörű leány ült, hímzéséhez lehajló feje felett hársfaágon fejér galamb, – egy meglepő bájos csendkép. Néhány lépéssel tovább az útca harasztal volt behintve, középkori szokás, mellyel a férjhez menő szeplőtelen szűz tiszteltetik meg, ellentétül szecskaszórás a' becstelenség jele. A' régi időnek emlékezete mindenütt követett, még ott is, hol már új középületek a' porosz uralkodást hirdetik.

A¹ félkörbe épült törvényszékházban a' nagy terem' homlokoldalán fekete középkori szabatú köntösben a' bírák hosszú asztal megett ülének, jobb végén a' tisztü ügyvéd, mellette balra, rekesz megett a' vádlottak, akkor épen két fiú 14, 's 15 éves, előttök, nekik hátat fordítva, ügyvédjeik, hosszú fekete tisztöltözetben fejér prémmel. – Áltellenben a' bírák baljára az esküdtek' székei még üresek voltak, az esküdtválasztás épen bekövetkezett. Minden polgár, melly bizonyos nem nagy adómennyiséget fizet, bírságbüntetés alatt a' bíráskodásban részt venni kénytelenítetik, ha törvényes ok ki nem menti. A' renden lévő osztály a' terem' hátfenekén álló lóczákban foglalt helyet, mellyeknek része a' hallgatóság' számára tartatott fel. A' bíróság' elnöke ekkor díszedénybe rakta a' renden lévő osztályt képző polgárok' neveit, hogy sors határozza meg a' jelen eset-

ben bíraskodandó tizenkettőt közülök. A' kihúztak közül bizodalomhiányból nyolczat visszavetni a vádlottnak, nyolczat a' vádlónak szabad, míg a' szám megtelik, akkor megeskettetnek, 's szemközt a' vádlottal leülnek, hogy arczvonásai' változásait láthassák.

– Ekkor fellépett a' tiszti ügyvéd, egyszerűen előterjesztve az esküdszék elébe a' bűnt, itt kilencz hal' lopatását, 's követelte a' törvényszabta büntetést, mennyire emlékezem hat hónapi fogságot; következett az önkénti vallatás; az egyik fiú makacsul tagadta a' tettet, mellyet a' másik siránkozva megvallott; így a tanúvallatás eskü alatt, a' mindenható 's mindentudó istenre hivatkozva, némbereknél melyre tett kezekkel, egy zsidónál kiterjesztett jobbal, minden más vallásszerinti különbség nélkül az esküformája iránt. A' tanukat csak a' vádló ügyész a' vádlottak' pártfogói 's a' bíróság' elnöke kérdezgeté, az ügy szövevényes volt, egyenes bizonyság hibázott. Erre megújítja az ügyvéd panaszát, a' vádlottak' ügyvédei feleltek, az egyik férfias egyenességgel, a' másik ügyészi elméskedéssel. Az elnök előterjeszté most kivonatban az ügyet az esküdteknek, kiket fontos hivatásokra figyelmeztete, 's a' kérdéseket elejökbe terjesztette; – bűnös-e a' vádlott, 's ha bűnös, volt e elegendő ítéletereje, melly a' teljes beszámítást követelné? mert az esküdtek csak a' tettről ítélnek, a büntetést a' törvény szabja ki 's a' bíró alkalmazza, Az esküdtek visszavonultak 's rövid idő múlva visszajövé a' mellékszobából, előlegényök (Vormann) által, kijelentették, az első kérdésre, az első vádlott iránt: nem bűnös, de a' másik kérdésre nemmel feleltek, – minthogy csak kevés hónap óta törvényeskorú lett, 's gyermekisége szembetűnő; mind ezt egysza-

vúlag. Ezt mindig kijelenteni szükséges, mert egyenszavúságnál a' francziáknál a' vádlott feloldoztatik a' kereset alól, ha 7 voks elítéli, 5 felszabadítja, az eset kétes, 's a' törvénytudó bírák' tüsténti ítélete alá tartozik; porosz országban ezen határozat meg változtatott, 's egyenszavúság, sőt 7 felszabadító voks 5 kárhoztató ellen, kétes, 's bírói ítélet alá kerülő esetet formál. A' jelen esetben még egy kérdés e volt döntendő, bírák által, minthogy törvény alkalmazás fordult elő, – javítóházba küldendő-e a' teljes bűnbeszámítást nem érdemlett bűnös, vagy visszaadandó-e szüléinek? A' bíróság az utolsót látta igazságosnak, 's a' zokogó kis tolvajt a' teremben jelenlévő anyjának, 's könnyes ölelkezéseinek visszaadta, – az esküdtség eloszlott, mert minden perben újra választatik.

Meg kell még jegyezni, hogy a' pertkészítő bíró' (Instructionstichter) hatósága, mint nálunk a' szolgabíráké elég terjedt, 's kisebb kihágások' tüsténti büntetésére felhatalmaz, de ott is, mint nálunk, sokszor történik, hogy félénkségök néha csekélységek miatt bévádlottakat törvényszék elibe állít, 's velők fogóságot szenvedtet, míg az esküdtség öszveül. A' magyar büntető törvényszék, ha rendbe szedetnék, nem sokat különböznék ezen intézettől, sőt már az ítéletet hozandó táblabírák visszavethetése bizodalatlanságból, mind a' két részről, elég biztosítást nyújtaná, mind azon visszaélések ellen, mellyek a' mostani rendszer mellett elkerülhetetlenek.

XV.

Rajni út.

Köllnből Bonnba postakocsi elég lassan vitt, hol a' reggeli után a' Rajna' partjain 's az egyetemváros utczáin óráig sétálgattunk, míg a' gőzös megérkezett, mellyre velünk egy deákcsoport várt, piszkos ruhában, térdig érő csizmában, zöldfejér szalagu sipka fejkön, meztelen kard kezökben, muzsikától követve. Valami rajnaparti faluban készítették ők nagy búcsúebédet, mielőtt a' vizsgálatoknak végével, elszélednének, 's ifjonti türelmetlenséggel a' gőzösre rohantak, melly utazó angolokkal tömve volt. A' férfiak visszahúzták magokat a' kabinba, nem akarván illy zajos társaságba keveredni, a' némbereket részint kíváncsiság a' földézetén tartá, részint a' kaland' regényes oldala gyönyörködteté. 'S valóban a' jelenet festői volt; szép dombos tájékban a' széles Rajna, habjain a' füstölő gőzös, folyama ellen törve, 's rajta zene, víg ifjak 's bájos angolnők. A' deákokkal csakhamar megismerkedve, barátság' jeléül velők a' borral telt, ezüsttel ékes nagy ökörszarvát egészségünkre ürítettem, 's enyelgéseikben részt vettem. A' tájék szépült, a' dombok bércekké emelkedtek, 's Drachenfels' és Rolandseck' sziklavárai hatalmasan nyúltak a' folyam felé. Víg zenével 's férfikarénekkal köszöntötték őket a' deákok, 's elbeszélek a' régi mondát, melly szerint nagy Károly' híres bajtársa a' roncvallei ütközetben meg nem halt, de vissza jött a' Rajnához azon nap, mellyen kedvese halála' hamis hírére a' godesbergi kolostorban apácának felszenteltetett. – A' hős a' kolostor felett remetelakást

épített, honnan kedvese' ablakait láthatta, 's csak a' boldog múltnak emlékezetében élvén, nyoma sem találtatott. Soká keresteté a' hatalmast nagy Károly, végre holt testét találta a kolostor felé fordulva. A' remetelak helyébe vár épült, melly a' történet emlékéül Rolandseck névvel jegyeztetett meg.

Ebédkor a' deákok elhagyták a' gőzöst, az angolnők azonban, mellyek közt egy fiatal leány megbájoló szépsége által magát kitünteté, azt hitték, hogy a' deákokhoz tartozom, 's Bulwernek Rajnai zarándokai által, mellyeket épen olvastak, felhevülve, megkértek, hogy nekik a' várromok' történeteit elmeséljem, mellyek a' királyi folyam partjait, felváltva zöldellő meredek szőlőhegyekkel ékesítik. – Nem használt itten semmi ellenmondás, hogy külföldi létemre olly keveset tudok a' rajni népmondákról mint ők magok; ki állhatott volna ellen kecses kérelmüknek, kénytelen valék improvisálni 's majd regényeket az ököljogidőből Cramer' és Spies' Ízlésében, majd az új franczia oskola' rettentő modorjában, majd egyszerű valódi népmondákat mesélni, 's csakhamar betanulván szerepembe elbeszéléseim igazságát senki sem hozta kétségbe. – 'S így meséltem nekik azon lovag negédjéről, ki merészen az ördögöt magát lóalakban megülte, 's az esméretes mondát a' rheinfelsi vár' uráról, ki rablásai miatt a' császártól madárszabadnak kijelentetve sem hagyott fel dúlásaival, de végre eltűnt. Keresztháború volt épen, 's midőn Fridrik a' rőt szakál Styriában megakarná jutalmazni egy fedett sisakú lovag' példátlan vitézségét, 's kardja' élével a' sisakrostélyzatot felemelte, – a' híres rabló' megöszült arczára ismert. Az angol nők érdekesebbnek találták azonban a' regét a' palotáról a' Rajna-

ban (*Pfalz im Rhein*) melly egy keskeny sziklasziget' felületét „egészen elfoglalva a' napsugárban mint egy elefántcsontkorona csillogott a' folyam' közepében, melly balról Caub' csínos városát mossa, jobbról a' sötét Gruttensteini sziklavár' tövében megütközik. A' száműzött Henrik oroszlán' leánya élt itt, szoros vigyázat alatt, de a' császár' fiának szerelme felfedezte a' magánynak titkait, 's alattomos házasságok' gyümölcse, egy szép fiú, megengesztelte a' haragos császár boszszúját, ki emlékül meghagyta, hogy a' rajnai nádorok' nejei mindig e' szűk palotában betegedjenek le. – A' folyam feljebb szélesedik, hol szent Goár' nyájas városa félkört képez a' folyó csendes öble körüi. Ősi szokás szerint megkérdik itt az idegent mivel akarna meg kereszteltetni, ha vízzel, leöntetik, ha borral, egy nagy bikaszarv megtöltetik a' legjobb rajnai terméssel, mellyet a' vendég a' város' dicsőségére kiürít. A' város felett sziklák szoritják össze a' sebes rohanású folyamot, 's medréből kőszirtek emelkednek, mellyek a' hajózást veszélyeztetik, a' Lurleyszikla oldalt marad. A' mint a' gőzös felúszott mellette kürtöt harsogtatott egy úias, 's szelíd szelleménekként hangzott vissza a' bájos zene. A' néphit szerint gyönyörű habléány lakja a' szirtet, a' Rajna' sirénje, 's ha esti alkonyatkor varázshangját a' csónakász meghallja, benső győzhetetlen hajlam a' sziklához vonja a' halgatózót, míg a' habok a' tört csónakkal a kormányost is eltemetik. A' szomszéd gróffi hallotta egyszer énekét, 's eltűnt, anyja kerestette, 's lovagjai a' halvány habléányt a' szirten ülve találták, borostyánkőkoszorút szőke nedves hajába fűzve. A' leány visszautasítá őket, mert sejtve az anyaszív' mély sebét, visszaküldé

a' szerelemtől lángoló ifiút, – ekkor egy tornyosodó habot hívott magához, mely sötét víziparipává, habzó serénynyel, változott, 's a' leánynyal eltűnt. A' visszajött lovagok a' grófit a' vár alatt találták, hova a' habok az eszméletlent kivetették, élet visszakerült ugyan belé, de vígság soha többé, sötételműen zárkózott ő várába, 's midőn anyja meghalt, a' folyam habjaiba sietett, hogy kedvesével egyesülhessen.

Késő estve értünk Coblenzbe, 's a' lány esti szellő 's fényes holdvilág kicsalt a' magas Ehrenbreitsteinra, a' híres kivihatatlan porosz erősségre, 's az angolnők is kevésel utánunk feljöttek. A' vár délcúcsáról csudáltuk a gyönyörű vidéket, melyet a' holdnak kétes világa még phantastikaibb kecsékkel elönté, a' Moselnek Rajnábai szakadását fényes lángokba borítva, míg a' hatalmas hídnak kerek ivei felette sötéten emelkedtek.

Még feljebb mind inkább lapul a' tájék, a' híres Johannesberg után jelentő lenni megszűnik, sőt vad regényes caractere a' lapos felvidéki Mainz' kerületében nem is gyanítható. Az angolok Wiesbadenbe menvén elhagyták a' gőzöst, mellyel mi estve a' szövetségerősségbe megérkeztünk. Néhány napot töltötünk itten ismerőseink közt, meg látogattuk az Eichelsteint, egy hatalmas romai sírtornyot, 's megnézegettük a' székesegyházban a' választó érsekek' emlékeit, melyek chronologikus rendjök miatt a' művészethistoriára nézve nagy érdekűek, bár erősen tataroztatnak, mert a' templom francia időben szénatárnak használtatott, 's megrongáltatott. A' közel wiesbadeni fürdő csinos, főkép oszlopokkal ékes nagy teremé, mellynek fő díszei fejér márványszobrok, mellyek Laetitia, Napoleon császár' anyja' számára készültek

‘s 1814-dik után ide kerültek; de lakszobába rendeltetve a’ nagy teremben kicsinyeknek látszanak.

Szép kertje miatt érdekes a’ nassauai herczeg’ kastélya Bieberich, melly a’ múlt század’ parókasztiljében épült. A’ parknak egy részébe a’ zöld gyep hajókon hozatott angolhonból, ‘s bár most is élénksége a’ némettől különbözik, még is elveszte szigeti légységát, ‘s eleven zöld színét.

Két napig evezett fel velünk a’ gőzhajó Köllnből Mainzig, egy nap alatt vitt vissza. Új gyönyörrel csudáltuk még egyszer a’ kecsegtető bájvidéket melly előttünk szemfényvesztésként kifejlődött, de egy varáz hibázott, melly felmenetkor a’ gyönyörű tájt elragadtatóvá alakolta, az élénk társaság, a’ szép angol nők.

XVI.

Belgium.

A’ mostani Holland’ ‘s Belgium’ vidékét századok olta ipar ‘s kereskedés eleveníték, ‘s népeiket elválaszták egymástól. A’ Belgáknál ipar uralkodott, a’ hollandiaknál kereskedés, ‘s míg azok felhevülő fogékony lelkületökkel, ‘s munkásságukkal a’ gyártásban találák a’ gazdagság’ forrását, addig ezek még nagyobb szerencsével űzék a’ bel- ‘s külkereskedést, türelmes szilárdsággal, ‘s érett szellemmel. De épen ezért lehetetlen volt köztök az egyenlőség, ‘s szerencsétlen volt mindég, ‘s állandó nem maradhatott, a’ két testvérország’ kapcsolatja, mert a’ gyártónak a’ kereskedőtől függnie kell. Ezen különbség még most is mindjárt első tekintetre szembe tűnik. Hollandot csatornák hasítják végtől végig, a’ belkereskedés’

lassú biztos előmozdítói, de Belgiumot vasútháló borítja el, az élénk személyközlekedés' jele, mert nagy felületű 's terhes áruk' szállítására alkalmasabb a' lassan haladó hajó, mint a' repülő gőzkocsi. Érezhetőbb még a' különbség a' nemzetiség' különböző kifejlésében. E' két ország, azon fél német, fél francia birodalmak' lánczának utolsó megmaradóit szeme, melly a' két ellenséges nemzetek közt tengertől az Álpeszekig terjedett, 's az öszszecsapó két ország' hosszú harczában, lassan a' ravaszabb francia' martalékja lett, mint Lotharingia 's Burgund. – A' francia pedig az által juthatott főképen ezen szép örökséghez, hogy a' keverék nemzetek' francia elemét ébresztette 's élesztette, 's szelleme által sokkal előbb meghódította, mint tetteleg erővel. így Belgiumban is a' francia elem uralkodik, mellyhez különben a' nemzeti szellem' fűrgő mozgékonysága, közelebb áll, mint a' német meggondoltságához, ehhez járulván az utolsó forradalomkor, a' hollandiak elleni gyűlölség, a' nemzet nem volt idegen délnyugoti szomszédjához csatlódni. Szerencséjére ez nem történhetett meg, 's így kifejlődvén önállásúan az ifjonti ország, érezni kezdé az uralkodó szellem' veszedelmét, 's lassan bár, de állhatatosan lénye' német eleme felé fordul. 'S valóban nem ok nélkül, mert francia országhoz hasonlítva Belgium sokkal boldogabb, mint annak akármely kedvező helyzetű tartománya. Ott sok szép szó, 's kevés tett, ipar 's kereskedés az egyedárúság 's magas vámrendszer nyomása alól fel sem emelkedhetik, a' középpontosítás szerencsétlen eszméje a' tartományi életet elfojtja, míg Paris' lázas bősége több szellemi erőt emészt meg mint egy egész ország. Itt ellenben élénk provinciális élet, fénytelenebb de

hasznosabb kamarák, meglehetősen egyetértés a' kormányval, 's egy vasútrendszer, melly az egykek érdekét épen úgy mozdítja elő, a' mint a' kormányt erősíti. A' véres elválás Hollandtól Belgiumnak aranygyümölcsöket hozott. – A' Maas' völgyében Lüttich felé, a' tájék angolhon földművelő kerületeihez hasonlít, szorgalmatosan megdolgozott buja vetéseket lát itt az ember, sok fákkal, mellyek azonban nem olly terebélyesek, mint ottan hol csak kőszén égettetik, 's századok óta háború nem pusztított. Hollandtól még inkább különbözik, melly baromtenyésztő 's réteket kedvellő. Lüttich némileg még a' testvérország városaihoz hasonlít, a' piacokat sorfák élesztik, a' Maas' gyönyörű partja, a' vízig lehajló függő füzekkel 's szép kövezettel, a' csatornákra emlékeztet, a' házak csúcsosak, de kőből épültek, nem mint ott, vakolatlan téglából. A' középületek közül a' színház szép, az egyetem különös, nekem nem tetszett, mert útca felé nem leven ablaka, nagyon dísztelen 's szegény; legérdekesebb 'a törvényszékház (palais de justice) a' lüttichi érsek hajdani palotája. Szép négyszög udvarát, melly a' flórenczi palazzo vecchioéhoz hasonlít, bizarr oszlopszattal ékes csarnok futja körül. Az oszlopok alacsonyok, virágok képezik keleti szellemű fejeiket, melly ekén széles hegyívek nyugszanak, a' csarnokban áruk rakattak ki, csak kár hogy nem gazdagabbak, 's nem ízletesebben. Miután Seraingt meg néztük volna, hol az érsek hajdani falulakját a' híres Cockerill mozgonygyárrá változtatta, gyorskocsin estve Brüsszel felé indultunk, hol reggeli hét órakor a' város legszebb 's legmagasabb részében a' Bellevue piacon megérkeztünk, 's a' historikus Bellevue hotelbe szálltunk, melly a' utolsó

forradalomkor a' hollandiak által csak nem egészen szélyellövetett.

Europa' fővárosainak többsége egymáshoz hasonlít, 's nem találhatik köztök sok változatosság, sajátlagos characterü ritka, sőt egyes részeik sincsenek azon összhangzásban melly tiszta mély benyomást gerjeszt. A' középkor' formái majd mindenütt modernizáltattak, de a' középkori elrendezés, a' keskeny utcák, a' szabálytalan házhelyek megmaradtak. Brüsszel azonban egy piacot egész középkori épségében mutat, a' városház tért, melly a' művészetébredés (renaissance) gazdag kellemes sztiljében azon fényes 's komoly idöket varázsolja élönkbe, mellyekben gróf Egmont 's Horné' fejei e' helyütt hóhórpallos alatt elestek, – verökből, a' mint tudva van, a' hollandi szabadság' még most is zöldelő fája emelkedett. – A' városház' belsejében nem tartatott meg annyira a' régi idök' characteristikus sajátsága, mint a' téren, mellyen az ószerü benyomást csak két ház' újított alakja gyengíti. Míg csak Brüsszelben mulattunk, mindennap meglátogattam e' szép tért, mellynek komoly szépsége, idösb 's szebb testvéreivel, a' bájos velencei szent Márk' piacczal, a' campo santo előtti derüit térrel Pisában, 's oxford' sötétkedélyü Colledgeivel, egy olly gazdag 's költői köz életnek emléke, mellyel öszvehasonlítva a' mostani önnönösebb privat élet' minden kéjelmei mellett is sovány és kopár.

A' csendes mulató erdő (Park) az élénk városban, különösen szerencsés egy gondolat, mellyet az utolsó forradalom nemzeti emlékké változtatott, mert itt volt a' hollandi seregek' állása, midön az utcákban állandó helyet nem foglalhattak. A' fáknak nagyobb

része ágyú- 's puszkagolyóktól meg van sértve, 's a' brüssseliek ezen sebhelyeket gondosan ápolgatják, veszedelmök' 's diadaluk' emlékeit. – A' forradalom' áldozatit, a' martyrtér földje fedje, 's míg a' kilencszáz hős' pompás emléke készül, sírukat narancsfák 's szép virágok ékesítik, mellyeket mindig viritó karban tartani, 's a' hervadtakat virágzókkal felváltani, az elhaltak' vérei 's baráti eddig el nem mulasztottak.

A' városnak főtemploma, Gudulának szentelve tizenhat szép festett ablakokkal díszlik, mellyek a' mohácsi csatában elesett Lajos királyunkat 's nejét Máriát, a' németalföldi helytartónét, V-dik Károly, I. 's II. Ferdinand, 's I. Leopold császárokat, a' francia I. Ferenczet, Portugali Jánost, 's Albert 's Izabella helytartókat életnagyságban térdelve, kegyuraik mellett, ábrázolják. – Lajos király 's neje közt szent Lajos ül, előttük isten a' feszületet kezében tartja, balról a' szent szűz a' gyermeket, alattok a' felírás: Ludovico Dalmatiae, Croatiae, Bohemiae, Hungáriáé regi, qui pro fidei Catholicae defensione in bello contra Barbaros fortiter pugnando occubuit, Maria ejus uxor, Caesaris semper Augusti soror 1577", az egész felett a nevezett országok összefont czimere látszik. Nagyon sajnáltam hogy a' könyvtár, a' nyári szünnapok miatt nem volt látható, mellyben művészi tekintetben főhelyet foglal a' gyönyörű festésű kézirat Mátyás királynak tárából, mellyre a' belga lovagok a' hűbéresküt le szokták tenni. Egy tudós francia azolta Mária' helytartónő' német levelezését felfedezte, melly Magyarországot is érdeklí, kívánatos lenne, hogy ezen kincs oda utazó hazánkfiái figyelmét ki nem kerülne.

Egy szép reggel Brüsselből a' vasúton Antwerpbe kirándultunk. Nagy tolongás volt a' gőzkocsi-intézet épületében, 's alig kaptunk helyet, midőn már a' húsztól kéjelmes hintó elébe fogott gőzöny robogva megindult, kezdetben lassan, szikrákkal hímzett füstgomolyokat okádva mindig kettőztetett dörgéssel, míg végre kéményéből fejezt gőzt bocsájtva villámsebességgel úgy előre rohant, hogy a' tájék szemfényvesztésként a' szem elől elillant, 's az alig látott faluk' tornyai már elmaradtak. Gőzkocsira alkalmazható az arab' túlságos lódicsérete, ha összejössz vele, míg köszöntöd, láthatárodot elérte.

Antwerpben sem a' híres fellegvár, a' nagy Carnot' munkája, melly időnkben az ismeretes játék-háború által nevezetes lett, sem a' napóleoni nagy vízfogók (Bassins) 's kikötő nem érdekeltek annyira, mint Kubens' halhatatlan remekjei, a' templomokban 's múzeumban. Szomorú idő volt az, mellyben ő született. A' művészek már nem a' músa' fiai, de unokái voltak, mint Leonardo monda, mert nem a' szép természetbe, de a' régi mesterek' műveibe gyökerezteték a' művészetet, nemzetiségről nem is álmodtak, mintha ez a' művészetnél nem lenne olly szükséges, mint a' növényeknél a' föld, mellyben gyökereznek; az elkényeztetett képző erő nem volt képes magából meríteni, 's minták 's mindennemű összeszedett előképek szerint dolgozott, a' teremtő erő kiszáradt; mesterkélés 's száraz tanúltság lépett az élet 's természetigazság helyébe, felületesség 's külhatásvadászat (Effekthaschen) a' régi szerénység 's mélységébe, a' művészet' valódi útja el volt tévesztve. De Rubens' erős lelkülete megtörte a' járatlant, 's nemzetiségen alapulva, csak a' természetet utánozva, olly

magasra haladott ezen úton, mint a' régi olaszok, 's hova azokat nemes fellengősök emelte, oda igazság 's nemzetiség által jutott. Ez különösen antwerpi képeiben látható, hol a' formák nemesebbek, 's a' színezet csilláma a' festészet el nem ragadta. – Fő képe a' keresztlevétel, melly számtalan rézmetszések által elég ismeretes. Fára festé azon oltárképet, melly két nem kisebb becsű, bár kevesebbet ismert oldal-szárny által záratik. Jobb oldalon a látogatás ábrázoltatott, a' ház' csarnoka előtt szemérmesen áll a' terhes Mária az örvendező 's szelíden mosolygó öreg Erzsébet előtt, úti ruhában, a' szolgáló megette kosarat hord szép fején, a' hátrészt József 's Zakariás' köszöntései töltik. Még szebb a' balszárny, hol az ősz Simeon áhítatosan ég felé tekintve, ölébe vette a' gyermeket, mellyet néki az elragadtatásig szép szűz nyújt, előttök József térdepel a' két galambbal, megettök az agg Dorottya, a' kép' fenekén Simeon mellett két öreg, a' szűz mellett két leány. Rubens soha szebbet 's nemesebbet nem festett ezen Máriánál, mellynek tisztasága a' legjobb olasz képeket is díszesítené, kék leplezetének nemessége 's plastikai elrendezése, ellentételben Simeon' gazdag hímzett ruhájával valósággal elbájoló. Ezen kép a' főtemplomban áll, mellynek terve négyes oszlopsorával a' köllni székesegyházra emlékeztet, de az arányok nem olly szerencsések, az egész az oszlopfetek híja miatt szegényebb 's meztelenebb, a' góth ízlés' főremekénél, mellynek nagyságához 's könnyűségéhez csak messziről közelít. A' templom előtt érdekes a' kútmeny-nyezet vasból, mellyett Messes Quintin kovácsolt, mielőtt a' szerelem festésszé nemesítette. A' csinosan összefont levelekkel ékes rostélyzat' kúpjára egy

vitézt állított, kétfejű sassal pánczélján, baljában láncsára támaszkodót, 's jobbával nagy kéztyűt emelve, mintha a' néző lábai éle akarná vetni. Jelentése könnyen magyarázható: a' belga nem retteg senkitől, de a' művész is kihívja az oda vetett kéztyű által a' mestereket, küzdjenek versenyt vele, 's bátran kihíhatja őket.

A' képtárban, mellyben Rubens' 's van-Dyk' főréin ekjei ragyognak, egy kisebb kép tetszett nekem leginkább Rubenstől, mély alapideája miatt. A' tárgy Krisztus Tamással, szomorúan nyújtja az idvezítő jobbát a' kétkedő Apostolnak, ki a' sebhely valódiságát szorgalmasan vizsgálja, sőt János is nézegeti, míg a' harmadik apostol kíváncsilag hosszú nyakkal hátulról közelít. De Krisztus' arcában mély sötételműség fekszik, látja hogy tanításai hasztalanok, mert még tanítványai számára is szükséges a' tapintó testi meggyőződés, 's mellét a' sóhajtás dagasztja. Boldog az, ki nem lát 's még is hisz.

Népmondák.¹

Midőn a' politika 's művészet a' természettől 's néptől eltért 's csak udvarok körül forgott, midőn egészséges élet' helyébe beteges pompa lépett, akkor a' költészet is eltéveszté valódi útját 's lelkesedését nem a' Hippokrene' tiszta forrásából, de a' királyi asztalokon csillogó arany serlegekből merítette. A' mint politikában a' nép többé nem számolt, 's a' művészetből a' természet elköltözött, úgy a' költészet is elhagyá 's elhanyaglá az élet' termékeny földét 's az ideál' fellegzetében szállongott. Ezen időben születtek azon márványsima, de márvány hideg művek, mellyeknek classicus szépségét XIV. Lajos' udvara csudálta, – akkor támadott az alsóbb osztályok' azon büszke megvettetése, melly még a' múlt század' német remekműveit is bélyegzi, a' műveltségnek azon aristokratiája, melly a' költészetből egyedárusságot gondolt képezhetni, a' nevelt osztályok' számára. Ezen idők azonban nem vették észre, hogy a' phantasia, az egek' ezen boldogító ajándéka, nem csak a' gazdagok' mulattatására, de még inkább a' szegények' vigasztalására szövi arany álmainak csillámló fonalát, hogy a' költészet a' természet' leánya, nem a' műve-

¹ Emlény. Budapest, 1840, 221-230. 1.

lészé, hogy titokteljes szelleme közelebb rokonságban áll a' viruló térséggel, a' magányos erdővidékekkel, az alacsony kunyhóval, mint a' városok' szabályosságával, a' villák' pompájával, a' zajos vigalmak elszórtságával. Azon szakadást, melly szegény és gazdag közt mindig létezett, nem egyengette ki többé a' költészet, a' lángész' phantasiája nagyítá 's nem hidazta ált az örvényt, 's a' sors megboszulta a' népnek ezen megvettetését, a' költők' munkái nem éltek a' nép' szájában, 's csak kevés kiváltságosok köszönték tapsaikkal unatkozások' félbeszakasztását. A' népnel azonban ki nem halt azon természetelő, melly az érzésteli kebelnek hangjait olly ellenállhatatlan bájjal felruházza, 's függetlenül a' művelt osztályoktól, folytatá költői palotájának építését, melly még tündéribb mint a' nevelteké. Históriai emlékek nem élénkítették neki a' tájéket, mert a' történetek' sorában helyt maga számára nem talált, de varázséletet élt neki az egész természet, 's a' hegyek' mélységét, a' folyók' habjait, az erdők sűrűjét tündéralakok lakták. A' nép nem bírt hősökkel, kik emlékeket szívébe vésték volna, 's a' legközelebbi zshivány lépett helyökbe, 's durva vonásai ideállá emeltettek, 's gyilkos baltája boszuló karddá nemesítettet. A' szegények' szerény lakához nem hatott le nyelvök' költőinek hangja, melly csak a' felsőbb osztályok' füleit kecsegtette, 's az egész nép dalnokká vált.

Mint mikor az ember mesterkéltszép kertből a' nagyobbyszerű szabad erdővidékbe kilép, illy érzet ébredett a' műveltek' lelkében, midőn a' múlt század' végével angol 's német tudósok a' népköltészetet felfedezték, melly észrevétlenül mellettünk virágzott. Külömböző, szokatlan alakban tűnt itt fel minden

előttünk, itt zúgtak még a' régi pogányság' titokteljes tölgyei, itt égtek a' kereszténység' lángoló rózsái, itt csillogtak szokatlan alakban a' szabadság', szerelem' és népélet' virági, kelyheikből részegítő illatot kiömlesztve, 's természeti szépségökben beteg képzelődésünknek üvegházi növényeit meghomályosítva. Ekkor megszűnt az elébbi megvetés, sőt érezni is kezdők, mi költőink' hideg megvetés, sőt érezni is kezdők, mi költőink' hideg műveinek hiánya, 's látni, hogy a' forró életnek egy szikrája felér az aesthetikai szabályok' nagy tömegével, 's azért lehajlottunk a' néphez, meglestük érzelmei' kifejezésiben, összeszedtük dalait, 's általok akaratlanul 's mélyebb tekintetet vetettünk művelődési fokára, szükségeinek terjedelmére, eszméinek körére. De itt is csaknem kizárólag dalokat gyűjtögettünk, nem is figyelvén, hogy mondáiknak tömegében szebb drágakövek fénylenek, hogy bennök hívebben tükröződnek a' nép' elmékedései a' múlttól, reményei a' jövőről, hogy ezekben le történelmét, költészetét, hitét. Illy szempontból tekintve minden legkisebb népmonda becses adat, mert legalább a' nép' eszméinek irányát mutatja, 's bár milly csekély legyen is, megőrzést érdemel. Nálunk azonban illyféle gyűjtemény' szüksége még nem jérezhető, elég most, ha azon mondákat feljegyezzük, mellyeknek költői becsé van, tegye ezt mindenki, környékében, 's a' nemzet csodálkozni fog ezen kincsek' változatos gazdagságán, mert a' szép 's nagy gondolatok nem gyérek, 's a' mesterség csak abban áll, hogy fel tudjuk találni, 's bírjuk a' kulcsot, melly a' kebleket felnyitja.

Illy nézetektől vezéreltetve én is hallgattam környékemben a' pásztor' meséire, a' földmívelő' élbe-

széleseire, 's midőn itt hármat közülök, tudtomra még ki nem adottat, mutatványul egy nagyobb gyűjteményből az olvasó közönségnek előterjesztek, remélem, hogy talán több követőre találok, kik majd magyarabb vidékekről iemzetiebbeket közlendenek, mint én a' féltót, félnémet felföldön összeszedhettem.

I.

Kárpáti völgyben, a' zöld tó felett
Egy szikla oszlop áll, 's magas hegyéről
Fényt terjeszt a' bűvös karbunkulus.
A' drágakő csillámló tűzzel ég,
'S a' nap sugárit szívja bé magába,
Hogy éjjel a' homályt keresztülhassa,
Egy égő fáklya.

Kincsvágy sok embert hajt a' kő felé,
Nem félik ők a' csalfa tó' moráját,
Melly mindig felzajog, ha messze szélvész
A' távol tenger' habjait ostorozza,
Mert föld alatt vele összefügg.
De visszatért mindegyik a' sziklától,
Mert csúcsát nem nyomandja földi láb,
Gyors zerge sem mászhatja a' tetőt,
'S a' drága kő bántatlanul ragyog.

'S jó egy vadász, és látja a' követ,
Mint tündököl szelíd veres tűzében,
'S szemeit nem tudja a' fénytől levonni,
Kincsvágy hevíti nyugtalan szívét;
Íját ragadja végre, rá nyilat tesz,
'S a' vastag húrt hatalmasan meghúzza
Sokáig czéloz, végre lő.

Süvöltve szállt a' nyíl a' szirt felé
 'S találta a' varázskövet, 's letörte.
 De túlfeszítve volt az íj, 's erősebb
 Mint kellették, a' kéz, – a' nyíl magával
 Ragadta a' követ, 's a' tóba hullt
 'S örökre eltűnt a' fenéktelenbe.

II.

Szepesvár' ős termében ült a' lyánka,
 Köny fátyolozta égi kék szemét,
 Előtte állt Szepesnek büszke grófja
 Szerelemben égve.
 „Lány, légy enyim, 's tiéd a' büszke vár,
 Uralni fog Szepes, 's a' teljesülés
 El fogja fojtani minden vágyidat.
 Mert szép vagy, lányka, szép, – de légy
 enyim,
 'S irigy szemekkel néznek rád királynék,
 Mert felmagasztalandsz és előtted
 Imádva térdepel majd egy világ.”
 A' lányka sírt, 's folyának könnyei,
 „Kincs, hír 's királyi fény nem kellene,
 Hagyj visszatérni jó anyám' lakába.”
 „Ajkamról nem foly a' szavak' varázsa,
 Szerelmért esdekelnem nem tanultam,
 De csókjaimban lángol érzetem,
 'S szeretni hön 's híven tudok. –
 A' vad tüzet, melly keblemet kínozza,
 Hevítend téged ez, leány, ne rettegj,
 Lány, légy enyim; lány lángoló szívet
 Nem kell megvetni, – mert a' tűz emészt.”
 Sűrűbben folytak a' lány' könnyei

„Nem kell hő szív, nem lángszerelem,
Hagyj téni jó anyám' lakába.”,

„Lány, meg ne vedd, mit hő szerelmem
nyújt,

Erő kivívja majd, mit megtagadsz, -
Lány, elraboltalak – miattad vér folyt –
Szerelmedért lelkennek idvességét
Feláldozám, hogy bírjalak! –

Nincs most erő, melly tőlem elszakasszon,
Enyim leszesz, – száradjon könnyed' árja,
Enyim vagy már, 's az út, – válassz hamar -
Szerelem, – vagy erőszak.”

'S a' lányka felszökött, mint hajtott őz,

'S hol a' teremben tág ablak magasról

A' szédítő mélység fölibe nyílik,

A' gróf elől levetette magát.

Borzadva néz le utána a' gróf,

Ijedve, térdre borúla,

'S ájtat megszállta bűnös kebelét,

Mert meg vala mentve a' lányka,

'S már öltönye messze fejtelt

Az anyja' lakába szökőnek, -

'S a' gróf tisztelte nyugalmát. -

III.

Rusbach felett, a' széles hegytetőn,

Hol sárga fű alól gyógyvíz kiömlik,

'S sziklák között kis tóba összegyűl,

Egy szép apácza állt, a' víztükör

Hűtést kínálva csillogott előtte.

Sötét leplét letette gyorsan a' szűz,

'S hő tagjait fedé arany hajának

Gazdag gyűrűivel szemérmesen,
 ‘S vigyázva lépé a’ tó’ gyógyvizébe.

Olly csendes volt a’ szende nyári este,
 A’ messze völgyre alkonyat borúit,
 Míg’ csillogó bíborban, fennragyogtak
 Nagy fáklyakint a’ Tátra’ hősziklái,
 ‘S a’ néma csendben messziről
 Hallék hazatérő nyájak’ csengetése.

Egy ismeretlen vágy dagasztja keblét,
 Sóhajtvá felpillant a’ kék egekhez,
 ‘S lehajlik, ‘s itt is kék eget talál,
 És angyalarczot lát a’ víztükörben.
 Örömmel néze rá a’ szűz, ‘s mosolygott,
 ‘S a’ víznek tükörképe is mosolygott, -
 ‘S elégülés szállt a’ leány’ kebelébe. -

És „szép vagyok” sóhajta, „mint a’ hajnal,
 Szép, mint a’ sziklarózsa a’ tetőn,
 Mert kellemimnek senki nem örül,
 Nem érzi szívem égő lángjait,
 Nem látja e’ tagoknak égi díszét!
 Hervadni kell nekik, kolostorunknak
 Keskeny körében, észrevétlenül.” -
 Habozni kezdte most a’ tó’ vize,
 És tompa zúgás hallék föld alatt,
 A’ szűz nem hallá a’ sötét morajt,
 És büszke bú szállt sóhajtó kebelébe.

„A’ fátyol olly könnyű, mely leng arczomra
 És mégis úgy nehézkedik reá,
 Halottra mint a’ sírnak súlyos hantja, -
 E’ szívnek tiltja ő dobogni másért,

'S ölelni e' karoknak hő kebelt. -
 'S így nincs, ki értem élne, nincs kiért
 Nekem meghalni lenne boldogság! -
 Vidám gyerek körül nem játszand engem,
 'S rokon szemekből nem foly köny síromra!
 A' szüz' keblét illy érzetek dagasztják, -
 És bűnös bánat szállt belé. -

Hatalmasabban zajga most a' tó
 És habjai, mint a' lánynak érzeményi,
 Fellázadának a' fürdő körül. -
 'S midőn más reggel e' szüzet keresték,
 Helyette csak leplét találhaták.
 A' tó kiszáradt, barna habja eltűnt
 És tompa zúgás hallék föld alatt,
 Gőz ömle mérgesen ki a' sziklából,
 'S azóta a' gyógyvíz más tóba gyűl. -

Centralisatio.¹

I. Általános nézetek. Nem tudom, mellyik régi íróban olvastam, hogy a' rómaiakat a' császár-időben testileg, is annyira eltompítá a' mindig növekedő fényűzés 's élvezet vágy, hogy végre ételeik is csak a' legerősebb fűszerek által lettek nekik édelhetőkké. így jár sok nemzet szellemi élelmeivel is, sőt 'a magyarokról is ez az írók véleménye. Ebben találja legalább elégséges okát drámai íróink hatásvadászata; innen származnak politicalai iratainkban a' nagy szavak és személyességek, mellyeket némelyek úgy tekintenek, mint az orvos a' cukrot, midőn azt a' keserű orvossághoz hozzáadja, hogy a' beteg tőle el ne undorodjék 's könnyebben bevegye. Én azonban, a' magyar nemzetet többre becsülöm, 's hiszem, hogy az olvasó közönség a' kevésbbé paprikás ételt sem veti meg, 's a' szárazabb 's elvontabb tárgyakról szóló értekezést nem fogja elmellőzni; annál inkább, minthogy Európának mostani körülményeiben a' nemzetek olly szorosán vannak összekapcsolva, hogy bármilly eszme, melly egyikeknél hatással van, csakhamar a többiekre

¹ Pesti Hírlap, 1842. 116-119. cz., négy czikk.

is kiterjed; minek legvilágosabb példáját a' szerencsétlen vegyesházassági ügy mutatja. Illy eszme a centralisatio is, mellynek a magyar állapotokra is már volt és még nagyobb leend befolyása, sőt mind a' két párt, melly nálunk mostan létezik, szemére lobbantotta már ellenfelének a' centralisatio vágyát; 's azért, hiszem, idején van ezen eszmét egész kifejlésében 's elvontan is a' magyar állapotoktól vizsgálni. Ha a' legközelebb elfolyt századot tekintjük, 's a' történeteket bárcsak felületesen vizsgáljuk: szemünkbe ötlük ezen kornak minden előbbtől eltérő iránya. Míg a' középkorban a' nemzet alig vétetett figyelembe, egy század óta ennek jobbléte lett a' jelszó, melly mind azoknak szájában zeng, kik a' közdolgokkal foglalkodnak, tartozzanak bár a' kormányhoz, vagy a' kormány elleneihez. 'S így látjuk, miként követik egymást alkotmányos országokban az alkotmány reformjai, megújításai, eltörlései 's újaknak felállításai; nagy zajjal hozatnak mindennemű javítások 's törvények indítványba, büntetők, polgáriak 's a' társas és political élet ez által minden pillanatban új alakot, más irányt 's a' régiektől különböző korlátokat nyer. Az absolut országok azonban szintűgy belé ragadtatnak ezen közmozgalomba, 's ki meg akar győződni azon roppant változások felől, mellyeken a' kormányzási rendszer, a' törvénykezés, sőt a' törvények egész tömege ezen országokon keresztülment, az hasonlítsa össze a' keletéjszaki három nagy hatalmasság állapotát József, Fridrik és Katalin előtt a mostanival.

Ha azonban ezen mozgalmak végső irányát tekintjük, azt találjuk, hogy ez a' nemzetek és kormányok minden különbsége mellett is mindenütt ugyanaz; II. József és II. Fridrik reformjainál, a' toryk és whigek.

intézkedéseinél, a' nemzeti convent és Napoleon parancsainál, a' restauratio és Lajos Fülöp törvényeinél a' végeredmény mindig: *a végrehajtó hatalom erősítése, a rendes tartományok, megyék, helytartóságok 's egyesületek autonómiájának korlátozása*, a' kormányzásnak kevés kezekbe középítése, vagyis a' központosítás. Azon változatosság, mellyet különböző országokban 's azoknak egyes részeiben a' középkor után is találunk, 's melly a' történetekben alapulva, a' nemzeteket sajátképen bélyegezte, szünni kezd, 's az egyformaság elvének uralkodása terjed, dacolva az égalj, nemzeti-ség 's történetek ezredes befolyásával. Egy tollvonással törlé el a' nemzeti gyűlés a¹ francia koronának alávetett különböző nemzetiségek múltját, szokásait, törvénykezését, kormányzását. A' hideg normán és Béarn-Baszk lakója, Alsát és Lotharingia német ivadéka 's a' fél-olasz Franche comtéi ezentúl csak egy nemzetet képeznek; szerkezetök, előjogaik, szabadítékaik megszűnnek; törvényt, parancsot, tisztviselőt Paris küld, mellynek mozgalmait az ország szolgálilag követi. Ekkor boszulták meg önmagokat XI. Lajos; Kichelieu és XIV. Lajos intézkedései; mert a' provinciális élet előlése megfosztá a' királyságot legerősebb támaszától; 's a' nemzeti gyűlés azon híres végzése, melly a' tartományokat – nem tekintve a' történeti kifejlődésre – geographiai tekintetek szerint felosztotta, az országban nagy ellenzésre nem talált, mert a' tartományi élet már akkor szűnt meg, midőn a' tartományok önkormányzása és statutarius hatalma megszorított, következett a köztársaság, a' viták élet-halálra a nemzet jogainak nevében; népszabadság képviselői nem akartak a' népnek részt hagyni a' kormányzás legegyszerűbb részletei"

Egyenlőség volt a' forradalom jelszava, de a' szolgaság egyenlősége; az önkormányzás szabad eszméje a' girondistákkal sírba szállott. Következett a' directorium, következett Napoleon, ki consulságát és császárságát a' férfierőre 's győzelmek kardjára alapította; következtek az isteni jogra támaszkodó Bourbonok, s következett Lajos-Fülöp, a' nép felsőség 's forradalom képviselője. De mindezeknél bármilly különböző volt is eredetök, azon eszme nem találhatott helyet, hogy a' nemzetek nincsenek örök gyámságra kárhóztatva, hogy a' kormányzásnak egy része őket illeti, hogy a' nemzeti élet annál vígabban fejlődik ki, a' polgár annál szabadabban érzi magát, 's annál jobban szereti hazáját, minél nagyobb a' helyhatóságok hatásköre. 'S így történt, hogy Franciaországban annyi vérontás, annyi szép szabad szó után minden megyei és városi tisztviselő, a' főispántól le a' falusi jegyzőig, a' városi bírótól a' porkolábig, még most is a' ministerium által neveztetik ki, mellynek előre kikért és gyakran évekig halasztott megegyezése nélkül a' leggazdagabb városnak sem szabad iskolát emelni, vagy hidat építeni, vagy utat csináltatni, vagy határában egy fát leváogatni; mert azon néposztály, melly törvényhozó követek megválasztására elég érett, még most sem tartatik elég érettnak, hogy városa, megyéje közigazgatási ügyeit elintézzze 's helybeli tisztviselőit megválassza. Ezen eszmék a' francziákkal Spanyolországba is átmentek; de a' nemzet fölkelt ellenök, 's míg egy része az eddigelő mindig győzelmes sasokat hazájokba visszautasította, addig a' másik rész a' középpontosított francia kormánynak ellentétéül a' régi szabadítékokból új alkotmányt készített.

Az egység azonban ennél is alapeszme maradott, 's minthogy lehetetlennek látszott, azon szabadságot, mellyel a' pyrenei sziklákat lakó baskok bírtak, az egész nemzetre kiterjeszteni, az egyenlőség eszméjének hódolva, ezt szoríták meg; a' restaurációnak elveit követő Ferdinánd visszajövele 1814-ben és a' francziák győzelme 1824-ben nem engedték, hogy ezen alkotmány életbe lépjen; midőn azonban a' király halála után a' kormányzást más alapokra kellett fektetni, az Estatuto Real 's később a' cortesek megint azon hibába estek, 's a' bask tartományok előjogainak eltörlését követte a' hét évig tartó véres belháború. Alig végződött pedig ez is olly egyezés által, melly 'a baskok belkormányzását önmagokra bízza, 's íme Franciaország sugallására ismét megcsonkítatnak a' nemzet helyhatósági jogai a' középpontosítás érdekében, 's új forradalom (pronunciamento) üt ki a' háborút unt országban.

Hasonlót látunk Németországban is. Keletfrízia szabad tartományi alkotmánya, például a' francia szellemű Westphál királyság alakításánál, eltörölte; de midőn 1813 után a' francia intézkedések mind elenyésztettek, Keletfrízia tartományi szabadsága föl nem élesztették; 's következett a' hannoveri 1819-ki alkotmány, a' nemzet képviselői által alkotott országos alaptörvény 1833-ban, 's nagy zavarok után az 1839-iki országrendi alkotmány; mind ezen változások a' középonti hatalom erősítésére szolgáltak, 's a' keletfrizek panaszai, sem a' szabadelvű sem a' kormánypárt nem törődvn vele, elhangzattanak. Valóban ha a' történelekről csak ilyen jelenetek szerint kellene ítélnünk: azon eszme ébredne bennünk, hogy szabadság 's népérdekek színe alatt a' pártok csak a' hatalom felett

küzdenek, hogy az elvharcz csak egyedek közti kérdés.

Ezen irány ellen azonban nem hibáztak a¹ tiltakozások a' nemzetek részéről, hol a' nemzetiségek 's testületek megelőző kényuraság által nem voltak megtörve. Hol még a' szabadság emléke élt, ott hangzott a' sértett testületek, tartományok, nemzetek ellenmondása: a' magyaroké 's belgáké József jószándékú parancsai ellen, a' nemzeti convent üléseiben a' Gironde elragadó szónoklata, mellyet csak a' nyaktíló némíthatott el, 's kün a' yendéeiak puskaropogásai. Még most is hallik O'Connel demagóg szava, melly Irland kormányát ir képviselőkre akarja bízni, 's alig végződött a' baskok két évi harcza a' pyrenei tartományok önkormányzatának elismerésével, és Spanyolország minden városai főtisztviselőik szabad választásának korlátozói ellen ismét kénytelenül fegyvert fogtanak.

Ezen nevezetes árapály, melly időnk mozgalmainak egyik főindítója, mellyet azonban könnyen egész a' régiség homályaiba lehetne követni, mélyebben látszik az emberi természetben gyökerezni, mintsem hogy mozgalmainkat egyedi vagy testületi érdekeknek, cselszövényeknek 's a' nagy tömegizgatók általi megtántorításának lehetne tulajdonítani. Sőt az országok kormányformája sem tesz különbséget ezen kettős irányú mozgalomnál: abszolút és alkotmányos országokban, köztársaságokban és kényuraságok alatt ugyanazon symptomakat látjuk; sőt azt is tapasztaljuk, hogy míg a' liberális franczia Armandl Carrel a' középpontosításnak legnagyobb barátja, addig az angol toryk a' szegény törvényt azért támadják meg, leginkább, mivel a helyhatósági jogokat csorbítja.

A' középpontosításnak mindennap növekedő kiterjedése nem kerülte el a' publicisták figyelmét. Tocqueville ki montesquieui szellemmel vizsgálta a' democratiát 's annak következményeit, ezen irányt híres könyvében többször jellemzi. „Európának egyik végétől – így szól ő – a másikig, a' főurak szabadítékai, a' városok előjogai 's a' tartományi kormányok eltöröltettek, vagy eltöröltetnek. Fél század óta sok forradalmat 's ellenforradalmat látott Europa, mellyek azt ellenkező irányban felizgatták, 's mind ezen mozgalmak hasonlítanak egy pontban egymáshoz abban, hogy megrendítették, vagy eltörölték a' helyhatósági hatalmakat. Azon helybeli szabadítékok, mellyeket a francia nemzet az általa meghódított vidékekben el nem enyészttet, elestek azon fejedelmek erőködései által, kik a' francziákat meggyőzték. Ezen fejedelmek félrevetették mindazon újításokat, mellyeket náluk a forradalom teremtett, kivéven a' középpontosítást; ez az egyetlen intézkedés, melly iránt megegyeztek, hogy azt forradalomnak köszönjék. A' mit meg akarok jegyezni, az: hogy mind azon különböző jogok, mellyek időnkben osztályoktól, testületektől, egyedektől lassankint elragadtattak, nem arra szolgálnak, hogy új másodrendű (helyhatósági) hatalmak democratiai alapon emeltessenek, hanem minden oldalról közepültek a' fejedelem kezében. A' közállomány naponta mindinkább átveszi azon foglalatosságot, hogy még az utolsó polgárnak is irányt adjon, 's vezessen mindenkit még a' legcsekélyebb ügyekben is. A' fejedelmek legnagyobb része nem csak az egész nemzetnek kíván irányt adni, de sőt mondhatnók, hogy felelősöknek nézik magokat, alattvalóik minden tetteiért 's egyedi rendeltetésekért, hogy

magokra vállalták mindenkinek vezetését és felvilágosítását, élete különböző helyzeteiben, és szükség esetében akarátja elleni boldogítását is. A' magánszemélyek pedig részökről szint ezen szempontból nézik a' végrehajtó hatalmat, segítségökre híják azt minden szükségeikben, reá függesztik szemeiket minden pillanatban, mint tanítójokra vagy vezetőjükre. Állítani lehet, hogy nincs Európában tartomány, mellyben a' közkormányzás nem csak inkább középpontosított, mint azelőtt, hanem egyszersmind kutatóbbá is lett és részletesebbé, mindenütt inkább beléhat a' magánügyekbe, több 's csekélyebb cselekedeteket szabályoz tulajdon modorára, 's minden egyed mellett, körül vagy felett mindennap jobban megtelepedik, hogy őt segítse, tanácsolja és kényszerítse. A' középponti hatalom pedig régi hatalmának körét nem csak betölti, kiterjeszti 's túlmegy azon, hanem könnyebben is mozdul körében, nagyobb hajlékonysággal, erővel 's függetlenséggel, mint egykoron. Bámulatosan tökéletesítették időnkben Európának minden kormányai a' kormányzási tant, többet cselekszenek ök, 's több renddel, gyorsasággal és kevesebb költséggel; a' magánszemélyek minden tudománya őket látszik szüntelenül gazdagítani. A' fejedelmek megbízottjaikat naponta szorosabb függésbe teszik, 's új módokat találnak föl, hogy őket közelebről igazgathassák 's a' felvigyázást felettök kevesebb alkalmatlansággal gyakorolhassák. Nem elégszenek már meg azzal, hogy mindent ügynökeik (ágens) által vezéreltessenek, hanem ügynökeik eljárását is minden ügyekben igazgatják, úgy hogy a' közkormány nem csak ugyanazon egy hatalomtól függ, hanem mindinkább összehúzódik 's kevesebb kezekben középül. A' kormány közepíti ha-

tását ugyanazon időben, midőn előjogait kiterjeszti; kétszeres oka az erőnek¹.”

Hasonlóul szól Franciaországról a' középpontosításnak különben nagy barátja, Chevalier Mihály². „Franciaországban – így szól ő – ötven év óta az egységnek szenvedelme, melly nálunk mindig természetes volt, lázjellemet vett föl; egység és tökéletesség synonymok lettek nálunk, midőn mindent ugyanazon egy mintára újra öntöttünk, 's olly politicalai rendszert állítánk föl, melly Franciaországot Parisban pontosítja össze, – 's mellyben elég egy kereket megmozdítani a' középpontban, hogy a' nyolczvanhat megyei, ötszáz járási 's negyvenezer községi kerék megindíttassók. Az egység nagy elvének túlzó alkalmazásával Franciaországot úgy organizáltuk, mintha ez nem volna nagy ország, hanem egy császárságnak tartománya. Bámulatos módon úgy intéztünk el mindent, hogy az ország egyetlenegy csata által meghódíttathassék, melly egy hetmant hagyandana alkirálykint Parisban.” Hasonló értelemben nyilatkozik Welcer³, midőn az egyetemek és tudósok forradalom előtti tekintélyére és szabadságára egy futó tekintetet vet 's időnkét következőkben jellemzi: „A szerencsétlen despotiai Rajnászövetség ideje 's általánosan az absolut kormány kifejlése, sőt a' szabad alkotmányok némelly kormányelveinek egyoldalú alkalmazása Németországban felette kényes és különös jogállapotot állapított meg. A' szabadságnak és szilárd jognak régi

¹ Tocqueville de la Démocratie en Amérique, Deuxième partie, (folytatása azon munkának, mellyet nálunk Fábrián Gábor fordított) Tome III. Chap. V.

² Lettres sur l'Amérique du Nord-Lettre X.

³ Staats-Lexicon, voce Lehrfreiheit.

biztosítékai, az egészen önállású országos s megyei törvényszékek jogvédelme (Reichs- und Landsgerichte), a' független testületeké, városoké 's egyetemeké, a' facultasok jogvéleményei (Rechtsgutachten) – mindez megszűnt Németországban, vagy erőtelenné lett, 's polgári- és iparéletben egy házban és iskolában a' kormány *rendőri hatalma* mértéktelenül, sőt valódi despotiai hatalommá növekedett."

II. Centralisatio okai. Ha a' középpontosításnak okait vizsgáljuk: mindennap növekedő terjedésén többé nem csudálkozhatunk, minthogy ez a' kormánynak, sőt magoknak a' kormányzottaknak is érdekeivel sokszor láthatólag összeesik. Rendeltetése szerint a' végrehajtó hatalom áll a' többi polgárok fölött, jogaik biztosságát, a' törvények végrehajtását eszközlőleg. Bárkinek kezében legyen már ezen hatalom, kényurnak vagy alkotmányos fejedelemnek, aristocratiának vagy kormányzó tanácsok kezében: azon morális személynél, mellyet mi kormánynak nevezünk, a' *rend* eszméje mindig azon vezérelv, mellyhez intézkedéseit szabja. Ezen eszmét pedig végső következményéig követve, nem elégszik meg a' régi idők kormányainak példájára, a' rendtörés megfenyítésével; hanem a' rendtörés lehetőségét is gátolni kívánja, 's a' törvényeket nem csak korlátoknak tekinti, mellyeken belül a' nemzet erejét különböző irányokban teljes szabadságban kifejtheti; hanem organizáló eszközöknek, mellyeknek rendeltetése: irányt adni szüntelen a' nemzetnek. A' végrehajtóhatalom nem elégszik meg többé azzal, hogy a' jelennek a' pillanat szükségei által követelt törvényeket szab, hanem a' jövőt is elő kívánja készíteni, korlátokat szabni a' még ki nem fejlett erőknek, szóval: vezetni a' nemzetet. 'S így

minél lelkiismeretesebbek a' kormányok, annál pontosabban kívánják ismerni a' kormányzottak egyedi állapotját, terheit 's kívánatait; annál nehezebben tűrik a' tőlük független végrehajtó tisztviselőt, annál jobban szorítják meg a' testületek törvényhozási és végrehajtási körét, annál terhesebb nekik a' megyék, tartományok vagy helyhatóságok olly szokszor szűkkeblű és kisszerű ellenőrsége; 's ha képviselési alkotmányos országban a főhatalmat az ország képviselőivel osztják is, kik az ügyeket magasabb szempontból tekinteni képesek, testületek által mégis korlátoztatni nem akarnak. Mert ezeknél már természeteknél fogva a' provinciális érdekek túlnyomó, az egész országról tökéletes ismeretekkel nem is bírhatván, 's azért náluk gyakran a' kisszerű, az önző nézetek uralkodnak, mellyek a jövő boldogságának a' jelen kéjelmét feláldozni nem akarják. Ugyanazért minél kitünőbb a' fejedelem, minél inkább meghaladja nemzetének műveltségi fokát, minél erősebben meg van győződve szándékának jóságáról, annál inkább kívánja lerontani a' korlátokat, mellyek hatalmát erőtlénítik, mellyek legszentebb szándékát megsemmisítik, 's azon tervek sikerét, mellyekkel nemzetét boldogítani kívánná, lehetlenné teszik. E' szerint természetes az illy fejedelmek törekvése, hogy mielőtt terveit kivigye, kivitelőket lehetségessé tenni iparkodjék, hogy a' nemzet tőle függő parancsait híven teljesítő hivatalnokok által kormányoztassék, 's intézkedései életbe léphessenek a' nélkül, hogy ellentállásra találjanak. Mert hol a' végrehajtó hatalom eszközei nem függnék ezen hatalomtól, hol parancsainak engedelmeskedni 's az engedelmességet tőlük megtagadni nem szabad, ott a' különyszerű gondolatnak messzevágó terveket kivinni

lehetetlen, 's holt betű marad minden intézkedés, melly a' nemzet eszméivel meg nem egyezik, 's mellynek kivitelét a' municipalis hatóságok szükségesnek nem látják. Hogy ez által sok jó intézkedés elmaradhat, nem szenved kétséget; mert tagadni nem lehet, hogy az értelmiség nem a' többség, hanem csak az egyedek osztályrésze; 's meg kell vallani, hogy fejedelem, ki nemzetét tökéletesen ismeri, ki nemzetének legjobb, legbölcsebb férfja, 's lángeszének világával a' legsikeresebb eszközöket választva a' legszentebb célok kivitelére, korlátlan hatalommal igazgatja alattvalóit, – hogy ez, mondom, olly gyönyörű egy északkép, melly nemcsak a' keleti bölcsek nagy seregének phantasiáját fölhevítheti, hanem néha még szabadelmű 's mély tudományú nyugati status férfiakat is megvakíthat, 's őket ezen szavakra fakaszthatja: „ha az örök gondviselésnek tetszett volna olly jós-szót rendelni az emberi nem számára, melly a' hatalomra mindig a legbölcsebbet 's legjobbat híná meg: akkor talán még a' bölcselkedő sem pirulhatna a' kényurság védőjekint föllépni”. (Heeren: Ideen über die Politik und den Handel 'stb. Erster Theil, erste Abtheilung Seite 818). A' kik azonban így vélekednek, nem veszik tekintetbe a' nemzetek valódi állapotát és szabadsági joguknak addig terjedő határát, hogy akaratja ellen nemzet még boldogságra sem kényszeríttethetik; nem tekintik azt, hogy a' kényszerítés még akkor is, midőn célja üdvösséges, a' szabadságnak és jognak megsértése, 's hogy mint illyen, mindig visszatetszést, elégtelenséget, ellenzést és forradalmat gerjeszt; nem tekintik, hogy fölemelkedni egész nemzetek fölött, 's önmagában többet bízni, mint egy egész nemzet műveltségében, olly vakmerő-

ség, mely a' régiek vallása szerint nemezis hatalmát híja ki. Ez pedig színtegy mint autocratiára képviselői alkotmánnyal bíró országokra is alkalmazható, mihelyt a' nemzet a' követeknek csak választásában vészen részt, kik kívánatait tekintetbe venni nem kötelesek. Mert mint az egyes ember, úgy hozhat képviselői testület is – belemerülve a' theoriák tengerébe, utánozva más, az értelmiség magasabb fokán álló nemzetek rosszul felfogott példáit – olly törvényeket, mellyek a' nemzet fogalmaival meg nem egyezvén, soha életbe nem lépnek. Hol pedig a' középontosítás elve a' végrehajtó hatalmat egészen hivatalnokokra bizza, 's a' nemzetet minden befolyástól elzárja, ott elégtelenség következik, forrongások és lázadások; a' mint ezt egy részről II. József példája, a' másokról a' délamerikai köztársaságok házastörténete mutatják.

Fejedelmek azonban és képviselői testületek nem esnek könnyen ezen hibába, melly csak a' legnagyobb férfiak hibája, egy Józsefé, egy Napóleoné; erejüket azonban újabb időkben mégis a' másodrendű hatalmak megtörésére fordíták, a' rend eszméjének, a' világos áttekintésnek a' nemzet boldogságát könnyen feláldozva, mit még korunk anyagi practicai jelleme előmozdít. A' rendet tehát mindenüvé behozni törekedvén, végre az egyediségnek nem marad helye, 's azt hisszük, hogy a' nemzet minden viszonyait tökéletesen megismerhetjük táblás előadásokból, melyekben minden benfoglaltatik, csak az egyedeknek különböző értelmi ereje nem, és szenvedélyeiknek hatalma. A' kormány pedig minél jobban ismeri a' nemzet szükségait, annál több alkalmat lát beleavatkozni még a' közönyös dolgokba is, útmutatást adni

az egyedeknek ügyeik elrendezése iránt; megóvni őket veszedelmektől, mellyeket nem is gyanítanak; szóval: a' rendőri hatalom kiterjesztése mellett atyai gyámsága és vezérlete alá venni a' nemzet minden egyedét. Az emberi természetbe azonban annyira bele van oltva a' függetlenség érzete, hogy az illy gyámságot nem tűrheti, 's jobban szeret önérzetei szerint cselekedve néha kárt szenvedni, mint mindig a' felsőség által vezéreltetve, ezt kikerülni.

A' rendőri hatalom ezen kiképzése különbözteti meg az új kor statustudományát 's magát az ország-
lást a' régiekétől. Az országok alkotmánya 's a' kormányzás organisatioja időnkben jól elrendezett gépekhez hasonlít, mellyben minden kerék a' maga helyén forog, a' nélkül hogy tudná, mit hajt 's mi által hajtatik. Az egész fölött pedig örködik a' gépmester, 's egyedül ő ismeri a' kerekek hatását 's összpontosított erejöknek eredményét. Ezen kép olly ismeretes, hogy sokszor statusférfiak szájában is halljuk a' kormányzási organisatiót országgépnak (Staatsmaschine) neveztetni. A' ó világ ellenben a' statust egy életműves egésznek tekintette, mellyben minden rész az egésznek célját tudja és akarva mozdítja elő, mellyben minden erőnek a' lehetőségig legnagyobb tér nyitvatott kifejlésére, ha ez által az önmagára hagyatott gyöngesség el is vezett, mint a' gyöngébb fa, melly' a' sűrű erdőben erősebb törzsökök közt föl nem vergődhetvén, elszárad. Az újabb korban ellenben az erőtlenek gyámolítása vétetett a' statusférfiak által leginkább tekintetbe, habár azon intézkedések, mellyek a' gyöngéknek egy nyomorult léteit biztosítanak, a' hatalmasabb szellemeket lebilincselnék, 's erejöknek kifejlését hátráltatnák. Ezen különböző nézetek azonban

a' különböző viszonyokban találják okaikat; a' régiség szünetlenül háborgó idejében szükségesebbek voltak az erőteljes, a' nagy férfiak, kikre az ország veszedelemben támaszkodhatott; míg állandóbb, békésebb, erőtelenebb időnkben a tér is megszorult, melylyen a' lángész hathat, mióta az országok nemcsak külső, de belső kormányzási viszonyai is a' cabinetekbe vonultak; annyira, hogy egy szellemdús író (Heeren) az új kort a' cabineti politika által véli legjobban jellemezhetni, melly az országügyek vezérletét mindinkább a' fejedelmek és ministerek kezében középíti.

Időnk a' szabadalmaknak nem kedvez; nemcsak democratiai, hanem aristocratiai országokban is mindennap népszerűbb azon eszme, hogy a' törvény a' hazának minden polgárát egyiránt kötelezze, hogy személyek és osztályok szerint kivételeket nem szenvedhet. A' legközelebb múlt országgyűlés hiteltörvényeinek némelly rendszabásai is ezen eszmén alapulnak, mellyek a' nemest több esetben a' városi törvényhatóságnak vetik alá. 'S a' mint a' törvény előtti egyenlőség eszméje terjed, úgy ritkul a' szabadíték és az előjog, az egyedek viszonyai annál inkább hasonlítanak egymáshoz: az egyedek magok kisebbedni látszanak, 's a' társaság nőni; mert hol a' polgár politicalag a' többi polgároktól nem különbözik, ott elvész a' tömegben, 's az ember csak a' nemzet nagy és nagyszerű képét v6szi észre.

„Ez természetesen magas eszmét ad a' demokratiai idők emberének a' társaság jogairól, 's igen alacsonyt az egyedeiről. Ők nem ellenzik, hogy a' társaság érdekeinek minden alárendeltessék, ezekéinek semmi; ők megengedik, hogy a' hatalom, melly a'

társaságot képviseli, sokkal több értelmiséggel és tudománnyal bír, mint minden egyes, mellyből a' társaság áll, 's hogy kötelessége szintúgy mint joga, minden polgárt kézzel fogni 's vezetni. – Democratiai idők embere csak a' legnagyobb ellenzéssel engedelmeskedik szomszédjának, ki egyenlő vele, 's vonakodik nála nagyobb értelmiséget elismerni, igazságát gyanúba veszi, hatalmát féltéssel látja, fél tőle és megveti őt, s minden pillanatban szereti éreztetni vele közfüggésüket, mellyben mind a' kettő ugyanazon felsőbb hatalom alatt áll. Minden középponti hatalom, melly természetes hajlamait követi, kedvez az egyenlőségnek, mert az egyenlőség könnyíti az illy hatalom hatását 's terjeszti és biztosítja azt. - Democrat nemzetek sokszor gyűlölik a' középponti hatalom képviselőjét, de magát a' középponti hatalmat mindig szeretik!" (Lásd Tocqueville fentemlített munkájának végső részét.)

A' középpontosításnak egy harmadik 's nem kevésbé hatékony eszköze 's oka: időnk industrialis iránya 's az iparnak azon régibb időkben nem is gyanított fölvirágozása, melly az időből a' leghasznosabb tőkét alkotta. A' régi görög 's római szabadság rabszolgaságon alapult; csak a' heloták tették lehetségessé Sparta közéletét, rabszolgák Athene dicsőségét, és csak úgy tölthette idejét a' romai a' fórumon, csak úgy vehetett részt a' közdolgokban, ha rabszolgáinak munkája szükségeit 's clienseiét pótolta; a' lovagok szabadsága a' középkorban szintén a' hűbérrendszert 's a' jobbágyok személyrabságát (Leibeigenschaft) föltételezé. A' mint ezen institutiók – az emberiségnek gyalázatára válók – megszűntek, a' kormánynak középponti hatalma is mindig terjedett, 's

megszűnt az egyednek 's az egész nemzetnek személyes befolyása a' közigazgatásba. A' hol pedig a' nemzet szabadságaihoz ragaszkodott, ott a' személyesen gyakorlott 's időről időre terhesebb jogok képviselőkre ruháztattak át, a' nemzet végrehajtóhatalma lassan-lassan megszűnt, 's a' törvényhozási is csak közvetve gyakoroltatott. Még az amerikaiak is elég ellenőrséget láttak a' választásokban, 's a' végrehajtó hatalom semmi részét nem tartották fen a' nemzetnek, megnyugodva abban, hogy azok, kik kormányoznak, választásaiktól függnék. – Minél nagyobb valamely nemzetnél az ipar, minél élénkebb a' versenyezés az anyagi érdekek mezején, annál kevesebb Tdőt áldozhatnak az egyedek a' kormányzás ellenőrsikere," annál könnyebben nyugosznak meg a' középponti hatalom, intézkedéseiben annál inkább irtóznak minden nagyobb political változástól, melly legjobb esetben is a' köznyugalmat megzavarja. A' kéjelem hat reájok leginkább, 's részvétlenségök által minden hatalom önmagától is a' középponti hatalom kezébe kerül, ha ez azt nem is keresné. – Minél gazdagabb a' nemzet 's minél terjedtebb egyedei közt a' jólét, annál jobban kedveli a' csendes léteit, 's a' rendtelenségtől! félelem 's a' közbékének szeretete csaknem egyedüli political szenvedélye; 's így minden polgár hajlandó jogait a' középponti hatalomnak általadni, melly az anarchia éjien őt is védelmezi, midőn ellene önmagát védi. – Ha már békés időben is annyi az ok, melly helyhatósági jogoknak eltörlésére 's a' középponti hatalom gyarapítására hat: akkor veszedelemben még nagyobb szükség áll be, melly ezen czélt előmozdítja. Illyenkor csak a' középponti hatalom menthet, melly mindenüvé ellenzés nélkül

elhat, mindenütt engedelmességre talál 's az ország minden segédeszközeivel parancsolhat. A' régiség legszabadabb nemzetei is átlátták ezt, 's midőn kijelentetett, hogy a' köztársaság veszedelemben forog, akkor megszűntek a' romaiaknál minden polgári szabadságok, 's a' dictator katonai törvénye uralkodott. „Érezték ezt az új kor szabadelmű nemzetei is, midőn sok alkotmányban helyt talált azon szabály, hogy veszedelem idején az alkotmány maga 's a' személyek bátorságát védő törvények ideiglenesen fölfüggesztethessenek.

A' középponti hatalom terjesztésének leghatalmasabb eszköze azonban a' nemzetek hiúsága. A' melly országban a' dicsvágy uralkodik, ott van a' középponti hatalom valódi hazája. Híjába keresünk ott középhatalmakat, mellyek a' középponti hatalom erejét gyöngíténék, vagy fényében osztoznának; ott az egész ország minden dicsősége, 's nagysága a' fővárosba vitetik, 's a' kormánynak adatik kezébe; ott a' Középpontban társas életet találunk, hideg megmervülést minden tagokban, a' főváros absorbeálja az egész birodalmat, a' kormány a' fővárost; Rómát látunk emelkedni, elnyomott népek fölött egy világvárost; 's imperatorokat benne; Parist, XIV. Lajost s' Napoleont.

III. A centralisatio következményei. Midőn a' múlt számban a' középpontosítás okait vizsgáltuk, jó következményeit nagyobb részben már említettük, a' kéj elméesebb kormányzást, t. i. a' nép szükségeinek látszólagos könnyebb megismerhetését és az igazgatás gyorsaságát. Hozzájárul még, hogy a középpontosítási rendszer, mint az egyenlőségnek előmozdítója, a' nép szenvedelmeinek hízelkedik; hogy az egyformaság

által, mellyet mindenütt behoz, az észnek némileg postulatuma, melly a' szabályt mindenütt határozott-nak 's biztosnak 's mindenütt egyenlően kiterjedőnek kívánja. A' középpontosítás végre a' nemzet hiúságá-nak szolgál, 's ez által a' nemzetiség barátainak kínálkozik, midőn az ország minden észtehetségeit a' fővárosba vonja, azon egyetlen térre, mellyen a' nemzetnek a' középpontosítás által mindig a' fővárosra irányzott figyelmét magokra vonhatják, s erejöknek illő hatáskört találhatnak. Az ország értelmisége így vonatik össze egy tömegbe, mellyben a' fényesebb-nek sugaraiban a' fénytelenebb is jobban kitűnik, 's a' fényesebbek együttléte sugárkoszorút helyez a' hazának fejére. Ezt látjuk Rómában Augustus alatt, ezt Franczthonban XIV. Lajos és Napoleon alatt; 's ezen udvarok vakító világa előtt amott a' széles Göröghon 's gyarmatainak itt Olaszország fejedelm-ségeinek 's a' német udvarok 's egyetemeknek egy-mástól elszigetelt tudósai nagyobb becsők mellett is, elhomályosodtak.

A' középpontosítási rendszer azonban, bárhogy kínálkozzék, fejedelmeknek és nemzeteknek, végtére mégis mind az ország bátorságára, mind a' nemzet szabadságára vészthozó.

A középpontosítási rendszernek legközelebbi szükség-es következménye egy hivatalnoksereg, melly a' kormány kinevezésétől függ, ettől veszi parancsait, ez által mozdíthatatik el, 's csak ennek felelős. A' mint a' középpontosítás valamelly kormánynál vezérelvvé; lett, azon pillanattól növekedik évről évre, sőt lehet; mondani, napról napra a' hivatalnokok száma, még akkor is, ha a' kormány ezt nem kívánná. Mert a' mint a' testületektől, rendektől vagy előjogos egye-

dektől igazgatási befolyásuk 's autonómiájuknak egy része elvétetik, ezek a' kiváltságos állással összekötött kötelességeknek is vagy hanyagul, vagy éppen nem felelnek meg, 's habár a' kormány számukra némi befolyást meg is kívánna menteni, mégis kénytelenítették a' hanyagságból önkényt következő rendtelenség miatt minden igazgatási hatalmat kezeikből kivenni, 's a' helyhatósági testületi vagy patrimonialis kormányzást fizetési függő hivatalnokokkal felváltani. — Az autonómia megcsonkításának ezen következményeit sehol sem látjuk olly óriási példákban, mint a' régi világban a' római köztársaság végidejében, midőn ezen hatalmas ország a' kisebb kelet-európai fejedelmeket pártfogás színe alatt némi függésbe hozta 's udvaraiknál előbb csak külviszonyait legátusok által rendezteté 's igazgattatá; majd a' fejedelmek zsarnoksága által veszélyeztetett közbátorság fentartása végett a' beligazgatásba is nagyobb befolyást nyertek, melly a' legátus tekintetének fentartására szolgáló katonai erő által még inkább növekedett, míg végre a' tökéletes gyámságra került királyok vagy függetlenségök visszanyerésére indított egyetlen háborúban legyőzettek, vagy szünetlen beháborúkba keveredve, országukban a' rendet fentartani képtelenek lévén, a' hatalmas köztársaságnak színuraságukat is átadni kénytelenítették. így vitetett Róma sokszor önkénytelenül a' hódítások mezejére, míg végre olly terjedelmessé lőn, hogy a' birodalmat sem belül kormányozni, sem külről megtámadások ellen védelmezni nem lehetett, 's önsúlya alatt összeomlott. Hasonló történik most is Ázsia színpadán; az angol kelet-ind társaság az óriási félsziget minden hatalmasságaival háborúba keveredett, hogy a' gazdag

Bengal tartományt védelmezze 's kereskedését bizto-
sítsa; 's habár a' legyőzött fejedelmeket adó mellett
országai birtokában örömet meghagyta, mégis a'
szünetlenül ellene forralt tervek és ármánykodások
megszüntetésére kénytelen volt ezen fejedelmek ere-
jét gyöngíteni, udvaraik körül angol sereget tartani,
a' zsarnokul nyomott népek védelmére követői által
a' beligazgatásba is befolyjni, 's végre a' szünetlen
háborgások elmellőzésére, a' fejedelmek ármánykodá-
sainak megbüntetésére, a' közvetlen kormányt is
átvenni. Így terjedett, így terjed még most is ezen
óriási birodalom. Kereskedésének kiterjedése 's bir-
tokának bátorsága kényszerítő a' társaságot, hogy
fegyvereit Ceylon szigetétől a' himalájai havasokig
vigye, 's az eseményeknek már többé nem ura, hanem
inkább szolgája most egy oldalon az Oxus és Jaxar-
tes, másikon a' Hoangho és Jancsekiang felé nyo-
mul, mint kevés idővel előbb a' Buremputer és Indus
felé nyomult; szünetlen hódításaiban nem tudván
többé önmagát megállítani a' nélkül, hogy egész
hatalmát ne koczkáztassa, míg végre – mint Róma
önsúlya alatt összeroskadandó

A' mi a' régi időkben 's Ázsiában még most is
olly óriási idomban történik, ugyanaz történik kisebb
vagy nagyobb arány szerint minden országban, hol
a' központosítás egyszer megkezdett. A' mint a'
rendek, testületek és helyhatóságok jogai megszorít-
tatnak, a' mint elfogadtatik azon elv, hogy az igaz-
gatásra csak a' kormánytól közvetlenül függő s neki
felelős hivatalnokok alkalmasak, akkor megkezdődik
a' mozgalom, melly csak ott szűnik meg, hol minden
előjogok és szabadítékok eltörlése után az egész
nemzet egyenlő, political életet nélkülöző, egymáshoz

csak a' szolgaság érzete által kapcsolt egyedek tömegéből áll, mellynek fölibe a' középponti hatalomtól mindenben függő hierarchiai hivatalnok-sereg helyeztetik. Kezdetben ugyancsak az autonómia, a' statutarius hatalom támadtatik meg, hogy ez által az ország törvényhozásában az egység 's az egyenlőség meg ne zavartassék: de a' mint a' helyhatósági 's testületi jogok megszoríttatnak, megszűnik a' testület külső tekintete is, 's véle a' testületi tagok részvéte. A' fizetéstelen vagy csekély fizetésű testületi tisztviselők, kiknek hatásköre megszoríttatott, külső tekintetők megszűntével becsületből szolgálni nem akarnak, vagy hivataloskodásukat fizetések csekélységével hozzák arányba. Ez által a' központi hatalom rövid idő múlva kényteleníttetik a' tisztviselők helyébe tőle függő, 's már nem többé a' testület, hanem az ország által s ugyanazért jobban fizetett hivatalnokokat kinevezni, annál inkább, minthogy a' testületi tagok, jogaik 's hatáskörük megszorítása után a' testületi terheket viselni, azon hivatalnokokat, kiknek kinevezésében részök nincs, fizetni, a' középületeket és intézeteket, mellyek felügyelősök alól kivétettek, fentartani vonakodnak 'sígj végre minden hivatal, intézet, börtön 's egyéb középület, utak ós hidak fentartására szükséges költség, a' felügyelésre megkívánt személyek 's a felettei egész intézkedés országossá 's központosítottá válik, az egész kormány és igazgatás a' középponti hatalom hivatalnokainak kezébe kerül, 's a testületek politicalai jogainak köre az egyenlőség látszólagos diadala mellett naponkint megszorul, melly egyenlőség azonban, – mint már felébb említék – nem más, mint a szolgaság egyenlősége.

A' régi görögök, kik mind a' mellett, hogy alkot-

mányaik még nagyobb változatossággal bírtak, mint a' mieink, a' most divatozó political felosztásokkal még sem törődtek, 's kiknél a' monarchia, aristocrazia és democratia, minden árnyéklataival együtt nem csak az országférfiak agyában, hanem tetteleg is létezett, csak egy fogalmat tartottak szükségesnek az alkotmányok jellemzésére: tudniillik fogalmuk szerint azon ország volt szabad, mellyben a' tisztviselők, habár örökösök" s' választástól nem függők, eljárásukról népnek számot adni kénytelenítették (ὄπευοννοσι); a' hol pedig a' kormány számotadni nem tartozott, szerintök ott nem volt szabad a' nép, 's az uralkodó tyrannusnak neveztetett, habár szabadságszerető polgár volt is, mint Pisistratos Athene tyrannja, vagy Miltiades, a Chersonesusé; mert görög fogalom szerint a' felelőség a' szabadságnak egyetlen ellenőre. Igaz, hogy e' régi felosztás' korunknak a' régiektől annyira eltérő állapotaira nem alkalmazható: de mégis alig fogunk hibázni, hahogy azon nemzetet, lenne bár képviseleti rendszere szűkebb alapokra építve, még most is szabadabbnak nevezzük, hol a' tisztviselők nagy többsége nem a' középponti hatalomtól függ, azon nemzetet pedig legszabadabbnak, mellynél az önkormányzás testületek által legnagyobb mértékben gyakoroltatik. Azon tekintet, valljon a' fejedelem „választás vagy örökösödés útján foglalja-e el a' főhatalmat? e' részben nem nyom semmit. A' szabad Spartában a' királyok örökösödése volt divatban; a' pápai birodalmat pedig még edengelé szabad köztársaságnak senki sem nevezé.

Hogy azonban az önkormányzás mindenütt a' legjobb kormány legyen, hogy ez által az országczélok mindig legkönnyebben éressenek el, hogy ez a' jó

uralkodás észképéhez legközelebb járjon, ezt nehéz volna föltétlenül állítani; annyi azonban bizonyos, hogy az önkormányzás mindig a' nemzet erkölcsi és politicalai kifejlésével megegyezik; 's azért romlott vagy ki nem fejlett nemzeteknél szintolly veszedelmes, vagy legalább haladást gátló, a' mint élénk, művelt és munkás nemzeteknél a' haladás, jólét és boldogságnak legfőbb eszköze; mert felejtünk nem szabad, hogy a' szabadság eszköz és nem cél.

A' hivatalnok-uralkodásnak (bureaucratia), melly a középpontosítással elválhatatlan kapcsolatban áll, 's mellytől Magyarországot még sokáig mentse meg az isten, a' mint tőle eddigelé szerencsénkre megóvta, legnagyobb hibája az, hogy a' kormányt a' nemzet műveltségi fokával összhangzásba nem hozza; mert azon ellenvetés, hogy a' hivatalnokok a' nemzet egyedeiből kiválasztva, annak műveltségi fokát híven képviselik, már csak azért sem bír nyomatékkal, mint-hogy a' hivatalnok-uralkodásnak egyik főjelleme az, hogy kiválólag azokat mozdítja elő, kik a' középponti Hatalmat ifjúságuk óta szolgálják, belső szerkezetét nem ismerik, mechanikai fogásaiban gyakorlottak; szóval: a' kormányzásnak betűit könyv nélkül tudják. A' betű pedig előli a' szellemet, a' szellem a' betűnek nem szolgál; 's így látjuk, hogy mindenütt, hol a' középpontosítás rendszere uralkodik, a hivatalnokok a' néptől különvált osztályt szoktak képezni, melly vele semmi életműves összeköttetésben nincsen.

Az ifjú, ki magát ezen pályára szánta, épen azon időben válik el a nemzettől, midőn annak szükségeit, kívánságait, sőt még szellemét sem képes felfogni, 's belép a' hivataloskodás körébe, a' kormánygépnak egy alárendelt kereke. Foglalatosságai és kötelessé-

gei mind mechanikaiak; a' főbb hivatalnokok parancsainak vak teljesítése, az alárendeltek jelentéseinek rendbeszedése 's engedelmesség a' főkötelesség; mert hivatalnok, ki a' főbb hatalom intézményeinek ellenszegül, ugyanazon pillanatban megszűnik hivatalnok lenni, minthogy a kormánygépnek többé nem hasznos, hanem ártalmas része, míg a' testületi tisztviselő a' testületi határozatok végrehajtása iránt ugyan felelős, de azoknak alakulásánál mint testületi tag befolyással bír, 's nézeteit minden oldalról kifejtheti. A' nemzettel pedig csak parancsolólag jön a' hivatalnok érintésbe, nem félhet, nem remélhet ettől semmit; 's így hozzászokik ahoz, hogy mindig csak a' középponti hatalomnak kedvét keresse, a' nemzetbéli"csak á' legjobb parancsoknak is sokszor ellenszegülő egyedeket lásson, kiket fékezni 's megvetni tanult; 's csakhamar hozzászokik a' kormányt 's nemzetet egymástól elvált, sokszor egymással ellenkezésben álló két eszme képviselőinek tekinteni, mellyek közül az egyiket ismeri, nézeteit tiszteli, megelégtetésétől egész szerencséjét várja; a' másiknak csak rossz oldalait látja, szükségének 's kívánságainak okát vizsgálni szerfelettinek tartja, 's végre önmagát nem a' nemzet tagjának, hanem hozzá nem tartozó ellenőrijének tekinti.

Ezen kép ugyan Magyarországra épen nem alkalmazható: azon országokban, hol ezen kép eredetijét láthatjuk, elhangzik a' nemzetnek panasza 's csak ritkán hat fel a' középponti hatalomhoz; mert érdekeinek orgánuma nincs, az igazgatás pedig nála nélkül 's azért sokszor érdekeivel összeütközőleg gyakoroltatik. Azok pedig, kik a' kormánynál ülnek, kik a' középponti hatalmat kezeikben tartják, legjobb

szándékuk mellett is, az alárendelt hivatalnokok jelentéseire szorulnak, a' nemzetnek 's egyedeknek panaszait, ha hozzájuk mégis felhatnak, csak hivatalnokaik által vizsgálthatják, gyakran azok által, kik ellen épen a' panasz emeltetett, intézkedéseik kivételét ugyanazokra bízzák, 's gyakorta hanyag végrehajtásuk sikeréről nagyobbbrészent egyoldalú tudósítások szerint ítélnék; mert vajmi ritka eset, hogy az alárendelt hivatalnok a' kormányférfi ellen, kitől sorsa függ, függetlenül szólna, 's a' jó szándékból származott, de ferde intézkedés visszás sikerét nem inkább a' nemzet rász szándékának tulajdonítaná. így támad, így nő mindig a' hézag nemzet és kormány között; a' nemzet a' hivatalnokot a' kormánytól elkülönözni nem képes, minden hivatalnoki visszaélést és kicsapongást a' kormánynak tulajdonit, annál inkább, minthogy panaszos esetekben, hol olly gyakran mindkét fél vétkes, a' kormány szükségképen a' hivatalnok hibáit kisebbíteni hajlandó, nehogy büntetése által öntekintetét gyengítse, 's a' hivatalnoknak általa történt kinevezését rosszalni, 's így hibáját megvallani kényteleníttessék. Az egésznek következménye végre az, hogy az ország állapotja egészen különböző azon képtől, mellyet a középponti hatalom a' hivatalnokok jelentéseiből összerakott, 's hogy végre az egész igazgatás legjobb intézkedések 's legszebb jelentések mellett is csak papiroson áll; és midőn ezen papiroskormány szerint az ország legjobb rendben van, akkor a' panaszok a' középponti hatalom nézete szerint természetesen csak túlzó 's rendzavaró békeháborítóktól eredhetnek, 's a' nemzet jólétének elmaradása csak a' nemzet hibáinak tulajdonítható. Minthogy azonban a' középponti hatalom, melly a'

nemzet valódi jólétét szívében viseli, hivatalnokaiban teljesen 's mindenben mégsem bízik, 's olly országokban, hol a' népnek orgánuma nincs, a' dolgok valódi állásáról meg akarván győződni, más eszközhöz nyúl: a' titkos politica fekete seregéhez, melly 'a tapasztalás szerint centralizált országokban leginkább fejlődik ki. így állítatik fel a' kölcsönös bizalmatlanság, az árulás és tettetés rendszere, a' nélkül, hogy ez által a' nemzet állapotjárói igaz 's részrehajlatlan tudósítást nyerni lehetne, míg ez által a' nemzet jelleme megromlik, minden társasági kötelékek megszűnnek, 's a' nép végtére – elszokva a' közdolgoktól, legjobb egyedeitől a' hivatalvágy által különben is folyvást megfosztatva – teljesen demoralizáltatik és szolgasereggé aljasodik, mellyre veszélyben támaszkodni nem, lehet; melly haladásra képtelen, és az első hatalmas megtámadónak martaléka lesz.

IV. Még egypár szó a centralisatióról. Múlt számban a' hivatalnok-uralkodást vizsgáltuk; legyen szabad az ott megszakadt eszmesort folytatva, ezen nálunk még kissé ismeretlen, hanem Európa egyéb nemzeteinél jobban kifejlett 's néhol igen nyomasztó állapotot még egy szempontból vizsgáim, mellyet ott elmellőztünk.

Vannak, kik azon állítást, hogy a' hivatalnokok a' kormány legerősebb támaszai, olly igazságnak tartják, mellyet bebizonyítani nem is szükséges; miből önkényt következnék, hogy a' középpontosítás rendszere, melly minden rendszerek közt legtöbb hivatalnokot kíván, ez által a' legerősebb alapon nyugszik. Ezen állítás azonban elenyészik a' tapasztalás világának a' históriája, 's különösen azon országok históriája, mellyben a' középpontosítás legnagyobb mértékben uralkodik. Franciaországé, mutatja, hogy a' hivatalnokok,

kik a' kormányt békés, sőt zavargó időkben is gyámolítottak, azt a' mint a veszedelem nagyobb lón, mindig elhagyták, s' a' korlátlan királyt szintolly híven és buzgón szolgálták, mint később az alkotmányost és a' köztársaságot és a' terrorismust és a' directoriumot és a' consult és a' császárt és a' Bourbonokat és Lajos Fülöpét: következőleg a' tizenegyedik esküt szinte olly könnyen letették volna, mint előbb, a kormány formával nem törődve tizenhárom letettek, ha a' sors félszázad alatt a' francia alkotmányt tizenegyedszer is felforgatja. Mert ők nem a' kormánynak, hanem az országnak 's közrendnek szolgálnak, ha lelkiismeretesek; ha pedig nem azok, 's ha lételők – mint sokszor történik – a hivatalhoz van kötve, ekkor a' kormány érdekét, mellytől hivataluk függ, magokénak tekintik, míg a' kormány erős, vagy erősebb, mint a' pártok zavargásai. Illy időben azonban a' kormány rendszeres ereje kifejtésével is fenáll, 's erősebb támaszra szüksége nincs, midőn pedig a' pártok ereje annyira nőtt, hogy a' kormánynak rendkívüli eszközökhöz kell nyúlnia, midőn áldozatokra van szüksége, midőn a' csata kimenetele bizonytalan: akkor a' hivatalnok, ki csak imént a' fenálló kormánynak mindent kész vala feláldozni, visszavonul, nehogy a' pártok győzelme esetében nagyobb munkássága neki vétkül tulajdoníttassék. Ez történt Franciaországban. Ha ezek szerint azon tétel, hogy a' hivatalnokok az ország bátorságát mindig támogatják, s' a kormány állandóságának keretei, a' szigorúbb vizsgálatot ki nem állja: bizonyos minden esetre, hogy a' középpontosítási rendszer veszedelmes időkben a' kormánynak felette káros, mert ezen rendszernek főczélja az, hogy a' testületeknek minden

autonómiája megszűnjék 's a' népnek befolyása nélkül minden a' kormány közvetlen ügy viselője által végeztessék. Ha már az illy kormány a' lehetőségig legtekélyesebb; ha minden intézkedéseinek céljául a' nemzet javát tűzte ki; ha jelszavát: „*mindent a' népért, semmit a' nép által*” híven követi: a népet mindenesetre elszoktatja a' közdolgoktól, ez pedig könnyen megszokja, hogy kizárólag magányérdekeinek éljen: azon nyugtató gondolat, hogy mi az egész hazát illeti, arról a' kormány gondoskodik, nála tántoríthatlan elvvé válik, 's végre önerejét, azon erőt, melly sokaknak egyesüléséből ered, megismerni alkalma nem lévén, nem is tudja, milly hatalmas a' szabadon kifejlett nemzetiség ereje, 's minden egyed csak önmagára támaszkodik és a' kormányra; szomszédjától nem vár segedelmet, a' mint tulajdon részéről nem is segíti. Minthogy végre a' közfellingés, az enthusiasmus, mint mellynek hatalma a¹ számtan szabályai szerint sem ki nem számíttathatik, sem meg nem mérethetik, a' középpontosítás rendszerével semmikép sem egyez meg; mert a' centralisatio független hatalmat az országban nem tűr, 's ugyanazért minden fellengésnek, minden egyesülésnek ellenszegül; a' veszedelem órájában, midőn a' kormány külső vagy belső ellenségtől megtámadtatva, rendkívüli erő kifejtésre és a' polgárok önfeláldozására szorul, akkor nem támaszkodhatik többé testületekre, nem a' nemzetre, hanem csak gyarló egyedekre, kiknek ereje önmagok előtt is ismeretlen nagyság, melly bennök kifejeletlenül aluszik. Minélfogva a' középpontosítás rendszere mindig desorganizál. Van még egy oldala a középpontosításnak, mellynek veszedelmességét ezen rendszernek legnagyobb barátja sem tagadhatja, 's ez az: hogy középpontosí-

tott országokban a' főváros a' mozgalmaknak mindig veszedelmes tűz helye, 's hogy veszte mindig az egész ország vesztét következteti; mert a' mint valamely külső vagy belső ellenség ezt hatalmába kerítette, a' kormánynak nem maradt eszköze, mellyel a' tartományokat igazgathatná. Érzik ezt a' francziák, s azért költenek milliókat milliók után fővárosuk erősítésére; adjanak inkább a' megyéknek szabadabb szerkezetet, adjanak nekik autonómiát, 's nem lesz többé erősítésekre szükségök, 's azon gyakori kormány- és alkotmány változtatások, mellyek most a' francia nemzet jólétének szintügy károsok, mint minden egyed szabadságának, meg fognak szűnni; Paris nem lesz többé azon lázas középpont, mellynek minden vonaglása országot rendít, 's a' nemzet vesztend talán fényéből valamit, de boldogsága nem is gyanított mértékben fog növekedni.

Miután a' középpontosítási rendszer jó és rossz oldalait tehetségünk szerint kiemeltük, hátra volna még, hogy a' helyhatósági rendszer iránt is mindezt megkísértsük; mi azonban Magyarországon, hol ezen rendszer a' legnagyobb kiterjedésben uralkodik, épen szükségtelen. Mindenki tudja, hogy ezen rendszer mellett a' nemzetnél több az élet, mozgalom és szabadság, bárha mérgesebb a' pártvita, s' nagyobb az erőpazarlás; hogy ez által egy részről a' nemzet sülyedése gátoltatik, de más részről emelkedése is nehezítetik, hogy az oligarchia és ochlocratia befolyásainak szüntelenül kitéve nem lehet, szóval: hogy bajaink és kedvetlenségeink nagy része ugyanazon institutiótól származik, melly alkotmányunk legnagyobb kincsét teszi.

És ámbár nem hisszük, hogy azok után, miket e' hírlapban a' centralisatióról közlöttünk, valaki találkoznék, ki minket a' centralisatio barátinak tartana:

mégsem hallgathatjuk el, hogy vannak a' közigazgatásnak oly ágai, mellyeket középpontosítva vinni szükséges, mellyeknél a' siker nagy részben a' közép-pontosítástól függ. Nézeteinket ezekről más alkalommal fejtendjük ki bővebben; legyen elég jelenleg ezeket kevés szavakkal érinteni. Ilyen különösen az *igazságkiszolgáltatás*, a' mennyiben t. i. szükséges, hogy azon esetekben, hol a' formák megsértetteknek tartatnak az egész országból egy főtörvényszékhez történjék a' feljebbvitel, hogy így az egység, a' törvénykezésben megőriztessék; ilyen a' *börtönügy*, melly csak központosított igazgatás és illetőleg ellenőrség mellett rendeztethetik el czélszerűen; ilyen végre a' *közlekedés eszközeinek*, a' vaspályák, csatornák és utaknak *építése*, melly iránt a' középítés (concentratio) hiánya már eddig is mindinkább érezhető. E' nélkül az országos vonalok, mellyek a' helyhatóságok erejét felülmúlják, 's a' helybeli érdekekkel sokszor ellentétben állanak, soha sem építhetők. A' mostani rendszer mellett pedig, melly nagy az erőpazarlás, milly csekély a' süker! hányszor áldoztatott fel az útvonal elhatározásában a' provinciális érdekek az országos, sőt a' fölemelt sóár jövedelmének is eredménye, eldarabolása miatt, minő csekély! Hahogy azonban e' részben elhagyván a' mostani sükertelen és káros rendszert, ezen ügyet központosítva akarnók vinni, a' helyhatóságokra csak mellékes utak (voies vicinales) elhatározását és helyhatósági erővel történendő építését bízván: akkor ne adjuk a' felügyelést felette sok személyből álló collegiumnak, mellynek körében a' felelőség megoszolva elvész: egy legyen a' főigazgató, felelős a' nemzetnek; övé legyen osztatlanul a' süker dicsősége, övé a' bukás szégyene is.

A régi műemlékek befolyásáról az új művészetre.¹

A jelen század vizsgálódásai és fölfedezései által az új-kor foglásait a régi művészet körében annyira kiterjesztette, hogy ennek műemlékei nem többé mint a múlt nagyságnak elszakadott mesés töredékei, hanem egy nagyszerű életműves egészként jelennek meg előttünk, melly önmagát teljesen megfejtí s megmagyarázza. Szorgalmas vizsgálódások azon fokra juttaták már a régiségtudományt, hogy a lehető legnevezetesebb fölfedezések sem hozhatnak a régi művészet történeteire váratlan világot s csak a meglévő műkincsek gazdagságát gyarapíthatják. S azért most volna idején visszatekinteni s kérdezni: mi volt s mi lehet a régiség műemlékeinek hatása az új kor képzőművészeteire?

Függetlenül a régi művészettől s vele csak eszméletlenül byzanci gyöke által kapcsolatban fejlődött ki a keresztény művészet, csendes, alig sejthető növekedéssel, a középkor századaiban; sőt a régiség előtt ismeretlen világnézeten alapulva, az élettől szakadatlan összeköttetésben, a tökélyhez is közeledett már,

¹ Olvasta, midőn a nyelvtudomány-osztályi rendes tagi székét elfoglalta a nagygyűlésben aug. 28. 1841. M. Tudós Társaság Évkönyvei VI, 1845, 18-34. 1.

hasonló a teljes bimbóhoz, mellynek felvirágozása biztosan jósoltatható; új élet virult és mozgott a régiség bedőlt, elfeledett sírjai felett. Ekkor a szépség-érzelem, föléblesztette ezen művészet által a régiség emlékei felé fordult, a régi elfeledett romok felásattak, növekedő fellengéssel bámultattak a régi remek művek, mellyek épen akkor feltört sírjaikból feltámadtak; azon zajos öröm, melly a császáridőben első megjelenéseket üdvözlé, fogadá újra születéseket is; és a belvederi Apoll s Niobe csoportozat, a torso s a medicei Venus, Laocoon és a farnesi Hercules ugyan azon érzelmeket gerjesztették újra, mellyeket egy ezredévvél elébb. – Auguszt arany ideje látszott visszakerülnék, mert a sors különös szeszélye nem a legszebb görög időnek szigorú komoly alakzatjait, hanem pompás maradványokat fedeztetett föl, császári paloták, fürdők és villák dísztermeiből mellyeket a vakbuzgó barbár dühöngés megkímélt, míg a komoly templomszobrokat feldönté, s mellyek a végződő XV-dik és kezdődő XVI-dik század szellemével közelebb rokonságban álltak, mint ezek. Gyönyörű időszak volt ez az emberi nem történeteiben Byzancz bevétele elszélesztette a görög tudósokat egész Európába, kik vendégajándékkul a régi írók maradványait hozák meg a nyugotnak, hol a nyomtatás, ezen akkor olly ifjonti találmány által a tudósok egyedárújából hamar köz birtokká váltak. Vasco de Gama körüleveze Afrika fokát, s a kettős India, a csodák régi hazája, bevonaték a nyugot történeteibe. A merész Columbus felnyitá az Oczeán zárait s a régi mesés Thule és Atlantis valóságba léptek át a phantasia birodalmából; az akkori nemzedék látköre mintegy csuda által terjesztetett ki hatalmasan, s víg életerős mozgalom

szállta meg a nemzeteket, hasonló ahhoz, melly által a szerencsés persa háború után a szabad Göröghonban minden művészet mintegy a diadal dicsőítésére sejdítetlen szépségben felvirágzott. Ezen időpontra esik az említett nagy hírű szobrok fölfedeztetése, melly a kedélyekre erősen hatott; ez volt azon meleg sugár, melly a művészet teljes bimbaját érte, hogy a virág, kitörve védő burkából, alakjának azon gazdag szépségében, színeinek azon fénycsillogásában kifejlődjék, mellyet most is Leonardo, Raphael, és Michel Angelo, Tizian, és Coreggio műveiben csodálunk. A szépség cultusa uralkodott, szóban és színben, hangban és kőben alakultak gyönyörű költemények; a szépség szabad teremtő szelleme hatotta át az egész életet. Ezen mozgalmat siettették ugyan a régiség mű alakzatjai, de nem teremték elő, közel állott már a művészet azon főczéljához, mellyhez századok alatt lassú biztos léptekkel közelített s az antik emlékek csak elszigetelve, kiragadtatva összeköttetésökből, s csak félig értve nyúltak be a mesés ősidökből az új korba, melly a régítől különböző elvekre támaszkodva, szellemibb vallásnak hódolva, az elmúlt világművelődés nagyszerű eredményeit csodálni, de nem felfogni képes vala. A régi művek külső tökélye és szabadsága annyira meglepé, megvakítá a művészeket, hogy megfeledkezve tulajdon állaspontjokról, mellyről magok is olly gyönyörűt alkottak, utánozni kezdték a régieket s antikot iparkodtak teremteni s ideálokat s canonokat képezni. – S így megváltak az élettől s nemzetiségtől, mellyből előbb műveik életét merítették, s mellyet most a régi emlékek stúdiumából kölcsönözgettek; mi csak megzavarásukra nem felvilágosításukra szolgált, mert azt senki sem fogta fel

közülök, hogy a régiek a művészet irigylett fénypolcát szintén csak az életnek felfogása által érték el, s hogy újabb művektől eltérések csak a régi s új élet közti különbség következése. Ők csak a külsőségeket, csak a felületet tudták felfogni; a meztelen alaknak tökéletes szépsége, antik szobroknál, ellenállhatatlan hatást gyakorlott a kedélyekre, s midőn a művész ezen tökély felé iparkodott, nem is gyanítá, hogy ezt a mozgalmas életnél kellessék keresni, mint a régiek, mint később Rubens tette, s művelődését inkább a halálban kereste; boncztni stúdiუმokban, mellyek szerint az emberi alak szépségét számviszonyokkal akarta megállapítani; s canont alkotni, hogy hozzá minden művek szabathassanak; s ideálokat felállítani, összehasonlító pontokul műveihez; mint lia az emberi szépség különbfélesége számok és vonalak által mentethetnék ki. – Olly csábító volt pedig ezen nézet, hogy még a kor leghatalmasabb szellemei is ezen tévutat ki nem kerülhették; mint ezt Leonardo és Dürer arányossági munkáik, Michel Angelo és Tizian boncztni vizsgálódásaik bizonyítják. Ezeknél azonban olly hatalmas volt még a belső élet, kebelökben az alakok olly gazdag világa élt még, hogy azon életet, mellyet minden változásaiban felfogtak és éltek, képzelődést ölö életfagyasztó stúdiumaikba is belé öntötték, úgy, hogy a tévút nem is vétetett észre. De közvetlen tanítványaiknál már jelentkezett a félreértett régi műemlékek veszedelmes befolyása; mert ezen művészek kitörtek a régi mesterek pályájából, elhagyták a mozgékony életet, s csak a legtökéletesebb régi műveken csüggték, mellyeknek külsőségeit néha el is érték, míg a bennök lengő szellemet, az életet nem értették. Hatalmas lépésekkel

közeledett a művészet aljasodása, Olaszthonban, mint Németországban s a cis- és transalpinusok kölcsönös viszonyhatása, mely az idővel mindig növekedett, mind kettőjüknek veszedelmes volt.

Németországban ugyan, hol a művészet függetlenül az olasztól, habár szintén a byzanci alapon, szigorúbban és komolyabban fejlett ki s hol Van Eyk János, Hemlink, Schorell, Schön, Dürer és később az ifjabb Holbein művei bátran kiállhattak a versenyt az olaszok fő remekeikkel, a régiszzerű szigorúság éppen a régi emlékekkel ismeretlenség által tovább tartotta fenn magát s mélyebb felfogás szeretet-teljes, lelkes méretes kivitel által még akkor is kitűnt, midőn az Alpeseken túl a művészet már silányult, sőt kézfogásai is feledésbe kezdtek jöni. Midőn pedig Italia kincseinek és szépségének híre a német művészeket erősebben magához kezdte vonni, ezek szintúgy csodálták az olaszok nagyobb művészeti szabadságát, a felület fényét, az antiktól kölcsönzött ideált, mint az olaszok a német szorgalom által kifejtett tökéletesebb technicát, s a legcsekélyebb részletekre is terjedő komoly figyelmet; de a kölcsönös utánzás, mind a két nemzet művészeinél modoros mesterkedéssé vált. A művészet nemtője azonban mind a kettőnél még egyszer felébredett, s modor és felületesség ellen visszahatás támadott. Caravaggio s a Caraccik iskolája még egyszer visszafordult a természet, a régi világ emlékei, s a raphaeli kor művei felé, de iparkodásaik a hanyatlást csak rövid időre tarthatták fel, művészetök nem vala az élet szabad leánya, műveikben hiányzott az ifjontóság, s ők magok csak azon hatással voltak a művészetre, mellyel az alexandriai iskola a görög irodalomra, mert a természetben csak

mintaalakokat láttak s a műemlékekben canonokat; a régi idők remekei nem ébresztették, hanem korlátozták képzelődésüket, utánzók voltak ők, nem teremtők:

Másképen éledett fel a művészet Németországban; a Rajna mellett fellépett Rubens s nem ügyelve ideálra, boncztanra, s megállapított szabályokra, belemenyült a víg életbe, s nem akart flamandok közt görög lenni, sem olasz, nem a XVII-dik században a régibb középkor ájtatos alázatát igényelni. Az életet pedig úgy fogta fel, a mint az neki megjelent, egészségesen, érzékileg, mozgalmasan, néha aljasán, mindig nemzetileg, s azért embereket festett, köpczös német alföldieket, nem ideálokat, kimeríthetlen gazdagságban tolultak ki kebeléből az alakok a vászonra, olly tarkák és életteljeseek, mint kora. Mint tökéletes nemzeti festész meglátogatta Olaszhont, s ott étellel és művészettel egyiránt foglalkodott, vígadott és szeretett, s csodálta s másolta Raphaelt s az antikot, úgy a mint ezeket látta, a szellemet felfogva, nem a vonalakhoz ragaszkodva.

Ugyan azon alapon, de különböző irányban, hatott Rembrandt, ezen hatalmas lángész, ki, a nélkül hogy Olaszhont s a régi műemlékeket látta volna, a természet s a világ elevenítő hatásának mesteri felfogása által a művészet legmagasabb polczára emelkedett. Csak úgy festette ő is körözetét, mint az kebelében tükrözött s ha a kép aljas volt is s az idomok a szépségtől eltérők, ha a hollandi szatócs nem volt is görög athleta, még is annyi életet tudott ő beléje önteni, hogy művei az antik, az ideál és idomnemeség daczára is, minden egészséges kedélyt örvendeztetnek.

A művészet ezen utónyara soká nem tartott, s míg a régi műemlékek tömege új meg új fölfedezések által napról napra növekedett s gipszlenyomatok által annyira sokszoroztatott, hogy Olaszhonból a körülfekvő tartományokba is átömlött; azalatt a művészet szemlátomást hanyatlott. Caracci iskolájára a műacadémiák következtek, mellyek az antik s raphaeli korhoz botorul ragaszkodva, mindent, mi ezekkel össze nem hangzott, megvetve, s az életet figyelemre nem méltatva, a hanyatlást mozdították, a helyett, hogy menedékhelyeivé alakultak volna a művészeknek. Ez pedig épen Hollandban a catholicus monarchiáktól környezett protestáns köztársaságban, melly az európai társas élettől csaknem egészen el volt szigetelve, még legtovább tartotta fel magát, de itt is mindig aljasabb jelenetek ábrázolására, táj-, állat-, végre virágfestésre ment át, alakoknál a ruhakelme lett fő tárgyá: hiszen a művészekben nem volt többé elég élet, hogy nagyobbat alkossanak.

A műacadémiák által a francziák uralkodtak a művészet felett, kik ezt szoros változatlan szabályokba akarták szorítani, mint nyelvöket, s az által a szellemet elölve, azt kézművességgé lealacsonyítani: azon francziák, kik minden többi népek közt legkevesebb teremtő szellemmel, lehidegebb képzelődéssel, legfelületesebb művészeti jellemmel bírnak; minek következménye az volt, hogy végre mesterkéltséggel természetellenesség, jellem nélküli ideálok hajhászása és sima felületesség, technical nehézségek meggyőzötése, és minden anyag követeléseinek félreértése, egész Európában művészetnek tartatott.

Midőn egy század előtt azon új forrongás a kedélyeket megszállta, melly az új kor nagy találmányai-

nak anyja s mely később a forradalomban minden meglevőt talpköveiben megrázkódtata; akkor ezen mozgalom a művészetre is kiterjedett, az emberek megismerték mély hanyatlását, s megkísértették újjászületését; e mellett azonban szinte azon hibába estek, melly a művészetet elébb is sírba dönté, mert ezt nem az életből, hanem a régi művészetből akarták feléleszteni. Winckelmann volt azon férfi, ki a köz figyelmet a régiségre visszafordította, s ezen befolyás alatt Mengs Raphaelt akarta Apellessel műveibe egyesíteni, az élet elhanyagoltatott. Hasonló irányban akart Canova az új Rómában Praxitelessé, Thorwaldsen Phidiássá válni. Parisban Dávid római polgárt játszott, a németek pedig a Raphael előtti iskolák komoly ájtatosságával kaczerkódtak. Nemzetiségre s életre senki nem ügyelt, s azért minden királyi serkentések, minden műegyesületek, minden éjszaknémet műtudományosság mellett, a művészet most sem tud az életre hatni, bútoraink, öltönyeink, szokásaink izlésnélküli természetlensége eltompítja az egészséges szépség-érzelmet, s elvonva a művészt a szép élettől, holtan született ideálokra utalja.

Ehhez járulnak még az új kor technicali találmányai, mellyek a művészek beteg szeszélyeinek kedvezvén, őket kötéljáró mesterkedésre serkentik, az anyag követeléseinek félreértésében megerősítik, s felületes sokoldalúságra csábítják.

Valóban, ha a régi műemlékek ezen befolyását a művészetre tapasztaljuk, akaratlanul is fellobban bennünk azon kétely: valljon nem lett volna-e jobb, s jótékonyabb a művészetre nézve, ha a régi emlékek egész kincse ismeretlenül a földben temetve marad. A művészet nélküle is, és talán függetlenebbül fejlőd-

dött volna ki; mert az alakító ösztön, a teremtő erő, melly kebelünkben az istenivel kapcsolatban tart az emberben el nem nyomható, s hol egyszer létezik többé el nem oltható; bizonyosága ennek az aegyptus, művészet, a régi német, a régi olasz, melly az örökké széphez szint olly közeljárt, mint a görög, s ha ezen nemzeti önállásu művészet fényével vakító idegen befolyás által kifejlődésében nem gátoltatik, akkor a virágkor is tartósabb leendett, olyan, mint Göröghon és Róma művészetéé.

Hogy lehessen a régi műemlékeket rosszul használni, ezt mutatják az újkori művészet történetei, s még is olly könnyű lett volna három évezred tapasztalását jobban megérteni, s jobban használni mert a régiek minden nemzet és művészet történetében nagyszerű előképeket, s nagyszerű intő példákat állítottak élönkbe. Nyomról nyomra követhetjük a művészet bölcsőjétől egész elaljasodásaig s többszöri újra születésének lehetünk tanúi, s emellett mindig ugyan azon következményekre akadunk. Aegyptusban találkozunk a művészettel legelőször s feloldhatlan kapcsolatban látjuk ott a vallással, s a nemzetiséggel. A kebel belső teremtő ereje, melly az ember magasabb származásának legbiztosabb tanúja, az istenség-hezi viszonyokban nyilatkozik legelőbb; hymnusokban és cosmo-, s theogoniakban, épületekben és alakzatokban, az istenség dicsőítésére, a nemzeti jellem sajátságai szerint; ez a művészet és vallás, az a tudomány első közös kútfeje. Ez pedig nem meggondolt terv szerinti munkálódás és hatás, ez öneszméletlen, akaratlan nyilatkozása a teremtő erőnek, melly magas egyszerűséggel és tisztelettel az anyagot megtanulja birni, s a művészet ezen szent eredete bizto-

sítja azon ős idők alakzatjainak a nagyszerűségét, minden tökéletlenségek mellett. Mert ezen első kezdetek minden durvaságuk daczára annyi bensőséget és érzelmet tanúsítanak, mennyivel a későbbi idők külső tökélye fel nem ér, s mellyhez szint úgy visszatérni nem lehet, mint a férfinak gyermekkora gondatlan ártatlanságához.

Az isteninek ezen tisztelete azonban a művészet szükséges jótékony bilincsevé vált, szent aggály tiltotta az imádott istenalak változtatását; így keletkezett a műtípus, s a művészet csak ennek korlátai közt csírázhatott fel, s csak az általvett, s híven megőrzött idomokat fejthette ki. De épen ez köti őt honi földjéhez, mellyből felvirult, s növekedése épen azért nemzeti maradott, más nemzetek befolyásának mellőztével. A szigorú komolyság, mellyel az egyipti a világot tekinté, s vallásban, mint társas életben olly határozott szabályai, nem engedték, hogy a művészet a típusz bilincseit lerázza, s azért szabadabban csak mellékességekben lépett fel, különösen állatok alakításában, melly oly tökéletes és jellemző, hogy szigorú komolysága még a legmozgékonyabb görög alakzatok mellé is állítva az összehasonlítást kiállja, mert az épen a nemzeti művészet diadalma, hogy legfényesebb virága, bár melly nemzetnél vette légyen eredetét, az örök szépség eszméjéhez mindeütt egyformán közelit.

Egyptből vette által Göröghon művészetének csirait, s hiában állítják azt némelly tudósok, hogy míg görög vallás, tudomány és törvényhozás Egyptbe visszavezet, míg későbbi időkben is Pythagorasz és Solon, Herodot és Pláto a Nil partjaihoz a bölcsesség régi hónába utaztak, hogy tudományait hazájokba

átültessék, addig a Nilföld műemlékei a vizsgálódók szemeit kikerülték; – s hogy a művészet oly nemzetnél mellynél minden idegen eredetre mutat, önállóság fejlődött volna ki. Újabb időkben felfedezett régi görög műemlékek azonban, melyekben az egyipti típusz nem tagadtatható, ezen kapcsolatot világosan bebizonyítják.

A görögök szabadabb, mozgékonyabb szelleménél az egyipti típusz szigorúsága meglágyult, mozgalom oldta meg a Nilföld bilincseit, a régiség képes beszéde szerint Daedalus szobrait meg kellett lánccsolni, hogy el ne szökjék. De szabadabb kifejlés mellett is szigorú maradt még a művészet, görög típusz uralkodott felette, a mozgalom még ki nem terjedett az arczkifejezésre, honnét a szenvedély még ki volt zárva; a művészet megtartotta a szorgalmasan elrendezett mellékességekben, s a szabályszerű nehéz redőzetben a régiszerűnek tiszteletes bélyegét, midőn a testet már feltűnő természetigazság s az életnek hív felfogása jellemezték. Még a típusz uralkodása alatt képeztetett ki a szükséges s a jellemzetes, míg reá egy új időszak következett, melyben a szép lett a művészet fő elve. Nemzetiségében és szabadságában megtámadtatva, Göröghon megnyeré az örökké nevezetes csatákat Marathon terén, Salamis öblében, Plataea dombjain; az alig remélt diadal mintegy csuda által kifejté a nép egész szellemi erejét s nemes verseny nyílt a megmentett haza dicsőítésére. Herodot örömjajongó nép előtt felolvassa a világ történeteit Olympiában, Aeschylus költi tragoediáit, Phidias parthenonját, s olympi Zeuszét, a típusz bilincsei lehullanak műveiről, s alig emlékezteti reájok egyéb, mint az arcznak szenvedélynélkül

méltósága, a jellemzetes harántékos vonal a homlok kezdetétől az orr éléig, s az istenképek méltóságosabb nyugalma. Olly tarka ifjontiságban, mint tavaszban az ezerszínű virágok, ha a nap sugarai a hóleplet elolvasztják, keletkeztek a művészek műhelyeiből azon remek művek, mellyeket nem a gazdagok szélséye rendelt meg, hogy az érzékiséget csiklandozzák, s a hiúságnak hízelegjenek. Benső kényszerűség készítette a művészeket, hogy ezeket alkossák, s a teremtő erőnek kitörése; s céljok el volt érve, ha a nép műveiknek örült, ha a templomokat, gyűléspiácokat díszesíték, ha nem a művészt, hanem hazáját dicsőítették. A nemzetiség teljes érzetéből fejlett ki ezen dicső virágkor.

S ismét más időszak következett; a peloponesi háború felszabadította a szenvedélyeket, az életből is kiköltözött a régibb szigorúság; szélesebben és gazdagabban, habár a phidiaszi nagyszerű szépség kárával fejlett ki a görög művészet. Phigalia templomának párkányain a mozgalom már modorral határos, Praxiteles és Scopas műveiből eltűnik a nagyszerű méltóság, – helyébe lép az érzéki szépségérzelem, s a szenvedélyek mesteri felfogása. – A szent háborúk a delphi templom felhalmozott érczkincseit terjeszték az egész nemzet közé, s mindenki, kinek kezébe kerültek, művész kéz által nemesíteté ezeket éldeletére; a művészet folyvást behatott az életbe, mellyből eredett, s öltönyök és házbútorok, szokások és az egész társas élet összehangzásban voltak egymással. S íme feltűnt nagy Sándor, s a görögök új irányt nyertek általa. A régi alkotmányok, határok, s elkülönzések megszűntek, a közegyenlőségből csak egyedek tudtak felemelkedni, új héroszok, nem mint

előbb egész városok s álladalmak. – A művészet a nemzeti élet ezen új folyamát is követte: az egyediség fogaték fel határozottabban, Lysipp és társai a nemesített arczképnek mesterei; s míg előbb inkább az általános szép emeltetett ki: úgy most az egyediség jellemeztetése, valamint a hírnév is, melly előbb a néptömegé volt, most egyes nevek osztályrészévé lett. A vizsgálódó szeme azonban már ezen időszakban megismerheti a hanyatlás első jeleit, midőn Lysipp öcscse a nagyobb hasonlatosság elérésére az élő arcot gipszbe lenyomta, feledvén, hogy az által a mű a legszükségesebbet, az éltet elveszti. Nagy Sándor követői közül a művészetre nézve leginkább a Ptolemaeusok lettek nevezetesekké, kik Alexandriában görög művészekről, költőkről s philosophokról köröztetve, a görög istenségek ünnepeit soha nem látott művészi pompával ülven, s Thébében az egyipti művészet, vallás és szokások szigorú szabályainak hódolva, különös kettős életet éltek; félgörögök, fél-egyiptiek. Egypt magas komolysága pedig nem maradt befolyás nélkül az alexandriai udvar görög művészeire, s azon vésett drága kövek, mellyek nemes szépségök, benső érzelmök, s az anyagnak bölcs használata által a bécsi, párisi, nápolyi, és pétervári régiségtárak fő díszeikké lettek, ezen fejedelmek művészi pompaszeretetének, s művészeik ízlésének örök emlékei maradnak. Károsabb volt a görögök visszahatása az egyipti művészekre, a szabadság és mozgékonyosság, melly azoknak műveiben élt, ezeknek borús komolyságától meszszebb eltért, s midőn ők az idegen alakzatok szépségét elismerték, egyipti pályájukon megtántorodtak, mellyről őket egészen elzárni vallásos aggály s az ókor emlékeinek nagyszerűsége

tiltott; s így a művészet folytonos ingadozásban nemzeti s idegen közt, hanyatlott.

A görögök még szigorúbb idejükben az etrurokkal jöttek kereskedési kapcsolatba; Siciliát pedig és Alsó Olaszországot gyarmatokkal népesítették; hol nagy Göröghon, Graecia magna hasonló viszonyok alatt, mint az anyaország felvirágzott. S az anyaországból áthozott művészet, a buja égalj alatt gazdag köztársaságokban és hatalmas királyok udvaránál a pompás, díszes és választékos felé fordult, a mint ezt a sicíliai és nagygörög pénzbilyegeken látjuk. Etruriában ellenben a görög művészet egy itlan nemzethez jött, komoly gyakorlati hajlamokkal, kevés képzelődéssel és csekélyebb teremtő erővel. S így a művészet is, melly Göröghonban a közéletet dicsőíté, itt inkább a házi élet szűkebb körébe vonatott, s kézművességgé lőn, mely kifejlett technikai tökélyvel s végzettséggel ékszereket gyártott, bútorokat, s kisebb istenképeket a házi oltár díszítésére. Mind ez azonban nem tarthatott soká, mert a rómaiak győzelmei ismét új időszakot idéztek elé, midőn ezen képzelet-szegény, rideg, önző vallású katonanemzet egymás után Etruriát, s az egész olasz félszigetet, Siciliát és Göröghont s Egyiptet meghódítá, s a legszebb műemlékeket Romába, a gazdagság és birodalom közép-pontjába vitte, hová a művészek is összecsődültek és hol a mindig választékosabb görög művészet mellett, millyet Laocön s Apollo szobrai tanúsítanak, egy sajátzerű irány is kifejlett, az egyediséget még éle-
sebben felfogó, mint a lysippi kor. – Itt kezdődik az arczkép valódi időszaka, mellyet Egyiptben a típusz teljes kifejlésében gátolt; Göröghonban még Sándor idejében is a típusz maradványa, a szabály-

szerű ideál elnyomott. A rómainak képzelődése nem volt fellengő s teremtő, s így művészete is korlátozott volt, s csak a természetet fogta fel egész közönységében, de élénken s nemzetileg, a mint ezt Traján diadaloszlopán látjuk.

Adorján császár, ki nagy világutazásánál a művészetre s ennek régi kifejlődésére különös figyelemmel volt, s minden változásait ismerte, maga is műkedvelő, azt hitte, hogy a művészetet utánzások által felelevenítheti, visszatérte után tehát Tibur mellett azon villavárost építette, mellyben minden nemzet és kor műízlését lemásoltatta, s a művészekkel hol egyipti, hol régi görög ízlésben dolgoztatott. De mind ez siker nélküli kísérlet vala, a művészet a császári ízlés rabja maradott, nem a teremtő erő szabad kitörése, s magasabbra többé nem emelkedett; a császár udvarában, hol szintúgy új Phidias, Praxiteles vagy Lysipp nem találkozott, mint az új Periclesek, Piátok s Demosthenesek is elmaradtak. Vajha ezen példa időnk Adorjánaira is hatna.

A császár halálával a művészek még hamisabb befolyásnak engedtek, midőn a művészetit a mesterséggel akarták pótolni, s legyőzött külső nehézségekkel bámulatot gerjeszteni. A megtántorítot régi vallás, a nemzetek súrlódásában mindinkább enyésző nemzetiség, senkit többé fel nem hevítenek, s így elillant a művészetből is a szellem, sőt végre még a szépségérzelem is elenyészett, s a régi biztos technica megszűnt azon kísérletek által, mellyekkel a különböző anyagok természetök ellen, műemlékekre használtattak.

A művészethistoria ezen időszakban olly intő példát képez, melly világosan megmutatja, hogy ha a

benső élet elhal, ha meggyőződés többé a keblet nem hevíti, s ha az idegenek utánzásában a nemzetiség vesz, akkor minden művészet is elenyészik.

Ezen állapotban találta a keresztény vallás a művészetet, midőn erősebben kiterjedve az egész római birodalomban új élet alapjává vált. Az eszmék ezen új forrongása asceti alakjában ragadta meg a művészetet is, mellynek fő elvéül a jelentékeny emeltett, a szép helyett a jelképeség lépett előtérbe, az antik meztelensége, az érzéki szenvedélyesség, a vig mozgalom, az új sötét bűnbánatos világnézettel homlok egyenest ellenkeztek, s az önmagát kínzó nép vakbuzgósága felzúdult a művészet ellen; egy hatalmas valláspártnak jelszava a képostrom volt; s végre, midőn a pártok egyesültek, a plastica, mellyhez épen a görögnek van legtöbb hajlama, a keleti egyházban a keresztény művészetből kizáratott; az üldözött művészek pedig elhagyták hazájokat s a Rajnához Olaszországba menekedtek, magokkal hozván az új művészet csiráit; – mert a byzanci művészet, a birodalom hanyatlása mellett is magasra emelkedett, és vallásos meggyőződés összehangzásban volt a nemzetiséggel. Néhány eddigelé nem eléggé méltányolt műemlék, millyen a klosterneuburgi oltár, ezen virágzásnak tanúi, mellyben a részletekre is kiterjedő szorgalom, s mély érzelem, az alakok minden megkövesedett szárazsága mellett is a régi német és olasz iskolák műveivel kiállják az összehasonlítást.

Fénypontját azonban a keresztény művészet csak Némethonban érte el, hol a keresztény vallás is legmélyebben fogatott fel, csak itt fejlődhetett ki azon önálló átszellemesített művészet, mellyben leginkább a jelentékenység uralkodott, s egyenes ellentétben a

régi művek arczainak hideg nyugalmával, a meztelen testek tökélyével, az arczkifejezés lett a fő tárgy, míg a nehéz redőzetű öltönyökbe burkolt test, mint a bűn lakja elhanyagoltatott. Akkor emelte a keresztény vallás azon óriási, gyönyörű székes egyházakat, mellyeknek mesterei alig ismertetnek, mert ők is mint a görögök legszebb idejökben, nem hírnevet hanem vallásuk dicsőítését keresték. Azért találunk itt olly szeretetteljes szorgalmat, melly a legcsekélyebb részletre kiterjed, melly a szobrot is gyakran csak díszítvénynek tekinti, s azért néha olly magasságra helyezi, hogy végzettsége a szemet nem is örvendezteti; azért akadunk olly nagyszerű művészi felfogásra, nielly a képekkel diszlő oltárt, a ragyogó ablakfestést, az oszlopszat változó fejeit nem önálló műveknek, hanem egy nagyszerű egész összehangzó részeinek tekinti. Innét ered azon műalakok utánozhatatlan bensősége, melly az akkori szerény erkölcsökkel, s a szoros elégült élettel összehangzásban volt, míg azt túlfinomított korunk sikeretlenül akarja utánozni, mellyben a mindent áthevítő, mint felemelő általános meggyőződés hija az egész éltet megfagygyasztja. – Az olaszoknál is hasonló volt a keresztény művészet kifejlődése, csak festészeti irány által a plasticai németektől némileg eltérő. Midőn azonban a hitszakadás a kételyt felszabadította, s új különböző világnézetet előidézett, s az épen akkor felfedezett s rosszul értett régi műemlékek a megtántorodott művészetet tévutakra csábíták, akkor a középkori keresztény művészet illatozó virága elhervadt.

Ha most a semlegesről igenlegesre áttérve azt kérdik, melyik tehát a valódi út a művészet felelevenítésére, akkor meg kell vallanunk, hogy a mű-

académiákat mostani elrendezésüknél nem tartjuk a cél elérésére czélszerű eszközöknek.

A mostani szerkezetnél ide jár az ifjú s minden nap néhány órákig elébb az emberi testnek egyes részeit másolja előrajzok szerint, hogy így az összehangzásnak, az egésznek érzelmét mindjárt kezdetben eltompítsa, később a testarányokat, boncztant és művészeti elrendezést tanulja elméletileg, végre az olajfestés technikai részébe avattatik be; – s ha a serdülő művész azután néhány képet óraszámra fogadott minták szerint festett, akkor elkényeztetett képzelődéssel, tökéletlen technicával, csekély történeti tudománnyal Olaszhonba utaz, hogy ott művészi nevelését végezze. – Alig ismerve azon város műkincseit, mellyben tanuló éveit töltötte, Romába érkezik meg, s meglepetve, s elvakítva Raphael és kortársainak szép tökélyétől, a régi műemlékek nagyszerűségétől, mellyeknek művészettörténeti elhelyezését nem ismeri, tulajdon ürességét és kicsinyességet annál inkább érzi, minél szentebb előtte a művészet; ecset és véső kiesnek bátortalan kezeiből, s ő ábrándozva andalog az ókor romja közt, míg a mozgalmas olasz élet s a művészek korlátlan vig zajongása álmaiból fel nem költik. Távol a társas élet minden korlátaitól, genialis függetlenségben éli ott napjait; rajzolja Apollót, lemásolja a transzfiguratiót utazó angolok számára, lefesti a leghíresebb mintaszépségeket és tájakat, vitázik éjszak-német tudósokkal a művészet elve, a szépnek fogalma felett; s harmadévre visszatér hazájába, megtelt tárczájával, mellyből egész életében, mint a költészet apadatlan forrásából meríteni szándéka. Ha azonban néhány évek múlva ezen rajzaiból is kifogy, akkor panaszkodik a cisalpin

hideg itlan élet ellen, tompa képzelődése minta nélkül teremteni mit sem képes, compositióit számtalan rézmetszetekből szedi össze, kézművességgé válik nála a művészet. S ha aztán történetből képtárba betekint, s maga előtt látja a régi művészek remekjeit, akkor érezni kezdi azon kint, melly a korán tanja szerint a rossz művészeket az örök ítéletnél várja, midőn minden alakzatok, mellyeket élteben képzett, előtte megjelennek, s azon lelket követelik tőle, mellyet nekik adni képes nem volt.

Nézetem szerint másut vezetne czélszerűbben a művészet tökélyéhez, – a tanulónak mesterhezi viszonyában kellene megkezdenie a művészi pályát, azon viszonyban, mellyben ezt a régiség mesterei megkezdték, hogy a fiú megtanulhassa azon kézfogásokat, mellyekhez a férfi gyakorlatlan keze nehezebben szokik: nem egyes testrészeket kellene rajzolnia, hanem egész alakokat; – erre vezet maga a természet, ezt teszi a műveletlen vad, ezt a gyermek, s így a kéz nagyobb gyakorlottsága az egésznek a harmóniának érzetével egyaránt növekednék. – Az életre kell azután a serdülő művészt figyelmeztetni, hogy hozzá szokják változó jelenéseit élénken felfogni, hogy képzelődése holt ideálok által meg ne kövesedjék, élet nélküli mintarajzok által el ne puhuljon. Csak folytonos összeköttetés a nemzeti étellel teremthet életet, s a művész, ki a mostani világban semmi szépet fel találni nem képes, ki mindig a régi világba, a középkorba, a délszaki ég alj alá visszakívánkozik, az csak holt alakzatokat képezhet, a mint ezt művészeink teszik, kik minden műegyesületek, nemzeti s királyi serkentések és gyámolítások mellett is az életre még annyi befolyással sincsenek, mint egy párisi divat

árusnő vagy egy londoni szabó. Mert minden elhíresedett művek mellett az ízlésnélküliség öltönyeinkben, bútorainkban, szokásainkban szintúgy napirenden van, mint egy század előtt a híres parókakorban.

Azonban szándékomban nincs a műacadémiákat szerfelettieknek állítani, sőt épen célirányosabb elrendezésekben látom a művész kifejlődésének leg-hatalmasabb eszközeit. Mert midőn az ifjú, mestere műhelyében a művészet technicájával megbarátkozik, midőn hozzászokik műveinek tárgyát az őt köröző életben feltalálni, akkor a múltat szintén el nem hanyagolhatja; meg kell neki ismerkednie a művészet különböző időszakaival; látnia az utat, mellyen haladott; figyelnie nemcsak kifejlett virágára, de szerény bimbójára, igénytelen csirájára is; ismernie minden nemzetek műgyakorlatát, hogy lássa, miképen a művészet legmagasabb polczán mindenütt egy, miképen ezen egység csak nemzeti különbség eredménye, – hogy e szerint a régi műemlékeket ne szolgálják másolja, hanem ösztönül használja hasonló nemzeti úton hasonló nagyszerűnek alkotására, a nélkül hogy idegen sajátságokba beleszokva, egyediségét elveszítse, s belső megszakadozottsága és félszegsége által életben és műveiben üldöztessék. Mert korunk nem többé azon régi naiv idő, mellyben az öntudatlan szerénység, lángesze által, még a legmagasabbak is elérhette; a múltnak századai általunk többé ki nem törültethetnek a történetekből, – bennök gyökerezünk mi is, sem a világra mutatója önkényesen vissza nem taszítathatik, – korunkban csak világeszmélet vezethet oda, hová a régiek nagyszerű ifjontiságuk által eljutottak. Csak ha a történetek egész sorát felfogjuk, csak akkor emelkedhe-

tik képzelődésünk még egyszer a művészet derült magasságára, Ez pedig csak műacademiák által esz-
 közölhető, mellyek az országolás bőkezősége által e
 célznak könnyebben megfelehetnek, mint magánsze-
 mélyek egyes gyűjteményei. – Műacademiák, mon-
 dom, nem pusztá museumok, hol pompás diszdara-
 bok tekintet nélkül kölcsönös viszonyaikra felállítat-
 nak; műacademiák, mellyekben a pompás márvány,
 a becses érez helyét a szerény gypsz pótolja, mellyek-
 nek célját a művészeti időszakok jellemeztetését egy
 vésett kő, egy üvegnyomat, egy érezsobrocska szint-
 úgy eszközli, mint a coloss, mellyek az egykorú réz-
 nyomatban vagy kézrajzban a művész sajátosságát
 szintúgy mint a képben, becsülni tanítják, mellyek
 szóval, a művészet útját harmincz századon át figyel-
 mesen kísérik. Ilyen műintézetek, s olly férfiak
 kormánya alatt, kik az egyes nemzetek és idők ösz-
 szes műgyakorlatát úgy állítják élönkbe, mint egy
 egésznek, – a világművészetnek részeit, kik a mű-
 gyakorlót szintúgy a nemzetek és idők közös érintő
 pontjai, a legnagyobb tökélyben figyelmeztetik, mint
 a különböző mindig nemzeti indulópontokra, mellyek
 által a tökély feltételeztetik; – bizonyára hatalma-
 sabb befolyással volnának a művészet kifejlődésére,
 mint minden műegyesületek, s némelly fejedelmek
 királyi nagy lelkűsége.

Ha a művész illy formán mesterének műhelyében
 a művészet technicájával megismerkedett, ha hozzá-
 szokott a körulte tolongó életből meríteni, ha kifejlő-
 dött a régi idők előképei által, akkor meglátogat-
 hatja azután Olaszhont, s Europa fővárosait, mint
 mivelte férfi, ki a művészet remekjei által többé nem
 fog megvakítatni vagy tévutakra vezetetni; csak

akkor fog ő, nemzetiségéről le nem mondva nemzetére szintúgy hatni, mint a középkori, mint az óvilági művészek hatottak; akkor nem lesz többé sopánkodó ábrándos, kinek holt alakzatjai megszakadozott kedélyének tanúi; akkor nem fogja a túlmívelt osztályok tapsait vadászni, hanem mint Raphael, mint Rubens, mint Rembrandt nemzetének embere lesz, kinek műveiben hazája látandja magát dicsőítve, s kinek alakzatjai még késő századokban az utókor szíveit fogják örvendeztetni.

Csak akkor, ha illy világeszmélet él benne, csak akkor remélheti a művész, hogy a világra hatand; csak ha lelke azon világtükörré válik, mellyet a kelet regéje szerint József bírt és Salamon, Dsemsid és Iskander a kettős szarvú, mellyben az egész világot megláthatja, a köveket és növényeket, a tengert és a szárazat, a földnek és a testek alkotmányát; csak akkor alkothat ő eleven műalakzatokat, mellyek századok után is korának, hazájának, egyediségének dicsőítő emlékei maradnak.

Élet és művészet.¹

Midőn a magyar tudományos akadémia a politikát munkálódása köréből kizárta, akkor meghatározta azon álláspontot, mellyről a jelennek mozgalmas viszonyait tekinti és eltávoztatta magától a mindennap változó pártok szenvedelmes csatáját, a nélkül, hogy az életet a tudománnyal ellentétbe hozza s külön világot alkosson mindegyikének közülök, mellyben ezek egymástól függetlenül külön irányban kifejlődjenek. Mert a tudomány szentebb, mint hogy természetlenül az élettől elválva, erre nézve hatás nélkül maradjon; mind a mellett, hogy valódi célját csak önmagában leli fel, hasonló ebben az ég fénylő tekéihez, mellyek midőn öröktől kiszabott utaikon keringenek, sugaraikkal eszméletlenül is a homályt a földön felderítik. A történetvizsgáló például nem derítheti fel tudománya fáklyájával az ó kor borúit, a nélkül, hogy a visszfény a jelenre ne vettessék; és ha a philosoph a mindenség titkait, a szellemi élet törvényeit fejtegeti, akkor eredményeinek igazságát a mindennapi élet jelenéseinek próbakövén kísérti meg; s a törvénytudó nem vizsgálódhatik a törvény örök alapja s változó következményei körül,

¹ Életképek, 1845, II. köt.

hacsak az étellel nem marad a legszorosabb összeköttetésben: míg a természetbúvár feladata a jelenenél még közvetlenebb kapcsolatban áll. – Élet és tudomány természeteknél fogva karöltve járnak, hacsak egymástól mesterségesen el nem választatnak. Ily szerencsétlen elkülönzést az emberiség történetei már többször láttak; a tudomány számkivettettet az egyetemi vagy házi szónokszékekbe s az éhező tudós szegény lakába, hol távol a zajos élettől színetlen formalismussá vált, s elszáradt mint a fának lombjai megsárgulnak s elhalnak, midőn gyökeiktől a dér az éltető nedvet elvonja; az élet pedig elaljasodott, mert a kebleket a tudomány nem nemesíté. Nemzetünk azonban távol van ezen szerencsétlen elválasztástól; mert hogy lehetne ottan félni, hogy a tudomány az élettől elmaradjon, hol a közélet tényezői, a mint azt az akadémia fényes névsora mutatja, egyszersmind a tudománynak is képviselői. De mind a mellett gondos előrelátás alkotta azon szabályt, melly gátolja, hogy az akadémia politikai csatatérré váljék, hogy a szenvedély heve el ne vakítsa a tudós szeméit, hogy a pártok összecsapásának zöreje el ne nyomja a tudomány békés hangját. Mert a tudománynak van egy mellékes feladata is, a mennyiben t. i. az életre köteles hatást gyakorolni, s ez annál magasabb, minél szabadabb alkotmánya van azon nemzetnek, mellyre hatnia kell; s minél mozgalmasabb az élet, mellyel kapcsolatban van; ezen feladat pedig nem más, mint a szenvedély tisztulásának eszközlése. A mit Aristoteles a tragoedia céljáról állított, azt mi bátran kiterjeszthetjük a tudományra általában, s boldognak nevezhetjük azon nemzetet, mellynél a közélet vihara felett a tudomány világtornya fénylik,

melly a biztos kikötőt távolról megmutatja, s ha az akadémia e részben csak legkisebb hatással lehetett, ha a szenvedelmek csillapítására csak némileg hozzájárult: akkor ezen intézet – zendüljön bár fel ellene az aljas indulatok serege, a sértett hiúság, a bosszankodó irigység – nemzeti életünkben mégis egy nagy nevezetességű hatalom, mellynek híját semmi egyéb institutio ki nem pótolhatná.

De ha a szenvedelmek tisztulásának eszközlése a tudománynak szintén egyik feladata: akkor nem lesz talán érdektelen megvizsgálni, mellyik szaktudomány az, melly ezen cél elérésére legtöbb eszközöket nyújt. A történet-tudomány közelebb áll hozzánk, semhogy a szenvedelmek hatást reá nem gyakorolnának; minden múló pillanat bővíti tágas birodalmának határát, melly még a perez jelenéseinek okait is magában foglalja; – a változhatatlannak, a maradónak megfejtése s a philosophiának főfeladata, ez azonban olly szoros kapcsolatban áll a vallással, a társasélet institutióival, s végeredményeiben mégis olly határozatlan, olly különböző, hogy vezérül ez sem szolgálhat egészen. És milly szoros az összeköttetés a történettudomány vagy philosophia és a közélet közt: oly szoros s még szorosabb azon viszony, melly a természettudományok és a magányélet közt létezik. Csak a régi tudomány az, melly előttünk azon alakban jelenik meg, mellyben a régiek Nemesist imádtak, fékkel jobbában, mérővel a balban hogy a szavakat zabolázza, s a tetteket mérje.

„A régiségtudomány – így szól egy lángeszű német író – olly világ könyv, melly az elvégzett, a magokban meghatározott századok hosszú sorának nyomadékos példáját hű másolatban mindenkinek

elébe tartja; szenvedély nélkül irányozza ez érzékeinket nyugodtan és képezve, mert régen bedőlt s ismét viruló terekké vált. Sírok felett viszen útja a tapasztalás által megvizsgált tárgyakra, de soha személyességre és véleményre. A szenvedélyek, mellyek a régiség nemzeteit és egyedeit egymás ellen fellázították, már régen elhamvadtak, a mostani kor alig képes megérteni belső forrongásainak okait s részleteit; de azon műemlékek, mellyek ezen versenyzésekből és vitákból eredtek, még most is életbe hatók, még most is képzők és nemesítők, mert ez a tudománynak, ez különösen a művészetnek dicsősége, hogy azokat, kik nekik szentelnek, halhatatlanítja. Ki emlékeznék most, szaktudóson kívül, Ciceróról a Consulról, ki a köztársaságot egy veszedelmes összeesküvéstől megóvta, azonban Roma szabadságának veszét fel nem tartóztathatta, s Caesar korában olly sok státusférfi által elhomályosított, hogy végre megöletése is inkább magánygyűlölségből, mint status tekintetekből vitetett véghez; de szónoklatának művészete fejére nyomta a halhatatlanság koszorúját s míg kortársainak neveinél legfeljebb nyert csatáikról emlékezünk: addig nála a magánéletet is szeretjük, s örömmel olvassuk kedves leveleit, mellyek arra vonatkoznak, Mecaenásnál elfelejtjük a nagy statusférfit a művészet előmozdítója felett, s Adorján császár leginkább mint műkedvelő ment át az utókorra. Másfél évezred múlt el azóta, hogy a régiség művelődésének virága elhervadt, de az emberi kifejlődésnek minden termékenysége mellett is az újabb kor nem tudta nélkülözhetővé tenni az ó kor művészeti tökélyét; s- míg korunkban a tudományosság, sőt még a szabadság érzete is olly eredményeket

érlelt, mellyek az ó kor bölcseinek legmerészebb álmait is meghaladták: addig költőik, szónokaik szobrászaik s építészeik művei, még most is, midőn más világnézet uralkodik s a régiektől különböző társasági viszonyok fejlődtek ki, mintáknak tekintetnek, mellyek benső idegenszerűségek mellett is, az újabb idők kifejlődésére bámulatos hatással vannak. Az újkor el nem szakaszthatja azon kötelékeket, mellyekkel a régiséghez kötött, mert azok a művészet kötelékei; s habár a régiség vallása és statusformái végképen megszűntek, olyannyira, hogy visszakerülésük teljes lehetetlen: a művek mégis, mellyek ezen vallásból és ezen statusformák alatt alkottattak, mindig elevenek, mert a szépség, melly felettök lebeg, reájok nyomta az örök ifjontiság bélyegét.

Volt ugyan egy időszak, midőn a régi formák összedőltek, midőn a kereszténység és az éjszaki népek a régi művelődést belőlről s kívülről megtámadták; – midőn a régi templomok és szobrok megdöntettek, s a régi írók könyvei vakbuzgón tűzbe vették; s íme, alig húzódott el ezen szélvész, alig lett a keresztényvallás győzelme tökéletes, alig alakultait a barbár népek nemzetekké: s az elnyomott, a kiirtott régi művelődés reájok is hatott s őket is meg kezdé szelídíteni; s azon időszak, mellyben a műveletlen rómaiak a meggyőzött görögöknek tudománya és művészete által meghódítottak, (*Graecia victa ferum victorem coepit, et artes mtulit agresti Latio*) ismét ős pedig nagyobb mértékben vissza látzott kerülni. – Rémitő volt az első kereszténység vakbuzgósága, midőn hosszú kétes viadal után végre a régi vallásnál hatalmasabb lőn, s üldöztetéseit a régi templomokon, szobrokon és irományokon meg

kezdé bosszulni. Már Konstantin császár tiltotta meg az áldozást templomokban, mellyek azóta elhanyagolva s az áhítatosságtól elhagyatva, nagyobbrészt csak mint a művészet emlékei tartották fel magokat; midőn azonban Theodosius alatt Jupiter tisztelete a római senatus által is végképen megszüntetett Sysimachus szónoklatának ellenére, ki a régi vallást, melly alatt Róma hatalmának tetőpontját elérte, a Capitoliumban hiában védelmezte: akkor a templomok a legnagyobb vallásos dühösséggel támadtattak meg, s minél szebb volt az épület s minél tökéletesebb a szobor benne, annál biztosabb volt veszte, mert a vakbuzgó barátok csoportosan nekirohantak a régi vallás minden emlékeinek s azokat összerombolták, nem mintha nem érezték volna a művészet remekeinek szépségét, hanem azért, mert épen azon emlékek hatásától féltek leginkább, mellyek, midőn rajtok az ősi hit fénykoszorúja elhalványult, még a művészet által felszentelve maradtak. Szent Marcell szintolly dicsőségnek tartotta ezen időben, hogy a bálványrontó hírére kapott, mint később Sah Mahmud, a gaznevida, miután Indiába berontva, a híres templomszobrot Delhiben feldúlta; hiszen még a hetedik században is nagy Gergely pápa megfedte a papokat, kik a pogány költők munkáit olvasták. De alig múlt el még egy-két század s az egész jelenet megváltozik, s a régi írók munkái kolostorokban iratnak le, s a szerzetesek, kik a negyedik században annyi műkincset s kéziratot megsemmisítettek, ezek legszorgalmasabb gyűjtői és megtartói. Midőn a barbár nemzetek Rómának minden institutióit s a társasélet régi idomjait megsemmisítették, ki gondolta volna akkor, hogy nyolcz századdal később az újonnan föl-

fedezett római jog fog rajtok uralkodni, s hogy azon császárok parancsai szerint fognak megítéltetni, kiknek hatalmát őseik győzelmesen megtörték. – Igaz ugyan, hogy a régi írók ezen időben leginkább nyelvészeti tekintetekből gyűjtettek és olvastattak; a ki azonban ezekkel egyszer foglalkodni kezd, annál az izlés is nemesedik. – A nagyszerű előképek csakhamar utánzásra s versenyzésre hívtak fel, s nemesebb irányt adtak az újabb kifejlődésnek s a nemzeti irodalomnak, mellyet azon különböző világnézet, mellyből ezen művek eredtek, az egyoldalúságtól megmentette, sőt végre azon bilincseket is megtörte, mellyekben a philosophiai s theologiai tekintély az emberiséget fogvatartotta. Míg azonban a régi írók stúdiuma nagyobb készültséget s több időt megkíván, addig a régi műemlékek, még a tömegre is, közvetlenebbül hatnak; s különösen a szépségérzet nemesítését eszközlik, midőn az érzékek által az észhez szólnak s ugyanakkor gyönyörködtetnek, midőn tanítanak. Innét magyarázható azon vonzódás a régiség műemlékeihez, mellyet nagy férfiaknál olly gyakran tapasztalunk, kik ezeknek gyűjtésében és szemlélődésében terhes és fárasztó gondjaiktól felüdülnek. Mátyásunk például, kinek palotáját a régi művészet emlékei díszesítették; Medicis Lőrincz, a fejedelmi kinek kormánya alatt Florenz a művészetek s tudományok templomává vált; Ögyén a törökök felett olly gyakran diadalmaskodó, a mostani bécsi képgyűjtemény alapítója; vagy Napoleon, ki győzelmeinek gyümölcsei közül soha ki nem hagyta a régi műemlékeket, mellyeket azután a Louvre termeiben a francia nemzet díszére felállított; sőt Angolországban a művészetszeretet azon kötelék, melly a különböző

pártokat egyesíti; Peelt a toryministert, és Fergusont, a radicált; mert a pártok és szenvedélyek csatája sem nyomhatja el az emberben a mindennapi vitáktól független, tisztán emberi élvezet szükségét, mellyet a művészet s különösen a régiség műemlékei nyújtanak, egy eltűnt nagyszerű kornak ezen legmaradandóbb emlékei.

Míg azonban a régiség-tudomány más országokban olly nagy tekintetben áll, hogy a legnagyobb statusférfiak is pihenésük óráit neki szentelik: addig hazánkban elhanyagoltatik; mintha bizony a magyar fajnak nem volna elég fogékonysága a szép iránt, mintha a művészet bája reánk semmi hatással nem bírna; mintha a jelennek az anyagi jólétre irányzott szünetlen fáradozása eltompította volna bennünk a tisztán szellemi élvezeteket, és a humanistikai iránykorunk realismusa által nálunk is tökéletesen elnyomatott volna.

A magyar királyoknak s a magyar nemzetnek vallásos buzgósága olly gazdagon halmozta a kincseket az egyházi rendre, hogy a száraz föld jelenleg gazdagabbat nem ismer; s ha a régi kolostorokat s egyházakat Magyarországon tekintjük, hol akadunk olyanra, melly valósággal szép volna? az emberi nem művészi tökélyének egy példánya háladatosan bemutatva a teremtőnek. Csak a felföldön áll még három templom: Kassán, Bártfán és Lőcsén, mellyek, habár nem a művészet remekei is, de Mátyás idejében német mesterek által ízletesen felkészítve, legmostam elhanyagolt állapotukban is mutatják, milly hatalmasan hat egy nagy király példája alattvalóira. Aristokratiánk régi, aristokratiánk gazdag, s ha belépünk palotáiba, csak gazdagságra mutat mindent és

semmi sem tűnik szemünkbe, a mi emlékeztetne, hogy nem valami milliókkal bíró banquiernél vagyunk, ki tegnap nyert, s holnap veszendő gazdagságát fitogtatja; semmit, a mi a kiművelt művészeti ízlésre mutatna, semmit, a mit pénzen venni ne lehetne. De épen azért sem a selyem tapetek, sem az aranyzott bútorok, sem a márványfalak, sem a byzanci fényűzéssel asztalaikon felhalmozott ezüst edények nem fogják azon tiszteletet gerjeszteni, melly az angol aristokrátiát környezi, mellynek pompás termeiben mindjárt érezzük, hogy ez nem csupán pénzarisztokrácia, hogy ez a régiségre vissza mer tekinteni, hogy itt a művészeti ízlés s művészszeretet apárul fiúra örökségül szállott, melly a pompás palotákat a művészet templomaivá varázsolta át. Igaz ugyan, hogy a magyar nemzet kevesebb köteléssel van a classicus régiséggel összekötve, mint más európai nemzetek, kiknek nyelvére, nemzetségek alakulására, törvényes állapotokra a római szellem erősebben hatott, mint mi reánk, kik Ásiából későn érkezve Európába, Róma hatalmas sasainak röptét már nem láttuk, s művelődésének csarnokait csak romjaiban bámulhatuk. Míg azonban a római nyelv minden felsőbb nevelésnek alapja maradand, míg Róma s Hellas írói utol nem ért példányként fognak az ifjúság elébe állítatni, addig az ó kor semmi idegent nem foglal magában; s ha római vér nem is keveredhetett a magyar közé, a római szellem mégis szintolly hatalmasan, sőt még hatalmasabban hatott a magyarra, mint más nemzetekre. Különös jelenet! a római nyelv jármát szívesen vettük vállainkra, de azon rózsakoszorúkat, mellyekkel a művészet által díszesítve volt, mint szükségtelen díszítvényt, sárba vetettük. —

Hogy azonban az archeológiai stúdiumok, mellyek más országokban a nagyok palotáiba szintúgy behatottak, mint a tudós szerény lakába, hazánkban annyira elhanyagoltatnak, – mind a mellett, hogy nemesebb tárgya nem is lehet az ész vizsgálódásainak, mint az emberi nem kifejlődésének történetei, mellyeknek a régi műemlékek egyes oklevelei, - annak okát nagy részben abban is kell keresni, hogy azon kevesek, kik nálunk régiségeket gyűjtenek vagy régiségről írnak, a művészet által nem hozzák azt szorosabb kapcsolatba az étellel; hogy tudós adatok felhalmozása által éldelhetetlenekké teszik kifejtett nézeteiket, s a nagy közönségben csak azon hideg szánakodást gerjesztik, mellyel egyes csekélyebb archeológiai kérdések megfejtései fogadtatnak. Az olvasó sajnálja az elvesztegetett roppant tudományos erőt, mellynek eredménye, valamely a jelenre közönyös homálynak felderítése, mint például, egy eddigelé ismeretlen barbarkirály nevének régi pénzek nyomán tett felfedezése vagy megigazítása, egy régi római gyarmat fekvésének szorosabb meghatározása vagy a régi história egy dátumának bizonyos megállapítása. A holt tudományosságnak ilyen, a nagy közönséget elkülönzöttségében nem érdeklő felfedezései mindinkább elidegenítik az olvasót a régiség-tudománytól, elannyira, hogy végre, ki a múlt ezredek felhalmozott örökségét s tapasztalásait vizsgálata tárgyaivá választja, csaknem nevetségessé válik. Már pedig azok is, kik az illy vizsgálatokat csak gúnymosolylyal említék, öntudatlanul is a régi világ befolyásai alatt élnek; mert a későbbi kor meg nem szakíthatja a történetek láncsorát, nem emancipálhatja magát egészen a múlttól, a históriától, s ha

azt törvényeiben tenné is, szokásaiban nem teheti; mert önkénytelenül is el kell vállalnunk a múlt kor örökségét minden terheivel együtt, s akár mint szegüljünk ellene, törvényeinkben, szokásainkban, vallásunkban a múltnak gyermekei vagyunk; – a régi ezredeket egy tollvonással meg nem semmisíthetjük, mellyektől, bár hogy tagadnék is, ezer meg ezer láthatatlan kötelékeken függünk. De mi ritka régiségbűvár fogja fel ezen szempontot, mi ritka köztök az, ki ezen már felejtett vagy nem is ismert összeköttetést kimutatni, s ezáltal a régi világ életét s tapasztalásait a jelenrel érintésbe hozni s a jelennek használatára fordítani igyekeznék, s ez által azon idegenkedést megszüntetné, mellyel a közönség az archaeologia nagy nevezetességű tudományát tekinti, mi főkép némelly archaeolog száraz adathalmazé, élet nélküli előadásai következtében, szükségképen megtörtént. – Példa legjobban fogja felvilágosítani ezen állításomat. Hazánkban is, mint mindenütt, hol a római légiók tanyáztak, gyakran akadunk régi síremlékekre, s ezek közt megint gyakran fordul elő versenypálya, mellyen több nemtők a végezel felé iramlanak, de az egyik nemtő kocsijának tengelye eltörik s ő maga lebukik a pálya közepén. A jelkép igen könnyen magyarázható; a versenypálya az emberélet s a kidőlt nemtő a halott, ki idő előtt, távol ez éljától, a versenyzők soraiból halál által kiragadtatott. Ha már ilyen domború mű, millyennek töredékei csaknem minden gyűjteményben láthatók, olly archaeolog kezébe kerül, ki a múltat tökéletesen ismeri s a jelent el nem hanyagolja: akkor az nem fog sokat szólni az auriga öltözetéről, sem a gyeplőről, mellyel ez, hogy a kétkerekű kocsin biztosabban álljon,

testét körülövedzi, sem a görbe késről, mellyel a gyeplőt veszedelemben keresztülvágja, sem a pálya végén kitűzött két delphinről vagy tojáról: hanem említeni fogja s kiemeli a pompát, mellyel ezen versenyek tartattak, mellyek a byzanci időkben végre minden egyéb érdeket elnyeltek. Mert a nép, melly a szabadságtól megfosztva, a despotismus által eltompítva, a császárok politikája által az élvezetre utaltatva, semmi magasabbat nem ismert, a circus játékaire vetette magát olly szenvedélyességgel, hogy azon kérdés, váljon a versenyzők közt a kék vagy a zöld párt fog-e győzni, sokkal nagyobb nevezetességű lett előtte, mint azon veszett csaták híre, mellyek a határszélekről olly gyakran behangzottak a fővárosba. Ezen érdek végre ingerültséggé lett, melly a népet pártokra szakasztá s a circust véres csatapiaczczá változtatta, mellyen a zöld és kék párt egymással megívott, talán már el is felejtve, hogy a vitának első oka csak színekülömbőség volt. Ha illy jeleneteknél azután hazánkról is megemlékezünk, a hol szintén látjuk, hogy legjobb fiai modor és hang miatt egymással megívznak: akkor tán engedékenyebben fogjuk őket megbírálni s vétket abban nem keresni, hogy nézeteik, mellyek a végezel iránt egymással megegyeznek, az eszközök iránt egymástól eltérnek, s nem fogjuk megengedni, hogy a véleménykülömbőség pártszakadássá alakuljon, s nem fogunk megfedkezni arról, hogy csak a hangok különbsége képezheti az összhangzást!

A parlamentarizmus.¹

Midőn 1813-ban a szövetséget európai fejedelmek a népeket is felhívták a Napoleon elleni háborúra, proklamációikban alkotmányos szabadságot ígértek nekik, de szavukat a győzelem után nem váltották be. A Bourbonok adtak ugyan Franciaországban „chartát” és szűk korlátok közt parlamentáris formákat, de Spanyolországban és Szicíliában megszüntették a fennálló alkotmányt. Néhány német fejedelem szintén adott konstitúciót, de a szent szövetség s ennek élető lelke, Metternich herceg forradalmat szagláltak minden alkotmányban.

A nemzetek művelt osztályai akkor az egész szárazföldön az angol parlamentarizmus mellett rajongtak. Azt hitték, hogy ebben találják az államok minden jajainak orvoslását; Olaszországban keletkezett a „carbonari” titkos társulat, mely a fejedelmeket arra akarta kényszeríteni, hogy mindenütt behozzák a konstitucionális formákat. Tervük csak Nápolyban sikerült, de az osztrák sereg leverte a merénylőket s visszaadta a királynak korlátlan hatalmát. A rajongók, a kik a konstitucionális formák mellett lelkesültek s nem tudtak idejekorán menekülni, börtönbe és vérépadra kerültek.

¹ Pesti Hírlap. Budapest, 1886. VIII. évf. 355/2872. szám, decz. 24.

Spanyolországban még komolyabb szint öltött a mozgalom. Ott még I. Napoleon idejében s a Bourbon király érdekében készült a cadixi alkotmány. Ez fennállott több esztendőn keresztül. Ennek helyreállítását követelték 1821-ben, miután Ferdinánd király ezt hat évvel előbb eltörölte. A fölkelés sikerült; a király maga is elfogadta az alkotmányt, de a szent szövetség Franciaországot bízta meg, hogy az abszolút királyságot állítsa vissza Madridban. Az eredmény itt is ugyanaz volt, mint Olaszországban: rövid harc, könnyű győzelem, száműzetés, börtön és vérpád. A királyoknak régi, forradalom előtti isteni joga helyre volt állítva.

Azonban az alkotmányosság utáni sóvárgás ekkor még inkább áthatotta a szellemeket. Ez volt a liberalizmus folytonos kívánsága; a nemzetek ettől várták üdvüket, a fejedelmek ettől irtóztak leginkább. Maga Metternich annak szentelte minden idejét és tehetségét, hogy mindenütt elnyomja a szellemi és anyagi törekvést a konstitucionalizmus létesítésére.

Paul Louis Courier, a szellemes francia publicista, egy igen élces cikket irt ezen időben, melyben a spanyol királynak javasolja, ne féljen nyí az alkotmányosságtól, hiszen ez a legjobb eszköz, hogy a fejedelmek mind azt a mit kívánnak: a pénz- és véradó fölemelését s azon gazdálkodás jóváhagyását, mely ellen a nép most zúgolódik, törvényes formában kapják meg s a mellett minden felelősségtől mentek maradjanak. A cikk hamar elterjedett egész Európában; mindenki olvasta, mindenki nevetett rajta és mindenki ezt tartotta a legsikerültebb satírának.

Több mint egy emberöltő múlt el azóta. A fejedelmek és konzervatív államférfiak nem irtóztak többé az alkotmányosságtól és népképvisellettől. Oroszországon

kívül parlamentek hoznak törvényt mindenütt; buktatják a minisztereket s ellenőrzik a kormányt. A mit azonban Courier idejében élces satírának tartottak, az azóta valóságnak bizonyult be. Az alkotmányosság nem valósította meg az aranykort, a mint azt a restauráció korának liberálisai álmodták, sőt azt tapasztaljuk, hogy a parlamentarizmus olyan hangszerré vált, melyen, ha azt ügyesen hangolta, a mester elragadtató szimphoniákat játszhatik, míg a kontár, különösen ha nem tudja azt hangolni, csak disszonanciákat és zavart idéz elő.

Az egész mesterség a hangolásban fekszik, vagyis a parlamentarizmusnál a választásokban. Ha oly miniszter áll a kormány élén, a ki ért ahoz, miként szerezzen személyének a választásoknál tekintélyes többséget s azt erős fegyelemmel, vas kézzel tartja együtt, az azután dacolhat minden ellenzékkel, megengedheti kollégáinak a túlköltségek luxusát s bármily szabálytalanságot, melyet jó szándékkal ki lehet menteni.

A választások természetesen felizgatják az egész nemzetet s ott, a hol a választási cenzus oly alacsony, hogy a műveletlen osztályokat is a választási urnához bocsátja, sokszor vesztegetéssel, presszióval és csalással járnak. A nagy feladat az, hogy a pizok ne ragadjon a kormányra. És az emberi ész leleményessége csakugyan végtelen! A vesztegetést magára vállalja a többség végrehajtó bizottság a j a kormány nem avatkozik a pártnak ezen eljárásába s ő nem tud róla semmit. A pressziót megcsinálják az alsóbbrendű hivatalnokok. Még a főispán is óvakodik túlbuzgóságot kimutatni; megteszik azt azok, a kik kegyétől függnek. A mi pedig a csalást illeti, annak tág tér nyílik az összeírásoknak a mint ezt a sok reklamálás bizonyítja,

melyben a kir. kúria ítél s oly gyakran megrója a hanyagságot. Csakhogy ezen hanyagság is mindig a pártérdekeknek szolgál.

Nemcsak nálunk, máshol is megtörténnek az ily visszaélések. A választások még az északamerikai államokban sem tiszták. Ott is megvan a vesztegetés, a presszió, a csalás. A nemzetek és az államok mindenütt csak oly kormányt és parlamentet nyernek, a minőt megérdemelnek; ha nem képesek erkölcsi erejükkel ellentállni a vesztegetésnek s a pressziónak, akkor nincs is joguk a kormány hibái ellen panaszkodni. Az államnak pedig mindenesetre mégis jobb dolga van, mint ott, a hol úgy mint Franciaországban és a Németbirodalomban, annyi és oly ellentétes a parlamentáris frakció, hogy vagy a kormány változik minden órában, vagy pedig a törvényhozás megakad.

Így vagy amúgy, a parlamentarizmus elvesztette azon varázsát, mely a nemzeteket egy emberöltő előtt elszédítette. Ezen kijózanodás azonban nem az abszoluzizmushoz vezet, hanem előbb-utóbb megint egy nagy európai forradalmat idéz elő. Az emberiség kifejlődésénél beállnak időről-időre a nagy katasztrófák, úgy látszik, hogy a legközelebbi katasztrófa az általános európai háború alakját ölti magára.

A magyar ifjúság.¹

Nemzetnél, melly nem nézhet büszkeséggel vissza leélt napjaira, mert múltja csak visszavonásra, irigységre, elnyomásra s hiába ontott honfivérre emlékeztet, – mellynek legdicsebb időszaka is csak egyes nagy ember s nem a nemzet dicsősége által fényes, – nemzetnél, melly még nemzetiségeért is küzdeni kénytelen, – nemzetnél, melly csak jövőjében él s csak a remény által lelkesítheti a kebleket: – illy nemzetnél az ifjúság nagyobb jelentékenységű, mint más országokban, mellyekben hosszú forradalmak után az újkor eszméinek uralkodása többé nem háborgattatik, hol a haladás nem újság többé, hanem történeti jog, s hol ugyanazért félni nem lehet, hogy a nemzet tespedve, erejének gyakorlatával magát az erőt is elveszítse s végre más nemzetek martalékjává legyen.

Tanúi vagyunk mindennap azon roppant változásnak, mellyen a magyar ifjúság keresztülment. A juratus', régi értelemben, nem létezik többé, „névben él csak” s csak a kihalt emberfajok közt foglalhat helyet; mert a „Zrínyi”-nek azon hősei, kik a régi életet folytatni törekednek, csak úgy hasonlítanak

¹ Életképek, 1845, 1. köt.

hozzá, mint a szelíd elefánt az özönvíz előtti mara-muthoz. De ha a dorbézolások, ha a betyárságok s az aljas magaviselet, a durva szemtelenség s a gyermekes pajkosság megszűnt ifjúságunknál, az ifjúság elleni panaszok mégsem szűntek meg azért, s csak más irányt nyertek, s vannak, kik a mostani ifjakat semmivel jobbaknak nem tartják, csak gyengébbeknek s gyávábbaknak, s minthogy szerintök azon ifjonti élénkség, melly azelőtt erőteljes kicsapongásokban tört ki, most csak a főbe közepülve, betyárok helyett politikai ábrándozókat képez, még veszedelmesebbeket az előbbieknél, a köz- s magánéletben hasznavehetetlen egy nemzedéknek, melly csak a külföldnek általa nem is ismert institutiói után sóvárog; melly veszedelem idejében fényes tettekre alkalmas volna ugyan, de a békés kifejlődésnek mindennapos fárasztó munkájától visszaborzad, melly a legnagyobb áldozatokra kész, de kitűrni nem tudó.

Ha azonban azok, kik így panaszkodnak, visszatekintenének a mostani ifjúság kifejlődésének történeteire: akkor elnémulna keserű panaszuk, melly csak a panaszlókat vádolja. — Mert hol van hát azon nevelés, melly az ifjaknak nemzeti irányt lett volna képes adni; hol a nagyszerű előképek, mellyeknek holtig tartó állhatatosságán s elvbeli következetességén keblök fölmelegedhetnék; hol a tér, melly tehetségeik kitüntetésének harcz nélkül nyitva állana?

Miután azon forradalom, melly Franciaországból fél Európán átvonult, a régi formákat, a társasélet alapjait felforgatva vagy meggyöngítve, végre diadalmenetében megakasztott; midőn azon nagyszerű férfi, kinek mását még a világ nem látta, ki még despotiájában is szülőjének, a forradalomnak, jellé-

mét meg nem tagadta, végre az egyesült Europa királyai- s népeinek hatalmától elnyomatott: akkor a nyugalom kívánata szállta meg a háborútól halálfáradt népeket; az izgatásra következett a gyöngeség. A régi formák még hiányaikban is tárgyai lettek az ország szeretetének s hogy minden új munka s felizgatás elkerültessék, azon újítások is, mellyeket a forradalom behozott, nagyobb részt a história jogbélyegével megszenteltettek, – Europa mély álomba merült. – Ezen időszakban született a mai ifjúság, sem a harcz trombitája, sem a parlamentarizmus hangja nem zavarta első gyermekesége álmait, legelső benyomásaitól a közélet minden jelenetei távol voltak, s azon mozgalmak, mellyek a Restauratio alatt a francia nemzetnél mutatkoztak, s a spanyol, olasz s görög zendülések még a legügyesebb diplomaták által is csak a forradalmi időszak végvonaglásainak tekintették; nem azon szülési fájdalmaknak, mellyek egy új időszak megjelenését szükségképen megelőzik. – A huszonharmadiki események mélyen behatottak ugyan a magyar nemzet közéletébe, de ki gyaníthatta ezekből a népméltánylat eszméjének kifejlődését, midőn az akkori harcz vezetői is csak a régi pergament-szabadalmakra hivatkoztak, s csak a régi alkotmány szűk sánczainak kijavítását, nem az alkotmány kiterjesztését, tűzték ki küzdéseik céljául; az adózó nép ügyét védelmezték ugyan, habár rokonszenvből is. – Következett a huszonötödik országgyűlés, hol már az újabb kor eszméi is találtak Nagy Pálban egyes képviselőt, hol a többség azonban még mindig legistákból állt, nem statusférfiakból, legkevésbé pedig népszónokokból, s azért szavaik el is hangzottak a pozsonyi országház szűk teremében.

A nemzetiségre nézve ezen időszak mostoha volt; azon lelkesedés, mellyel e szent ügy József alatt s halála után még néhány évekig minden magyart összefűzött, lassan-lassan kialudt; a közélet elálmosodásával a nemesség, mellyben a nemzetiség érzetét leginkább a megyei és országgyűlések élesztették, hidegebb lett azon nyelv iránt, melly a társasélet akkori újabb szelleméhez nehezen simult hozzá, s nem volt elég gazdag, hogy mindazon új eszméket kifejezhesse, mellyek az utolsó huszonöt évben meghonosultak; a társalgási körök elnémetesedtek, a némberek szégyennek tartották a műveletlen nép nyelvén beszélni, s a magyar szó köztök „ritka lett, mint fehér holló; „, csak a nép maradt meg nyelvénél, őseinek ezen egyetlen hagyományánál. A műveltebb osztályok érezték ugyan a nemzetiség hanyatlását s öntudatlanul is keseregtek felette; ők azonban csak mindig azon múltra néztek vissza, mellyet phantasiájok minden színeivel díszesítettek, a jövő felé nem fordultak, s ezt még a reménység sugarai sem deríték fel előttök. Három század után is siratták a mohácsi veszedelmet s csaknem a merseburgi csatát. Az erőteljesebb jellemekek azonban nem tudtak kivetkőzni nemzetiségökből; s minthogy látták, hogy ez most már csak a nép közt él: a helyett, hogy a népet magokhoz emelték, hogy a nemzetiséget körükben kifejtették volna, inkább leszálltak a nép szokásaihoz, és csak parasztruhában s betyárságokban s alacsony kicsapongásokban gondolták feltalálhatni a nemzet ősi szellemét, mellynek beteg kinövéseit lényegének tekintek. S ezen eredetében tiszta, de iránytvesztett érzés annyira elferdült, hogy mint a nemzetiség elleneit s megrontóit, üldözte mindazokat,

kik önfeláldozással a nyelvet tudományosan művelni merészelték, kik ez által a magyar literatúra valódi mátyurjai lettek, gyűlöltetve a nemesség magyarabb részétől, megvetetve az elnémetesedettől; ismeretlenek a nép előtt, csak nemes öntudatukban lelhettek némi megnyugtató jutalmul a mindennap megújuló harcokért. Két név tűnik ki ezek között leginkább: Kazinczy és Kölcseyé, s ezeknél is a nehéz küzdelem csak halálukkal szűnt meg, s a borostyánkószorú, a fáradozottak homlokának érdemlett jutalma, csak néma hantjaikra tétethetett le a mostani ivadék által, hol azt is a politikai pártok harcza el fogja tiporni, mellynek morájában nevek máris elhangzott.

S míg illy körülmények közt semmi inger nem volt, melly a nemesérszésű ifjút a nemzetiség felé vontat volna, addig az iskolában is hazájának állapotáról s alkotmányáról vajmi keveset tanult, hanem annál többet Themistoklesről s a két Brutusról, Athene műveltségéről, Sparta szigorúságáról, Kóma nagyságáról; – a színházban német viszonyokat látott maga elébe állítva, s ha lopva anyjának vagy nénjének könyveit olvasta, – mert atyja a „Corpus juris”-on s kalendáriumon kívül alig olvasott egyebet, – Koczebue elpuhító vígjátékait találta, Lafontaine érzélgős románjait, s Schiller idealizáló tragoediáit. Mi csuda hát, ha hozzá szokott inkább a külföldre nézni, mint a honra s idealvilágban ábrándozni.

Gróf Széchenyi „Hitele” mint a mennykő csapott le váratlanul a megijedt magyar aristocratia közé. Gróf, ki miután Európának minden fényes köreiből megfordult, magyarul ír, még pedig nem verseket, hanem közdolgozokról; magyar, ki a nemzet s alkotmány gyöngéiről merész kézzel levonja a fátyolt:

mindez újság volt Magyarorszáiban. Az érdekeiben megsértett, az elmésség nyilaival megkínzott magyar aristocratia feljajdult fájdalmában a bátor újító előtt, ki a hazafiságot nem abban kereste, hogy hibáinkat eltakarja, hanem abban, hogy azokat fölfedezze; s ki hátra többé nem nézett, hanem előre, s ki merete mondani, hogy „Magyarország nem volt még, hanem lesz”. Könyvnek újabb időkben sehol nem volt olly nagy befolyása, mint a „Hitel”-nek, hiszen egy ország újra-születése volt recensiója. A magyar ifjúságra azonban kevesebbet hatott ezen könyv, mert a phantasiának nem adott annyi anyagot, mint az észnek, a fiatal kebleket nem melegítette, hanem boszantotta, s azokban csak azon meggyőződést táplálta, hogy korhadt alapon nyugszanak a magyar állapotok.

Illy előzmények után a júliusi forradalom a figyelmet méginkább irányozta külföldre; azon fellengős, azon ábrándozó remények, mellyekkel az esemény fogadtatott, még a józan németeket is elkábíták. Akkor összejöttek Magyarország rendéi s megkoronázták az ifjabbik királyt, s megadták veszedelem esetére az újonczokat, s ismét eloszlottak, a törvényjavítás nehéz munkáját békésebb időre hagyván, csak a magyar nyelvnek mindjárt méltóbb állást adva. De a mozgalom méginkább közelgetett hozzánk; azon nemzet, mellyel történeteink minket is olly sokszor összefűztek, mellynek mi királyokat adtunk, mint viszont ő nekünk, azon nemzet, mellyel hol mint frigyesünkkel, hol mint ellenségünkkel egy évezredig szomszédságban éltünk, mellynek szívét s kardját ismertük, mellyel az egymás mellett vagy egymás által ontott vér vérrokonságba összekapcsolt, feltámadott ellen s a kétségbeesés harczában szemünk lát-

tára elvérezte magát. A prágai ágyuk dörgése áthangzott a Kárpátok bérezem, a számkivetett lengyel szökevények egy része Magyarországnak vette útját s a hontalanok elbeszélései s keservei sehol sem találtak olly meleg részvétre, mint a magyar ifjúságnál, mellynek kebelében a magyar nemzet azon világtörténeti hivatásnak öntudata, hogy a művelt nyugotot a kelet barbárjai ellen védje, újra felébredt.

Míg azonban a szünni nem akaró mozgalmak Francia-, Német-, Olasz- és Spanyolországban s az angol nagy reformkérdések a kedélyeket még mindég a külföld felé irányozták: azalatt a nemzetiség honunkban megerősödött, az ortho- s neológok csatája az elsők teljes legyőzetésével megszűnt, a magyar academia felállott, a magyar közönség a magyar írókat tisztelni sőt már fizetni is kezdte s napról-napra növekedett a literatúrának befolyása az életre.

Az 1832/6 országgyűlés már az új kor bélyegét viselte, mert azon elvek, mellyek az újabb művelődésnek alapelvei, nálunk is találtak hatalmas képviselőkre, kik a nagy eszméket méltó alakban s belső meggyőződésből szült lelkesedéssel adták elő. A nemzet figyelme kísérte minden szavaikat, az ifjúság pedig Pozsonyba sereglett, s elragadtatott az elvek hatalma, a szavak fénye s a szólók csekély száma által, melly a többség elleni harcban mindig elszárást s lelkesedést szül, nem fékezhetette szenvedélyeit s érzéseik gyakran kitörtek helyeslő élj énekbe s kárhóztató zúgásba. Lehet-e azonban rossz néven venni, ha az ifjú, kinek még semmi hatásköre nincs, részt akar venni a közmozgalomban, s olly városban, mellynek lakói, midőn a nemzet figyelme az országgyűlésre függesztve van, a tanácskozásokkal keveset

gondolnak, s a nemzet képviselőire haragszanak, mert a zöldség a piacon miattuk drágult, magát csakhamar büszkén a közvélemény képviselőjének tartotta, ezen önhittségben szenvedélyeit zabolázni nem akarta, s képesnek tartotta magát, gőgös megvetéssel a törvényhozás legnagyobb kérdései felett ítéletét elmondani. E mellett azonban elhanyagolt nevelését is itt végezte be, honunk közjogát itt tanulta, s itt kezdte érezni, hogy lelkesedően kívül a hazafinak még tudományra is van szüksége. A magyar literatúra azonban nem elégíthette ki tudományos szomját, s azért inkább francziák felé fordul, kiknek sima felületessége s könnyű előadása a stúdiumot annyira könnyíti, kiknél a nagy szavak s a szónoklati pompa az ifjonti phantáziát olly kedvesen foglalkodtatja, kikhez az ifjút a politikai sympathiák vezetik, – míg a németeknek mélysége több gondolkodást kíván, tudományosságuk könnyen untat, alaposságuk több előkészületet igényel. Lassan lassan divattá lett a franczia modor Magyarországon; franczia drámák kedveltettek leginkább nemzeti színházunkban; franczia formák szerint képezték fiatal íróink stíljeiket, s a németek ajánlóit csaknem badság elleneinek hirdették. Hiszen ezen időkben maguknak a németeknek is egy része, s épen a szabadság s haladás érzelmeitől áthatott része, Heine és Börne vezérlete alatt, a francziák felé fordult, s e nemzetben látta az emberiség megváltóját; azon alacsony üldöztetés pedig, mellynek ezen lelkes írók még a német irodalom részétől is ki valának téve, a magyar ifjúság azon sympathiait még nevelte, mellyeket ezen pártnak fényes és szikrázó írásmódja gerjesztett. S így történt, hogy ugyanazon időben a nyelv-

bői minden idegen szó egész a húsáig kiüzetett, – az irodalom legnagyobb része csak szavaira nézve maradt magyar, s a formákban, fordulatokban, stylben, idegenszerű lett, hogy midőn nemzetiségünket erősebben megalapítani s kiterjeszteni iparkodtunk, – gondolkozásunk módja nagyára nem volt nemzeti, szóval, hogy íróink, kevés kivétellel, francziául írnak, habár magyar szavakkal.

Még bővebben kívánom kifejteni ezen eszméket, s figyelmeztetni azokra, mik bennünket a franczia iránytól elvonhatnának s művelődésünkre egészségesebb hatással – lehetnének. Ezek pedig a népi elemnek mélyebb vizsgálata s a régi emlékek stúdiuma; csak ezek vihetik a magyar irodalmat a dicsőség fénypontjára, csak ezek szoktathatnak el az üres dagálytól, a nagy szavaktól, a declamatiótól; csak ezek szoktathatnak hozzá a mélyebb tartalomhoz, a szerény s egyszerű előadás-hoz, a poezishez. A Philogallok ugyan még talán örülni is fognak ezen értekezéseknek, mert tartalmukkal formájok ki fogja őket békíteni; s talán a dagályért, a nagy szavakért, a declamatióért, melly bennök nem hiányzik, szívesen keblökhöz is fognának szorítani, hiszen enmagam ellen adom a legélesebb fegyvert kezeikbe. Ezen hibákat azonban én is hibáknak elismerem, szintűgy, mint más akárki, hisz a magyar ifjúság hibái egyszersmind az én hibáim is, s kifejlődésének történetei enkifejlődésemnek is történetei.

Petőfi Sándor összes költeményei.¹

Petőfi mősája nem Anacreon és Sappho szabályos szépségű Eratója, nem Pindar nagyszerű Polyhymniája, nem azon élénk takaros csintalan lény, mely Béranger dalaiban, hol mint istennő, hol mint grisetten szól hozzánk, nem a kékszemű halvány arczú, mély kedélyű, lantos német lány, mely Göthe s Uhland költeményeivel oly bűvös viszhangot ébreszt kebleinkben, hogy ezek még soká utánhangoznak, mikor e lant már régen elnémult; nem is az olaszok tündére, mely bűvös pálczájával az álmok csillogó országába varázsol bennünket. Petőfi mősája a magyar köznép regéiben elő királyleány, mely mind a mellett, hogy haja arany, könyűje gyöngy, s mosolya rózsabimbó: mégis mezítláb megyén le a patakra, hogy kedvesének ruháját mossa, s piros csizmát ölt vasárnap, midőn templomba készül; egyébiránt hét-köznap reggeltől napestig mindig danol. Danol pedig jó és rossz kedvében, danol munkánál és tivornyanál, danol, ha szeret; danol, ha haragszik; mert Petőfi mősája haragos és daczos kis lány ám, mely tudja azt, hogy ő szép, s hogy danolásának az egész vidék örül. Hogy ne haragudnék meg aztán, ha valaki oda

¹ Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847. 277. és 297. 1.

áll s figyelmezteti arra, hogy némely dala gyöngébb, hogy némelyikből kirí egy-egy hamis vagy durvább hang. Pedig a jámbor figyelmeztető, ki gáncsot keres, nem ellensége ám a szép leánynak, hanem barátja, ki őt még hangzatosabbnak, még ízletesebb öltözetűnek szeretné látni. Ily baráti figyelmeztetésnek s nem valami ellenséges zsémbelődésnek vegye Petőfi bírálatunkat is, mely másájánál épen nem szükségtelen, mert a bájos királyleány elhagyta apja királyságát, s bejárta vándorolva nagy Magyarországot, sőt végtére meg is telepedett Pesten, s midőn tapasztalta, hogy dalai több figyelmet gerjesztenek Momusnál, mint Plutusnál, a kincsek istenénél, még a világfájdalom divatos betegsége is reá ragadt, melyből ép természeténél fogva csakugyan kigyógyult már, de „a gondolat betegeskedő halványszíne mégis letörölte a falusi királyleány arczárói az elhatározás bíborát”, mert íme, német módra philosophálásnak indult s vizsgálja a mindenségnek végczéljait, az örökkévalóság titkait, a hír s dicsőség mibenlétét, de néha néha csak fölébred benne megint a falusi természet, s phantasiája a mély kérdésekre oly felületes sületlenséggel felel, hogy alig tudjuk tréfa-e ez, vagy komoly beszéd, s a gúnynak van-e több része ezekben, vagy a dagálynak. Utolsó dalaiban pedig ismét más német ábránd szállja meg: a világszabadság, melyért azok szoktak küzdeni, természetesen, hogy csak nagy szavakkal, kiknek a hazáról s nemzetiségről tiszta fogalmuk nincsen. Az egész világért csak egy isten véreztetett el, míg az embernek legdicsőbb osztályrésze nem terjedhet tovább, mint a meddig hazájának s az emberiségnek hazájához kötött érdekei terjednek. Ötödfél száz lyrai költeménnyel lepte meg Petőfi

öt év alatt az olvasó közönséget, melyek közül több négy száznál a legközelebb lefolyt három év szüleménye. Ezen szám bizonyítja a költő képzelődésének termékenységet, ezen ritka tulajdont, melyet íróink legnagyobb részénél sajnosan nélkülözünk, s' mely oly fiatal költő jövője iránt a legszebb reményeket ébreszti, ki, mint az aczélmetszetű címkép alá microscopi betűkkel vésett dátumból világos, csak most élte le 24. évét. És ezen termékenység a eritica ellen is hatalmas védelmül szolgál, mert valahányszor az némely dalok ellen kikelni kénytelen, a költő mindannyiszor avval boszulja meg magát, hogy egy hibás dalt mindig kilencz jobbal hoz helyre. Azonban mégis szerettük volna, ha Petőfi szigorúbb kritikával szerkeszti összes költeményének ezen kiadását, s nem hagyja meg köztök azokat, melyek a műbírálókat ki nem állják. De a költő termékenysége nemcsak a számban nyilatkozik, hanem a változatosságban is, mert a kör, melyben képzelődése működik, elég tág; az alaphang ugyan, mint magyar fiatal költőhöz illik, hazafiság, bor és főleg szerelem boldogságában, habozásában s keservében, ezeken felül azonban meleg és élénk természetérzelmeket, gyöngéd családi szeretetet, csípős gúnyt, melylyel a kor nevetségességeit ostorozza, s bölcselkedési kísérleteket, habár kifejtetlen világszemlélet mellett, találunk ezen költeményekben, melyekben egy vándoréletnek tarka benyomásai érdekes egyéniségre mintegy tükörben mutatkoznak, oly tisztán, hogy ezen egyéniség hibái sem palástolhatnának el; s itt nem értjük ám azon könnyelműséget, melyet szerző oly őszintén bevall, („Szólamban” 220 1.) hanem azon beteges hiúságot, és türelmetlenséget, mely mindig haragra lobban fel, ha valaki az

új Amphion félistenségét tüstént elismerni vonakodik. Ezen hibát azonban sok jeles statusférfi osztja Petőfi-vel, sőt valljuk meg, ez mindnyájunknak nagyobb kisebb mértékben nemzeti hibája. Mennyire szoktunk mi felzúdulni, ha bármily külföldi lap zuglevelezője hazánkat lehordja, s ha akad azután, ki ezen megtámadások ellen kikél, az mindjárt nagy ember előttünk s népszerűsége állandó, mert nemzeti hiúságunkon alapúl. Más országokban, hol az irodalmi és political élet nem oly kifejeletlen és ifjonti mint nálunk, ilyesmi szintúgy a lehetetlenségek közé tartozik, mint oly beteges érzékenységű írói viszketeg, mely egy hírlapi czikk ellen könyveket írni képes. Azonban térjünk vissza Petőfi költeményeihez.

Verseinek egy negyede valóságos népdal, tárgyra s alakra nézve hasonló a jobbakhoz azok közül, melyeket Erdélyi kezeiből annyi örömmel vett a magyar közönség; az utánozhatatlan naivság, az alföldi zamat, a népies jellem, mely bennök leng, maradó becsüvé teszi Petőfi népdalait. Ezek már most is élnek a nép szájában, a mi a költő népszerűségét jobban alapítja meg, mint a fővárosi critica bármely bókja. – Formájok ugyan pongyola, a rím sok helyütt csak asszonancz által van pótolva,¹ mértéket senki se

¹ Az asszonancz, mely a spanyol költészetben oly nagy szerepet visz, nálunk nem ismeretlen ugyan, de mindig csak egyes rím pótlásaként szokott használtatni, még Vörösmarty-nál is, pedig ilyenkor csak hamis rímnek látszik, és gyakran fülsértő, a hangzatos magyar nyelv pedig épen nem ellenkezik az asszonanczok törvényeivel, melyeket a spanyol költeményekből ismerünk, s azért hiszszük, hogy romancz vagy kisebb epicus költemény következetesen használt asszonanczokkal, a sikert ígérő kísérletekhez tartoznék.

keressen bennök, néhol kirí egy hibás kép, egy pórias kifejezés (például 189 1. *tánczolóok mint veszett fene*"); eredetiségüket azonban, s költői beesőket el nem lehet vitázni. Legjobb közülök nézetünk szerint az „*Alku*” (372 1). A népdal Petőfi valódi eleme, s éhez sorozhatjuk bátran a két terjedelmesebb mesét is „*A szerelem átka*” és „*János vitéz*”. Az első nincsen következetesen kivivé, a költő nem használta fel elegendőképen a gazdag anyagot, melyet a mese eleibe adott, mert midőn Ildikó, Barangó vitéztől, szivárványdarabot kére menyasszonyi ruhának, hajnalrózsát nászkoszorúnak s a gönczölszekeret kocsinak, melyen esketőre menjen, akkor kezét látszólag lehetlenségek eléréséhez kötötte, s ugyanazért bátran mehetett férjhez máshoz.

Evvel a csomó igen szépen van megkötvé, s magunk is kíváncsiak voltunk megtudni, hogy felel meg Barangó ezen kívánságnak, melynek betöltése még nehezebb mint amaz ismeretessé, melylyel Nagy Károly bordeauxi Huont Bagdadba küldé. De a költőnek belé török a kése a nagy feladatba, s azért csak röviden neki ereszti a vitézt s elhozatja vele két verssorban a szivárványdarabot és a hajnalrózsát, mintha azt egyébb selyemkelméssel együtt az Iparműtárban vagy egyéb virágok közt Muszelynél meg lehetne kapni, s az egész kalandról csak azt halljuk, hogy:

Sok bajába került mind ezt véghez vinni,
De vitézségének nem áll gátul semmi.

S így mindjárt kezdetben megszűnik azon érdek, melyet az ügyes bevezetés ébresztett s a csomó megoldása szerencsésnek nem mondhatik. – Sokkal

sikerültebb s a népköltészetnek egyik kitűnő gyöngye „János vitéz”. A költemény az I-ső szakasztól az V-dikig, hol Kukoricza Jancsi azért, hogy szerelmeskedése alatt nyáját elvesztette s gazdájától elhajtatik, bújában földönfutóvá válik, s a XIV szakaszban, hol a francia királynak elbeszéli élte történetét, gyöngyörű idyll, szende mint a szerelem, melyet a költő megénekel; egyszerű, élethű tükörképe a falusi paraszt életnek. De a mese hangja változik mindjárt, a mint János katonának áll, s a magyar fika ismeretes elbeszéléseit halljuk mostan s a csudakalandokat, melyek Jánost vitézzé, sőt, ha akarná, királyivá is teszik, kincsekkel elhalmozzák s végre megint mint szegény kiszolgált katonát visszahozzák falujába, hol alig ismernek többé reá, s hol Iluskájának csak sírját találja. Az elbeszélés itt (XVI. és XVII. szakasz) szép elégiává válik. János ismét távozik s magával viszi emlékűl Iluska sírjáról a virágot, s az óriások és boszorkányok országán keresztül, sok viszontagságok után, az operenciás tenger közepén eljut a tündérszigetbe¹, hol az életforrásban Iluskája is feléled. Ezen tündérsziget gyöngéden s mégis ragyogó, meglepő, s a tárgynak megfelelő színekkel van festve, s Iluska véletlen föléledése méltó befejezésül szolgál ezen gyöngyörű mesének, melyben a becsületes János vitéz következetes jellemrajza mesteri kézre mutat.

Benső rokonságban vannak a népdalokkal azon táj és csendképek (Stilleben), melyekben szerző a

¹ A magyar mesének ezen tündérszigete a középkor barátai előtt Artus és Nagy Károly regekeréből ismeretes, s a boldogszigetek és Atlantis görög mythosainak utóhangja.

hollandi iskola szabatoságával, választékosságával és hűségével az alföldi rónát, a csárda romjait, a házi életet szüleinél, színészi életét első szerelmét s. a. t. kifesti. Ide tartozik „Füstbe ment terv” 175. 1. Egy estém otthon 176. 1. István öcsémhez 198. 1. Búcsú a színészettől 211. 1. Első szerelmem 215. 1. Az alföld 218. 1. Est 222. 1. Egy telem Debreczenben 223. 1. Szüleimnél 257. 1. Levél egy színész barátomhoz 264. 1. Ki a szabadba 330. 1. Az erdei lak 332. 1. Falun 348. 1. A jó öreg kocsmáros 353. 1. A csárda romjai 416. 1. és Erdőben 476. 1.” Mindezek gyönyörű idyllek; előadásuk tökéletesen megfelel a tárgynak; az Est címűnél, mely kerekded tájkép, szerző bebizonyítja, mily ügyesen legyen képes a nyelvet a legnehezebb formákban is kezelni, a nélkül, hogy az előadás keresetté vagy nehézkesé válnék – leggyengébb még az Erdei lak, melyben több a csinálmány, mint a költemény, mind a mellett, hogy itt sem hiányoznak oly költői képek, melyek szerző élénk természetérzelmének tanúságai.

Szerelmi dalokban Petőfi kifogyhatatlan, s ezek közt van egynéhány, mely a magyar költészet legillatosabb virágai közé tartozik. A költő érzelmei ezekben mindig gyöngédek, s lágy kedélyt jellemzők, a nyelv általánosan tiszta és nemes, a forma sokszor választékos, a képek, melyeket használ, újak s még nem keresettek. Különös szerencsével szokta ő a természetből vett s kevés szavakkal szabadosan kifejezett hasonlatosságokkal zárni be szerelemdalait, mi ezeknek csak nem epigrammi élt és érdeket kölcsönöz, ilyenek különösen: „Szerelemvagy 318. 1. Sírba tették 388. 1. Mihelyest megláttalak 397. 1. Életem most 403. 1. A letarlott 404. 1.” Ilyen modorban szólt

barátaikhoz is 455. 1. Ilyen egy hazafi dala 379. 1. mely szintoly merész mint helyes és nagyszerű képpel végződik.

Azon gyöngédség, mely Petőfi szerelem dalait jellemzi, elhagyja őt csaknem minden bordalaiban, melyeket bizonyára sem a hét bölcsnek, sem Platónak ebédjénél nem énekelhetni el, mert némelyikének egészen prosai sőt néha még aljas hangja is, kellemtelenül érinti az olvasót. Ilyenek már „Gazdálkodási nézeteim. 196. 1. Vízet iszom. 197. 1. Carmen lugubre. 200. 1. Mi lelt. 241. 1.” Petőfi, ki oly szép költeményeket írt, legjobban tudja, hogy a rímek nem elégségesek egy költeményhez, hanem hogy ahhoz még a gondolat is szükséges, hogy továbbá ezen gondolatnak is legalább némileg el kell térni attól, a mit minden nap hallunk. De lehetetlen Petőfit ez alkalommal nem figyelmeztetni arra, hogy a bor költői tárgy ugyan, de nem a részegség, s azért roszulhat reánk még azon dala is, melyben (Dáridó után 242. 1.) az elmúlt részegséget festi. – Még sértőbb azonban néhány verseinek hangja (Deák pályám 195.1. Apám mestersége s az enyim 281. 1. A világ és én 315 1. Rósz verseimről 326. 1. A nap házas' élete. 239 1). melyek a szép betűt s hófehér papírost meg nem érdemlik, mert ezeken még nem is nevezhetünk jóízűen, mint Blumauer piszkos pajkoságain, s aljasságuk nincsen elmésség által nemesítve, mint Heinének néhány aljassabb költeményeiben, hol a genius szárnyalását még akkor is érezzük, midőn az sárral dobálja azon tárgyakat és személyeket, melyekről kegyelettel szoktunk szólni. Vagy talán nem érezné Petőfi, hogy abban semmi elmésség nem rejlik, ha *criticusait ökrökhöz* hasonlítja, s szánakozva

megemlékezik arról, hogy ők is emberek; ha sok professorat *számárnak* nevezi, s elbeszéli hogy őket *kutyaliter infestálta*, vagy ha *a világ szolgafofát ki akarja rúgni*, s a napot a kocsmában képzei magának, a *hol iszik mint a kefekötő*. Mi ilyenekben csak ízlés nélküli durvaságot látunk, milyenhez épen nem szükséges Petőfi gazdag képzelődése, megírja ezeket bármely iskolás gyerek is.

Mit mondjunk továbbá azon sületlenségekről, melyekkel a vastag kötet vége felé találkozunk? (A nap 325. 1. Magyarország 340. 1. Hogy van, hogy azt a sok gazembert 423. 1. Elvándorol a madár 442. 1. Annyit sem ér az élet 443. 1. Mögöttem a múlt 444 1. Ha állok a róna közepén 448.1. Ha jőne oly nagy fergeteg 449. 1. Az ember ugyan hová lesz? 452. 1. Elmém ezen sokat gondolkodik 453 1. Főidét a földműves, – és Nem csak mi vénülünk 456. 1. Nem sülyed az emberiség 457. 1. Mért hogy láthatatlanok 462. 1. Hideg ellen a tél 464. 1. E gazdag úr 466. 1. Midőn a földön 467. 1. Fövényszem, harmatcsepp 469 1. és Halhatatlan a lélek 532. 1.). Ezekben oly triviális vagy oly ízetlen gondolatot találunk, hogy alig tudjuk hová sorozzuk e verseket; az ilyenekkel kár a roszakarók kezébe fegyvert adni, kik az ilyen verseket bizonyosan a költő tagadhatatlan hiúságából (lásd Jövendölés Szemere Pálhoz, Arczképem, Halhatatlan a lélek) fogják magyarázni, melylyel legcsekélyebb irkafirkáját is kiadásra érdemesnek tekinti, mi azonban nem szólunk többé semmit ezen hiúság ellen, mert ennek köszönhetjük azon valósággal szép (?) költeményt (*Jövendölés*), melyben Petőfi már 1843-ik évben halhatatlan névre tart igényt.

Lehetetlen itt hallgatással mellőznünk a költőnek

azon hibáját, melybe ő ugyan ritkán esik, mely azonban annál inkább kiemelendő, minél nagyobb azon íróink száma, kik ezen sziklán hajótörést szenvedtek, – a dagályt értjük. Dagályos az, mi nem nagy, s mégis nagynak akar látszani, s azért felfújja magát; belől üres, nem izom, hanem daganat. Ezen hibába esnek leginkább a rhetori szellemű nemzetek, melyek a bensőség hiányát nagy szavakkal s csillogó külsőségekkel szeretik takargatni, ilyenek voltak a rómaiak, ilyenek most is a román népek (különösen az olaszok és spanyolok), ilyenek a törökök és persák, s kiváltképp a magyarok, kik a nagyszerűt a gyengeségig szeretik, s ugyanazért mindig nagyszerűt szeretnének mondani s írni, – ha pedig a gondolat nem nagy már önmagában, akkor hasonlításokat keresnek, s képeket, melyeknek nagyságát az alapgondolatra viszik át, s ilyenkor gyakran a nagyszerű helyett csak a képtelent, az idomtalan, a keresettet, vagy az undorítót s nevetségest érik el. Példák bizonyítják ezt legjobban. Petőfi a sötét leányszem ragyogásáról azt mondja, hogy úgy tündököl:

„Mint zordon éjben,
Villám tüzénél,
A hóhérpallos.”

(449. lapon). Ez keresett, természetelleni kép, mert zordon éjben villám tüzénél a hóhér alszik, s nem nyakaz, s pallosa a tokban nyugszik. 529 lapon a sűrű hópelyhek (ez már magában kép) hasonlítattnak „egy örült gondolatjaihoz”; ez képtelenség, mert a tertium comparationis egészen hibázik, de még ez sem elég merész kép a költőnek, s a hópelyheket összetépett lelke rongyaihoz hasonlítja, már ez nem

nagyszerű, ez csak nevetséges, mert e szerint Petőfi lelke valami kopott kelméből készült, melynek rongyai e sűrű hóhoz hasonlók, tehát valószínűleg fejér flanellből vagy vattából; – 18 lapon Kompolti Dávid így szól a szép Perennához:

– „Oh miért

Fejem nem oly nagy mint az ég, hogy annyi

Szem volna rajt a hány csillag van ott,

Hogy bámulnálak valamennyivel.”

Ez idomtalan s nevetséges kép, mert ha Dávid feje oly nagy mint az ég, milyen lesz szája, melylyel Pereimát csókolandja, s mi lesz ő, ha annyi szeme lesz, a mennyi csillag van, – ember csak tán nem maradhat? 464. lapon szerző szíve úgy rángatózik mikép porban a levágott emberfő, ez nem nagyszerű, ez undorító. 468. lapon pedig a költő kivágja szívét, s beülteti a földbe, ez képtelenség ugyan, ha azonban ebben kedve telik, nem ellenezhetjük, de mért ülteti ő el a szívét? mert „kikél talán babérfa képi-ben”. Már ez tréfának is sok, ha csak Petőfi Boscóval nincs compániábau, mert különben húsból fát növeszteni, ezt még Horác sem engedné meg a költőnek, ki megadta neki a „quidlibet audendi . . . . . aequa potestast”. A dagály egyébiránt Petőfinél, a mint mondók, ritka, s az említettekén kívül csak hat dalában akadtunk feltűnő dagályra (Képzetem 343.), Három szív története 350. 1. Az utolsó ember 354. 1. Sors, nyiss nekem tért 482. 1. és Egy gon-, golat bánt engemet 536. 1.), ezekben a dagály inkább a gondolatban fekszik, mint az előadásban, mert hogy például csak egyet érintsünk, a világszabadságért meg akar halni, ez magában oly képtelenség, mely csak

abból magyarázható, hogy a költő vagy az egy ember lehető legnagyobb erejét és hatását túlbecsülte, vagy megfelejtkezett arról, mily nagy a világ, mily végtelen az emberiség, – még a legnagyobb hiúság sem tulajdoníthat egyes ember halálának befolyást az egész emberiségre – itt az egész eszme dagályos. Bármily épnek s egészségesnek látjuk is Petőfi költői természetét nép és szerelemdalaiban, mégis ő sem kerülhette ki egészen az úgynevezett világfájdalom beteges állapotát, melynek valódi oka nem eléggé világos, mert kedvesének halála még nem fejt meg ezen lelki állapotot, minthogy ezen catastroph előtt szintoly mérges verseket találunk nála mint utána, melyekben szerző oly komoly képet vág, mintha a földet reggelire, mint egy gombóczt, le akarná nyelni, s a tengert áldomásul kiinni, pedig összes panasa csak az, hogy a critica méltatlanul bánik vele, s hogy pénze nincs, mit Heine-féle gúnnyal említ többször. De azon ellentét, melyben a költőnek gazdag és kincsekkel telt phantasiája szegény üres zsebihez áll, Magyarországbán nem újság, ezt már annyiszor láttuk, hogy Petőfi sem képes érdekessé tenni; a modor azonban, melyben több ilyenmő dalai írtak, hol csak azért melegítetik fel az olvasó kedélye nemesebb érzelmekre, hogy a dal végén a legmindennapiasabb prózaiság hideg vizével leöntessék, egyáltalában nem javaiható; a költészet méltóságával nem férnek össze az ily bajzozoféle elménczkedések, a nemesebb érzelmekkel nem szabad pajkos játékot űzni. Világfájdamából azonban Petőfi nem sokára kiépül egy szép költeményben (483 lapon), melynek végén azonban egy hamis és keresett kép (a bánat *sötétre festi a fehér szívet*) az egész kerekdedségének

árt, pedig különben költőnk az ilyenekre jól szokott vigyázni s felette ritka nála a költemény, melyben a gondolat egysége s az előadás kerekdedsége el volna tévesztve; mi alig találtunk többet mint hármát négyet, mert ilyenek tartjuk népdalát: Mi nagyobb a szent Gellért hegynél 187. 1. melynek vége erőtetett; a fergeteg leírását, Oda nézzetek 450. 1. melynek vége bágyadt. A magyar nemzet 534. 1. hol a föld isten kalapjának s hazánk pedig bokkrétájának mondatik, mi komoly költeményben kirívó, keresett kép, végre egy fényes gondolatokban gazdag költeményben (Mint felhők a nyári égen . . . 418. 1.) a harmadik verssor vége nem áll az előbbiekkal kapcsolatban s megzavarja az egésznek szép öszhangzását.

Petőii dalainak ismeretes típusától eltér néhány epigrammféle versezet (Egy bölcs hajdan, 449. 1. A férj hazajő betegen 463. 1. Az özvegy gyászba öltözik 465. 1. Igazság alszol, ugyanott), melyeknek éle azonban nem igen metsző, de kitűnő a többiek közül: „*A halvány katona*” (162. 1.) melynek spártai alapeszméje beillenék Plutarch apophthegmái közé. Nem kevésbé sikerültek satyricus irányú költeményei (Színbírálat 194. 1. Kedves vendégek 212. 1. Ha 238 1. Egy szép hölgy emléke 327. 1. A magyar nemes 369. 1.), ellenben szerencsétlen nagyobb elbeszélése „Salgó”, melynél az előadás nehézkes, dagályos, prosai.

Miután Petőfi költeményeit elég szigorúsággal átvizsgáltuk, s egy nyolczadát kárhoztattuk, az osztó igazság úgy hozza magával hogy kijelentsük, miszerint hét nyolczada ellen kifogásunk nincs, szükséges továbbá, miután a hibás dalokat kiemeltük, megem-

líteni a kitűnőbb költeményeket is, azon kívül, melyeket már elébb érintettünk, s ezek közé sorozzuk leginkább a következőket: Anyám anyám 307. 1. Felhő és csillag 361. 1. Éj van 383. 1. Ha az isten 405. 1. Elnémult a fergeteg 406. 1. és Milyen furcsa álmám 411. 1. mind ezekben az ifjonti felfogás, a valóságos és nem csinált érzelem szerencsés kijelentése s a forma tisztasága egyaránt dicséretes, a „Búm és örömem” című dalnak (363 1.) második fele mind a könnyűség, melylyel szerző nehéz formákban szabadon mozog, mint a gondolat gyöngéd-sége tekintetében remek.

Végre meg kell jegyeznünk hogy Petőfi költeményeit épen akkor adta ki, midőn költészetének egyik átmeneti szakát éli, s az 1846-ki versei közt alig találunk már népdalt, s új hang üti meg füleinket: a költő philosophálni kezd, kebelében felébredt „azon felbontási és fejtegetési szellem, mely éles elméjű talányokban gyönyörködik, s eredményeit jelmondatokban és gnomákban szereti letenni, s mely nem a kardnak, de a törnek vagy késnek élivel szándékozik behatni az élet és természet titkaiba”. Mily fordulatot veend Petőfi ezen új phasisában, melynek kezdetén áll, azt nem lehet előre meghatározni; annyi bizonyos, hogy költői ereje még mindig növekedésben van, s azért bátran jósolhatjuk, hogy ezentúl is oly szerencsével fog haladni költői pályáján mind eddig.

„A falu jegyzője.”¹

I.

Midőn báró Eötvös József ezen regény írásához fogott, melynek meséjét olvasóink előtt immár ismeretesnek tehetjük fel, ha tulajdon vallomása szerint kellene ítélnünk, más, sőt nézete szerint magasabb, cél lebegett szeme előtt, mint a költészeti; ő a megyei rendszer elleni polémiát regényformába akarta önteni, végcélja nem a költészeti hatás volt, hanem a political; s azért gazdag képzelmei mellé oda akarta állítani a rideg logicát, hogy annak röptét az előre kiszabott pályáról eltérni ne engedje; szóval, szerző azt kívánja, hogy költeménye ne tekintessék költeménynek, hanem politikai röpiratnak. Újabb időkben gyakran találkozunk ezen alapnézettel, s mint a régi időkben sok író a költészetet a morál szolgálojává akarta lealacsonyítani, s a színpadot utilitár nézetekkel egyedül csak erkölcsjavító intézetnek tekintette; úgy jelen korunkban is gyakran történt, hogy a költészet a politica jármába fogatott, s a képzelem a hideg ész apródjának tekintetett, kitől ez új fegyvert kölcsönöz az ellenvélemények megtámadására. Nézetem szerint azonban a költészet önmagában végcél,

¹ Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847.

s valahányszor eszköznek használtatik, nemes természete ellenszegül e szolgaságnak, nem engedvén, hogy a kitűzött cél eléressék; s a hatás, melyet oly mű gyakorol, vagy nem lesz többé költői, vagy nem political. Mert a költő feladása, mellőzve itt a subjectiv lyrai költőt, ki csak alanyi érzelmeknek ád alakot, mindig a teremtés, ez pedig csak közvetlenül történhetik a képzelem szabad szárnyalása mellett, nem ismérve más korlátokat a szépségéinél. Öntudattal teremteni bizonyos célra, az emberi természetnek nem adatott meg, s valahányszor a költészeti hatáson kívül, melynek befolyását azonban a kor bel s kül életére tagadni nem akarjuk, más hatást is akarunk a költészet által előidézni, akkor ólomnehezekkel megakasztjuk a képzelem röptét, s föllengését lehetetlenné teszszük. Az irányköltészet, nem költészet többé. Ha valaki ezeknek ellenében Tyrtaeusra hivatkozik, Luther Viadalénekére, vagy a Marseillaisere, az felejtí, hogy mind ezek lyrai költemények, s hogy a költő, midőn tulajdon érzeményeit megtestesítte, azon érzeményeknek adott egyszersmind hangot, melyek az egész nemzet kebelében éltek; hogy pedig ezen énekeknél, nem a költői becs hatott oly villanyosán a kedélyekre, hanem azon körülmény, hogy mindenki ezekben a maga érzeményeit énekelte el, ez hosszú bizonyítást nem igényel: hiszen, mi is tanúi voltunk, mikép egy, költői becsére nézve közepszerű, dalocska a szabad Rajnárol, mely vizenyőssége mellett máskor, észrevétlenül merült volna el, sok újabb rímes lyrai költeményekkel együtt, a feledék tengerébe Thiers ministeriuma idejében föliengésre bírta még a bajor serívókat is; mert a német nemzet érzetének húrját pendítette meg, mely éppen akkor minden német kebel-

ben viszhangra talált. A ki pedig Dante Isteni comoediáját hozná fel: meg fogja engedni, hogy ezen nagy-szerű költemény végczélja nem a Ghibellin érzelmek buzdítása volt, sőt hogy ha ez lett volna Dante iránya, akkor költeménye állításunk erős tárnokául szolgálna, mert a statusférfinak ezen műben csak másod rang jutott, s a pártjavesztett Ghibellin felett áll a költő a dicsőség fénykoszorújában. Van azonban a költészetnek egy neme, melyben inkább az ész, mint a phantasia működik, mely czélját nem önmagában találja fel, hanem azon hatásban, melyet a kor erkölcsaire gyakorol, s ez a satira, s ha a költő fel akarja tární nemzete előtt a társas élet sebeit a nélkül, hogy írt is adjon reájok s ez által kerekdeddé alakítsa művét, akkor kell, hogy Aristophanes ostora legyen eszköze, nem Euripides cothurnusa. De kit azon jéghideg kebel helyett, mely az emberiség elnyomói felett csak nevetni tud, forró szívvel áldott meg az ég, olyannal, mely maga is vérzik, midőn embertársai nyomorát látja s elbeszéli, a ki maga is érzi azon kínokat, melyeket fest: az hagyjon fel az irányköltészettel, mert czéljait el nem fogja érni, s csak azon választása marad, hogy nagy érzelmeinek engedve, következetességéről mondjon le, kitűzött irányával felhagyván, költészeti igazságot szolgáltatson ki, s a jutalmat a szenvedőtől, a büntetést a vétkestől el ne vonja, vagy következetesen ragaszkodva kitűzött political alapelvéhez, fel nem oldott díszszonanccal rekeszsze be költeményét s az olvasó keblét felhasítva, s felizgatott érzelmeit ki nem békítve, az aetheticai hatásról mondjon le. S ez volt azon dilemma, melyet szerző sem kerülhetett el. De a művész győzött a polemizáló journalista felett, s a regény berekesztése

ellenmondásban áll szerző bevallott politicalai céljával; hiszen minden megyei visszaélések mellett is, Tengelyivel semmi egyéb nem történik, mint a mi vele még a centralizatio ígéretföldében, Francia országban is megtörtént volna, t. i. hogy elégséges bünjelek nyomán elfogatván, végtére csakugyan felmentik, nemessége kétségbe többé nem hozatik, sőt minden olvasó azon meggyőződésben teszi le a könyvet, hogy Nyúzó s Keniházy Bandi s az egész megye az érényes Ákos ipája iránt, különösen a tisztválasztások előnapjaiban, a legnagyobb alázatossággal fog viselkedni. S így Tengelyi élete minden ellene szőtt csel-szövények ellenére is nem tartozik a boldogtalanok közé; munkás volt és viharos első felében, mindazáltal feleségének szeretete, a másodikban leányának boldogsága oly fénypontok, melyekért az egy pár hónapi fogságot sok ember szívesen elszenvedné. Sőt a költő még tovább is ment a költői igazság kiszolgáltatásában, mert Nyúzó a későbbi tisztválasztásnál csakugyan megbukik, Czifrának az új tisztikar mellett aligha volt maradása, Macskaházy pedig, Rétyné és a zsidó már előbb is lakolván bűneikért, a regény egész személyzete, mely bennünket érdekel, végre csak úgy boldogul, mint bármely német kedélyes regényben. Ha szerző bevallott célját csakugyan el akarja érni, ha képzelődése keresztül nem tör azon hálón, melylyel a közélet centrálisai bajnoka a költőt befonta, ha regénye csakugyan tör akart lenni, a megyei szerkezet kebelébe döfendő, akkor Tengelyinek el kellett volna vesznie, Nyúzónak közakarattal országgyűlésre követnek küldetnie, hol ő, a gyakorlati élet embere, ki üres theóriákkal nem bibelődik, a büntető eljárás elrendezésénél bizonyosan

főszerepet játszik stb. Keniházy született másod alispán, Rétyné halála szükségtelen, Ákos pedig kijózanodik, s oda hagyva Vilmáját, kamarássá s Nyúzó követő társa lesz. Ha azonban szerző így fejezندی be regényét, az olvasó undorral zárta volna be a könyvet, mint bármely francia regényt, boszankodva, hogy érzelmeit a költő színpadra vonja. Szerző politikai célját talán jobban érte volna el így, de csak a széptani hatás rovásán; ha mind kettőt párosítani akarta, hidegebben kellett volna az Íráshoz fognia, s nevetséges oldalról rajzolni a hazát reformálni szándékozó Tengelyit, kit az emberiségért ábrándozó buzgalma az országháza helyett csak a faluházba vezet, s onnét a megyeházába ugyan, hanem csak börtönébe; de akkor Tengelyi maradott volna a regény főszemélye, s Viola története csak kevésbé jelentékeny épisoddá válik, holott ez a regénynek legszebb, valósággal költői, része. Mert a mi ezen műben valódi költői, az nem a falu jegyzője s ennek köre: ez egész csoportozat jellemrajza nagy költői becsnel nem bír; Erzsébet asszony és Vilma, Réty és Rétyné, Macskaházy és Ákos, és Etelka, nagyobb részint régen ismert regényalakok, vagy határozatlan, vagy torzított jellemekkel, a mit szerző érezni látszik, mert habár ezen csoportozata kezdetben a főszereplő, mégis mellékessé válik mindnyája – Viola, Zsuzsi, Liptákné és Peti, Kislakyék, és Nyúzó és Keniházy mellett, kik a valódi költészet bélyegével vannak megjegyezve, egyediségök plasticai határozottsággal van rajzolva, újabb tanúi a szerző teremtő lángeszének. Nem kevésbé mesterileg ecsetelte a költő a statárium bírát, s a tisztválasztás előkészületeinél előforduló személyzetet, az ildomos főispántól s angloomán Bán-

tornyai Jamestől fogva egész Szlacsanekig, a jószágigazgatóig, és főtisztelendő Zsolvay esperes úrig: mindezek kevés vonással oly mesterileg vannak jellemezve, hogy velők mindjárt, mint régi ismerősökkel, találkozunk. Kevésbé elhibázva, mint Rétynéé és Macskaházyé, nem is oly tyusszerű, mint Ákosé és Vilmáé, de nem oly művészeti, mint Violaék jelleme, a jegyzőé és papé, ez utolsóban csak az Optimismus fogalmának megtestesültét látjuk s azért hibázik benne az egyediségnek azon élénk kifejezése, mely szerzőnek a második csoportozatnál oly remekül sikerült.

A regény meséjét illetőleg, ez két külön vált, de egymásba font történetből áll. Az egyik Rétynének Macskaházy által kiviendő fondorkodása, mely által írásától megfosztandó Vándory, vagy is inkább Réty Boldizsár, a másik Viola életrajza. Mind a kettővel Tengelyi csak mellékesen, történetesen jön összekötésbe, s ez nézetem szerint a mese legnagyobb hibája, Mert pusztá történet az, hogy az első rablás merénye Vándorynál nem sikerült; történet, hogy irományait épen Tengelyihez adja Boldizsár; történet, sőt Tengelyinél a megvizsgált ügyvédnél, megfoghatatlan hiba is, hogy nemeslevelét, mit, habár más megyéből szakadt Taksonyvármegyébe, éveken keresztül ki nem hirdetette, mi által levelei elorzásának veszedelme megszűnt volna; pusztá történet továbbá, hogy Viola meglesi Macskaházy beszélgetéseit Rétynével, pedig ezek az egész mesének valóságos sarkai, melyek körül forog az egész; s épen ezek nincsenek elegendően motiválva, s nem fejlődnek ki a jellemek és helyzetek kényszerűségéből, sőt maga Rétyné is egészben megfoghatatlan, midőn a legnagyobb áldozatokra kész, sőt büntől sem borzad vissza, csakhogy

azon leveleket kezére keríthesse, melyek Boldizsár származását bizonyítják, mind a mellett hogy, ha ez valósággal fel akar lépni s osztályrészét követelni, bár semmi levele sem volna, Réty alispán őt, mint gyenge, de nem épen rász jellemű ember meg nem tagadhatja, különben pedig Vándorynak nincsen ivadéka, egész magaviselete sorsávali megelégedésre mutat, s így nem igen félhető, hogy valaha a Rétyjóságokat követelje, sőt ezen esetre is osztályrésze, az ősiség törvényei következtében, csakugyan Réty gyermekeire marad, s így az egész rablás szükségtelen. Mindezek a regény gyengéihez tartoznak, de ki nem felejtkeznék meg mind ezen apróságokról, ha a másik, mély költői ihlettel felfogott történetet olvassa, mely evvel öszszeköttetésben áll. Szerző ebben mint nagy költő lép fel. Viola történetét vaskövetkezetességgel fejt ki nemes jelleméből, mely a félig szabad, félig szolgálai jobbágyi viszonyok közt meg nem férhet, s midőn benne a legfensőbb emberi érzemények, földesúri és szolgabírói zsarnokság által megsértetnek, akkor alázatossággal nem tudja megcsókolni a vesszőt, melylyel sújtatik, hanem keresztül ront azon társasági állapot törvényein, mely őt nem védi, nem is gyanítva, hogy mindjárt első fellépésénél nem csak ezen társasági állapotnak, hanem az emberiségnek törvényeit szegte meg, s ugyan azért neki, ártatlan vér ontójának, nincsen sehol többé maradása; múltját el nem dobhatja magától, mint egy nyommasztó terhet, s habár végtére Taksony megyét el is hagyja s máshová költözik, hol semmi sem emlékezteti kínaira és bűneire, jámbor pásztorrá még sem válhatik, neki bűnhődnie kell, azért szerző, a régi tragoedia nagy mestereinek példájára, Violát férfias küzdés után a

sors áldozatául hagyja elveszni, s a szegény Zsuzsi, ezen lány repkény, mely a tölgyet körül övezte, elhervad, a midőn támasza megtört, mikép az árnyékban felnőtt gyöngyvirág, ha nap heve megsütötte. Mi siratjuk ezen párt, s még sem kívánhatjuk, hogy életben maradjanak, csak halálok kerekíti a regény ezen részét oly nagyszerű költeménynyé.

S mily gyöngyöm mindezek mellett azon alak, melyben szerző élőkbe adja Viola meséjét, Zsuzsi és Liptákné mély pszichológiai tapintattal leírt elbeszélésétől kezdve az elfogatási élénk jelenetig, a stárium drámai előadásáig, a Macskaházyt vett, jól motivált véres boszúig s Violának és Zsuzsinak tragicus haláláig, hol az alak mindenütt megfelel az anyagnak; a művészileg tervezett bonyolódás és nagyszerű megoldás mindenütt öszhangzó modorban tartva s kénytelenek vagyunk megvallani, hogy Viola története minden tekintetben regényirodalmunknak legkitűnőbb gyöngye.

S midőn örömmel ismerjük el, hogy szerző a regény ezen részében jellemeket tudott teremteni, mihez íróink eddigelé nem igen értettek, hogy a mesét ügyesen bonyolította, hogy az előadás öszhangzásban van a tartalommal, úgy más részről nem tagadhatjuk, hogy a regény azon részeiben, melyek Viola történeteit közvetlenül nem tárgyzazzák (kivéven a restaurationalis episodot), az előadás is gyengébb, sok helyütt hibázik a kerekdedség, hol azért, mivel szerző, német s angol írók példájára, mint regényíró, sokszor megszólítja az olvasót, s beszélgetésbe bocsátkozik vele, a helyett hogy a tetteket és az eseményeket hagyná beszélni, s közvetlenül hatni az olvasóra, hol azért, minthogy költői képeivel s metsző elmésségeivel nem

gazdálkodik elég takarékosan, s királyi bőkezűséggel hinti jobbra balra gazdag képzelődésének kincseit úgy, hogy azok halomra gyűlve egymásnak ártanak. Igaz, hogy ily hiba ellen még alig hallatszott panasz irodalmunkban, hol roppant többségben van azon írók száma, kik kevés, többnyire kölcsönvett eszméssel s csattanós szavakkal takarják meztelenségüket, de a pazarlás, habár nálunk ritkább, még sem mondhatik erénynek, s művészetben nem kevésbé tilos a mértéken túl menni, mint azon innen maradni. Szerzőnek ezen előadási modora némi tarkaságot hozott a regénybe külsőleg is; elején, az irónia folytán pathos uralkodik benne, szerző satírához készült, s a költészet szelleme magasabb szárnyalásra ragadta phantáziáját, nem a bűn nevetségessé tétele, hanem az indulatok tisztítása lett az eredmény egy nagy-szerű tragoedia, s így midőn sok író műveinél Horaczzal kell panaszkodnunk:

— — — Amphora coepit
Institui, currente rota cur urcus exit?

B. Eötvös József korsót kezdett készíteni, melyből keze alatt gyöngyöm díszedény lett, érdemes arra, hogy a művészet templomában a másák oltárára tétessék, mert kedvesebb áldozatot nem hozott hazánkban ez istennőknek az 1845-ik év.

II.

Magyarsága iránt szerzőnek igen sok észrevételünk van, s nyelvét magyarosnak és correctnek nem mondhatjuk. Szavai és kifejezései sok helyütt épen nem magyar jelentménnyel bírók, s némely magyaros kifejezéseket nem eredeti jelentésükben használ;

miből azon következtetést húzhatni, hogy szerző vagy nem fordított annyi gondot e regény kidolgozására, mennyit ez méltán igényelt, vagy pedig fejében nem magyarul kelnek a gondolatok. Nekem az ő gyermekkorát és tudományos képzettségének phasisait ismerni szerencsém nincs; de, műveiből ítélve, úgy látszik, mintha nem az anyai tejjel szívta volna be a magyar nyelvet, hanem később tanulta volna meg; mintha gyermekkorában csak dajkájával beszélt volna magyarul, később nevelőjével. Olvasó azonban ne várja, hogy ezen megrovás igazlatára az egész regényben található minden példák egész seregével álljunk elő; mert olyan művet, melynek tartalma annyira megragad, mint ezé, nem könnyű elejétől végig, nyelv-tani botlásokra fordított figyelemmel olvasni, s eléged-jék meg az itt következőkkel:

I. k. 31. 1. „Kérem alássan, *ellenzé*, fájó kezeit dörzsölve a cigány. „Ellenez: *erwiedern*, itt *válaszol*. – 35. 1. „Én azt mondom, hogy még ma kezeim közt lesz Viola, s ha nem, *nevessetek szemembe*.” Ins Gesicht lachen; *kinevet valakit*. *Egymás szemébe vagy szeme közé nevetni*, az az valaki megjátszására forralt szándékban egytérteni. – 39. 1. „Ki az, ki nem nevet embertársai szenvedésein? a gyermektől, ki társának játék közt *lázat tart alá*, hogy megbotolják, a férfiúig, ki a lábálá tartásokat nagyban úzi.” *Lázat valaki alá (inkább elé) tartani*, ezt a játszó magyar gyermekek így mondják: *gáncsot vetni*. – 72. 1. „Tengelyi *keresztül esett*, s eskütnnek egy ráczi köz-birtokos kiáltatott ki.” *Keresztül esik: durchgefallen: megbukik*. *Keresztül (vagy át) estünk a restauration, vagy ünnepeken, azaz az ünnepek már elmúltak, a restauratio már megvolt*. – 91. 1. „Mit *bánja* ön a

mi *bajainkat*, ha koldusbotra jutunk is.” Bán valamit: sich um etwas bekümmern: *valamivel törődni*, nem pedig *valamit bánni*. – 92. l. „Azon kívül, tévé hozzá, a már *ellenállhatatlanná vált* alispánné, ismeri ígéretünket.” Itt csakugyan nem tudom, mit akar jelenteni ezen kitétel: *ellenállhatatlanná vált*; ha azt, hogy az alispánné már minden argumentumból kifogyott, s Macskaházy ellenvetései előtt hátrálni volt kénytelen, úgy semmi esetre sem mondhatjuk sikerült kifejezésnek. – 110. l. „Most menj a beteghez, én addig Vándoryért futok, *jól érti magát betegnél*.” E helyett: *ért a betegekhez*, vagy *jól tud bánni a betegekkel*. Érti magát, az az jártas a tudományokban. E kifejezés annál inkább érdemel megrovást, mert Tengelyi mondja, kitől csakugyan jobb magyarságot váránk. – 133. l. „Bizonyos uraknak s asszonyoknak igen fáj foguk az irományok *után*.” Itt a német, igaz, hogy ezen praepositiót használná *nach*; de a magyarban a *ra re* névrag áll. – 137. l. „Barátaink inkább bármi mást tűrnek, mint hogy jelenlétükben kissé *hosszabb képpel* lássanak.” Er macht ein langes Gesicht, magyarban soha sem jelentette azt, hogy *somorú, roszkedvű*. – 116. l. „Peti, nekünk nincs időnk, hogy itt a világ igazságtalansága felett *álmélkodjunk* (*kifakad, zúgolódik*); talán akad egyszer alkalom a visszafizetésre, akkor majd *megadjuk mostani bajaink árát*.” Az az *boszút áljunk vett sérveinkért*, vagy *bajainkért*. Megadni valaminek árát, ezt teszi: *meglakol*. – 218. l. „Azt gondolom Ákos, szegény *húgát* barátja kedvéért kissé *meghazudta*, „ e helyett: azon hiedelemben vagyok, hogy Ákos, szegény húgát barátja iránti szeretetből hazugsággal *ámítgatja*. *Belugen*; nem: *meghazud*, hanem: *hazugsággal ámít, elhi-*

tet. – 133. 1. „Befogadták szegény feleségemet, az isten fizesse meg nekik, ‘s megtarták életemet, *azért majd én köszönök*, e helyett: *azt majd magam hálálom meg*. Köszön a határozatlan alakban: *grüßsen*, a határozottban pedig: *sich bedanken*. – 165. 1. „Kiknek némely helyeiket *jó gyomrom* korában ebéd előtt, a legforróbb vágyak nélkül nem olvashatám,” e helyett: kiknek némely helyeit jó gyomrú koromban ebéd előtt soha sem tudtam a nélkül olvasni, hogy forró étvágyam ne támadott volna. – 111. 1. „Meglásd nem *jövünk ép* tagokkal Sz. Vilmosra,” e helyett: meglásd, nem érkezünk meg épségben Sz. Vilmosra. – 186. 1. „E férfiak egyike, ki nyírott fekete *hajusszal*, s fölfelé göndörített *hajakkal*, annyi méltósággal emelé fejét, mintha keveselvé ölnyi magasságát, még nagyobbnak akarna látszani, „ e helyett: e férfiak egyike, egy nyírott fekete bajuszú, s fölfelé göndörített hajú, oly méltóságosan emelé fejét, mintha stb. A *jön* és *megy* igék jelentményében a helynek ós szólónak concret fogalma az, mire ügyelni kell, s némi módosulattal a *jön* igének ez felel meg: *ide*; a *megy* igének pedig: *oda*. Továbbá a *val*, *vel* rag a magyarban nem oly tág és széles értelmű, mint a németben. Ennek jelentményét a magyar academia elég bőven kifejtette, s itt csak annyiban teszünk róla megjegyzést, a mennyiben ott nincs róla szó.

Tulajdonságot e raggal soha sem kell kifejezni akarnunk, hol az *ú*, *ü* képző használható, mert ez németes; p. o. szép Apolló, szőke *fürteiddel*, szánd az énekesnek durva sorsát, stb. e helyett: szőke fürtű szép Apolló stb. Egy ember volt nálunk nagy szakállal, e helyett: egy nagy *szakállú* ember volt nálunk. Ha e raggal tulajdonságot akarunk kifejezni, ebben igen

csínyán kell eljárunk, s csak ott tűrhetni el, hol az *ú, ü* képzőről, már ellátott névről akarunk valami tulajdonságot mondani, p. o. „Vala pedig Hunyadi János közép ember, temérdek nyakú, gesztenye színű fodor haja, nagy szemű, *kegyelmes tekintettel*, piros orcájú, és mindenben fejedelemhez illő erkölcsű.¹” Itt látni való, hogy e kifejezés: *kegyelmes tekintettel*, nem Hunyadiira viszonylik, hanem a szemekre, hogy t. i. ezek járása volt kegyelmes; mert különben nincs ok, mórt nem az *ü* képzőt kellene e névnek is felvennie. – 224.1. „a zsidó a másik szobában ismét két három bókot *csinált*.” Ezen igének jelentménye: *csinál*, a magyarban sokkal szorosabb korlátok közé van fűzve, mint a latinban és németben, s leginkább csak kézzel fogható, nem pedig szellemi munkásság kifejezésére használtatik. A magyar nem mondja: bókot csinál, nevelőt csinál, jó napot csinál, tréfát csinál stb., hanem így szól: hajt bókot, nevelővé teszek, üssünk vagy csapjunk egy jó napot, üzzünk vele tréfát stb. Ezen kívül nem tartjuk feleslegesnek megjegyezni azt is, hogy pl. a 74. 1. „kit az istenek gyűlöltek, abból nevelőt csináltak”, mondat igen ügyetlen fordítása ezen latin példabeszédnek: „quem, dii odere, paedagogum fecere.” Mi a latinból tett magyar fordítmánytól azt kívánjuk, hogy rajta a magyar nyelv zamatja legyen érezhető, ne pedig a latiné, az az a gondolatot kell visszatükrözni, nem pedig a szavakat. Ezen latin mondatnak: „nemo me impune lacesset” vajjon ez-e sikerültebb fordítása: „senki sem ingerüi engem büntetlenül,” vagy pedig ez: „meglakol, a ki bánt”. Mi ez utóbbira adjuk szavunkat, mert itt a fennforgó gon-

¹ Pethő.

dolat kifejezése a magyar nyelv szelleméhez hűvebben el van találva, mint a másokban. E szerint a fennebbi is jobban megállhatna így: „megverte azt mind a három isten, kinek nevelővé kellett lennie,” vagy: „a kit nevelővé tettek”. Ezen és ezekhez hasonló magyartalan kifejezéseknek és szólásformáknak gondos kerülését nem lehet eléggé forró részvétellel ajánlani, nem csak szerzőnek, hanem minden magyar írónak; annyival is inkább, mert az eredeti ősfornák káros elhanyagolásával idegen 113-elvekből vett gyim-gyom kifejezések oly buján verték fel fakadó irodalmunkat, hogy csak elvétve akadhatunk munkára, melynek olvasása közben oka ne lenne a még meg nem romlott Ízlésű magyarnak méltó boszankodásra gerjedni.

Szerzőnek azonban nem csak kifejezései, és szólásformái, hanem construction ellen is nagyon kifogásunk; mert a szórend és mondat szerkezet között csak ott látjuk hódolni a magyar nyelv törvényének, hol a magyar constructio természete a némettel s latinnal összevág; hol pedig eltér, sehol sem. A mondatok alkotásában és szerkezetében még kevesebb szerencsével tudott eljárni, mint a kifejezésében. Ő a főmondatbeli állítmányt legvégül teszi ki, úgy hogy a sok közbe szúrt mellék mondat által megzavart figyelem nem győzi az alanyt szemmel tartani, a melyre viszonylik. Lássunk egy példát, mely a II. kötet 80. lapján áll: „Ákos szomorú gondolatokba merült, melyekből csak *János*, ki ismét fris borítással jött s beszélé, hogy a nagyságos asszony azóta mindig Macskaháznál van, ki vele Porvállról jött, *ébredt* őt *fel*.” Ezen mondatot a következőkre lehet felbontani: főmondat: Ákos gondolatokba merült.

1. r. mellékm. Ákost a gondolatokból János ébreszté fel.

2. r. mellékm. János fris borítással jött.

3. r. „ János e következőt beszélé.

4. r. „ A nagyságos asszony Macskaházy-nál van.

5. r. mellékm. Macskaházy a nagyságos asszonymal jött Porvárról.

És miután ennyi mellék mondatot összezsúfolt, a mi különben a maga helyén van, akkor mondja ki az elsőhöz tartozó állítmányt. Meglehet, szerző ez által akarja elérni a mondatbeli kerekdedséget, mire csakugyan más utón kell törekednünk. Én részemről azt tartom, hogy a szavakat azon rendbe kell állítanunk, a mint a bennök fekvő fogalom a gondolat szülemzése alatt, a lélekben támad. Ez a mondatok természeti rende, e szerint elül áll az alany, azután az állítmány, végre az állítmány tárgya; e rend azonban gyakor esetekben meg szokott bomlani. Ha a világosító mondatok, az alanyra viszonylanak, mindig hiba tőle elszakasztani az állítmányt, s ez csak azon esetben állhat meg, mikor világosító mondat az állítmányra is fog viszonylani. Ide tartoznak szerzőtűi még e következő mondatok is: 137. 1. „Minden fájdalom, s főkép azon rász kedv, mely hozzá oly hasonló, hogy nem ritkán annak tartatik, ha külső okoktól táplálékot nem nyer, enyhülni szokott.” E helyett: minden fájdalom szokott enyhülni, ha külső okoktól táplálékot nem nyer, s főkép azon rász kedv, mely hozzá oly hasonló stb. – 145. 1. „Ki gyanítja, hogy a szerelem, melyet mások irántunk érzének, hidegség palástjába rejtőzhetik?” e helyett: ki gyanítja, hogy hidegség palástjába rejtőzhetik az a szere-

lem, melyet mások irántunk érzének. – 151. 1. „Apám halála után semmi annak, hogy álnevemet letéve, mint testvéred lépjek fel a világ előtt; útjában nem állt,” e helyett: apám halála után semmi sem állott annak útjában, hogy álnevemet letéve, fellépjek a világ előtt, mind testvéred.

Több mondatot ezeknél nem idézünk, különben is a regénynek nem igen van oly lapja, melyen a fennen mondottakra világosító példát találni ne lehetne; s mielőtt bevégeznők, még két periódust hozunk fel, melyek közül az egyiket temérdek mellékmondat, a másikat pedig az alapgondolattal össze nem függő rekesztékek (parenthesis) teszik idomtalaná. – 186. 1. „Most a kandalló körül, az ablakokban s pamlag mellett, hol az alispánné ült, az egész társaság kis körökre oszolva, csendesen beszélgetett, magok a családképek, mellyek a falakon függtek, úgy látszott, méltóságosabban néztek le ivadékaikra, mint az ebéd alatt, hol a vastag Réty Jeromos, e család egyik legnagyobb férfia, ki Rákóczy alatt kapitányoskodva 1715 d. után, jeléül mikép tiszteltetett, mind két részről, donatot kapott, annyi étvágygyal látszott lenézni boldogabb utódira, hogy szinte megsajnálhatott; az alispán édes apja pedig, a kamarás, ki magát nem tudom miért, hátulról, midőn épen visszanez, festette, bajszatlan arczával, a háromszegű kalappal hóna alatt, s a kis békanyúzóval oldalán, egy csöppet sem emlékeztetett azon férfias erőre, melyet költőink az erős apák korában keresni szoktak.” E periódus nem a hosszabbak közé tartozik, mégis lehetetlen egyszerre észre nem venni, mennyire elüt kezdetétől kimene-tele. Ugyanis azon kezdődik, *hogy a társaság kis körökre oszolva beszélgetett*, és azon végződik, *hogy*

az alispán apja arczképének vonásai nem emlékeztetnek férfias erőre. Lássuk a másikat, mely e tekintetben ennél sokkal jobb. – 164. 1. „Ha hallgatok is azon számos élvezetekről, melyeket csak maga a népszerűség nyújt, az egyszerű éljenzéstől a szünni nem akaró „éljen” kiáltásokon keresztül egészen a fáklyás zenéig (mire nézve rosszul világított városainkban csak a ritkaságot sajnálhatjuk, miért még eddig nem sikerült, hogy általok a rendes világítást pótolhassuk) hány fokozat, s mégis mennyi gyöngyör mindenikben! mily ellenállhatatlan hatalom, mely tette vagy legalább szólásra lelkesít (a magyar kocsisok némely vidékben szólításnak nevezik, ha lovaikat tettelegesen megverik, miért ne nevezhetnék mi, kik kocsisok nem vagyunk, tettnek, ha csak szólunk, „én ebben igazságot, a megzavart súlygyenynek helyreállítását látom), s mégis mi olcsóság ennyi haszon mellett!” Mi úgy látjuk, hogy ebben a fennforgó alapgondolat ez: *a megtiszteltetések ellenállhatatlanul lelkesítenek tette, s ezt vajjon lehetett volna-e lazább periódusba önteni?*

A múzeumokról.¹

Az utazók, a kik idegen városokban elvégezték dolgaikat s időt szakíthatnak magoknak, meg szokták tekinteni a város nevezetességeit s néznivalóit, rendszeren oly tárgyakat, melyekre a művészet vagy a történelem reá nyomta bélyegét: királyi palotákat, templomokat, középületeket, múzeumokat. A tudomány és művészet e raktárainak bámulása még a comis voyageurt is, legalább pillanatokra, kiemeli a prózai élet mindennapiságából, mert a lélek is megkívánja táplálékát csak úgy, mint a test, s így természetes, hogy mindenki meg akar ismerkedni a különféle nemzetek régiségeivel s műkincseivel, ízlésöknek irányával s kifejlődésével; Parisban meglátogatja a Louvret s a Hotel Clunyt, Londonban a British Muzeumot, a National Galleryt és South Kensingtont, sőt érdeklődik még azon tárgyakat is, melyeket kellőleg megbírálni nem képes. A múzeumok látogatása azonban más szempontból is fölötte érdekes, minthogy általánosan véve mondhatjuk, hogy a nemzetek műveltségi fokát a múzeumok száma s gazdasága szerint lehet meghatározni; a mely nemzetnek nincsen művészeti érzéke, s mely történelmének emlékeivel nem gondol,

¹ Budapesti Szemle, VIII. kötet 1875. 242-257. l.

azt alig tartjuk polgárosodottnak. Olasz-, Francia-, Angol- s Németország kisebb városaiban is találunk műgyűjteményeket, Oroszországban csak a fővárosokban; mióta Egyptom felfogta műveltségi missioját, alapított egy múzeumot Bulokban; most Törökország is kezd e részben mozogni, sőt az atlanti tengeren túl, a prózai, pénzhajhászó Egyesült-Államokban szintén ébred a vágy nemcsak a józan ész kiművelni, hanem az ízlést is. A múzeumok egyébiránt nemcsak a művelődési fokot jelzik oly pontosan, mint a hőmérő a temperaturát, hanem egyszersmind mutatják azt is, mily állás az, melyet minden nemzet a politikai világban követel. Nagyhatalmasságok fővárosai, vagy azon nemzetekéi, melyek nagyhatalmi állásra igényt tartanak, világpolgári irányt követnek gyűjteményeikben; széles látkörüknél fogva semmi sem idegen előttök, mi az emberi nem művelődéséről tanúskodik s azt felderíti. Múzeumaik az emberi műveltség minden ágaira kiterjednek, a művészetnek, legszelebbebb értelemben véve, képviselői s raktárai, melyekben mindenki általános átnézetet nyerhet az emberi nem összes művelődésének minden phasisairól az egész földtekén. Korlátolt igényű nemzeteknél ellenben, melyek érzik másod- és harmadrendű állásukat s épen azért hiúsággal pótolják a nagy nemzetek önértését, inkább tartományi múzeumokat találunk, nem annyira közművelődési intézeteket a honfiak számára, mint kérkedési eszközöket, melyekkel az országot mutatják be az idegeneknek. Főcéljuk nem az, hogy a benszülöttek minél többet tanulhassanak, hanem az, hogy az ide vetődött idegen ismerkedhessek meg az ország művelődésével s természet-ritkaságaival.

Nehéz szabatosan értelmezni a múzeum szót; kü-

lönböző fogalmak köttetnek ezzel össze, a múzsák szentélye más-más szempontból ítéltethetik meg, hiszen a múzsák száma a görögöknél kilenczre ment, ők voltak az emberi nem összes szellemi életének képviselői. Az újabb kor gyakorlata azonban a muzeim név alatt, ha az minden további melléknév nélkül használtatik, műgyűjteményeket ért, s a tudományos gyűjteményeknél melléknév által határozza meg külön céljokat, így látunk természettudományi, ethnographiai, gipszöntvényi, műipari, gazdasági, bonczani, egyptomi, brazíliai, sőt tüzérségi s tengerészeti múzeumokat, mi nem jelent egyebet, mint természettudományi, népismereti, gipszöntvényi, műipari, gazdasági, bonczani, egyptomi, brazíliai gyűjteményeket, fegyvertárakat, haj óminta-tárakat.

Az ó-kori nemzetek nem alakítottak ily gyűjteményeket, a mi szép volt s ritka, azt az isteneknek ajánlották, a templomokban, telkeiken s berkeikben állították fel; vagy a gyűléstereken, közhelyeken s nyilvános épületekben, hol szintén az egész lakosság élvezhette. Gyűjtemények legelőször a rómaiaknál keletkeztek, midőn a proconsulok s később a császárok kirabolták a templomok és városok kincseit, hogy palotáikat s villáikat ezekkel, mint fényűzési czikkekkal ékesítsék magánélvezetül. Verresnek gyűjteménye Cicero vádbeszédeiből ismeretes, de Cicero maga is műértő volt, s gyűjtött régi korinthusi díszedényeket s görög szobrokat. Asinius Pollio villája tele volt a régi híres művészek remekeivel, Nero rendszeresen kiraboltatta Görögországot, s aranyházába vitette a műemlékeket, végre Hadrian császár nyári laka Tiburban, melynek helyén most Tivoli épült, csaknem egy újabb-kori múzeum alakját viselte, mert itt mind az,

mit a császár világbirodalmának tartományjaiban nevezetesen tartott, eredetiben vagy másolatban fel volt állítva, a kertekben, termekben s oszlopcsarnokokban, hanem itt is az élvezet volt a főczél, nem a tanulás. A keresztyénség vakbuzgóságának első fellobbanása összetörte a bálványokat, a barbárok megsemmisíték a régi világ dicsőségét, de a mint a XIV. században a tudományok ismét fel kezdtek éledni, az ó-kor kéziratái mellett plastikai emlékei is szenvedélyesen gyűjtettek. A szobrok s feliratok, melyek főleg Rómában s környékén felásattak, nem romboltattak többé össze mint bálványok, a csonkábbak azonban még gyakran mészsze égettettek vagy új épületekbe falaztattak be. Midőn a tudományos Aeneas Sylvius Piccolomini a pápai székre emeltetett s II. Pius nevet vett fel, 1450-ben megtiltotta, hogy a régi márványfeliratok és szobrok a mészkemenczébe vitessenek. X. Leo Rafaelt bizta meg a római ásatások felügyeletével; a pápák, a Medicik, az Esték, a Farnesék dicsőségöket találták a szobor, vésett kő- és éremgyűjteményekben, de az ó-kor ez emlékei náluk is főleg díszítményekül szolgáltak palotáikban akkor is, midőn Ghiberti, a florenczi szobrász, görög szobrokat gyűjtött már, hogy tanulmányul szolgáljanak neki. Lorenzo Medici volt a fejedelmek közül az első, ki kertjéhez, melyben római régiségei el voltak helyezve, egy mútanodát csatolt, s gyűjteményét közművelődési intézetnek tekintette.

Olaszország a XV. és XVI-dik században az európai műveltség ólén állott, nála volt nemcsak a vallás, hanem a divat jogara is, a hegyentúli fejedelmek tehát utánozták az olasz uralkodók fényűzését, fitogtatták múizlésöket, pártolták a tudományt, A legkitűnőbb köztök Mátyás király volt, egy nemzedékkel később

I. Ferencz, a francia király s V. Károly császár, ki mindig inkább spanyolnak érezte magát, mint németnek, így keletkeztek a XVI. és XVII-dik században csaknem minden udvarnál a kincstárak mellett fegyvertárak, műkamarák (Kunstkammern, melyeket az olaszok még egyszerűbben Guardarobbának, tárnak, neveztek) s ezekben tervek nélkül mind az felvett, a minnek akár belbecse, akár műbecse volt, vagy történelmileg érdekessé vált, vagy általában ritkának, sőt némében egyetlen tartatott. Ferdinánd osztrák főlierczeg gyűjteménye az ambraszi várban Innsbruck mellett, melynek legnagyobb része eddig is együtt maradt s Bécsben az alsó Belvedérben őriztetik, legjobban mutatja az ily gyűjtemények természetét. Itt látunk régi és középkori bronz szobrocskákat, gazdag aranyásványokat, amethyst és smaragd kristályokat, elefántcsont-véséseket, nagy korallágakat, a középkor nevezetes lovagjainak s hadvezéreinek fegyverzetét, fízetérszarvakat, családi s egyéb festményeket, díszedényeket, Cellini világhírű arany sőtartóját, szarvasagancsot, mely egy fa törzsébe belenőtt, gyönyörű festésű régi kéziratokat, strucztojásokat, mexikói bálványokat, pápai aranyrózsákat s szentelt kardokat, szóval természettani, művészeti, történelmi ritkaságokat. Ily műkamarák emelték az udvarok fényét, - híres volt különösen a drezdai s berlini - a rendkívülinek azonban, a mesterségesnek s a ritkának ez időben nagyobb vonzó ereje volt, s jobban kerestetett, mint a művészeti s a szép. A vendégek s a nagy közönség az úgy nevezett unicumokat bámulták leginkább, oly tárgyakat, melyeket, habár műtörténelmi vagy általában tudományos becsök néha alig van, csak egyetlen egy gyűjteményben lehetett találni, máshol nem.

E fegyvertárakból, műkamarákból, Guardarobbák-
ból keletkeztek a XVIII. században a modern muzeu-
mok. Könyvtárak már a XV-ik században kezeltettek
önállólag s külön e célra emelt épületekben helyez-
tettek el, a mostani képtárak nagyobb részint a múlt
században keletkeztek, a mennyiben mind Olaszország-
ban, mind az Alpeseken túl a festmények, melyek a
paloták termeit szerteszét díszíték, nagy csarnokokban
pontosították össze. Az új felállításnál azonban a
symmetria játszott főszerepet, oly annyira, hogy nem
egy becses kép hol kisebbre fűrészeltetett, hol egy
darabbal megtoldatott, hogy jobban üljék helyére, hol
más képnek ellenfüggelékül szolgált; ez akkor forma-
tizálásnak neveztetett. Sok kép pusztult el ez időben,
lomtárba vettetett s elveszett, mert nem tartatott elég
diszesnek; sok átfestetett s restauráltatott, s ez által
elvesztette eredeti typusát, műtörténelmi jellegét s mű-
becsét. A szobrok is ez időben a kertekből, termekből
s lépcsőházakból a csarnokokba vitettek át; ezeket
legnagyobb részint már akkor kifoldozták, átdolgozták
s kicsiszolták, midőn csonka állapotban kiásva a feje-
delmi s nagyúri lakokban állították fel. A természet-
tudományi gyűjtemények is ekkor nyertek rendsze-
rebb alakot, miután Linnéé az első tudományos rend-
szert megalapította s Buffon szép irálya által a műveltek
figyelmét ez irányba terelte. A szörnyszülöttek lassan-
lassan a lomtárakba vándoroltak, a ritkaságok és
unikumok pedig kitűnő polczaikról azon helyre men-
tek át, mely őket a rendszer szerint illette.

Mind ez új felállításoknál régi más célra készült
épületek használtattak fel, elhagyott paloták, megszün-
tetett kolostorok, céljokat vesztett középületek. Rómá-
ban Kelemen és Pius pápák a Vatikán egyik szárnyát

alakíták át oly roppant múzeumná, hogy abban több régi szobor talált elhelyezést, mint Európa összes egyéb gyűjteményeiben.¹ Később a Capitolium és Lateran termei is múzeumokká váltak. Florenczben a nagyherezegek a Pitti-palota királyi termeiben összpontosították festményeiknek s szobraiknak egy részét, a másikat a Vasári által épített kormányhivatal-palota (Uffizi) legmagasabb emeletében, napjainkban pedig a Bargello, a Márk és az Onofrio kolostorok lettek a műemlékek díszes rakhelyei, Parisban a Louvre, Bécsben a felső s alsó Belvedere, Spanyolországban az Escorial, Pétervárott az Eremitage, Drezdában a Grüne Gevölbe s a Japáni palota. Csak midőn a műkincsek kulturhistoriai megbecsülése nem szorítkozott többé kizárólag a műtörténelemmel foglalkozó tudósokra, midőn Winckelmann nézetei a művelt osztályokat áthatották, akkor keletkeztek az első épületek, melyek kizárólag azon czélból emeltettek, hogy a műemlékek s országos gyűjtemények bennök elhelyeztetessenek, ugyanazért már a terv készítésénél a felállítás és világítás czélszerűsége szolgált kiindulási pontú, ilyenek a British és South Kensingtoni múzeum Londonban, a Studjpalota Nápolyban, a múzeumok Berlinben, Pétervárott s Pesten, a Glyptotheka, a két Pinacotheka s a bajor múzeum Münchenben, s legújabbban azon fénypaloták, melyek már a legközelebbi évtizedben Bécsnek legkitűnőbb díszei lesznek. E monumentális épületekbe s ragyogó termeikbe azonban az építészek s dilettánsok nézete szerint, nem illenek

¹ A reánk maradt féléletnagyságú s annál nagyobb ó-kori szobrok összes száma legfőlebb 4000-re megyen, annyi sem, mint az egy Aemilius Scaurus birtokában volt.

bele megsérült szobrok s dombormű-töredékek, eltört díszedények és üvegek és sok oly éktelen tárgy, melynek mostani külső alakja nem felel meg tudományos és culturtörténelmi értékének, mert a műemlékek még jelenleg is nagyrészt a termék díszítményeinek tekintetnek, s azért a restauratio szentségtelen keze, mely három század óta annyi emléket kivetkőztetett eredeti alakjából, még most is üzi kárhozatos mesteriségét, a műkincsek átídomításában. Alig van régi szoborgyűjtemény Európában, némileg a British Múzeum kivételével,¹ hol azóta, hogy Canova el nem fogadta a megbízást a Parthenon műveinek kiegészítésére, a görög torsók nem restauráltak, melyben nem akadnánk számos régi szobrokra újkori fejjel, kézzel s lábbal, sőt épen nem ritka azon eset is, hogy a fő is, a test is régi ugyan, csakhogy nem tartoztak egymáshoz s két különböző régi szobor maradványai, melyek értelem nélkül egyesítették.

A British-Múzeum egyébiránt más tekintetben is mintaszerű, s a gyűjtemények elrendezésére s belbecsére nézve meghaladja a continens múzeumait, melyektől főképen abban is különbözik, hogy ezek a régi műkamarákból alakultak, a fejedelmi ház magán birtokához tartoznak, a civillistából nyerik dotációikat, gyarapodások e szerint egyéni hajlamoknak s változó szeszélynek van kitéve, sokszor egészen megakad, másszor csak egy bizonyos irányban létesül. A British

¹ Itt is a Townley-gyűjtemény szobrai restaurálvák, s a Drezdából s Nápolyból ismeretes Sympiegma, mely a Hermaphroditot ábrázolja, a mint egy satyr öleléseitől menekülni igyekszik, értelmetlenül egy részeg satyrrá változott át. A közönség ízlését jellemzi, hogy a British Múzeumban ezen eltorzított alak sokszor rajzoltatik, a mint azt többször tapasztaltam.

Múzeum ellenben kezdettől fogva a nemzeti tulajdon jellegét viselte, a parlamenttől húzta dotációját, igazgatása műértő kezekre volt bízva, az ellenőrzés egy állandó bizottságra. A műkincsek szaporítása e szerint tervszerűleg történt, mi által a gyűjtemények összege a tökélyt megközelíti, minthogy az angol parlament érezvén ezen közművelődési intézet nagyhatású befolyását a tudományosság emelésére s a műizlés nemesítésére, minden évben oly összeget szavaz meg számára, minőt máshol nem szoktak ily célokra fordítani. A British Múzeum rendes költségvetése évtizedek óta aránylag magas, a tavali előirányzat szerint 1.020,610 ezüst forintra ment, ebben a tisztviselők fizetése 124,900 forintra, a könyvtár catalogusának kiegészítése 41,900 forintra, a vételek 248,400 forintra szerepelnek, s ha valamely rendkívüli eset fordul elő, hogy például valamely érdekes gyűjtemény megszereshető, a parlament ezen költséget is mindig megszokta szavazni. Így vétettek meg régebben Sir William Hamilton etrusiai díszedényei, Townley szobrai, Lord Elgin márványai s a phigaliali domborművek, de az aeginai szoborcsoportozat megvételének alkalma elszalasztott a francia háborúk alatt. Újabb időkben szereztettek meg Blacas herczeg vésett kövei, Castellani arany műemlékei, márványai s bronceai s a Farnese-palota római szobrai. Ezeken felül még nevezetes ásatások is történnek a nemzet költségén, így fedeztettek fel a lyciai emlékek, Ninive királyi palotái, a Mausoleum, a cnidosi szobrok, Cyrene halottvárosa s legújabbán az Artemisium Ephesusban. Csak így alakúhatott azon nagyszerű gyűjtemény, melyben most Egyptom, Assyria, Görögország s kiválólag az athéni iskola művészete, a legnagyobb kiterjedésben képvi-

seltetik. A római császáridők, a középkor s a barbáridők emlékei azonban kevésbé számosak, de Christy a francia barlangok kutatója s a történelemelőtti emlékek legszerencsésebb gyűjtője szintén a British Múzeumnak hagyományozta híres gyűjteményét, mely azonban ideiglenesen máshol helyeztetett el, minthogy a monumentális épületbe többé belé nem fért, mely a műemlékeken kívül magában foglalja még a roppant terjedelmű pénzgyűjteményt, a rendkívül gazdag ásványtárt, a páratlan őslényi gyűjteményt, s az állattani múzeumot, mely a maga nemében legelső egész Európában. Itt van továbbá a rézmetszettár, egy tekintélyes kéziratár s végre Európának legjobban rendezett, legszámosabban látogatott s valószínűleg leggazdagabb könyvtára. A parlament ugyanazért elhatározta, hogy a természetrajzi gyűjtemények egy külön múzeumba vitessenek át, hol a nagy csontvázgyűjtemény is valahára felállíthatatik, mely eddig a British Múzeum pinczéiben eldugva hevert, s így megszavaztatott e célra a szükséges költség, melyből a tavalyi évre 800,000 ezüst forint esett. A British Múzeum e szerint kizárólag műemlékeknek lesz szentelve s azon könyvtárnak, melyben minden idegen nemzeti irodalmának terményeit föllelheti.

Az angolok egyébiránt azt találták, hogy még a British Múzeum roppant műgyűjteményei sem elégségesek a művelődés történelmének földerítésére, s egy válogatott fegyvertárt állítottak fel a Towerben s a South Kensington múzeum gyűjteményeit szerezték össze, melyek most minden európai műiparmúzeumnak elérhetetlen mintaképei. A mint a British Múzeumban a classikai nemzetek emlékeire fektettetett a fősúly, úgy ez South Kensingtonban a középkori s különösen

az olasz műtörténelemre helyeztetett, oly annyira, hogy az olasz műtörténelem itt is részint eredetiekből, részint másolatokból tanulmányozható. Itt látjuk Donatello, Luca della Kobbia, Verocchio, Michel Angelo viasz és terra cotta mintáit, sőt néhány márványszobrát, elhiresedett remekműveknek gipszöntvényeit s minden nemzetnek műiparteremtéseit, minden korból. A mint a British Múzeum kincseihez hozzá van csatolva a nagy-szerű könyvtár, mely azoknak életet ad, úgy a South Kensingtoni múzeum kapcsolatban van egy mintarajztanodával, mely 1850 óta az angol iparosok Ízlésének nemesítésére szemlátomást hatott, úgy hogy sok iparágban még a francia választékosság is az angol szépség mellett másodhelyre szorult.

Albert herczeg, Victoria királynő nagyműveltségű férjének kezdeményezésére alakúit a South Kensington múzeum, mely kiadványai felolvasásai, a nagyobb iparvárosokban felállított rajztanodák s időnkénti kiállítások által lassan-lassan az egész országra kiterjesztette hatását. Itt is, mint a British Múzeumnál, kitűnő férfiak működnek mint örök s tisztviselők, az előbbinél látjuk jelenleg Newtont, a hellén művészet nagy ismerőjét, Birchet, az egyptologot, Poolet, a numismatát, Francksot, a közép-kor s történelemelőtti emlékek szorgalmas vizsgálóját; South Keiisingtonba, pedig Robinson működött, Owen Jones, Cole, Pollen s egy kitűnően szervezett rajztanári kar. Az egész intézet negyedszázados fennállása alatt a legújabb kimutatások szerint tizenkét millió forintnál valamivel többbe került, beleértve az épületet, rajztanodát s administratiót, s az angol lapok azt tartják, hogy az ország soha czélszerűbben s hasznosabban nem fektetett be ily összeget. A tavalyi költségvetés szerint

a központi kezelés évenként 55,900 forintba kerül, vételekre 383,960 forint irányoztatott elő. A parlament nem sokalja ezt, mert tudja, hogy épen úgy, a mint Sir William Hamilton etrúriai díszedény-gyűjteményének megvétele Josiali Wedgewoodnak adta az első eszmét staffordshirei gyárának művészeti irányban is eszköz-lendő kifejlesztésére, miből az Etrúria nevű nagy gyártelep keletkezett, egész Straffordshire agyagipara pedig roppantul emelkedett, úgy a South Kensingtoni gyűjtemények s rajztanoda állapították meg napjainkban az angol műipar versenyképességét a francziákkal, kik mozgékonyaságok, ízlésök s a divat által egész Európában csaknem egyedárúsággal bírtak a műipar minden ágaiban.

Hosszabban szoltunk a British és South Kensington múzeumról, de ezzel nem merítettük ki a hasonló célú közművelődési intézetek sorát, melyek Angolországban a parlament által gyámolítottatnak. A tavali költségvetésből látjuk, hogy Angolország művészeti és közművelődési célokra összesen 3.715,400 forintot költ egy évben, ezen összegben találunk a képtár (National Gallery)¹ palotájának kiterjesztésére 420,000 forintot, a képtár gyarapítására 60,450, központi vezetésére 20,510 forintot; Bethnalgreen előváros múzeumára 55,700, a nemzeti arczképgyűjteményre 20,000,

¹ Az angolok az által, hogy képtárokat nemzetinek nevezik, csak azt akarják kifejezni, hogy az nem királyi, hogy a nemzet adja reá a pénzt, nem a civillista. A ki azonban itt akarná tanulmányozni az angol művészeti iskolát, az nagyon csalatkozniék, itt a régi olasz iskolát találja képviselve, és sok szép spanyol, németalföldi s hollandus festményt, de két Turneren kívül semmi angol képet; ezek a South Kensingtoni múzeumban láthatók. A British Múzeumban is legkisebb tért foglalnak el az Angolországban talált régiségek.

az edinburghi múzeumra 72,320, a skót nemzeti képtárra 21,000, az irlandira 23,800, a Towerben lévő fegyvertárra 7160 forintot. Ily nagy mértékben pártolja az angol parlament s kormány a művészetet s tudományt, holott az aristocriát képviselő tory-kormány kevesebbet gondolt ezekkel. Millingen 1823-ban még élesen vádolta az e részben tapasztalható hanyagságot s ellentétül felhozta a francia kormány bőkezűségét. Az örvendetes változás főérdeme itt is Albert herczegó, de működésének csak az által lett sikere, hogy az ősz Joseph Hume, ki a parlamentben mindig a takarékosság apostola volt, s minden pazarlás ellen kérlelhetetlenül kikelt, a közművelődési célokra előirányzott minden összeget nemcsak megszavazott, hanem elfogadása mellett melegen fel is szólalt. E két férfinak köszönheti az angol nép, hogy múzeumai a jelen időben a leggazdagabbak s a legjobban szervezettek. A francia múzeumok jóval megelőzték az előtt az angolokat, még most is legközelebb állnak hozzájuk. A Louvre s a Hotel Cluny gyűjteményei a királyi paloták, templomok s kolostorok régi kincseiből gazdagodtak először, s a képeknek és szobroknak mind számára, mind műbecsére nézve még most is megverik mind a continentalis gyűjteményeket, központi vezetések azonban nem volt oly állandó s következetes, mint a British Múzeumé. A kormányformákkal mindig megváltoztak az elvek is, melyek szerint a múzeumok igazgattak. 1815-ben nemcsak vissza kellett adni mind azon szobrokat és festményeket, melyek a francia győzelmek folytán Parisba vitettek s az 1814-iki békéből kifelejtettek, hanem a Bourbonok vallásossága visszaadta a templomoknak is azon középkori emlékeket, melyeket Lenoir a forradalom dühétől megmen-

tett s a Petits Augustins országos gyűjteménybe elhelyezett.

Lajos Fülöp alatt erősen gyarapodtak a gyűjtemények, különösen a képtár, mely egy gyönyörű spanyol galériával gazdagodott. A sokat rágalmazott második köztársaság igazságérzete nem engedte, hogy a képtár e része elvonassék az elűzött királyi családtól, a mint ez bebizonyította, hogy a festmények a civilistából vétettek meg, s visszaadta a spanyol gyűjteményt Lajos Fülöp fiainak, kik azt Londonban elárvereztették. III-ik Napoleon kitette a műértő Charles Blancot az igazgatói székből, ki a köztársaság ideje alatt a Louvre gyűjteményeit úgy igazgatta, a mint oly férfitől várható volt, kinek műtörténelmi művei közelismerésre találtak; helyébe gróf Nieuvekerke neveztetett, kit legjobb szándéka mellett is a párisi társaság s a sportvilág jobban ismert, mint a tudomány és művészet, ki azonban a társaság és sportvilág emberei közül minden esetre legjobban illett ez állomásra. A gróf természetesen a képtárban nem látott egyebet, mint festményeket, melyeknek nagy része eredetileg is fejedelmi termek díszítésére készült s jelenleg is arra felhasználható, e szerint szívesen kölcsönzött képeket a nemzeti képtárból a császár, sőt a ministeri salonok decoratiójára. Napoleon egyéb-iránt jól érezte a múzeumok fontosságát s a művészet pártolásának szükségességét, s uralkodása nem nélkülözte e részben a fényt; ő építtette ki a Louvret s összekötötte a Tuileriákkal, úgy hogy e két palota együtt a világnak csaknem legnagyobb épületét alkotta,¹ s az itt nyert helyiségeket betöltötte gyűjte-

¹ A legnagyobb palota a Vatican, tizenegyezer szobáival, kertjeivel együtt oly területet foglalván el, mint a régi Turin.

ményekkel, szobrokkal, képekkel, s kisebb műkincsekkel, megvette a híres Campana múzeumot, Rómában gyarapította a Louvre műemlékeit s megalapította a történelem előtti régiségek számára a st.-germain múzeumot.

Sedan után ismét Charles Blanc lett igazgató, de Mac Mahon újra kitette a Louvreból, s marquis de Cheneviéret, a műértő buzgó katolikust nevezte helyébe, ki azt találja, hogy az összeg, mely a képtár gyarapítására meg szokott szavaztatni, sokkal célszerűbben fordítható azon templomok helyreállítására melyek a háború és commune által szenvedtek.

Németország, a Skandináv országok s Oroszország fővárosi gyűjteményei mind nem nemzetiek, de császáriak és királyiak, ugyanazért gyarapodások nem folytonos, mert mindig megakad, ha a fejedelem nem műértő s nem műkedvelő, az országgyűlések pedig ritkán követik az angol parlament példáját. Az egyetemeknél azonban lassan-lassan kevés költséggel gipszöntvénygyűjtemények keletkeztek, melyek mind a művészetre, mind a tudományra mindennap nagyobb befolyást nyerne. Az első gipszöntvény gyűjteményt Mengs, a festész, alakította, Winckelmann ismert barátja, s azt a spanyol udvarnak adta el. Egy második tökéletesebb példányt, melyben az akkor ismert legjobb régi szobrok és mellszobrok képviselve voltak, megszerezte a drezdai udvar; de a kor nem érezte még elegendően a régi műtörténelem fontosságát, a gipszöntvények nem találtattak elég becseseknek, hogy valami királyi palota díszére válhassanak, a gyűjtemény napjainkig egy lomtárban felejtve penészedett. Ellenben Bonnban, hol Otfried Müller s különösen Welker egyetemi tanárok meghonosíták az archeolo-

giát, összegyűjtettek a műtörténelemre nézve nevezetesebb emlékek gipszöntvényei, más egyetemek utánózták a példát, s midőn a kristálypalota 1852-ben fölépült Sydenhamban, London mellett, a gipszöntvények lettek a nagy terem legfőbb díszei, még pedig nemcsak a régi szobrokéi, hanem a középkoriakéi is, az angolok, franc/iák. németek, olaszok, melyek nagy része ez alkalommal formáltatott le legelőször. Ez nem volt ugyan az első alkalom, hogy nagyobb gipszöntvénygyűjtemény állítatott fel Angolországban, a műakadémia már régebben bírt egygyel; később, midőn az angol parlament megvette Lord Elgintől az athenei műemlékeket, melyek sorában a Parthenon párkányzatának két oldala csak köszöntvényben jelent meg, IV. György ezeket mind leformáltatta s a szövetséges udvaroknak ajándékban megküldte, melyek mind nem tudták megbecsülni az ajándékot, s odaadták a műakadémiáknak, csak a pápa viszonzta e szívességet azzal, hogy a Vatican leghíresebb szobrainak gipszöntvényeit a királynak megküldte, ki éppen akkor Irlandot látogatván meg, azokat emlékül Cork városának adta, hol azóta több irlandi művész adta magát a szobrászatra, a mint jelenleg is az angol szobrászok nagy része ir születésű.

A kristálypalotában kiállított nagy gipszöntvénygyűjtemény általános feltűnést okozott, s megnyitotta az ily másolatoknak a múzeumok kapuit. Berliné a dicsőség, hogy e részben a leggazdagabb gyűjteményt szerezte, sőt számára azon gyönyörű palotát is építtette, melynek lépcsőcsarnokát Kaulbach dicsőítette frescóival. De a berlini gipszmúzeum is még roppant hézagokat mutat különösen a renaissance korából; hiába keressük itt a velencei s felső olasz iskola remekeit

a Lombardik és Leopardik domborműveit, a Certosa díszzeit, Gaston de Foix síremlékét, Orcagna, Donatello, Luca della Robbia, Rosellino, Mino, a Majanók vagy Verrochio munkáinak öntvényeit, sőt Michel Angelo szobrainak több mint fele még mindig hiányzik, pedig az ily gyűjtemény költsége nem oly tetemes, hogy bármely kormány el ne viselhetné, így például a Hestia Griustiniani, melynek márvány eredetije most 18,000 talléron áruba bocsáttatott, 180 tallérért megszerezhető leöntvényben, azt lehetne tehát hinni, hogy a fővárosi múzeumok mindenütt sietni fognak a művészet remekeinek minél tökéletesebb sorát a közönségnek gipszöntvényekben bemutatni, de úgy látszik, nem tudnak még megmenekedni azon felfogástól, hogy az emlékek a díszpaloták díszítményei s hogy a nemtelen anyag ellentétben áll a márványoszlopzatokkal s frescofalakkal; az aristocratia s a dilettánsok nem tudnak megbarátkozni a gipszöntvényekkel. A South Kensington múzeum gyűjteménye a renaissance korából eddig a legteljesebb; igazgatósága sok éveken keresztül formáltatta az olasz műemlékeket, mind addig, míg 1865-ben az olasz kormány eltiltotta a formálást azon ürügy alatt, hogy ez által a eredeti megsérülhetne, s így a lehetőség, hogy minden nagyobb város kevés költséggel felállíthatná falai közt a keresztyén szobrászat hasonmásainak teljes sorát, egyelőre megszűnt, halljuk azonban, hogy jelenleg a porosz kormány engedelmet kórt az olasztól a műemlékek leformálására, s reméljük, hogy e kérése nem fog visszautasítani.

Ismeretes, hogy a photographia újabb időben oly roppant kifejlést nyert, miszerint most az eredeti olajfestményeket is híven le lehet fényképeztetni, minden javítás (retouche) nélkül, mely a festmény jellemét

megváltoztatja, Braun Adolf kiadta a Vatican frescóit, s a legnevezetesebb kézirajzgyűjteményeket, melyek a nagy közönség előtt el voltak zárva, s kevés műbarát által ismertettek; a drezdai, madridi, bécsi képtárak kincsei vállalkozó műárosok dicséretes buzgósága által közétették; egy nemzetközi társaság adja ki Paris, Frankfurt, London, Pétervár válogatott festményeit, Raphael csaknem minden munkáinak fényképe már is megszerezhető, de eddigelé nem találkozott se kormány, se könyvtár, se múzeum, mely a festmények fényképeit teljességekben kiállítaná. A bécsi császári könyvtár gyűjti ugyan ezeket, eddigelé azonban nem rendelkezik oly helyiséggel, hol e kincsekhez a közönség is hozzáférhetne, holott csak ily gyűjtemény képes felvilágosítást adni a festmények eredetiségéről, valódi becséről, jelenlegi állapotáról, a régi ritkább művészek művészeti kifejléséről s munkásságok különböző phasisairól, pedig ily gyűjtemények nélkül a műtörténelem tanulmányozása mindig hézagos marad. Grimm Hermann, a berlini tanár, kezdte meg az igazgatást ily gyűjtemények alapítására, de ékes szavai nem találtak eddig visszhangra, remélhető azonban, hogy nem sokára az ily fényképgyűjtemények, melyek összes költsége nem haladja meg az 5000 forintot, nem fognak hiányozni semmi egyetemenél s nagyobb rajztanodánál, s aligha a South Kensingtoni múzeum nem lesz e részben is ismét az első, mert az angolok legjobban átlátták, hogy a photographia a leghatályosabb eszköz a művészet népszerűsítésére s az ízlés nemesítésére. A British Museum igazgatósága már is fényképeztetni nevezetesebb műkincseit, tekintettel egy részről a tudományra, más részről a tanintézetekre. A különböző egyetomi dynastiák emlékei: szobrok, stélák és hie-

roglyph-szövegek, a Sardanapal palotájában talált ékirati agyagkönyvtár maradványai s ezekkel a ninivei királyok lakjainak domborművei, a lyciai s partienoni emlékek már most is kitűnő fényképekben olcsó áron szerezhetők meg, s az angol középtanodákban a tanárok felolvasásainak magyarázatául el is terjedtek.

A nemzetközi nagy ipartárlatok Londonban, Parisban és Bécsben, melyek szintén Albert herezog kezdeményezéséből keletkeztek, tudvalevőleg hatalmas befolyással voltak az ízlés tisztítására s a műiparnak nemesebb irányban való kifejlesztésére, s felköltötték a vágyat oly múzeumot állítani fel, melyekben a műipar, vagyis, a mint Parisban elnevezték: a munka történelmét századról századra időnkig tanulmányozni lehessen. A kormányok átlátták, hogy ily gyűjtemények közgazdasági tekintetben csak úgy mint közművelődéseiben a legnagyobb figyelmet érdemlik, s így alakultak most mindenütt iparmúzeumok. Az iparosok ritkán fogják fel ezeknek célját, sokan középkori észjárással azt hiszik, hogy egy úgy nevezett remekmunka, melynek főérdeme a mechanikai nehézségek legyőzése, s a türelemmunkák, melyeken az ember éveken át fáradozik, fő helyet igényelhetnek az iparmúzeumokban, még ha alakjukban a célszerűség, műizlés és szépség hiányzik is, pedig tudhatnák, hogy az ily tárgyakat, minők Chinában még sokkal mesterségesebben készülnek mint nálunk, csak a műveletlen osztályok szokták bámulni, s hogy ezeknek az iparra semmi hatásuk nincs. Mások ismét gépmintákat keresnek az iparmúzeumokban, munka-megtakarító szerszámokat, a legújabb találmányok raktárát s ismertetését. Senki sem tagadhatja az ily gyűjtemények nagy hasznát, minő például az, mely Washingtonban a Patent Offi-

ceban halmoztatott össze, csakhogy az nem iparmúzeum. Az újabb időben keletkezett iparmúzeumok mind a South Kensingtoni mintájára alakultak, közhaszonra nézve legelső a continentalisok közt a bécsi Oesterreichische Miizeum für Industrie und Kunst, mely gyűjteményei, felolvasásai, kiadásai, kézikönyvei s a hozzákapcsolt ipar-rajztanoda által az osztrák ipar nemesítésére s kiterjedésére oly jótékonyan hatott.

Nemzeti múzeum, mely kizárólag nemzeti jellegű volna, alig van több, mint a Germanisches Múzeum Nürnbergben, a bajor Münchenben, a Römisch-germanisches Mainzban s a két múzeum Koppenhágában és Stockholmban, azonban itt is lassan-lassan belopódnak az idegen elemek, hol becses hagyományok által, hol felvilágosítás és összehasonlítás céljából, s minél régebben állnak fel a múzeumok, annál inkább öltenek általános jellemet. A párisi gyűjtemények, melyek most harmadszor a „nemzeti” címet viselik, miután időközben hol királyiaknak, hol császáriaknak címezettek, tudvalevőleg cosmopoiitikus irányban terjednek ki a culturtörténelem minden időszakára.

A mi provinciális múzeumokat illeti, azok majd mind nélkülözik a rendszert s nagyobbára a vak esetnek szüleményei. Valamely műkedvelő hazafi meghal s gyűjteményét, melyet egyéni ízlése szerint alakított, szülővárosának hagyja, mely közönségesen csak nagy nehezen tud ennek helyet és szekrényeket szerezni, míg találkozik ismét valamely lelkes polgár, ki képes a közönség érdelvét a múzeum ügyében felköltetni s gyarapodását egy időre biztosítani. Ez a provinciális múzeumok története legtöbb esetben, gyarapodások csak akkor tekintethetik biztosítottnak, ha valamely egyetemhez kapcsoltnak vagy a provinciális administratio oltalma

alá kerülnek, feladatok a helybeli régiségek gyűjtése és megóvása. Franciaországban a kormány ezek közt osztja fel a Louvre feleslegét.

Ha most áttérünk a Magyar Nemzeti Múzeumra s a hazánkban jelenleg eredő vidéki múzeumokra, megelégedéssel tapasztalhatjuk, hogy az eddig elért eredmények a legszebb remény ékre jogosítanak fel, sok történt az utolsó években, de többnek kell megtörténnie, ha akarjuk, hogy a múzeum céljának megfelelően s mint közművelődési intézet nemzeti életünkre befolyással legyen.

A múzeum 1870-ig kizárólag az anyaggyűjtés stádiumában állt, de csekély dotatiója mellett a gyűjtés sem folytatható rendszeresen, s a gyűjtemények szaporodását nagyjából csak hazafi adományoknak köszönhető, a meglevő múzeumi tárgyak alig helyeztethettek el illően, kevés terem volt szekrényekkel ellátva, melyek szintén honfiak és hazafias érzelmű intézetek ajándékából készültek. Öt év óta azonban a kormány s országgyűlés tekintettel vannak az oly népszerű s oly sokat látogatott közművelődési intézet érdekeire, s viszonyainkhoz képest gondoskodtak szükségéről úgy, hogy a könyvtárnál, melynek csaknem fele része nem volt felállítva, jelenleg a lajstromozásnak és rendezésnek befejezése kevés hónapok múlva várható, az okirattár több irányban tetemesen szaporodott, s a költség nem hiányzott minden osztálynál külön szakkönyvtár felállítására, mi által az örök képesek a tudomány színvonalán maradni. A régiségtár bútorozása csaknem teljes, az állattaré jövő évben, az ásványtaré két év alatt elkészül; egy gipszöntvényi csarnok s egy népisme gyűjtemény bővítik az előbbi kincseket, a római feliratok elhelyeztettek, a középkori hazai emlékek szaporodnak, a képtár célszerűbben állítva-

tott fel, a hazai szobrászok művei egy külön folyosóban pontosítatik össze, s minden évben körülbelül 30,000 forint fordított a könyvtár s gyűjtemények gyarapítására, A lajstromozás a könyvtárban s régiségtárban, a meghatározás az állattárban, s a rendezés és felállítás az ásványtárban még egy ideig el fogják foglalni az örök és segédek szorgalmát, de a pusztán mechanikai munka már mindenütt vége felé jár s az idő közeledik, hol a tudományos munkálkodás nagyobb mérvben folytathatik. Szükséges, hogy minden osztálynál adassék ki egy tudományos catalogus (catalogue raisonné), hogy a nevezetesebb tárgyakról készüljenek monographiák, hogy fölolvadások tegyék közhasznúakká a gyűjteményeket A könyvtárnál gondoskodni kell a bekötésről, más részről egy csarnokról, melyben a legnevezetesebb kéziratok, nyomdai zsengek, különösen a magyarok kiállíttassanak; a régiségtárnál most, hol a római feliratok már fényesen közzététettek, a történelemelőtti emlékek közül azok, melyek más országokéitől eltérnek, kiadandók, és különös figyelem fordítandó azon emlékekre, amelyek a népvándorlás idejéből hazánkban találtattak, annál inkább, minthogy e korbeli emlékek eddig az archaeologok által rendszeresen alig tárgy altattak. A magyar zománcz történelme még mindig vár felderítőjére, a magyar műemlékek, melyek templomokban, középületekben s kastélyokban lappangnak s elhanyagoltatnak, gipszöntvényekben s fényképekben lemásolandók s a múzeumban központosítandók, az állattárban az anyag már készen áll a magyar fauna megírására, az ásványtárban hiányoznak inog az őslények egész sorozatának lenyomatai, melyek a British Múzeumból könnyen megszerezhetők. A képtár újra rendezendő, úgy hogy a régi képek az

az országos Eszterházy-képtárba, tétessenek át, s az újkoriak onnét a múzeumba szállíttassanak, a kézrajzok s rézmetszetek a közönség értelmébe hozandók s egy photographai képgyűjtemény alakítandó, nem is említve azon nevezetes szerepet, mely az iparmúzeumnak s rajztanodának az ízlés nemesítésére fel van tartva. Szóval szükséges, hogy azon gyűjtemények, melyek most a múzeum épületében fel vannak halmozva, ne maradjanak holt kincsül, hanem úgy, mint az arany s ezüst rudak, melyek a bank pinczéiben letéve mégis a pénzforgalom alapjául szolgálnak, ez is leírások, másolások, felolvasások és kiadások által új életre ébresztessék s termékenynyé tétessék. Ez a legközelebbi évek feladata. A vidéki múzeumokat illetőleg felhozatik ugyan, hogy általok az erők elforgácsoltatnak s a hazai régiségek s műemlékek, melyek közt nem egy lehet országos érdekű, elvonatnak a központtól s a tudományos világ ismeretétől, de mind ez ellensúly ózta tik azon érdekelttség által, melyet a vidéki múzeumok körükben felkeltének, mi által száz meg száz emlék, mely különben nyomtalanul elvész, megőriztetik a tudomány számára. A vidéki múzeumok feladata felkutatni a vidék emlékeit s nevezetességeit, azokat az enyészettől megóvni, s összeköttetésben maradni a központi nemzeti múzeummal, hol évi jelentéseik nyomán az ország minden részeiben lévő gyűjtemények lajstroma elkészülhet. A rendelkezésre álló szellemi s anyagi erők elegendően megfelelnek ily feladatnak, célunk tehát nem áll kimérhetetlen távolságban s ha az ország ezentúl sem tagadja meg az intézetnek eddigi pártfogását, nincs ok kételkedni azon, hogy a múzeum már a legközelebbi években az ország méltóságának s a tudomány igényeinek minden tekintetben meg fog felelni.

Petőfi és a kritika a negyvenes években¹.

Az irodalom-történetből tanulhatjuk, hogy vannak ugyan írók, kik pályájuk kezdetétől fogva végéig, a közönség elismerését kinyerték; hogy azonban az úttörő, teremtő lángész kezdetben majd mindig akadályokba ütközik s csak lassan számíthat a hírkoszorúra, mely sokszor csak emlékét koronázza. Igaz, hogy születnek a sorsnak oly kedvencei, kiknek a diadal jelvényei már a küzdelem kezdetén jutnak osztályrészül, kik, mint Byron említi, egy szép reggel arra ébrednek fel, hogy híres, nagy emberekké váltak, - nagyban azonban a hír csak hosszú küzdelem, nagy szenvedés és fáradhatatlan munka árán szereshető meg. Petőfi e tekintetben nem volt szerencsésebb küzdőtársainál. A kritika soká nem méltatá figyelemre, mélyen hallgatott. Később élesen kelt ki ellene, csak gyengéit látta, fényoldalának szemet hunyt. Költeményeinek népszerűsége jóformán a költő életének csak utolsó szakában növekedett rögtön, mint az aloe virág, mely egy éjjel bokor magasságra felszökell s kifejlik. A költő egyénisége hatott erre nagy részben; halála után, hazánk legsötétebb korában, Petőfi emléke lett a hazának egyik vigasztalója, A költő sok-

¹ A Petőfi-Társaság Lapja, 1877.

szor élesen panaszkodik a kritika ellen s így érdemes lesz némileg vizsgálni, mi volt annak oka, hogy nálunk, hol még a legkisebb talentum is oly szívesen ismertetik el és magasztaltatik becsén túl, épen a lángész ismertetett félre s hallgattatott csaknem agyon az irodalom magasabb köreiben.

E század kezdetétől fogva alig van élénkebb érzet és forróbb vágy a nemzet kebelében, mint az, hogy nem akarunk cultura tekintetében a nyugati népek mögött maradni. Mi egyenjogúaknak tartjuk magunkat bármely európai nemzettel, s ha elismerjük is a cultur nemzetek régibb kifejlődését, az olaszét, a francziáét, a németét és az angolét, mégis azt kívánjuk, azt követeljük, hogy bennünket csak oly művelt embereknek tartsanak, mint akár az olaszt, akár a francziát, akár az angolt. De a műveltség csak az irodalomban találja kifejezését, miért is hazánkfiain azon voltak, hogy irodalmunk minél simábban és szebben fejlődjék ki. A talentum itt is, igen természetesen, külföldi előképet utánzott, s így a fordítás és utánzás jellemzik irodalmunk föléledésének első stádiumait. Azonban a fordítás és utánzás csak a nemzetnek iskolázott, magasabb köreit érdekelhette. Ezek pedig az eredetieket is ismerték, mert iskolázásunk és nevelésünk latin, német, részben franczia volt – nem magyar. Hiányzott még a nemzeti középosztálynak, különösen pedig a nőknek magyar nevelése. A nép nem ismerte Kazinczyt, Virágot, Czuczort, de Gvadányi és Csokonai hatottak rá. Ezeket pedig a kritika nem szerette éppen azért, mert hangjuk sokszor aljas volt, midőn népies akart maradni; nemzeti érzékenységünk pedig leginkább azon háborodott fel; ha a németek bennünket durvasággal s barbársággal

gal vádoltak. Ezen vád alól akart leginkább kitisztulni a magyar irodalom, s a kritika, mely az irodalom öre, mindenütt irgalmatlanul üldözte azt, ki aljas kifejezésekben kereste a népies jellemet.

Latin nevelésünk folytán a classicus mértéket használtuk kezdetben; Berzsenyi alkaikus formában adott kifejezést hazafi kesergéseinek. Fazekas még „Ludas Matyi” történetét is hexameterekben írta a nép számára. úgy látszott, hogy ezen forma, mellyel latin iskoláinkban esztendőkön keresztül folyvást bajlódunk, csakugyan népszerűvé lesz. Hiszen Vörösmarty lángesze is alkalmazkodott a régi világ metrikus formáihoz. Kisfaludy Sándor költeményei pedig, melyekben kizárólag a rímet vette figyelembe, tekintet nélkül a mértékre, csak ideiglenesen érvényre jutottak. Vörösmarty, Czuczor és Bajza végre elfogadták azon formákat, melyek az angoloknál és németeknél, mint az újkori civilisációnak legjobban megfelelők, divatosabbakká lettek; a mesterségesebb formák nem tudtak népszerűsége vergődni. Az olasz sonett meghonosítása még Szemere Pál mesterkezének sem sikerült. A kritika különösen pártfogolta a formai szépséget, költészetünk a műköltészet jellemét viselte. Bajza, Toldy és Vörösmarty, kik a legtekintélyesebb ítézési orgánomot kezelték, nagyon ügyeltek arra, a mi alakilag kifogástalan; a pongyolaságot, az aljas kifejezéseket és szabálytalan rímelést annál inkább üldözték, minél erősebb volt bennük a meggyőződés, hogy nemzeti becsületünk megkívánja irodalmunknak nemesebb, magasztosabb hangulatát, ne hogy a németek, szokásuk szerint, bennünket barbároknak, parasztoknak, betyároknak nevezhessenek s ezt tőlük a francziák és angolok is eltanulják, mert

annyi igaz, hogy az idegenek nemzetünket mindig más mértékkel mérték, mint szomszédainkat.

A lengyel emigráció, mely Parisban és Londonban sok barátira és pártfogóra akadt, megállapította ottan a szlavofil érzületet. A szláv népségeknek minden jó tulajdona és közeledése a nyugati művelődéshez elismerésre talált, a világ nem várt tőlük sokat s azért legkisebb kultúrai mozzanataikat is dicsérettel halmozta el. Ellenben a magyarnál csak azt látta, mi őt a régi culturnépéktől elválasztja, s hitt azoknak, kik minket a szláv és román nép durva elnyomóinak híreszteltek. A francia, a német irodalomban alig találkoztunk jó indulattal irántunk, az angol volt még legigazságosabb, de neki több dolga van, mint hogy kisebb nemzeteket figyelembe vegyen. Nemzeti büszkeségünk minduntalan tőszúrásokkal lett megsértve s mi ezt sokkal nehezebben tűrjük, mint a kardvágást. Ily körülmények közt természetes, hogy minden törekvés arra irányoztatott, miszerint irodalmunk színvonala minél inkább oda emelkedjék, hol különösen a német áll, melyet leginkább ismerünk s mely nevelésünk folytán a középosztályoknál, de különösen a nőknél sokkal ismeretesebb volt, mint a magyar. A kritika célja oda irányult, hogy oly költemények, oly regények es elbeszélések készüljenek, melyek a német lapokban közlött cikkeket pótolhassák és lassan-lassan a német vásári irodalmat a társadalomból kiküszöböljék és helyébe állhassanak.

Ezen igyekezet csakugyan sikerült nagyban. Vörösmarty bátran foglalhatott helyet Tegnér, Öhlenschläger, Miczkievicz, Lenau, Zedlitz és a sváb iskola mellett, kik akkor divatban voltak, Józsika regényei pedig kiállhattak a versenyt az akkori német regény-

irodalommal. Ily körülmények közt lép fel előszőj Petőfi, a magyar népdal metrumában és hangján énekelve dalait, melyekben itt-ott a nép nyersesége is előtűnt, a formára pedig nem sokat ügyelt, s a pongyolaságot nem kerülte.

Ezt a kritika annál kevésbé tűrte, minél inkább jutott azon meggyőződésre, hogy Petőfi a legtisztább formában is képes költeni, s hogy csak pajkos elbizakodottságában szándékosan teszi az ellenkezőt, megvetve minden eddigi tekintélyt, s nem gondolva, szabályaikkal.

Én ekkor még személyesen nem találkoztam vele; hanem; Lángeszét csakhamar felismertem s nem egyszer szólottam róla Bajzával, Vörösmartyval, Toldyval, kik buzdítani nem akarták Toldy komoly természete nem tudott rokonszenvezni azon iránnyal, melynek Németországban legdicsőbb képviselője Heine, s mely azon kis lépést, mely a nagyszerű és nevetséges közt a francia példabeszéd szerint létez, pajkosságból igen sokszor megteszi.

Bajza pedig, az éles eszű, de száraz kritikus mindig attól félt, hogy ha az ítéset Petőfi irányát buzdítja, felburjánzik a költőknek egész serege, kik a pongyolaságban és aljasságban fogják az eredetiséget, keresni, és a betyáros irány, melyhez nemzetünk egy részének némi hajlama van, fel fog kapni irodalmunkban.

Azonban az ifjabb nemzedék nem osztozott az Athenaeum kiadóinak nézetében, hanem fellelkesedett Petőfi költeményein. Két áramlat volt ekkor észlelhető az olvasó-közönségnél. Az egyik csak a hibát látta Petőfinél, a másik csak a szépséget. Beható bírálata azonban nem jelent meg; gúnyos megjegy-

zések fordultak elő az irodalmi lapokban egyrésztől, dicsőítés hangzott másrésztől a kávéházakból.

Ily körülmények között szükségesnek láttam a „Magyar Szépirodalmi Szemle”-ben, melyet Erdélyi János szerkesztése mellett, a Kisfaludy-Társaság adott ki, részletesebben megbírálni Petőfinek eddig irt költeményeit, melyek éppen akkor (1846) jelentek meg Emich Gusztávnál első összes kiadásban. Bírálatom, mely szigorú, de barátságos volt, a mint azt maga Petőfi is beismerte, névtelenül jelent meg és ezért azt Erdélyinek tulajdonították. A Bach-korszakban szó volt erről a lapokban is, Erdélyi akkor világosan kimondotta, hogy ezen bírálat nem tőle ered; szerzőjét azonban, kinek neve ez időben annyira tiltott volt, hogy a magy. tud. akadémia egy nyelvészeti értekezését csak álnév alatt merte kiadni, természetesen elhallgatta. A mai nemzedék előtt talán érdekes lesz megismernedni azon hanggal s azon nézettel, mely 30 év előtt napirenden volt, és ezért nem fogják rossz néven venni, ha ezen 30 év előtt irt bírálat néhány részét felolvasom.

„Verseinek egy negyede valóságos népdal, tárgyira s alakra nézve hasonló a jobbakhoz azok közül, melyeket Erdélyi kezeiből annyi örömmel vett a magyar közönség; az utánozhatatlan naivság, az alföldi zamat, a népies jellem, mely bennök leng, maradó becsüvé teszi Petőfi népdalait. Ezek már most is élnek a népszájában, ami a költő népszerűségét jobban alapítja meg, mint a fővárosi kritikának bármily bókja.”

„Bármily épnek s egészségesnek látjuk is Petőfi költői természetét nép- és szerelemdalaiban, mégis ő sem kerülhette ki egészen az úgynevezett világfájda-

lom beteges állapotát, melynek valódi oka nem eléggé világos, mert kedvesének halála még nem fejtí meg ezen lelki-állapotot, minthogy azon catastropha előtt szintoly mérges verseket találunk nála, mint utána, melyekben szerző oly komoly képeket vág, mintha a földet reggelire, mint gombócot le akarná nyelni, s a tengert áldomásul kiinni, pedig összes panasza csak az, hogy a kritika méltatlanul bánik vele, s hogy pénze nincs, mit Heine-féle gúnyal említi többször. De azon ellentét, melyben a költőnek gazdag és kincsekkel telt phantasiája szegény üres zsebéhez áll, Magyarországon nem újság, ezt már annyiszor láttuk, hogy ily helyzetet Petőfi sem képes érdekessé tenni; a modor azonban, melyben több ilyenmű dala íratnak, hol csak azért melegítetik fel az olvasó kedélye nemesebb érzelmekre, hogy a dal végén a legmindennapiasabb prózaiság hideg vizével öntessék le, egyáltalán nem javallható; a költészet méltóságával nem férnek össze az ily bajazzóféle elménckedések, a nemesebb érzelmekkel nem szabad pajkos játékot űzni.”

„Ötödfélszáz lyrai költeménnyel lepte meg Petőfi öt év alatt az olvasó közönséget, melyek közül több 4 száznál a legközelebb lefolyt három év szüleménye. Ezen szám bizonyítja a költő képzelődésének termékenységét, ezen ritka tulajdönt, melyet írónk legnagyobb részénél sajnosán nélkülözünk, s mely oly fiatal költő jövője iránt a legszebb reményeket ébreszti, ki mint az aczélmetszetű címkép alá microscopi betűkkel vésett dátumból világos, csak most élte le 24-ik évét. És ezen termékenység a kritika ellen is hatalmas védelmül szolgál, mert valahányszor az

némely dalok ellen kikelni kénytelen, a költő mindannyiszor avval boszulja meg magát, hogy egy hibás dalt mindig kilenc jobbal hoz helyre. Azonban mégis szerettük volna, ha Petőfi szigorúbb kritikával szerkeszti összes költeményeinek ezen kiadását, s nem hagyja meg köztük azokat, melyek a műbírálatot ki nem állják. De a költő termékenységé nemcsak a számban nyilatkozik, hanem a változatosságban is, mert a kör, melyben képzelődése működik, elég tág: az alaphang ugyan, mint magyar fiatal költőhöz illik hazafiság, bor s főleg szerelem, boldogságában, habozásában s keservében, ezeken felül azonban meleg és élénk természetérzelmet, gyöngéd családi szeretetet, csípős gúnyt, mellyel a kor nevetségességeit ostromozza, s bölcselkedési kísérleteket, habár kifejtetlen világszemlélet mellett, találunk ezen költeményekben, melyekben egy vándor életnek tarka benyomásai érdekes egyéniségre mintegy tükörben mutatkoznak, oly tisztán, hogy ezen egyéniség hibái sem palástoltatnak el; s itt nem értjük ám azon könnyelműséget, melyet szerző oly őszintén bevall, hanem azon beteges hiúságot és türelmetlenséget, mely mindig haragra lobban fel, ha valaki az új Amphion félistenségét-tüstént elismerni vonakodik. Ezen hibát azonban sok jeles statusférfi osztja Petőfivel, sőt valljuk meg, ez mindnyájunknak nagyobb kisebb mértékben nemzeti hibája. Mennyire szoktunk mi felindulni, ha bármily külföldi lap zuglevelezője hazánkat lehordja, s akad azután, ki ezen megtámadások ellen kikél, az mindjárt nagy ember előttünk, s népszerűsége állandó, mert nemzeti hiúságunkon alapul. Más országokban, hol az irodalmi s politikai élet nem oly kifejtetlen és ifjonti, mint minálunk, ilyesmi szintűgy a lehetlenségek közé

tartozik, mint oly beteges érzékenységű írói viszke-
teg, mely egy hírlapi cikk ellen könyveket írni képes.
Azonban térjünk vissza Petőfi költeményeihez.”

„Petőfi múzsája, így írtam 1846-ban, nem Anacreon
és Sappho szabályos szépségű Eratója, nem Pindar
nagyszerű polyhymniája, nem azon élénk, takaros,
csintalan lény, mely Beranger dalaiban, hol mint
istennő, hol mint grisette szól hozzánk, nem a kék-
szemű, halványarcú; mély kedélyű, lantos német
leány, mely Geöthe és Uhland költeményeivel oly
bűvös viszhangot ébreszt kebleinkben, hogy ezek még
soká utánrezegnek, mikor e lant már régen elnémult,
nem is az olaszok tündére, mely bűvös pálczájával
az álmok csillogó országába varázsol bennünket. Petőfi
múzsája a magyar köznép regéiben élő királyleány,
mely mindamellet, hogy haja arany, könnyűje gyöngy
s mosolya rózsabimbó: mégis mezítláb megyén le a
patakra, hogy kedvesének ruháját mossa, s piros
csizmát ölt vasárnap, midőn templomba készül; egyéb-
íránt hétköznap reggeltől napestig mindig dalol. Danol
pedig jó- és rossz kedvében, danol munkánál és tivor-
nyánál, danol ha szeret; danol ha haragszik; mert
Petőfi múzsája haragos és daczos, egy kis lány ám,
mely tudja azt, hogy ő szép, s hogy danolásának az
egész vidék örül. Hogy ne haragudnék meg azután,
ha valaki odaáll és figyelmezteti arra, hogy némely
dala gyöngébb, hogy némelyikből kirí egy-egy hamis
vagy durvább hang. Pedig a jámbor figyelmeztető, ki
gáncsot keres, nem ellensége ám a szép leánynak,
hanem barátja, ki őt még hangzatosabbnak, meg ízle-
tesebb öltözetűnek szeretné látni. Ily baráti figyel-
meztetésnek, ós nem valami ellenséges zsémbelődés-
nek vegye Petőfi bírálatunkat is, mely múzsájánál

épen nem szükségtelen, mert a bájos királyleány elhagyta apja királyságát, bejárta vándorolva nagy Magyarországot, sőt végtére meg is telepedett Pesten, s midőn tapasztalta, hogy dalai több figyelmet gerjesztenek Momusnál, mint Plutusnál, a kincsek istenénél, még a világfájdalom divatos betegsége is reáragadt, melyből ép természeténél fogva csakugyan kigyógyult már, de „a gondolat betegeskedő halvány színe letörülte a falusi királylány arcáról az elhatározás bíborát”, mert íme német módjára philosophálásnak indult s vizsgálja a mindenségnek végcéljait, az örökkévalóság titkait, a hír s dicsőség mibenlétét, de néha-néha felébred benne ismét a falusi természet, s phantáziája a mély kérdésekre oly felületes sületlenséggel felel, hogy alig tudjuk, tréfa-e ez vagy komoly beszéd, s a gúnynak van-e több része ezekben vagy a dagálnak. Utolsó dalaiban pedig ismét más német ábránd szállja meg: világszabadság, melyért azok szoktak küzdeni, kiknek a hazáról s nemzetiiségről tiszta fogalmuk nincsen. Az összes emberiségért csak egy isten vérezhetett el, míg az embernek legdicsőbb osztályrésze nem terjedhet tovább, mint a meddig hazájának s az emberiségnek hazájához kötött érdekei terjednek.”

Így írtak Petőfiről harminc év előtt. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez időben Petőfinek költeményei közül alig fele volt megírva s hogy ő a nagy reményeknek, melyek nevéhez voltak kötve, nemcsak megfelelt, hanem azokat nagyban túlhaladta. Ekkor nemzetének csak egy töredéke ismerte el lángeszét. Ezóta hírneve az egész világon elterjedt s neve a világirodalom birtoka lett. E részben azonban – valljuk be – legnagyobb érdem Petőfi régi barátjáié

Kertbenié, kivel a kritika szintén rosszul bánt s ki élete egyik főfeladataul tűzte ki, hogy Petőfit külföldön meghonosítsa, Örömmel látom őt körünkben, mely érdemeit tudja méltányolni.

A közvetlenség, mely a lángész tulajdona soha sem marad hatás nélkül a nagy közönségre, ezt a talentum nem éri utol, de épen ezért a lángész egészséges iskolát alapítani nem képes, mert utánzása mindig modorra válik. Dante nem talált utódot, Homeréi csak a tudóst érdeklik, Michel Angelo iskolája megrontotta a művészetet. Ne felejtse tehát el a fiatalabb nemzedék, hogy Petőfi költeményeit elismerni, megszeretni, bámulni lehet, de a ki utánozni akarja azokat, az előre lemondott a sikerről.

A „Fővárosi Lapok” szerkesztőségéhez.¹

Gyulai Pál barátom bepanaszolt a közönségnél egy nagy bűnömért s én ünnepélyesen verem a mellemet s bevallom: én bűnöm, én legnagyobb bűnöm! mert csakugyan igaza van, elfelejtettem, hogy gróf Dessewifly Aurél az akadémia tagja volt. Igaz, hogy arczképe is ott függ az elnöki szobában, de hiszen épen ez vitt engemet kísértetbe. Tudtam, hogy nem az akadémia rendelte meg az arczképet, hanem öcscse: Emil, s azt hittem, hogy az akadémikus arczképe a „képes terembe” való, nem pedig száműzetésbe, az elnöki szobába. Nem jutott eszembe, hogy a „képes terem” dicsősége csak az akadémia törzskarát, a rendes és tiszteleti tagokat illeti s hogy ily megtiszteltetést nem igényelhet a levelező tagok közlegénysége. Az is igaz, hogy Kossuthot és Petőfit ajánlhattam volna tagoknak az akadémiaába, csakhogy 1838-ban, midőn engemet megválasztottak, Kossuth fogva volt, midőn pedig a „Pesti Hírlap” megindult, melynek nem volt ugyan oly ólomsúlya, mint a Kemény Zsigmond „Pesti Napló”-jának, de annál nagyobb gyűjtő ereje, hiszen még Széchenyi is Kossuthot egyenrangú ellenének ismerte el, akkor

¹ Fővárosi Lapok, 1880. évf. 298. szám.

nevetséges lett volna a nagy népvészért a szavazatot nélkülöző levelezők közé megválasztani, vagy annak kitenni, hogy meg se válaszsák; tiszteleti tagnak pedig hiába ajánltam volna őt, ki nem volt sem felsőházi tag, sem valóságos belső titkos tanácsos, mert csak ezek kiváltsága, hogy ne szolgáljanak *von pique auf*, hanem egyszerre az akadémia törzskarába választassanak be. Mind Kossuth, mind Petőfi önérzete tiltakozott az akadémia választása ellen.

Nehogy azonban Gyulai Pál barátom haragudjék rám, inkább elhiszem szavára minden akadémikus nagyságát, kitűnőségét és lángeszét, s kijelentem, ha úgy akarja, hogy nincs köztök s nem is volt soha senki, kire a mediokritást rá lehetett volna fogni.

Budapest, dec. 28-dikán.

Pulszky Ferencz.

A magyar történelem korszakai.¹

A múltnak emlékezete éled fel bennem, midőn szerencsém van a történelmi társulat ez évi ülését itt Eperjesen megnyitni. Itt születtem, itt nyertem nevelésemet, itt kezdtem meg politikai életemet, de a sors úgy hozta magával, hogy harminczöt év óta csak egyszer, rövid időre jöhöttem vissza ide, hol első ifjúságomat töltöttem. Azok, akik vezérletének oly sokkal tartozom, már régen elporlottak, kortársaim közül is keveset látok körünkben, egy új nemzedékkel találkozom, de Sáros-vármegye régi szívélyessége félreismerhetetlen az új nemzedékben is. – Nem ok nélkül választotta a történelmi társulat a felföldnek ezen részét vándorgyűléseinek színhelyévé, mert minden történetbúvár tudja, hogy ez hazánk sok régi családjának fészke, hol az utódok kegyelete feltartotta levéltáraikban elődjeik emlékét, s hol a történelmi társulatnak ismét új kútforrások nyílnak meg hazai történelmünk felelevenítésére.

A történelmi társulat azon időben alakúit, midőn az ősiség eltörlése következtében a régi levéltárak

¹ *Pulszky Ferencz* elnöki megnyitó előadása a magyar Történelmi Társulatnak Eperjesen, 1881. augusztus 22-én tartott vidéki nagygyűlésén. – Századok, 1881.

befolyása a magánbirtokviszonyokra megszűnt s ezáltal a félelem is elenyészett, hogy megnyitások veszedelemmel járhatna birtokosaikra nézve de másrésztől megszűnt azon anyagi érdek is, mely a családokat levéltáraikhoz kötötte. Előre látható volt tehát, hogy sok régi okmány, melyet eddig az önzés őrzött meg, elvesztve minden lehető anyagi becsét, el fog kallódni, sőt hogy sok levéltár veszendőbe megyén, ha a birtok más kezekbe jut. A történelmi társulat felhasználta ezen időpontot s vándorgyűléseiben bejárta az egész országot, kutatta a magánlevéltárakat, melyek most már nem zárattak el a vizsgálók szemei elől s gyűjtötte az anyagot, mely arra fog szolgálni, hogy hazánk történelme valahára oly módon írássék meg, mely a nemzet múltjához és jelen művelődési fokához méltó s kiállja a versenyt más nemzetek s országok történelmi irodalmával.

A jelen tudományosság nem elégszik meg többé a történetek száraz elbeszélésével, pusztá krónikával, hanem kívánja ismerni a nemzet belső viszonyait, házi életét, kulturális fejlődését a legrégebb időktől, és az ország földrajzi és klimatikus viszonyainak befolyását a lakókra, melyek ezeknek jellemére hatottak; de emellett megkívánja az éles kritika bírálatát, a bölcsészeti felfogást s azon pontosságot, mely nem engedi, hogy az írónak képzelődése gyenge adatok nyomán oly képet állítson élőkbe, mely a valóságnak egyáltalában meg nem felel.

Hazánk jövő történetírója nem fogja kezdeni munkáját a magyarok bejöveteleivel. Az ország régi lakói s civilizációja befolyással voltak a későbbi nemzedékekre is, az elenyészett népek nem tűntek el nyom nélkül s nem is állíthatjuk, hogy vérök, physikai érte-

leben is, nem keringene némi részben még a mostani nemzedékben is. Nemzetségünk, melyhez oly híven ragaszkodunk, nem faji, hanem ezredes befolyásoknak és történelemnek eredménye, kötelességünk tehát az élő terebélyes fának gyökereit az utolsó szálakig a föld alatt felkeresni, a kőkori civilisatio kezdeteitől fogva kutatni, mennyiben különbözött akkor is az itteni lakók őskori durvasága a szomszéd országok lakóiétól; miként következett erre a rézkor és bronzkor, s nem fogja kihagyni munkájából a „keltáik hosszú, sok századokig tartó uralmát melyet a római s görög írók csak itt-ott említenek meg, de kiknek emléke azon sírokból ismét napfényre kerül, melyeket időnként hazánkban hol a földművelő felszánt, hol a tudományos kutató felás. A rómaiak uralma több emléket hagyott maga után, itt már megnyílnak az írott külforrások is, de ezek is kiszáradnak a népvándorlás idejében, mely legnagyobb részt hazánkon ment keresztül.

A Duna medenczéje volt mindig legrégebb idők óta az Európába bevándorló népek országútja.

De azon számos nemzetek közül, melyek a magyarok bejövetele előtt hazánkban, rövidebb-hosszabb időre megtelepedtek, maradóbb befolyása, mely figyelmünket különösen leköti, csak négynek volt, a keltáknak, a rómaiaknak, az avaroknak és a szlávoknak. Csak ezek lakták hosszabb ideig, századokig az országot.

A régi Írókból tudjuk, hogy Nagy Sándor utódainak idejében kelta rajok, a galaták özönlötték el a Duna partjairól a görög tartományokat Európában és Ázsiában; tudjuk, hogy már Nagy Sándor idejében is kelta törzsek lakták a Duna vidékét; oly sírkö-

veinken pedig, melyek már a római uralom idejéből valók, még mindig megmaradt örökítve sok kelta név. így tehát a keltáknak tartózkodása hazánkban három századon keresztül teljesen be van bizonyítva; a kelta sírleletek azonban, melyek minden tekintetben hasonlítanak azokhoz, melyeket Franciaországban, Schweitzban és Angolországban találunk, még sokkal régibb időkre vezetnek vissza, sőt valószínűvé teszik, hogy a kelta nép az, mely a bronz művelődést hozta be hazánkba. Emléköket csak néhány Dunántúli városnak neve, pénzeik és a sírleletek tartották föl, mert a régi római s görög írók igen keveset gondoltak a szomszéd barbár népekkel s feljegyzéseikben annyira felületesek, hogy nehéz azon különböző törzseknek nemzetiségét meghatározni, melyekről említést tesznek. így például még egyáltalában nincs meghatározva a római Írókban említett pannonok nemzetisége s nincs bebizonyítva, váljon azon különbség, mely szerintök a pannonok és kelták nyelve közt fennállt, nem dialectusi különbség volt-e, s vajjon a pannonok nem tartoztak-e a sok törzsekre és dialectusra oszlott nagy kelta népfajhoz. Hogy csak egyet említsek: a pannonok nagy hadvezérét, ki a római foglalásnak hét évig hősiezen ellenállt, Bathónak nevezik a római írók, s ugyanezen nevet találjuk egy régi sirkövön azon megjegyzéssel, hogy aravisk, az araviskék pedig kelták, kik még a római foglalás első idejében pénzt is vertek.

A rómaiak uralma négy századig tartott a Dunántúli részekben, melyek még mindig Magyarországnak leggazdagabb s legműveltebb vidékei. A világ urai mindenütt különös hatással voltak a különböző nép-

ségek egybeolvasztására; a római nyelv lett mindenütt az uralkodó, nemcsak mint a közigazgatásnak és a törvénykezésnek, hanem mint a seregnek is nyelve, melynek kiszolgált tagjai a római polgárságjogát nyerték el s a tartományban telepedtek meg. Ismeretes különben a rómaiak civilisátori szerepe, utakat készítettek mindenütt, castrumaikból városok s gyarmatok alakultak, fürdőket s amphitheatrumokat építettek ezekben, s templomokat isteneiknek, a határon pedig folytonos erődítések biztosították a provinciát a barbárok betörései ellen; szóval a rómaiak nevelték azon nemzeteket, melyeket meghódítottak. Azon vidéken, melyre a rómaiak hatalma kiterjedt, mindenütt találkozunk emlékeik maradványaival, sőt még a római limesen túl is kiterjedt a római művelődés befolyása, a szegedi öthalomból ástak ki régiségeket, melyeknek római jellege kétségtelen, s itt Sáros-vármegyében, hová római soha nem tette lábát, ásatott fel azon két nevezetes halom, a harmadik századból, melyeknek tartalma a bécsi Antiken Cabinetet és a pesti nemzeti múzeumot diszesíti.

A római uralmat s emlékeinek nagy részét megtörte a népvándorlás, a góthok, Attila népei, a gepidák, a longobárdok, szóval azon különböző népek, melyek a régi civilisációnak véget vetettek s egy újat készítettek elő. Ezek közül egy sem maradt hosszabb ideig hazánkban, egy sem alapított itt államot, Olaszország s a gazdagabb római tartományok nagyobb vonzóerővel bírtak, a népek is, mint a nap, keletről nyugatra tovább s tovább vándorolnak. A szlávok terjedtek el ezen időben a Kárpátoktól lefelé, de az avarok közikbe hatoltak, mint egy hatalmas ég, s elválasztották az éjszaki törzseket a déliektől. Hazánk

háromszázadon túl az avarok birtokában maradt, de hosszú uralkodásoknak emlékeit néhány német krónikának száraz adatain s néhány byzanti író feljegyzésein kívül a föld gyomrában kell keresnünk, azon sírokban, melyeket időnként felfedezünk s melyeken iparuknak és ízlésüknek tanúságait azon fegyverekben és ékszerekben leljük, melyekkel holtjaikat eltemették.

Miután a IX-ik század elején Nagy Károly megtörte az avarok hatalmát s elpusztította ringjeiket, melyekben annyi elrabolt aranyat és ezüstöt talált, hogy a nemes fémek értéke egy időre Németországban leszállt, a krónikák csaknem teljesen elhallgatnak az avarokról, 840-ben említik utoljára földjüket, terrain avarorum, de azért nem tehetjük fel, hogy egészen kiirtattak volna, a mint egyáltalában a nemzetek tökéletes kiirtása nem történik soha, nagy részük beleolvad más nemzetekbe, elhagyja nyelvét s átalakul, a név eltűnik, nem a faj, s így történhetett ez nálunk is; sőt azon könnyűség, melylyel Árpád népe az egész országot elfoglalta, aligha nem köszönhető azon körülménynek is, hogy őseink találkoztak itt a leigázott avarok utódjaival, kik velők könnyebben összeforrtak, mint régi ellenségeikkel s akkori uraikkal, a szlávokkal.

A pogány magyarok culturalis állapotáról csak torzképet nyerünk a német krónikákból s igen elégtelent a byzanti írókból, de néhány sírlelet erről is ad már most is némi felvilágosítást s azon reménnyel biztat, hogy e tekintetben is megszólalnak a halottak s elbeszélnek nekünk azt, a mit az élők megmondani elmulasztottak. Már most is tudjuk, hogy még sem voltak oly vad barbárok, minőknek őket a

szent galleni szerzetes s a német krónikák leírják, ismerjük ékszereiket, melyek styljökben eltérnek az akkori byzantiaktól, s akár ők magok, akár rabszolgáik és hadi foglyaik készítették ezeket, tanúságot tesznek bizonyos ízlésről és az iparnak bizonyos fokáról, melyet természetesen a byzanti hagyományok szomszédsága s a meghódított népek ügyessége befolyásolt.

Sokkal kevesebbet tudunk a szláv népek őskori művelődéséről. Hazánkban eddig még egy őskori leletet sem ismerünk, mely némi biztossággal a szlávokra volna visszavezethető, reméljük, hogy lengyel barátaink és szomszédjaink, kik oly országban laknak, hová a rómaiak soha el nem hatottak, s mely a német vándorlásnak útján kívül esett, oly emlékeket fognak felásni, melyekben fel fogjuk ismerni az őskori szlávok sajátságait, amint azok műveikben jelentkeznek.

Csaknem ugyanazon homály, mely a népvándorlási időket fedi, rejti el szemeink előtt a magyarok bevándorlásának történetét s azoknak pogány korát. Olasz-, Francia-, Németországban ez időben már nagyobb világosság uralkodik a történelemben is, nálunk még csak az óv sincs meghatározva, melyben a magyarok hazánkban először megjelennek. Szt.-István alapítja meg az országot, ő téríti meg a kereszténységet, az ő uralkodásával kezdődnek a biztosabb kútfők. Egyébiránt nomád népet nem lehet hatalom szóval földmívelővé tenni s a földhöz lekötteni. Sokáig tartott, mondhatjuk: az Árpád dynastia férfiágának kihaltáig, míg az állapotok végkép megszilárdultak s Magyarország tökéletesen európai szint öltött.

Sokszor említettett már Szt.-István bölcsessége,

mely a kereszténységet nem Bizáncból, hanem Rómából vette át s ezáltal nemzetét a nyugati művelődéshez kötötte. Nem kevesebb bölcseséget tanúsított abban is, hogy az ország kezdetleges állapotában azt a német császárságtól gondosan elkülönítette s ez maradt kevés kivétellel utódainak is folytonos politikája. Azok, kik, mint Péter és Salamon, a német császároknál keresték támaszukat nemzetök ellen, ezen merényletekért mindig lakoltak. Míg királyaink a német bevándorlókat a Szepességen úgy mint a királyföldön szívesen látták s bennök a nemzet gyarapodását találták, úgy mindig ellentálltak a csábításnak, hogy a német császár felsőségét ismerjék el, csak a művelődést vették nyugatról, politikájuk inkább keletre fordult, hol északnak, hol délnek.

Mindamellett, hogy a tatárjárás okmányaink igen nagy részét elpusztította, elég világos az ország hagyományos politikája, mely szerint Magyarországot folyvást a szentszék oldalán találjuk, míg a német császárság folyvást összeütközött a római pápasággal, sőt midőn Franciaország is, mely büszkélkedett kereszténységében, annyira, hogy királyát is a legkeresztényebbnek czímezte, nem egyszer jutott összeütközésbe a pápával, Magyarország mindig híve maradt a Curiának, mindamellett, hogy királyaink apostoli jogait féltékenyen megőrizték. A nagy investiturai harc nem hatott Magyarországra s a vallási vakbuzgóság nem tartozik nemzetünk jellegéhez. Szt.-István rövid idő alatt megtéríti a magyarokat, a visszaesés a pogányságba András bejövetelénél szintén csak igen rövid ideig tart, Szent László óta megszűnik a pogányság minden nyoma. Ez időben kezdődnek a keresztesháborúk, a nyugat népei keletre

tartanak, hogy a szent sírt visszahódítsák a hitetlenek kezéből, seregeik nem egyszer Magyarországnak veszik útjokat, itt azonban rokonszenvet nem tudnak költeni. Nem találnak itten egyebet hideg neutralitásnál; azon láz, mely egész Európát megtámadta, nem terjed el Magyarországra, királyaink a pápák minden intése és felszólítása daczára nem vesznek részt a kereszt-háborúban s midőn végre II. András reá készül a soká halasztott kalandra, ez is inkább politikai utazás, mint hadjárat. Nem ütközik meg a szeldsuk szultánnal, hanem fegyverszünetet köt, mely alatt Jeruzsálemet mint zárandok látogatja meg s visszajő országába, anélkül, hogy a szent sir visszahódítását megkísérelte volna. Ez is egy oly jellemvonása nemzetünk s királyaink politikájának, mely mutatja, hogy a nyugati nemzetiségektől külön áll, mindamellett, hogy a keleti egyházhoz nem csatlakozott. A nyugati művelődés befolyása mellett is a magyar nemzetiség azon időben is fenntartja magát, midőn az nem volt még kötve a nyelvhez.

Az Anjou ház fényes uralkodása Magyarországnak alapítja meg az olasz művelődés befolyását hazánkban, mely eddigi történetíróink által talán nem lett még eléggé méltányolva, pedig Olaszország az újkori művelődésnek valódi bölcsője, itt soha nem szűntek meg a régi római hagyományok s a tudományok s a társasélet választékosabb formái csak innen terjedtek ki a francziákhoz, spanyolokhoz s németekhez, s ámbár Szt.-István koronája az Anjou ház kihaltával a meg-németesedett cseh Zsigmondra s az osztrák Albertre s fiára Lászlóra szállt, mégis az olasz művelődéshez vonzódott mindig a magyar, olasz egyetemekre jártak tudósaink, olasz tudósok s művészek jöttek a magyar

udvarhoz, a német elem, a közelebbi szomszédság daczára, kevesebb befolyással volt, sőt midőn Mátyás, ki az idegenek ellen nem volt elfogulva, a német Beckenslohert nevezte ki esztergomi érseknek, ebben roppantul csalódott, mert ez elrabolva a székesegyház kincseit, Salzburgba szökött, Mátyás legnagyobb ellenségéhez, III. Fridrik császárhoz. Onnét kerültek Vitéz codexei Münchenbe és Bécsbe.

A mohácsi csata határkövet képez a középkor és az új idők között. A német védelmet keresett a török hódítás ellen s egy része azt a német császárságban gondolta feltalálhatni. János király egyik kiáltványában figyelmeztette az országot, hogy a külföldön székelő fejedelem a nemzetiséget veszélyeztetné. Ferdinánd érezte ezen vádnak súlyát s ígérte a nemzetiség biztonságát. S ez csakugyan azon időben nem is volt még semmiképen veszélyeztetve, a nemzetiség kérdését nem értette még az akkori Európa, a vallási mozgalom foglalta el az emléket s Magyarország nem zárhatta el magát ezen áramlat elől, amint azon viszony, melybe fejedelme által a német császársághoz lépett, őt ezentúl mindig a legszorosabb összeköttetésbe hozta az összes külföldi viszonyokkal. A reformatio Németországból jutott közvetlenül Magyarországra, ez hozta be a német civilisációnak befolyását hazánkba, mindamellet, hogy a francia Calvin és az olasz Socinus tanai nagyobb befolyással lettek a magyar fajra. A német tudományosság lett azóta a magyar művelődésnek alapja, míg a lengyelek s újabb időkben az oroszok és románok inkább a francia civilisációt választották mintájuknak. Ez is oly végzetes egy esemény, mint a római egyház kereszténységének elfogadása Szt.-István által és ha a magyar

jellem ellenkezik is a némettel, mégis a nehézkes, formátlan, bölcselkedő, de a mellett alapos német tudományosság biztosabb vezérfonalul szolgált a magyar művelődésnek, mint a fényesebb, kápráztató, de sokszor felületes francia, melynek befolyása bizonyos időben csak Erdélyre hatott ki.

Másfél századig tartott csaknem szünet nélkül a bel- s külháború, Ferdinándtól Lipótig, hol a vallás, hol a politika szabadság harcza, mert ezen időbe esik egész Európában a korona hatalmának kiterjesztése, a vágy egységes államokat alapítani s a hatalmat a fejedelem kezében összpontosítani, tekintet nélkül a tartományok s főurak régi jogaira. Végre a török is visszaszorított s az ország régi határai helyreállítottak, Erdély is ugyanazon fejedelem alá került, mint Magyarország, de hazánk ereje meg volt törve, s az alkalom kínálkozóan mutatkozott arra, hogy Magyarország beleolvasszassék az örökös tartományokkal együtt egy nagy birodalomba, mely idővel a szétmálló német császárság helyét pótolhassa Európában. Ezen cél lebegett folyvást a bécsi államférfiak szeme előtt, kik valósítását másfél század alatt a legkülömbözőbb formákban igyekeztek keresztül vinni, de épen ez által felköltötték a nemzetiség eszméjét, mely száz év óta a magyar történelemben uralkodik s végre a legkülömbféle viszontagságok után a mostani közjogi alapra vezetett. Hazánk földrajzi helyzete azonban oly szoros kapcsolatba hozta azt Európának minden államaival és viszonyaival s különösen azon nagy szellemi áramlatokkal, melyek az egész nyugaton uralkodnak s a nemzeteket annyira áthatják, hogy nincs többé ország, nincs fejedelem, mely magát ezen hatás alól kivonhatná. Az egyes nemzetek

története oly szoros kapcsolatban áll a XVII. század óta az összes európai történelemmel, hogy azon történetíró, aki azt elhanyagolná, feladatának nem felelhetne meg. Magasabb álláspontra kell helyezkednie, hogy láthatára hazánk területén túl is terjedjen, s fel kell fognia az összes európai állapotokat, hogy megmagyarázhassa azt, mi körülötte történik.

Történetíróink érzik feladatuk ezen nagyságát, s épen azért nem mernek belefogni a roppant anyag feldolgozásába, mely előttük fekszik. Mi szerényen anyagot gyűjtünk még s legfeljebb monográfiákban kísértjük meg erőnket, melynek sikere nem hagy fel semmi kételyt, hogy a nagyobb feladat is előbb-utóbb meg lesz oldva. A haladás már a mi nemzedékünkben is érezhető. Mindenki látja a nagy különbséget, mely a debreczeni Szilágyinak históriája és Horváth és Szalay története közt érezhető, azóta viszonyaink is mindinkább kifejlődtek, érezni kezdjük azon solidaritást, melyben az európai nyugati művelődéssel állunk, nemzetünk tudja, hogy nem létezhetik teljes elszigeteltségben, s hogy minden európai kérdés előbb-utóbb hazánkban is megoldást kíván, a történetíró nem szoríthatja tehát figyelmét kizárólag azon tünetményekre, melyek hazánkban fordulnak elő, okaikat távolabb országokban kell keresnie, s meglehet, hogy már köztünk van azon férfiú, ki előbb-utóbb a nemzeti történetét méltóan meg fogja írni és kinek munkája csakugyan, a római író szavai szerint, a nemzeti élet tanítója lesz. Mi csak az építési anyagot szedjük össze, s várjuk a mestert, ki a nemzeti méltóságnak megfelelő emléket emelendi. Ezen reményben nyitom meg a történelmi társulat jelen vándorgyűlését.

Gyulai Pál és a mostani kritika.¹

A „Budapesti Szemle” valahára megtisztelt engem is figyelmével, pedig régóta nem tartozom a természetlen írók közé, sokat írtam utolsó években értekezéseket, tanulmányokat, kisebb cikkeket, egy nagyobb négy kötetű munkát is „Életemet s koromat”, melynek példányai már el is fogytak, de a magyar kritika hallgatott rólam s meglegedett avval, hogy nagyobb munkáimat általánosan megdicsérje, rövidesen ismertesse és egy-egy cikket közöljön belőle szóról szóra. Újév táján azonban írtam egy cikket a „Harmóniába”, s egyet a „Hazánk”-ba, melyekben mellékesen Csengerynek s a doctrinair iskolának nézeteit a forradalomról megtámadtam s íme ez elégséges volt arra, hogy Gyulai Pál kritikája valahára rólam is emlékezzék meg. Azt találja, hogy az örök ifjúság szerencséjével meg vagyok áldva, most is oly élénk, szikrázó szellemű, szeles, meggondolatlan maradtam, mint ezelőtt negyven év előtt, könnyen felindulok s ítélek, csak abból vehetni észre némi vénülést, hogy igen dicsérem a régi időt, Laudator temporis acti.

¹ Harmónia, 1884. 6. sz.

Öreg emberre, ki kevés hónap múlva eljut már hetedik évtizedéhez, ily ítélet mindenestre hízelgő, de úgy hiszem, hogy Gyulai Pál azon is észrevehette volna vénségemet, hogy bírálójául és megfenyítőjéül álltam be a kisebbeknek: *Censor Castigatorque minorum*. De azért mégis inkább csak kritikájának modorával foglalkozom, mint személyével, holott ő szeret az enyémmel bíbelődni, midőn például gúnyosan megjegyzi, hogy már egész heroldjává lettem az új lapoknak; hogy nem tartozik hibáim közé megfedkezni saját érdemeimről, s hogy nem hisz szavaimnak, midőn erősebb kritikát követelek; csak azt hiszi, hogy örömet szemlélném, ha nekem nem tetsző írók ledorongoltatnának, de azt már kötve hiszi, hogy örömet okozna nekem, ha kedvelt íróimat vagy önmagammat erősen bírálgnák stb. Mindezt nem azért hozom fel, mintha az ily apró csipkedések boszantanának, hanem azért, hogy a kritikának ezen gyanúsítató módjáról, mely inkább az író személyével, mint nézetével foglalkozik, megjegyzzem, miként ezt komolyan venni alig lehet. Az igazi kritika nem azt nézi elsősorban, ki ír s hol ír, hanem főleg azt, hogy mit ír és mikép ír, s nem elégszik meg egy pár élcczel, egy kis ferdítéssel, s holmi milly gyanúsítással, minő például az, midőn szememre veti, hogy rősz néven veszem a „Budapesti Szemlé”-től, ha benne oly czikkek jelentek meg, melyek Kossuth munkáját s pályáját bírálni merték, sőt rősz kedvemnek néha oly módon adtam kifejezést, amely épen nem illett oly erős szellemű kritikushoz; pedig nem veszek ilyesmit rősz néven, de felelek reá a magam módja szerint, hol élcczel, hol érvel. Példával is akar szolgálni, csakhogy a példa nem találó.

Tudvalevő dolog, hogy Csengery 1850-ben az akkori gyászidők befolyása alatt jellemrajzi írt, melyben Kossuthot élesen s nézetünk szerint igazságtalanul támadja meg. Csengery aligha nem látta ezt be maga is, mert harmincz esztendőn keresztül nem adta ki ezen cikkét, ámbár Gyulai többször szólította fel, hogy tegye közzé. Végre halála után, mégis kijött a Szemlében, én pedig, ki akkor a forradalomról írtam egy bevezető cikket a Hazánkba, természetesen a doctrinaireket is s a politikai csillagvizsgálókat említettem, kik különös előszeretettel a napnak foltjait tanulmányozzák, s keresik a hibákat s fogyatkozásokat, hogy a vezérférfi nagyságát tulajdon csekély személyiségüknek színvonalára lehúzzák. Ezt nevezi Gyulai oly oldaldőfésnek, mely hozzám nem illik, holott a kritikusnak feladata, Gyulai szerint, fogyatkozásokat s hibákat keresni, természetesen csak Kossuthban, nem ám Csengeryben, kinek ítéletében még akkor sem szabad kételkedni, midőn az ember nem is cikkéről ír kritikát, sőt avval nem is foglalkozik tüzetesen, hanem oly cikkben, mely a forradalom okaival s folyamatával foglalkozik, Csengerynek egy mondatára is reflektál.

Mi Csengery cikkében nem annyira bírálatot, mint vádlevelet látunk, úgy mint a Beksics által kiadott Kemény-féle emlékiratban nem egyebet, mint önvédelmet, melyeknek hangja és iránya azon idők által igen könnyen kimagyarázható, a melyekben írártak, de bírói ítéletnek sem az egyiket, sem a másikat nem tarthatjuk, mert sem Csengeryt, sem Keményt, sem senki mást, ki a forradalmat keresztül élte, nem tarthatjuk oly elfogulatlannak és tárgyilagosnak, hogy már 1850-ben képes lett volna

Kossuthot és a forradalmat igazságosan megbírálni. De mily joggal állíthatja Gyulai, hogy az erős bírálatot nem tudom eltérni, ha az személyemet sújtaná. Még nem múlt sok hónapja, hogy egy különvéleményem következtében, két író támadott meg, az egyik ügyetlenül, a másik élesebben, de okosabban, feleltem reá, annak néhány élczczel, mert gyenge okoskodását többre érdemesnek nem tartottam, a másíknak alaposabban, elismerve ellenvéleményének jogosultságát az ő szempontjából, mely az enyémtől különbözik; vagy az eltérés csak abban áll, hogy az ember meghunyászkodik? ez sem Gyulainak nem szokása, sem az enyém. Most is felhívom a Budapesti Szemlét, bírálja meg Emlékirataimat, az alkalom kedvező, most jelennek meg második kiadásban, bíráljon szigorúan, sújtsa, ha ezt indokoltnak látja, ne csak csattanjon, mint a jelen alkalommal, s meg fogja látni, hogy a komoly kritikát nem csak eltűröm, hanem szeretem; nem vagyok sem német principienreiter, sem francia doctrinair, ugyanazért mások véleményét is meg tudom becsülni, nem csak a magamét, s szeretem a polémiát, mely minden oldalról világosítja fel a kérdést; sőt azt tartom, hogy az antikritika éppen olyan szükséges, mint a kritika.

Hallottam egyébiránt, hogy mikor a japáni Mikado a nyugati modern civilisatiót be akarta hozni birodalmába s tudósait s államférfiait kiküldte Európába s Amerikába, hogy tanulmányozzák a régi világ kultúrájának okát s tényezőit, akkor megbízta egyik hivatalnokát azzal is, hogy tanulmányozza, melyik azon vallás, mely a legezszszerűbb, mely a culturát legezszszerűbben fejleszti s mely a józan uralkodásnak legjobban felel meg. A japáni körülhajózva

Ázsiát, a Suez-csatornán át Konstantinápolynak és a Dunának vette útját, így tehát Magyarország és Budapest volt az első civilizált európai ország és főváros, melyet útjában ért, s csakhamar jelentette császárnak, hogy itt főleg két civilizált vallásfelekezetet talált, hogy mindegyikének nagy az előnye s nagy a hátránya; az egyiknek az élén t. i. egy öreg úr áll messze külföldön, kit csalhatatlannak ismernek el, a mi néha igen jó, de néha nagyon alkalmatlan, a másik vallásfelekezet ellenben tagadja ezen alapelvet, mert tudja, hogy minden tagja csalhatatlannak tartja magát. Nem szükséges megnevezni ezen két vallásfelekezetet, elég megemlékezni, hogy vannak még doctrinairek is, kik nemcsak csalhatatlanoknak vélik magokat, hanem azt is követelik, hogy mások is azoknak tartsák. Ezeknek egyik nagy hibája, melylyel Gyulai Pál kritikáiban is gyakran találkozunk, az, hogy midőn valami eszmével ellentétbe jutnak, csak azután czáfolják azt, miután előbb értelméből kiforgatták, vagy nem czáfolnak, de e helyett mást vádolnak. Így például, ha én a cliqueket a kritikában nagy bajnak tartom s ez alatt a kölcsönös dicséretre alakult pajtáskodásokat értem, bírálóm nem tartja őket nagy bajnak, „csak emelkedjenek elvi álláspontra, s az eszmék kultusában lelje támaszát a személyek rokonszenve”: a mi szép phrasis ugyan, hanem csak annyit jelent, hogy a clique nem baj, ha megszűnik cliquenek lenni s elvbarátsággá válik. Midőn ismét a lágyszívű optimisták s a békepártnak rövidlátású törekvését Debreczenben említem s megjegyzem, miként azóta sem józanodtak ki azon nyárspolgári mámorukból, melyben komolyan hitték, hogy Windischgrätzcel ki lehet egyezni, Gyulai nem

azt czáfolja, a mit mondék, hanem kiemeli néhány doctrinair nyárspolgár érdemeit 1851-ben és 1860-ban. Ha be igyekszem bizonyítani, hogy a bécsi kormánnyal lehetetlen volt a kiegyezés különösen V. Ferdinándnak decemberben történt trónról való lemondása után. Gyulai Kossuthra hivatkozik, ki ezen nagy nevezetességű esemény előtt, októberben, kijelentette, hogy Magyarország szabad néphez illően az ausztriai *népekkel* bizonyára a legbarátságosabb utón ki fogja egyenlíteni mindazon érdekeket, a melyek három százados viszonyainkból erednek.

Az ily felelgetésben nem látok több logikát, mint abban, ha valaki, midőn Görgeyt vádolják, azt feleli, hogy Kossuth sem volt hibátlan. Ezt komoly kritikának nem fogadhatjuk el, ezt nevezzük Mómus ostora csattanásának, mely nagyot szól, de nem sújt. A Budapesti Szemle jelen cikkében is végén J bíráló még egyszer csattantja az ostort, csak hogy nem engemet sújt, hanem a Pesti Naplót, erre természetesen nem felelek, feleljenek azok, kiket illet.

Egy kérdés bántja egyébiránt régóta Gyulai kíváncsiságát; szeretné tudni, mit írtam én Kossuthnak. külföldről s nagy hiánynak nézi emlékirataimban, hogy hivatalos jelentéseimet nem közlöttem bennök. Természetesen felteszi, hogy akkor is csak úgy könnyedén levelezhattünk, mint most, hogy irtunk mindennap jelentéseket s azokat sem a német, sem az orosz, sem az osztrák posta nem fogta volna el; pedig megemlítettem emlékirataimban, hogy csak egyszer volt alkalmam Kossuthnak írni levelet, mely csakugyan egy angol barátunk közbenjárása folytán kézhez is jutott. Miután Gyulai Pál ily nagy súlyt fektet ezen levél tartalmára, van szerencsém ezt az

eredeti példányból, mely a múzeum könyvtárába jutott, egész terjedelmében közölni:

„Pulszky Ferencz Kossuth Lajos kormányelnök-höz. Paris, febr. 26. (1849.)

„Levelem átadója, Brown Frigyes Vilmos, kapitány az angol milicznél, ügyünk hő barátja, Lord Eddisbury közel rokona, a ki külügyministeri álladalmi altitkár s természetesen az egész angol aristocrátiával összeköttetésben áll. Teleki kinevezte seregünknel táborkari őrnagynak. Dembinski ismeri. Kinevezése politikai okokból történt; ő ismeri az angol statusfériákat mind, ismeri a francia viszonyokat g tökéletesen megmondhatja dolgaink állását a külföldön s az angol követség által összeköttetésbe hozhatja a magyar dolgokat a civilizált Európával. Azl hiszem, jó hasznát fogjátok venni.

„A hajó ügye rosszul áll. *Domini* gazember s elárulta az egész ügyet az ausztriai követségnek, Londonban felvévén előbb Sivekingnél a tízezer forintot, melyre neki hitel nyittatott. Miután az angol törvényszékek Magyarhonban más kormányt nem ismernek, mint az austriait, törvény útján nem lehet e részben tenni semmit, – a hajó el van veszve. Matkovics szintén felvette a 10,000 forintot, melyre hitelt nyitott a magyar kormány, azonban kinyilatkoztatja írásban mely nálunk van, hogy annak adja vissza számadás mellett, a ki az ő nyugtatványát elé fogja tudni mutatni, melyet ő Duscheknek adott. E szerint ha jónak látod, ki kellene küldeni hozzánk ezen nyugtatványt, hogy azt valahogy realizálhassuk. Teleki folyvást beteg, – Irinyi nem tesz semmit, Splényi pedig bolondokat, egyébiránt Gioberti nagyon meg van elégedve vele, eddig azonban csak 50 huszár

ment át a sardiniaiaklioz. A háború Olaszthonban négy hét múlva kezdődik, előbb semmi esetre. A francia republica valóságos monarchia, külügyekre nézve conservativabb, mint Fülöp Lajos alatt s dühös ellenése minden respublikái mozgalomnak a külföldön, örömmel üdvözölvén a piemonti interventiót Toscanában s segédkezet ígervén a római republica elnyomására. Jó lesz győzelem esetére erről megemlékezni. Statusférfiaik kivétel nélkül kimondták világosan, hogy az orosz interventio Magyarthonban vagy Erdélyben reájok nézve tökéletesen közönbös. Angolország politikája, ámbár eddig reánk nézve nem igen kedvező, mert erős Austriát akarnak mind az orosz, mind a német ellen, annyiban jó, hogy *rendkívül* ellenséges az oroszok ellen. Minthogy minden tudósítás Debreczenből austriai kezeken megy keresztül, itt csak azt tudják, hogy az osztrák sereg már 25-ször vert meg bennünket s közel 1000 ágyút vett el tőlünk, még Schliknek megveretése is roppant győzelem a bulletinek szerint. A sajtó nem akar foglalkozni külügyekkel s csak nehezen sikerül olvasott lapba magyar irányú cikket becsempészni, leginkább azért, hogy a socialisticus s demokrata lapok pártolnak, – a francziák pedig egyáltalában nem demokraták és szinte bizonyos, hogy a legközelebbi választásoknál ezen párt roppant kisebbségben marad. Egnéhány legitimista szintén buzgólkodik mellettünk. Itt csak békét akarnak s a börsefolyam (börsours) emelkedését, – revolutió bizonyosan nem lesz.

„Németországban az osztrák és Poroszország közti barátság tökéletesen megszűnt, a porosz király az austriai protestatiók s diplomaticus lépések daczára rövid idő múlva német császár, mind a mellet cur-

rentáltatja a magyarokat, kik tán Poroszonnak vénék útjokat. Jordánt is elfogták, de kiszabadult. Szabó remélem, megérkezett nálatok.

„A brüsseli congressusnak nem lesz semmi eredménye, Austria csak az 1851ki béke alapján akar abban részt venni. Szalay egyébiránt ott van s teszen a mennyit tehet.

„A német democrata lapok s valamennyi austriai lap szidják Windischgrätzet, hogy összeköttetésben [van], a mint ő[k] mondják, a magyar aristocratiával. Az 1848-ik előtti állapotot vissza akarja hozni s az ország integritását nem bántja. – Kiss Niki útban van Olaszország felé. Jellachichnak van itt egy ágense, Berlich, ki a demokratákkal coquetirozgat s mind a mellett Apponyinál ebédelget. A szerb ágens Herkalovics valóságos marha. Barátod P(ulsky).”

Hogy lettem magyar íróvá.¹

A század első tizedeiben a német szó volt a magasabb műveltség jellege az egész felföldön, nőikkel nem is tartották illendőnek más nyelven beszélni, mint németül, többsége alig tudott magyarul, a német volt tehát minden úri házban a társalgás nyelve, csak Erdélyben s az Erdélyivel szomszédos néhány alföldi megyében tartotta fenn magát a magyar mint családi nyelv. Anyanyelvem azonban. mind a mellett, hogy házunkban Eperjesen csak akkor nem beszéltek németül, ha nagyanyám, ki nem tudott németül komlós-keresztesi jószágáról bejött, mégis a magyar volt. Atyám, a mint az a felföldön szokásban volt, egyik vinczellérünk leányát hozatta hozzám Mádról pesztonkának, a mint akkor a száraz dajkát hívták, ki most a franczia bonne névvel tiszteltetik meg. Ettől tanultam magyarul s csak mint öt esztendőös gyerek kezdtem németül is fecsegni, de ámbár a nyarat nénémel mindig nagyanyánknál falun töltöttük, mégis, a mint iskolába kezdtem járni, lassan-lassan elszoktam a magyar nyelvtől, magyar' könyvet vagy hírlapot nem

¹ Magyar Szellemi Élet, Budapest, 1892.

is láttam, az iskolában deákul kellett beszelnünk s „olvasnunk, otthon nénémel Schiller költeményeit szavaltuk s Walter Scott regényeiben német fordításban gyönyörködtünk, csak nagyanyánk látogatása alkalmával hallottunk magyar szót... De; szüleim restelték, hogy a magyart felejteni kezdtem s cserébe adtak egy évre Miskolczra Tonika ügyvéd családjához, hol az iskolában felfrissítettem magyarságomat, de azért mégis azt hittem, hogy tudományt, költészetet s élvezetes olvasmányt csak német könyvekben találhatok. Igaz, hogy azon időben gyenge volt még a magyar szépirodalom s ritka a jól írt tudományos munka. Midőn tehát Nemessányi, az akkori instruktorom, vagyis házi oktatóm 1827-ben az eperjesi tanulók közt magyar olvasótársaságot szervezett s mi meghozattuk mind a megszerezhető magyar szépirodalmi könyveket, Heckenast csak az Aurórákat, Kisfaludy Sándor és Károly színműveit – a Himfy nem volt kapható – Kölcsey verseit és Vörösmarthy Zalán futását küldte meg. Mohón olvastam ezeket, de azt találtam, hogy a magyar irodalom mégis szegény s ki nem elégítheti tudvágyamat. Francziául is kezdtem tanulni, a német és francia irodalomból nyertem művelődésemet, a külföld politikája jobban érdekelt, mint a kisorsú megyei mozgalmak, kosmopolita lettem, különösen midőn 1830-ban nagybátyám, Fejérváry Gábor is Eperjesre jött, mert a vörösvágási opálbányákat vette bérbe a kormánytól. Ő azelőtt Bécsben és Pesten a nagy világban élt, beutazta Európa nagy részét s egészen új láthatárt nyitott nézeteimnek. Gazdag könyvtára, gyönyörű műgyűjteményei és szellemes társalgása mély s állandó benyomást tett reám. El is vitt magával Pestre, Bécsbe, sőt egész Olaszországba,

mielőtt még huszadik évemet betöltöttem volna. Olvas-
tam nála Heinét és Börnét, rajongtam Lamennais
„Egy hívő szavai”-ért és a francia forradalom esz-
méiért, fel tudtam volna áldozni életemet a szabad-
ságért, de a magyar haza eszméje elhalaványodott
lelkemben és háttérbe szorult a világszabadság esz-
ményképe megett.

1834 tavaszán Pozsonyba mentem mint gróf Haller
Ferencz Ablegatus Absentiuma és báró Vay Miklós
táblabíró oldala mellé felesküdt juratus. Itt minden
reggel vívóleczkét vettem. A Hollinger-kávéházban az
országgyűlési ifjúsággal reggeliztem, az országházba
mentem s Kölcsey háta megett foglaltam helyet, él-
jeneztem az ellenzéki, lepisszegtem az aulikus követek-
ket, ülés után ebédeltem báró Vay Miklósnál, délután
sétálgattam a ligetben és billiárdoztunk a kávéházban,
vacsoráltunk a zöld fánál s miután abban az időben
a követeknél nem volt divat tarokkozni, az ifjúság
sem kártyázott, legfőlebb néhány a vagyonosabbak
közül ferblizett s makaózott minden hónap kezdetén,
mielőtt havi pénzők elfogyott, a kávéház egy félreeső
elzárt helyiségében, hova a tisztességesebbek be nem
jártak. A sétánál s vacsoránál megbarátkoztam Ormos
Zsigmonddal, Dániellel, Lovassy Lászlóval, Vukovics-
csal, kikkel később az ifjúsági társalkodási egylet
alapítottuk, politizáltunk, bíráltuk a követek beszédeit,
szidtuk a kormányt s búsultunk a haza sorsa felett.
Ezek közt kozmopolitizmusomtól lassan-lassan meg-
váltam, főleg midőn Stierle Holzmeister német író
házához is eljártam, hol gróf Majláth Jánossal, Pyrker
egri pátriárkával és Pazziazzival, a kancellária szelle-
mes fogalmazójával megismerkedtem s át kezdtem
látni, hogy a kozmopolita idegenné válik a hazában,

hogy máskép érez, máskép gondolkozik mint a magyar. Több követtel is jöttem érintkezésbe, Nagy Pálnak gróf Desseffy József, családunk ezen régi barátja mutatott be, Beöthy Ödönnel az uszodában ismerkedtem meg, Baloghgal, Madocsányival vívásnál, Prónayval, Szirmayval, Zmeskállal még Eperjesen találkoztam atyám házánál, Kölcseyt magam kerestem fel, mert benne láttam az országgyűlés szívét, a mint Deákban annak fejét. Kölcsey igen szívesen fogadott, ő az ifjúságban látta a nemzet jövőjét s azért szívesen foglalkozott velem, engem különösen megkedvelt s óraszámra elbeszélgetett, ha meglátogattam. Ő figyelmeztetett arra, hogy az egész emberiségnek úgy szolgálhatunk legjobban, ha hazánknak, nemzetünknek áldozzuk tehetségeinket, munkásságunkat. Tőle tanultam, hogy a nemzetnek jelképe a nyelv, ugyan azért gondolataimat, ábrándozásaimat, ítéleteimet, melyeket eddig németül írtam naplómbe, még a tél kezdete előtt magyarul jegyeztem fel s természetesen arra gondoltam, hogy elébb-utóbb én is magyar író leszek. Pesten felkerestem tehát Bajzát, a ki Toldyval és Vörösmartyval az Athenaeumot adta ki s az újabb iskolát képviselte, a régi tekintélyeket minden kegyelet nélkül ostorozta, gúnyos epigrammákkal nevetségessé tette s a kritika székéből ítélte az élők és halottak felett. Nála találkoztam Czuczorral, Garayval, később Toldyval, Vörösmartyval, kik mindnyájan annyira megszerettek, hogy ámbár közvetlenül a mint az ügyvédi vizsgát letettem, Német-, Angol- és Franciaországba utaztam, s utazásom leírását, hogy atyámnak és nagybátyámnak kedveskedjem, német könyvecskében adtam ki, mégis jó reménység fejében 1838-ban levelező tagnak választottak meg az Aka-

démiában, pedig csak kéziratban ismerték akkor úti-jegyzeteimet, melyek az „Árvízkönyv”-ben jelentek meg. Éreztem, hogy ezen megtiszteltetés oly előleg, melyről később be kell számolnom, ötvenhárom év óta igyekeztem tehát mindig bebizonyítani, hogy az akadémikus koszorút nem tették érdemetlennek homlokára.

TARTALOM.

Bevezetés.

Pulszky F. a tudományban és a közéletben, írta
Marczali Henrik.....I-LXXI

Pulszky Ferencz kisebb dolgozatai.

Úti vázlatok 1836-ból (1839)	1
Népmondák (1840).....	101
Centralisatio (1842).....	109
A régi műemlékek befolyása az új művészetre (1841)..	140
Élet és művészet (1845).....	162
A parlamentarizmus (1842).....	174
A magyar ifjúság (1845).....	178
Petőfi Sándor összes költeményei (1847).....	187
„A_falu jegyzője” (1847)	201
A múzeumokról (1875)	218
Petőfi és a kritika a negyvenes években (1877)	241
A „Fővárosi Lapok” szerkesztőségéhez (1880)	252
A magyar történelem korszakai (1881)	254
Gyulai Pál és a mostani kritika (1884)	266
Hogy lettem magyar íróvá (1892)	275
Névmutató	292

Megjegyzés. E kötet sajtó alá rendezője, dr. Lábán Antal, már a most folyó háború első napjaiban a déli harctéren súlyosan megsebesült és még most is betegen fekszik. A kötet szerkesztését azért a főtőkári hivatal folytatta és fejezte be